

નિત્યનિયમાદિ પાઠ

પરમ તત્ત્વજ્ઞ શ્રીમદ્ રાજચન્દ્રરચિત પદો, શ્રી આત્મસિદ્ધિ,
તથા જિનેન્દ્ર પંચકલ્યાણક અને આલોચના આદિ

(ભાવાર્થ સહિત)

: પ્રકાશક :

રાવજીભાઈ છગનભાઈ દેસાઈ

શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર આશ્રમ
પોસ્ટ બોરીયા સ્ટેશન-અગાસ,
વાયા આણંદ

તૃતીયાવૃત્તિ
પ્રત ૧૦૦૦

વીર સં. ૨૪૯૫]　　સને ૧૯૬૯　　[વિક્રમ સં ૨૦૨૫

મુદ્રક : જયંતિ દલાલ, વસંત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ, ઘીકાંટા, અમદાવાદ

ॐ

સર્વોત્કૃષ્ટ શાંતરસમય સન્માર્ગ

અહો !

તે સર્વોત્કૃષ્ટ શાંતરસપ્રધાન

માર્ગના મૂળ સર્વજ્ઞદેવ—

અહો !

તે સર્વોત્કૃષ્ટ શાંતરસ સુપ્રતીત કરાવ્યો

એવા

પરમકૃપાળુ સદ્‌ગુરુદેવ

આ વિશ્વમાં સર્વકાળ

તમે

જયવંત વર્તો ! જયવંત વર્તો !!

'શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર.'

નિવેદન

મુમુક્ષુ બંધુઓ આત્મહિતાર્થે જે જે ભક્તિના પાઠ આદિ ઉત્તમ આરાધના આજ્ઞાનુસાર નિત્યનિયમપૂર્વક કરી રહ્યા છે; તેનો ભાવાર્થ સમજાય તો તેમાં અત્યંત રસ આવે, ઉલ્લાસ વધે, ભાવ પ્રેમ ઉભરાય, વિચારણા જાગે અને નિત્યપ્રત્યે વિચારબળ વધે.

વિચારદશા જાગૃત થાય તો જ્ઞાનીના એક એક વાક્યમાં, એક એક શબ્દમાં અનંત આગમ, અનંત આશય સમાયેલ છે. તે લક્ષગત થાય અને તેનું અચિંત્ય માહાત્મ્ય સમજાતાં સિદ્ધાંત જ્ઞાન કે સ્વપર વિવેકરૂપ ભેદવિજ્ઞાન ભાવના પ્રગટવાનું કારણ થાય. પરિણામે આત્મદશા પ્રગટી પરમ શ્રેયની પ્રાપ્તિ થાય.

એવી વિચારદશા જાગવામાં સહાયક થઈ મુમુક્ષુઓને ઉપયોગી થાય તેવા આ ગ્રન્થની આ તૃતીયાવૃત્તિ આશ્રમ તરફથી અત્રે પ્રસિદ્ધિ પામી મુમુક્ષુ જિજ્ઞાસુઓના કરકમળમાં આવે છે. તે સર્વને શ્રેયસ્કર થાઓ!

શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર આશ્રમ;
અગાસ
શ્રાવણ શુકલા પંચમી; સં. ૨૦૨૫
તા. ૧૮-૮-૬૯

લિ. સંત સેવક
રાવજીભાઈ દેસાઈ

પ્રથમાવૃત્તિમાં

પ્રકાશકના બે બોલ

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આશ્રમમાં થયેલાં વિવેચન 'નિત્ય-નિયમાદિ પાઠ' તથા 'આત્મસિદ્ધિ-વિવેચન' રૂપે અન્યત્ર પ્રસિદ્ધ થયેલ પુસ્તકો મુમુક્ષુઓના લાભને અર્થે આશ્રમ તરફથી પ્રસિદ્ધ થાય છે નિત્યનિયમાદિ પાઠમાં 'લોક પુરુષ સંસ્થાને કહ્યો' એ પદનું વિવેચન પૂ. સાકરબેને સંગ્રહેલું ઉમેર્યું છે. તથા પૂ. રાવજીભાઈ છ૦ દેસાઈએ શ્રી જિનેન્દ્ર પંચ કલ્યાણક તથા આલોચના સામાયિક પાઠના અર્થ કરેલા છે, તે પણ સાથે છપાવ્યા છે. આથી આ પ્રકાશન પ્રથમના કરતાં વિશેષ ઉપયોગી બન્યુ છે. અર્થ સમજીને નિત્ય નિયમાદિ થાય તો પરમાર્થ તરફ વૃત્તિ પ્રેરાય અને ઉલ્લાસ પૂર્વક ભક્તિ થાય એ આ પ્રકાશનનો ઉદ્દેશ છે. સમજાયા પછી વિચારણાનો વિસ્તાર થાય છે અને નવીન ભાવો જાગે છે; તે સ્વ-વિચારણા આત્મપ્રતીતિનું કારણ થાય છે. શ્રી આત્મસિદ્ધિમાં શ્રીમદે ગાયુ છે :-

"આવે જ્યાં એવી દશા, સદ્ગુરુ બોધ સુહાય,
તે બોધે સુવિચારણા, ત્યાં પ્રગટે સુખદાય;
જ્યાં પ્રગટે સુવિચારણા, ત્યાં પ્રગટે નિજજ્ઞાન,
જે જ્ઞાને ક્ષય મોહ થઈ, પામે પદ નિર્વાણ."

પ્રથમ પ્રસિદ્ધ થયેલ પુસ્તકોની પ્રસ્તાવનાઓ પણ આમાં આપેલી છે એટલે વિશેષ લખવાની કંઈ જરૂર નથી. વાચક-

વર્ગ આનો લાભ લઈ પોતાના આત્માનો વિકાસ સાધે એવી શુભેચ્છાથી વિરમું છું

શ્રી કચ્છ, નાની ખાખરના, શેઠશ્રી નાનજીભાઈ લધાભાઇએ, આ ગ્રંથપ્રકાશનમાં રૂ. ૫૦૦)ની ભેંટ શ્રી આશ્રમના જ્ઞાનખાતામાં આપીને જ્ઞાન પ્રભાવના પ્રત્યેનો તેમનો પ્રેમ પ્રદર્શિત કર્યો છે.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આશ્રમ
સ્ટેશન અગાસ
તા. ૧-૧-૧૯૫૧ } પ્રકાશક

પ્રથમ આવૃત્તિનું

નિવેદન

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આશ્રમ (અગાસ)નો લાભ લેનાર મુમુક્ષુજનો પરમકૃપાળુ શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર રચિત આ નિત્યનિયમાદિનો હંમેશાં ભક્તિ-પૂર્વક પાઠ કરે છે. શ્રીમદ્‌ના લખાણોમાં આત્માની ઊંડી છાપ હોવાથી તેમનાં વચનો ગહન અર્થથી ભરપૂર છે તેથી તેનો પાઠ કરતી વખતે નિત્ય નવા ભાવો સ્ફુરાયમાન થઈ આત્માની શુદ્ધિ થાય છે. આ નિત્યનિયમાદિ પર વિવેચન પૂજ્ય શ્રી બ્રહ્મચારીજીએ પ્રસંગોપાત્ત કરેલ તેની યથાસ્મૃતિ સક્ષેપમાં લીધેલી આ નોંધ અન્ય મુમુક્ષુઓને પણ ઉપયોગી જણાવાથી છપાવવાતુ ઉચિત ધાર્યું છે. આ વિવેચનમાં અવતરણો ઘણાં ખરાં 'શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર' ગ્રંથ પરમશ્રુતપ્રભાવક મંડળે પ્રકાશિત કરેલ છે તેની બાળબોધ આવૃત્તિ અનુસાર છે. આમાં પરમ ઉપકારી પરમપૂજ્ય લઘુરાજ સ્વામી–પ્રભુશ્રીજીના પ્રસંગોનો નિર્દેષ પણ ક્વચિત્ આવે છે. તે આ આશ્રમનો પરિચય ધરાવતા મુમુક્ષુજનોને સરળતાથી સમજાશે. તેમને જ અર્થે ખાસ કરીને આ સંગ્રહ છપાવ-વામાં આવેલ છે.

આમાં નવમુ "બ્રહ્મચર્ય વિષે સુભાષિત" પદ છે તે પરમ પૂજ્ય પ્રભુશ્રીના બોધની એક મુમુક્ષુ ભાઈએ યથાસ્મૃતિ સંક્ષેપમાં રાખેલી નોંધમાંથી લીધેલું છે.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આશ્રમ
અગાસ સ્ટેશન
વૈશાખ સુદ ૮ સં. ૨૦૦૦

લિં૦ સંગ્રાહક
સાકરબેન પ્રેમચંદ શાહ

આત્મસિદ્ધિ-વિવેચનની પ્રથમાવૃત્તિની

પ્રસ્તાવના-શિલાલેખ-મુદ્રાલેખ

(મનહર ૭'૬)

અનંત અનંત ભાવ ભેદથી ભરેલી ભલી
અનંત અનંત નય નિક્ષેપે વ્યાખ્યાની છે,
સકળ જગત હિતકારિણી હારિણી મોહ
તારિણી ભવાબ્ધિ મોક્ષચારિણી પ્રમાણી છે.
ઉપમા આપ્યાની જેને તમા રાખવી તે વ્યર્થ,
આપવાથી નિજ મતિ મપાઈ મેં માની છે,
અહો! રાજચંદ્રબાલ ખ્યાલ નથી પામતા એ,
જિનેશ્વર તણી વાણી જાણી તેણે જાણી છે.

—શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર

આ આત્મસિદ્ધિના પ્રણેતા કવિવર જ્ઞાનેશ્વર શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પ્રભુ છે. કલમના એક અસ્ખલિત ધારાપ્રવાહે આ આત્મસિદ્ધિ તેમણે એકાદ કલાકમાં હૃદયમાંથી બહાર લાવી શબ્દારૂઢ કરેલી છે. જીવોનો સંસાર-પ્રત્યયી પ્રેમ અસંસારગત કરવા, તેમાં અવરિત આત્મતત્ત્વ પ્રત્યે પરમપ્રેમ જાગૃત કરવા અને એકરસ કરવા, ભક્તિરાહમાં અદ્વિતીય કવિત્વ પ્રભાવથી અતિ સરળ અને પ્રૌઢ માતૃભાષામાં તે આત્મસિદ્ધિ અલંકૃત કરી અજોડ બનાવી છે

અનાદિથી પરમગૂઢ અગોચર એવા આત્મતત્ત્વની વ્યાખ્યા આર્ય દર્શનકારોએ અનેક પ્રકારે કરેલી છે. અને તે દર્શનસાહિત્યો એટલાં

વિશાળ બન્યાં છે કે સામાન્ય શક્તિમાન મુમુક્ષુઓને તે હસ્તગત કરવાં, તેમાં પ્રણીત કરેલાં દૃષ્ટિદ્વાર અને સાધનદ્વારોનો ભેદ ઉકેલી મુક્તિમાર્ગને ખોળવો અને પામવો અત્યંત અત્યંત વિકટ થઈ પડેલ છે તે દર્શનકારોની આત્મદર્શન પદ્ધતિઓની અતિ સંક્ષિપ્ત અને સચોટપણે છેકજ છણાવટ કરી તેના દોહનરૂપે પોતાના અમોઘ પ્રગટ અનુભવજ્ઞાન–શક્તિવડે આ આત્મસિદ્ધિ કોઇક વિરલ નિકટ મોક્ષગામી જીવોના કરકમલમાં અને હૃદય–કમલમાં જ્ઞાનાવતાર પરમકૃપાળુ શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર પ્રભુએ અર્પણ કરેલ.

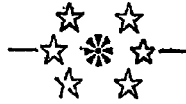
તેઓમાંના એક મુનિદેવ શ્રી લઘુરાજજીના સમાગમ પ્રસંગમાં અગાસ આશ્રમમાં આ આત્મસિદ્ધિના અપૂર્વ મહિમાની છાપ હૃદય ઉપર પડેલી. મુનિદેવ દરેક મોક્ષમાર્ગી જિજ્ઞાસુને આત્મસિદ્ધિનું અવગાહન કરવા અને તેમાં બોધેલા માર્ગની પરમ પ્રેમપૂર્વક ઉપાસના કરવા જણાવતા. આત્મસિદ્ધિ ચમત્કારી છે, લબ્ધિઓથી ભરેલી છે, મંત્ર સમાન છે, માહાત્મ્ય સમજાયું નથી, છતાં દરરોજ ભણાવવામાં આવે તો કામ કાઢી નાખે તેમ છે. એમ તેઓશ્રી વારંવાર કહેતા. આત્મસિદ્ધિના પ્રથમ જે સંક્ષિપ્ત ગદ્યાર્થ થએલ તે પ૦ કૃ૦ શ્રીમદ્ રાજચન્દ્રજીની નજર તળે નીકળી ગયેલ એમ સાંભળવામાં આવેલ છે. તે અહીં પ્રથમ જ મૂકવામાં આવેલ છે. માત્ર વૈરાગ્યબળ અને જ્ઞાનબળના કારણ વિચારબળની વૃદ્ધિ અર્થે તે સંક્ષિપ્ત ગદ્યાર્થનો આ કંઈક વિશેષ વિસ્તાર સ્વાધ્યાયરૂપે કરવામાં આવેલ છે.

કોઈ સમર્થ દર્શનકાર આ આત્મસિદ્ધિમાં રહેલા ભાવભેદો ઉપર વૃત્તિ ટીકારૂપે અનેક ગ્રંથો લખી શકે એવી એ કૃતિને એક બાળ શું અંજલિ આપી શકે! સાગરની ઉપમા જેમ સાગર તેમ આ આત્મસિદ્ધિની અને તેમાં પ્રણીત કરેલ ગહનદશા અને અતિ ગહન સ્વરૂપની ઉપમા પ૦ કૃ૦ શ્રીમદ્ રાજચન્દ્રજીની આત્મસિદ્ધિ, તેમની દશા અને તેમણે અનુભવેલ સ્વરૂપ, આપણી એ જ ભાવના અને પ્રાર્થના!

સજ્જન પુરુષો આ અર્થ વિસ્તારને ઇત્યેવમ્ ન સમજે; "ઇત્યેવમ્" પરમકૃપાળુ શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર પ્રભુના હૃદયમાં છે, પ્રાણી માત્રના ઉપકારી અને પરમ ઉપકારી તેથી માત્ર તે જ છે.

શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર આશ્રમ,
અગાસ
સં. ૧૯૯૯ માહ સુ પૂર્ણિમા
તા. ૨૦-૨-૧૯૪૩

લિ૦
અધ્યાત્મપ્રેમી,
બ્ર૦ ગોવર્ધનદાસ

અનુક્રમણિકા

શુદ્ધિપત્રક

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩૬	૧૪	અકાંક્ષા	આકાંક્ષા
૪૦	૨૪	નકટ	નિકટ
૪૨	૨૫	કૃપાયહિતપણે	કૃપાયરહિતપણે.
૬૦	૨	વતે	વર્તે
૮૨	૧૫	લેકરૂપ	લોકરૂપ
૯૨	૧૯	યાદિ	આદિ
૯૫	૧૨	પ્રાપ્ર	પ્રાપ્ત
૯૬	૫	પરમાર્થન	પરમાર્થને
૯૯	૧	સવજ્ઞ	સર્વજ્ઞ
૧૦૫	૧૩	દુરુપરોગ	દુરુપયોગ
૧૨૧	૧૭	ઓત્માની	આત્માની
૧૨૧	૨૨	આમાની	આત્માની
૧૨૨	૧૧	ભવાર્થ	ભાવાર્થ
૧૬૧	૧૨	શુદ્ધચતન્ય	શુદ્ધચૈતન્ય
૧૭૨	૨૪	અપર્ણ	અર્પણ
૧૭૭	૨૪	સમકિતને	સમકિતીને
૧૮૨	૧૩	સમકિતની	સમકિતીની
૧૯૦	૨૧	જ્ઞાનીદશા	જ્ઞાનીદશા
૨૧૩	૧૦	જિનયે	જાનિયે
૨૧૮	૧૫	નખકેસહિત	નખકેસરહિત.
૨૧૯	૧૯	નંગલ	મંગલ
૨૨૨	૧૨	મે	મેં
૨૨૩	૭	ધર્મોત્મકરૂપે	ધર્માત્મકરૂપે.
૨૨૪	૬	ધ્રાનનકો	ધ્રાનનકો

દર્શનનો લાભ થતાં જ ચેતનાને તે નિર્દોષ બનાવે છે અને અપૂર્વ સ્વભાવ પ્રગટ કરવા પ્રેર્યા કરે છે તેથી તે સર્વ સદ્દગુણના ભંડાર રૂપ છે. વળી વિશેષ ઉપકારો નીચેની કડીમાં બતાવ્યા છેઃ—

સ્વસ્વરૂપકી પ્રતીતિ અપ્રમત્ત સંયમ ધારણં,
પૂરણપણે વીતરાગ, નિર્વિકલ્પતાકે કારણં;
અંતે અયોગી સ્વભાવ જો તાકે પ્રગટકરનાર હૈ.
અનંત અવ્યાબાધ સ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરાવણહાર હૈ. ૨

શ્રી સત્પુરુષનાં વચનામૃત, મુદ્રા અને સત્સમાગમનો નિશ્ચય થયે સ્વસ્વરૂપની શ્રદ્ધા થાય છે, અપ્રમત્ત સયમનુ ભાન પ્રગટે છે, પૂર્ણ વીતરાગ નિર્વિકલ્પ સ્વભાવ પ્રગટવાનું તે કારણ બને છે; અને છેલ્લે અયોગી સ્વભાવ ચૌદમે ગુણસ્થાને પ્રગટે છે અને અનત અવ્યાબાધ સ્વરૂપમાં સ્થિતિ રૂપ મોક્ષ થાય છે તેનુ કારણ પણ તે વચનામૃત, મુદ્રા અને સત્સમાગમ છે.

સહજાત્મ, સહજાનંદ, આનંદઘન નામ અપાર હૈ.
સતદેવ, ધર્મ સ્વરૂપ-દર્શક સુગુરુ પારાવાર હૈ,
ગુરુભક્તિસે લહો તીર્થપતિપદ શાસ્ત્રમેં વિસ્તાર હૈ,
ત્રિકાળ જયવંત વર્તો શ્રી ગુરુરાજને નમસ્કાર હૈ. ૩

શ્રી સત્પુરુષથી જીવને અચિંત્ય લાભ પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી તેનાં અનેક ગુણસપન્ન નામો ગણાવે છે, સહજાત્મ, એટલે સહજ સ્વરૂપને રહેવાનું ધામ, સહજાનંદ એટલે સહજ અનંત સુખ જેમાં રહે છે તે આત્મા, આનંદઘન એટલે પરમાનદ પ્રગટે કે વરસે તેવો બોધ વરસાવનાર, એવાં અપાર નામ સદ્દગુરુનાં છે કારણ કે સતદેવ, સતધર્મ અને સત્ સ્વરૂપને ઓળખાવનાર સદ્દગુરુ છે. તેમના ગુણોનો પાર આવે તેમ નથી તેથી તે ગુણોનો સાગર છે તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં તીર્થંકરનામ કર્મનાં કારણો જણાવ્યાં છે તેમાં આચાર્યભક્તિ ગુરુભક્તિ ગણાવી છે. એમ અનેક શાસ્ત્રોમાં ગુરુભક્તિ તીર્થંકર નામ બાંધવાનું કારણ કહેલ છે.

તેથી પરમ ગુરુ એવા શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર ગુરુદેવ ત્રિકાળ જયવંત વર્તો, તેમને અગણિત નમસ્કાર હો !

એમ પ્રણમી શ્રી ગુરુરાજ કે પદ આપપરહિત કારણં,
જયવંત શ્રી જિનરાજ (ગુરુરાજ) વાણી કરૂં તાસ ઉચ્ચારણં;
ભવભીત ભવિક જે ભણે, ભાવે, સુણે, સમજે, સદ્દહે
શ્રી રત્નત્રયની ઐક્યતા લહી, સહી સો નિજપદ લહે.
(સહી સો પરમ પદ લહે) ૪

સ્વપરના હિતને અર્થે શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર ગુરુને નમસ્કાર કરી હવે તે જયવંત ગુરુરાજની કે જિનરાજની વાણીનો ઉચ્ચાર કરું છું. ભક્તિ કે સ્વાધ્યાય આદિ શરૂ કરું છું. આ દુઃખના દરિયારૂપ સંસારથી જે ભવ્ય જીવ ભય પામ્યા છે, તે શ્રી સત્પુરુષની વાણી ભાવપૂર્વક ભણે, સાંભળે, સમજે અને શ્રદ્ધે તો સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રની એકતા પામી તે આત્મપદ પામે ખરેખર તે પરમપદ પામે તેમ છે.

જિનેશ્વરની વાણી

(મનહર છંદ)

અનંત અનંત ભાવ ભેદથી ભરેલી ભલી,
અનંત અનંત નય નિક્ષેપે વ્યાખ્યાની છે;
સકળ જગતહિતકારિણી, હારિણી મોહ,
તારિણી ભવાબ્ધિ, મોક્ષ ચારિણી પ્રમાણી છે.
ઉપમા આપ્યાની જેને તમા રાખવી તે વ્યર્થ,
આપવાથી નિજમતિ મપાઇ મેં માની છે,
અહો ! રાજચંદ્ર બાલ ખ્યાલ નથી પામતા એ,
જિનેશ્વર તણી વાણી જાણી તેણે જાણી છે.

ભાવાર્થ:—શ્રી મોક્ષમાળાના ૧૦૭ મા પાઠ રૂપે આ મંગળાચરણ છે. તેમાં ભગવાનની વાણીની અપૂર્વતા શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે પ્રગટ કરી છે.

નિગોદના જીવને મરણ કાળે જ્ઞાન હોય છે તે ઓછામાં ઓછું જ્ઞાન છે. તેનો વિકાસ થતાં થતાં કેવળજ્ઞાન થતાં જ્ઞાનની પૂર્ણતા થાય છે. ત્યાં સુધીના જ્ઞાનના ભેદો, જ્ઞાનથી જણાતા પદાર્થોના ભેદો, વિશ્વનું વર્ણન, સમ્યક્દર્શનથી શરૂ કરી કેવળજ્ઞાન થતા સુધીના પુરુષાર્થ ભેદ આદિ અનેક ભાવો ભિન્ન ભિન્ન ભૂમિકાના જીવોને ઉપકારી થાય તેમ જિનેશ્વરની વાણીમાં વર્ણવેલ છે.

પરસ્પર વિરોધ ન આવે તેવી અનેક અપેક્ષાઓ કે નયો સહિત, વસ્તુને સમજાવવાના પ્રકારો રૂપ નિક્ષેપો સહિત તે વાણી છે. સર્વ જીવોના કલ્યાણનું કારણ. મોહને નિર્મૂળ કરવાનું કારણ, ભવસાગર તરવાનું કારણ તથા મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવનારી ભગવાનની અમોઘ વાણી છે. તેના જેવું કલ્યાણનું સાધન શોધતા બીજું મળી શકે તેમ નથી તેથી તેને કોઇની સાથે સરખાવી શકાય કે ઉપમા અપાય તેમ નથી તેથી ઉપમા આપવાનો પ્રયત્ન કરવો વ્યર્થ છે ઉતરતી ઉપમા આપે તો ઉપમા આપનારની બુદ્ધિની ખામી ગણાય છે શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર કહે છે કે અજ્ઞાની જીવોને શ્રી જિનેશ્વરની વાણીનુ માહાત્મ્ય કલ્પનામાં આવે તેવું નથી પરંતુ જેના એકેક શબ્દમાં અનંત શાસ્ત્રો સમાઈ જાય તેવી શ્રી જિનેશ્વરની વાણી જેણે જાણી છે એવા જ્ઞાની પુરુષોએ જ તેનું માહાત્મ્ય જાણ્યું છે, અને ગાયુ છે. ૐ શાન્તિઃ

નિત્યનિયમાદિ પાઠ

(ભાવાર્થ સહિત)

૧

શ્રી સદ્દગુરુ ભક્તિ રહસ્ય

(ભક્તિના વીશ દોહરા)[1]

હે પ્રભુ! હે પ્રભુ! શું કહું? દીનાનાથ દયાળ;
હું તો દોષ અનંતનું, ભાજન છું કરુણાળ. ૧.

હે પ્રભુ! કહેતા ભગવાનનુ જે શુદ્ધ સ્વરૂપ અથવા સદ્દગુરુનું શુદ્ધ સ્વરૂપ કે નિશ્ચયનયે પોતાના આત્માનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ એ પર લક્ષ જવો જોઈએ અહો! તેનુ વર્ણન થઈ શકે તેવુ નથી "કહી શકયા

૧ "આ જીવ અત્યંત માયાના આવરણે દિશામૂઢ થયો છે અને તે યોગે કરી તેની પરમાર્થદષ્ટિ ઉદય પ્રકાશતી નથી અપરમાર્થને વિષે પરમાર્થનો દઢાગ્રહ થયો છે અને તેથી બોધ પ્રાપ્ત થવાના યોગે પણ તેમાં બોધ પ્રવેશ થાય એવો ભાવ સ્ફુરતો નથી, એ આદિ જીવની વિષમ દશા કહી, પ્રભુ પ્રત્યે દીનત્વ કહ્યુ છે કે 'હે નાથ! હવે મારી કોઈ ગતિ (માર્ગ) મને દેખાતી નથી કેમકે સર્વસ્વ લૂંટાયા જેવો યોગ મે કર્યો છે, અને સહજ ઐશ્વર્ય છતાં પ્રયત્ન કર્યે છતે, તે ઐશ્વર્યથી વિપરીત એવા જ માર્ગ મેં આચર્યા છે તે તે યોગથી મારી નિવૃત્તિ કર, અને તે નિવૃત્તિનો સર્વોત્તમ સદુપાય એવો જે સદ્દગુરુ પ્રત્યેનો શરણભાવ તે ઉત્પન્ન થાય, એવી કૃપા કર' એવા ભાવના વીશ દોહરા કે જેમા પ્રથમ વાક્ય "હે પ્રભુ! હે પ્રભુ! શુ કહુ? દીનાનાથ દયાળ," છે તે દોહરા તમને સ્મરણમાં હશે તે દોહરાની વિશેપ અનુપ્રેક્ષા થાય તેમ કરશો તો વિશેષ ગુણાવૃત્તિનો હેતુ છે" શ્રીમદ્દ રાજચંદ્ર કાર્તિક સુદ ૩, ૧૯૫૧)

નહીં પણ તે શ્રી ભગવાન જો"—એવું તે અદ્‌ભુત છે!! તેનું ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે. અંતરાત્મા થયા પછી જીવ બાહ્ય ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી વિરક્ત થઈ તે પરમાત્મા પ્રત્યે જ વળે છે. તે જ મારું દીનનું હિત કરનાર છે. મારા નાથ છે. કરુણાસાગર છે. શ્રી સત્પુરુષની કરુણા છે! દયા છે! પ્રેમ છે! આપ એવા છો ને હું તો અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વને લઈને સર્વ દોષનું ભાજન છું. સર્વ દોષમાં મુખ્ય મારું અજ્ઞાન કે બાહ્યાત્માપણું છે.

શુદ્ધ ભાવ મુજમાં નથી, નથી સર્વ તુજ રૂપ;
નથી લઘુતા કે દીનતા, શું કહું પરમસ્વરૂપ? ૨.

નથી મને મારા શુદ્ધ સ્વરૂપનો અનુભવ ક્ષણ પણ કોઈ વખત થતો નથી. શુભ અશુભમાં જ હું લાગી રહ્યો છું. પણ શુદ્ધભાવ કે જે જીવને સમકિત પમાડી મોક્ષ તરફ વાળે તે હજુ આવ્યો નથી, ત્યાં સુધી તારું જે શુદ્ધ સ્વરૂપ તેમાં વૃત્તિ જોડીને એક લયપણે, ભક્તિપણે, સર્વાર્પણપણે રહેવું જોઈએ, સર્વત્ર તને જ જોઉં એવો પ્રેમ-લગની નથી લાગી. બધે આત્મા જોવો એમ પ્રભુશ્રીજીએ કહ્યું છે. તે પણ થતું નથી, પ્રભુ આપ સમીપ જ બેઠા છો એમ જાગૃતિ એવું વર્તન ક્યારે થશે? સર્વ ભાવ પ્રભુમય થતા નથી. તે માટે લઘુતા, દીનતા, વિનયભાવ જગવો જોઈએ. સત્પુરુષને આશ્રયે કંઈક સમજણ આવે તો સાથે અત્યંત નમ્રતા વિનય આવવાં જોઈએ, હે પરમ સ્વરૂપ! આપને હું શું કહું?

નથી આજ્ઞા ગુરુદેવની, અચળ કરી ઉરમાંહિ;
આપ તણો વિશ્વાસ દૃઢ, ને પરમાદર નાંહિ. ૩.

ગુરુદેવની આજ્ઞા રાગદ્વેષ રહિત સમભાવમાં રહેવાની છે. તેમાં અચળપણે—ક્ષણ પણ પ્રમાદ કર્યા વગર વર્તાતું નથી. શ્રદ્ધા મેરુ પર્વત જેવી અચળ-દૃઢ જોઈએ કે ગમે તે થાય, સંજોગો ગમે તેવા બને પરંતુ આત્મા જે કૃપાળુદેવે સમજાવ્યો છે તે સાચો છે એવી જે શ્રદ્ધા તે અચળ રહે. આમ અચળપણે આજ્ઞા આરાધવા માટે મારામાં

મને વિશ્વાસ ને બહુમાન જોઈએ કે તું કહે છે તે જ સત્ય, તે જ હિત છે

સાચું સુખ સત્પુરુષના કહેવા પ્રમાણે જ ચાલવામા છે તેમનાં વચનામૃત વાંચી તેમના પ્રત્યે બહુમાન થાય; વિશ્વાસ આવે કે મારું હિત આમા જ છે તો પછી તારી આજ્ઞા અવશ્ય આરાધાય તારું જ્ઞાન, તારી દશા તેનુ ભાન થઈ પરમ આદરભાવ પ્રગટે ને મારા દોષો જઈ વિનયાદિ ગુણો પ્રાપ્ત થાય

એમ બાહ્યમાંથી નિવર્તી, અતરાત્મા થઈ પરમાત્મા પ્રત્યે લીન થવાનો ઉપાય—સમકિતનો માર્ગ આ દોહરાઓમાં વર્ણવ્યો છે સમકિત થવાના એક પછી એક સાધન બતાવે છે. પ્રથમ શુદ્ધ ભાવ, સર્વ તુજ રૂપ લઘુતા દીનતા અથવા અવચકપણે શરણે રહું, આજ્ઞા અચળપણે આરાધુ વગેરે

જોગ નથી સત્સંગનો, નથી સત્સેવા જોગ;
કેવળ અર્પણતા નથી, નથી આશ્રય અનુયોગ. ૪.

સત્સગનો જોગ નથી અને સત્સગમા જે આજ્ઞા મળી છે તેનું સેવન થવુ જોઈએ તે થતુ નથી અથવા સત્પુરુષની કઈક સેવા મળે તો ઉલ્લાસભાવ રહે; તેવી સેવા ન મળે ત્યારે સેવા કરવાની ભાવના થવી જોઈએ તે પણ થતી નથી અથવા આત્મધર્મ પામવા માટે પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ તે થતો નથી જોગ નથી એટલે યોગ્યતા નથી એમ પણ અર્થ બેસે

સત્પુરુષની આજ્ઞામાં સર્વ પ્રકારે રહેવાય એવી કેવળ અર્પણતા નથી સુમતિનાથના સ્તવનમાં બાહ્યાત્મા, અંતરાત્મા ને પરમાત્માનું સ્વરૂપ સમજાવ્યા પછી શ્રી આનદઘનજી કહે છે:

"બહિરાતમ તજી અતર આતમા—
રૂપ થઈ થિરભાવ, સુજ્ઞાની,
પરમાતમનું હો આતમ ભાવવું,
આતમ અર્પણ દાવ, સુજ્ઞાની સુમતિ૦ ૫

આતમ અર્પણ વસ્તુ વિચારતા;
ભરમ ટળે મતિદોષ સુજ્ઞાની—
પરમ પદારથ સંપત્તિ સંપજે,
આનંદઘન રસ પોષ સુજ્ઞાની " સુમતિ૦ ૬

પરમાત્મા પ્રત્યે એકતા થવાથી અને તે આશ્રય ભાવનો અનુ-યોગ–વિચાર કરવાથી પણ શુદ્ધ સ્વરૂપ પામી શકાય સદ્‌ગુરુને આશ્રયે મન, વચન, કાયાના યોગ પ્રવર્તાવે, હુંપણું ત્યાગે અભિમાન, હુંપણું દરેક ક્રિયામાં થાય છે તે જ સમકિત થવામાં આડુ આવે છે તે મૂકીને સત્પુરુષે જે વિચાર્યું છે, જે કર્યું છે ને કહ્યું છે તે જ ખરું છે, માટે હુ તેને અનુસરીને જ વર્તુ મારે મારુ પોતાનુ સત્પુરુષથી જુદું કે વિશેષ કઈ કહેવા કરવાનુ નથી એમ માત્ર આશ્રયે વર્તવૂ જોઈએ તે થતુ નથી.

'હું પામર શું કરી શકું?' એવો નથી વિવેક;
ચરણ શરણ ધીરજ નથી, મરણ સુધીની છેક. ૫.

હું સર્વથા કર્મને વશ છુ વિષય કષાયને આધીન પામર છુ. જેમ કોઈ લંગડાને ગાડીમાં નાખીને ફેરવે તેમ આ દેહને આધીન અને કર્મને આધીન મારે વર્તવુ પડે છે એવો હુ તે શું કરવા સમર્થ છું ? પ્રભુશ્રીજી કહેતા કે એક તણખલાના બે કટકા કરવાની અમારી શક્તિ નથી ! તો મારી કઈ કરવાની શી શક્તિ છે ? માત્ર કર્માધીન નિમિત્તાધીન છુ એવું પોતાનુ પામરપણુ સમજાય તેને વિવેક કહ્યો છે, તે આવે તો સાચુ શું તે તરફ લક્ષ જાય વિવેક એટલે હુ કંઈ જ જાણતો નથી, જ્ઞાની જાણે છે, એવો સત્ય વિચાર જાગે પછી જ સત્પુરુષાર્થ આવે પરંતુ હું વિવેકશૂન્ય છુ

જે કામ પોતાથી થાય તેવુ ન હોય તેમાં અન્યની સહાય લેવાય છે તેમ મોક્ષ પોતાની મેળે પ્રાપ્ત થઈ જાય એમ નથી, તેમાં સત્પુરુષની સહાય જોઈએ સંસારમાં જીવ અનંત કાળથી ગોથાં ખાય છે, ત્યાં

ભગવાનના ચરણનુ શરણ લે, મરણ સુધી છોડે નહિ તો સમાધિ મરણ થાય "એકવાર જો સમાધિમરણ થયુ તો સર્વ કાળનાં અસમાધિ-મરણ ટળશે" સાચા પુરુષનુ શરણ લીધુ તો કંઈ ચિંતા રહે નહિ. "મોટાને ઉત્સગ બેઠાને શી ચિંતા?" એટલે શરણભાવ કરી સમાધિ-મરણની ભાવના કરી લેવી જોઈએ પછી ગમે તેવા વ્યાધિ, સકટ આવે પણ ધીરજ ન છોડે મોટાના શરણથી નિર્બળ પણ બળવાન થાય છે. સત્પુરુષનુ શરણ છેક કેવળજ્ઞાન થતા સુધી ખપનુ છે, તેથી ભવોભવ ન જાય તેવુ દૃઢ થવુ જોઈએ પણ હજુ તે શરણભાવ આવ્યો નથી.

અચિંત્ય તુજ માહાત્મ્યનો, નથી પ્રફુલ્લિત ભાવ;
અંશ ન એકે સ્નેહનો, ન મળે પરમ પ્રભાવ. ૬.

હુ આવો પામર છુ ને હે પ્રભુ તમારી શક્તિ ને પ્રભાવ તો અલૌકિક છે ત્રણે કાળમા દુર્લભ એવા સદ્‌ગુરુની પ્રાપ્તિ થઈ છે તેનો વિચાર આવતાં ઉલ્લાસ થઈ આવવો જોઈએ સત્પુરુષ મળ્યા તો સસાર-રૂપી વન પાર કરવા યોગ્યો ધોરી રસ્તો મળ્યો તેથી મુમુક્ષુને મુઝવણ ટળી જતાં કેટલી પ્રફુલ્લતા આવે? આવા પુરુષનો જોગ કોઈ મહા પુણ્યે થયો તેનુ માહાત્મ્ય અપાર છે ગમે તે ગતિ થાય તો પણ જો શરણ છે તો અવશ્ય મોક્ષે લઈ જશે આ કાળમાં આવા પુરુષ મળ્યા તે અહોભાગ્ય! એક વચન પણ ખરા હૃદયથી આરાધે તેનુ કલ્યાણ થશે. પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ, આત્માની દાઝ રાખી સત્પુરુષ પર પ્રેમ વધારે, તેમ તેમ બોધ પરિણમે પરંતુ મને સત્પુરુષનુ માહાત્મ્ય લાગ્યુ નથી તેથી પરમપ્રેમનો એક અશ પણ મારામા નથી તેમના વચન સાભળી ઉલ્લાસભાવ, સ્નેહ આવે તેમ થતુ નથી લગ્નના ગીત ગાતાં ઉત્સાહમાં ચાંટો બેસાડી દે તેવો ઉત્સાહ પરમાર્થ ભક્તિમાં નથી સસારનો સ્નેહ પલટાઈને ભગવાન પ્રત્યે થવો જોઈએ તે અપૂર્વ સ્નેહ પ્રગટે તો— સાચી અગ્નિનો એક તણખો જેમ બધુ રૂ બાળી મૂકે, તેમ એક અંશ સ્નેહ આવે તો બધાં કર્મો બાળી નાખે! માથે અનત કાળનાં કર્મો-રૂપી બોજો છે ઘણુ કામ કરવાનુ છે તે માટે પરમ પ્રભાવ—બળ

જોઈએ તે નથી સિંહનો શિકાર કરવા જતાં સસલાથી બીવે તે કેમ પાલવે ? તેમ સંસારનાં બંધનો તોડવા બળ, હિંમત, પુરુષાર્થ જોઈએ તે નથી.

અચલરૂપ આસક્તિ નહિ, નહીં વિરહનો તાપ;
કથા અલભ તુજ પ્રેમની, નહિ તેનો પરિતાપ. ૭.

આત્મસ્વરૂપ પામવા માટે સતત ઇચ્છા, લગની, રટણ લાગવું જોઈએ તેવી આસક્તિ મારામાં નથી ક્ષણિક વસ્તુઓમાં આસક્તિ છે. "જૈસી પ્રીતિ હરામકી તૈસી હર પર હોય, ચલ્યો જાય વૈકુંઠમેં, પલ્લો ન પકરે કોય" વળી વિરહનાં દુઃખ થવું જોઈએ, ઝંખના રહેવી જોઈએ તે પણ નથી. કૃપાળુદેવે પ્રભુશ્રીજીને લખ્યું હતું કે 'વિરહમાં પણ કલ્યાણ છે" વિરહમાં પણ જો સત્પુરુષ વિશેષ સાંભરે ને પ્રેમ વર્ધમાન થાય તો હિતકારી છે પણ તેવો વિરહાગ્નિનો તાપ લાગવો જોઈએ

વળી તારી સર્વ જીવો પ્રત્યે અત્યંત કરુણા, અલૌકિક પ્રીતિ છે "કોને તારું ને કોને પાર ઉતારું !" એવી નિષ્કારણ કરુણા છે જે તીર્થંકરો તથા જ્ઞાનીઓ મોક્ષે ગયા છે તેમણે પરમ પ્રેમથી પોતાને તથા પરને તારવા ભારે પુરુષાર્થ કર્યો છે નિરંતર પ્રમાદ રહિતપણે પુરુષાર્થ કરી સર્વ કષ્ટોને સહન કરીને પોતે મોક્ષે ગયા ને સાથે કેટલાયને તાર્યા ! તે એકતાર તન્મય પ્રીતિ અથવા આવેશપૂર્ણ ભક્તિની કથા પણ વિચારવી સાંભળવી આ કાળમાં દુર્લભ થઈ પડી છે તે માટે ખેદ થવો જોઈએ તે થતો નથી.

ભક્તિમાર્ગ પ્રવેશ નહિ, નહીં ભજન દૃઢ ભાન;
સમજ નહીં નિજ ધર્મની, નહિ શુભ દેશે સ્થાન. ૮.

આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને પામવા ભક્તિ એ મુખ્ય સાધન છે. આત્માર્થે વાંચવું, વિચારવું, બોધ સાંભળવો, જ્ઞાન, ધ્યાન એ સર્વ ભક્તિ છે તે ભક્તિનો રંગ ક્યારે લાગે કે દેહ તે હું નહિ, હું આત્મા છું એમ સમજાય તો પરમાં પ્રીતિ છે ત્યાંથી કરીને આત્મસ્વરૂપ પ્રત્યે

અથવા સત્પુરુષ જે તે લક્ષ કરાવે છે તેમના પ્રત્યે પ્રેમ બહુમાન ભક્તિ પ્રગટે જેમણે આત્માનો લક્ષ કરાવ્યો અને આત્માને સર્વ દુઃખથી મુક્ત કરવામાં જે નિમિત્ત છે એવા જ્ઞાની ગુરુ પ્રત્યે અનન્ય ભક્તિ જાગે શાસ્ત્રમાં ભક્તિના નવ ભેદ બતાવ્યા છે

"શ્રવણ, કીર્તન, ચિંતવન, સેવન, વંદન, ધ્યાન;
લઘુતા, સમતા, એકતા, નવધાભક્તિ પ્રમાણ'—શ્રી બનારસીદાસ.

તેમાં એકતા—સદ્‌ગુરુનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ ને પોતાનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ એક જ છે એવો અનુભવ થાય ત્યાં પરાભક્તિ છે આત્માનુ દર્શન જ્ઞાન સુખ પ્રગટે છે કહ્યું છે કે "ભગવાન મુક્તિ આપવામાં કૃપણ નથી, પણ ભક્તિ આપવામા કૃપણ છે" અહીં ભક્તિ એટલે આત્મ-સ્વરૂપ ધર્મનો માર્ગ, તે પામવો દુર્લભ છે તે પરમાર્થ પ્રત્યે સત્પુરુષ પ્રત્યે યથાર્થ પ્રેમ પ્રગટે તો જ પમાય છે એવા ભક્તાત્મા સત્પુરુષના સગથી ભક્તિનો રંગ—આત્મા પામવાની તાલાવેલી લાગે છે એવી ભક્તિ મારામા નથી વળી ભજન કીર્તન સ્તવનમાં દૃઢ લક્ષ—એકાગ્રતા—તન્મયપણુ આવવું જોઈએ તે પણ આવતુ નથી. મનુષ્યભવ પામીને મારે શું કરી લેવાનુ છે? તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ પણ નથી ધર્મ અથવા કર્તવ્ય શું છે? તેની સમજણ નથી, તેથી બીજી વસ્તુમા રોકાઈ રહ્યો છુ સત્સગના ક્ષેત્રમાં આત્માની વાત થતી હોય ત્યાં એવા વિચાર જાગે અને કર્તવ્યની સમજણ પડે પરતુ એવા ઉત્તમ સ્થળે રોકાવાનુ બની શકતું નથી. સત્સગ લાભ લઈ શકાતો નથી

***કાળદોષ કળિથી થયો, નહિ મર્યાદાધર્મ;**
તોય નહીં વ્યાકુળતા, જુઓ પ્રભુ! મુજ કર્મ. ૯.

કળિકાળને લઈને ધર્મની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે તે પ્રાપ્તિ થાય તો પણ સાધના કરવી દુર્લભ છે. ક્ષેત્રનો પ્રભાવ હોય તેમ [1]કાળનો પણ પ્રભાવ છે આ કાળમાં બધાં નિમિત્તો ધર્મને વિપરીત થાય તેવાં છે.

---

૧ "શાસ્ત્રોને વિષે આ કાળને અનુક્રમે ક્ષીણપણા યોગ્ય કહ્યો છે; અને તે પ્રકારે અનુક્રમે થયા કરે છે એ ક્ષીણપણુ મુખ્ય કરીને પરમાર્થસંબંધીનું

નિવૃત્તિના સ્થળે સત્પુરુષનો યોગ હોય ત્યાં કાળ કંઈ નડતો નથી પ્રભુશ્રીજી હતા ત્યારે તેમની સમીપે ચોથા આરા જેવું લાગતું. બોધ અને ભક્તિથી આત્મા ઠરતો સંસારનું વિસ્મરણ થતું તેમ આવા વિપરીત કાળમાં પણ જો જીવ સત્પુરુષની આજ્ઞા અનુસાર ભક્તિ કરવાનો નિયમ કરે, વ્રત ત્યાગ દ્વારા મર્યાદા કરે ને તેને દૃઢ રીતે વળગી રહે તો ધર્મસાધન બની શકે. એમ મર્યાદા એટલે આજ્ઞા આરાધનરૂપ ધર્મ જીવને બચાવી શકે સત્પુરુષની આજ્ઞામાં લક્ષ રાખે તો પાપ કરતો અટકે. સત્પુરુષની આજ્ઞારૂપી અંકુશ છે, છતાં તે અંકુશમાં વર્તાતું નથી. નિયમિત ધર્મઆરાધન કરવા કહ્યું છે તે થતું નથી. તે માટે વ્યાકુળતા–મુઝવણ થવી જોઈએ તે પણ થતી નથી. મારાં કેવાં ભારે કર્મ છે! કૃપાળુદેવે કહ્યું છે કે ભારેકર્મી જીવો આ કાળમાં અવતરે છે. તેથી ધર્મની જિજ્ઞાસા ઘટતી જાય, લોકોમાં વાહ

કહ્યું છે જે કાળમાં અત્યંત દુર્લભપણે પરમાર્થની પ્રાપ્તિ થાય તે કાળ દુષમ કહેવા યોગ્ય છે, જો કે સર્વ કાળને વિષે પરમાર્થપ્રાપ્તિ જેનાથી થાય છે, એવા પુરુષોનો જોગ દુર્લભ જ છે, તથાપિ આવા કાળને વિષે તો અત્યંત દુર્લભ હોય છે જીવોની પરમાર્થવૃત્તિ ક્ષીણપરિણામને પામતી જતી હોવાથી તે પ્રત્યે જ્ઞાની પુરુષોના ઉપદેશનું બળ ઓછું થાય છે; અને તેથી પરંપરાએ તે ઉપદેશ પણ ક્ષીણપણાને પામે છે, એટલે પરમાર્થ માર્ગ અનુક્રમે વ્યવચ્છેદ થવા જોગ કાળ આવે છે

આ કાળને વિષે અને તેમાં પણ હમણાં લગભગના સેંકડાથી મનુષ્યની પરમાર્થવૃત્તિ બહુ ક્ષીણપણાને પામી છે; અને એ વાત પ્રત્યક્ષ છે. સહજાનંદ સ્વામીના વખત સુધી મનુષ્યોમાં જે સરળ વૃત્તિ હતી, તે અને આજની સરળવૃત્તિ એમાં મોટો તફાવત થઈ ગયો છે ત્યાં સુધી મનુષ્યોની વૃત્તિને વિષે કંઈ કંઈ આજ્ઞાંકિતપણું, પરમાર્થની ઇચ્છા અને તે સંબંધી નિશ્ચયમાં દૃઢતા એ જેવાં હતાં તેવાં આજે નથી તેથી તો આજે ઘણું ક્ષીણપણું થયું છે, જોકે હજુ આ કાળમાં પરમાર્થવૃત્તિ કેવળ વ્યવચ્છેદ પ્રાપ્ત થઈ નથી, તેમ સત્પુરુષ રહિત ભૂમિ થઈ નથી, તોપણ કાળ તે કરતાં વધારે વિષમ છે, બહુ વિષમ છે; એમ જાણીએ છીએ" શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર શ્રાવણ વદ ૧૪, ૧૯૪૮.

વાહ કહેવડાવવા બધુ કરે પરમાર્થ—આત્માનુ હિત શાથી થાય એ સૂઝતુ નથી નિરંકુશતા વધતી જાય છે મા-બાપનુ કહ્યુ ન માને તો ભગવાનનુ કહેલું શું વિચારે ? ભગવાન હતા એજ ન માને શાસ્ત્રોને કલ્પના માને, અને પોતાની કલ્પનાએ સ્વચ્છંદે બધું પ્રવર્તન કરે બીજાં કામ આડે પરમાર્થ માટે અવકાશ જ નથી

સેવાને પ્રતિકૂળ જે, તે બંધન નથીં ત્યાગ;
દેહેંદ્રિય માને નહીં, કરે બાહ્ય પર રાગ. ૧૦.

સેવા—સત્પુરુષે જે આજ્ઞા આપી છે તેની આરાધના એટલે આત્માની ઉપાસના થતી નથી આળસ, ઊંઘ, પ્રમાદ, વિકથા આદિ તેમાં પુરુષાર્થ કરવા દેતા નથી દેહ ને ઇન્દ્રિયોને અર્થે બધુ પ્રવર્તન થાય છે ખાવુ, પીવુ, હરવુ, ફરવુ, ન્હાવુ ધોવુ, ઊંઘવુ, જોવુ, સુંઘવું, સાભળવુ વગેરે દેહ ને ઇન્દ્રિયના કાર્યોમાથી આત્માને પોતાનુ હિત કરવાને અવકાશ જ મળતો નથી દેહને રાજા બનાવી દીધો છે ને આત્મા નોકર થઈ ગયો છે આત્મા સુખી છે કે દુઃખી ? તે વિચારવાનો પણ વખત નથી મૃત્યુ પછી પોતાની શી ગતિ થશે એ સભાળ લેવાતી નથી આત્માર્થે કંઈ પુરુષાર્થ થતો નથી

દેહ અને ઇન્દ્રિયથી પ્રાપ્ત થતા બાહ્ય પદાર્થો છે, તેમા રાગ કરીને જીવ કર્મબંધ કરી રહ્યો છે તે બાહ્ય પ્રવૃત્તિથી નિવર્તીને આત્માના હિતમાં જોડાવા અહીં બોધ કર્યો છે બાહ્યાત્મા મટી અતરાત્મા થવા આ ૨૦ દોહામા સમજાવ્યું છે મન-વૃત્તિને આત્માર્થમા જોડવાનાં સાધન જેવા કે અલ્પ આહાર, અલ્પ વિહાર, અલ્પ નિદ્રા, નિયમિત વાચા, નિયમિત કાયા અને અનુકૂળ સ્થાન ઈત્યાદિ છે તેથી મન આત્માને આધીન થાય ને દેહ ને ઇન્દ્રિયોને આત્માર્થે પ્રવર્તાવી શકાય. પરતુ તે પણ મારાથી બનતુ નથી

તુજ વિયોગ સ્ફુરતો નથી, વચન નયન યમ નાંહિ;
નહિ ઉદાસ અનભક્તથી, તેમ ગૃહાદિક માંહિ. ૧૧.

હું દેહ ને ઇન્દ્રિયને વશ છુ, ત્યાં સત્પુરુષ સિવાય કોઈ બચાવે તેમ નથી પરંતુ તેમનો મને વિયોગ છે કોઈ પ્રિય જનનો કે હિતસ્વીનો વિયોગ થાય તો ઘડી ઘડી સાંભરે પરંતુ વચન ને નયન દ્વારા વૃત્તિ બહાર ફરતી હોવાથી તેવુ સ્મરણ પણ થતું નથી વિયોગ હોય છતાં ચિત્ત ત્યાં લાગ્યુ હોય તો તેનુ જ રટણ રહે અને નજર સામે તેની જ મૂર્તિ દેખાય જે રીતે પ્રવર્તતા તે બધુ યાદ આવે પરતુ આમ તેમ બધે જોયા કરે, નકામુ બડબડ બોલ્યા કરે તો ભગવાન શી રીતે સાંભરે ? વચનથી વેર કે પ્રીતિ થાય છે, તેથી ભવ ઊભા થાય નયન પણ બાહ્ય વસ્તુઓ પ્રત્યે રાગદ્વેષ કરાવી ઘણાં કર્મ બધાવે છે તેથી એ બન્નેનો સયમ કરવો જોઈએ સત્પુરુષના વિયોગમા તેમનું શરણ લઈ ને વચન નયનને સ્મરણ, કીર્તન, દર્શનાદિમાં રોકવાં બીજેથી રોકીને ચુપચુપ આત્માર્થ સાધી લેવો લોકપ્રસગ ઘટાડી આત્માર્થમાં લાગી રહેવુ.

વળી જે તારા ભક્ત નથી તેઓ આસક્તિપૂર્વક સસારની ખટપટમાં લાગી રહ્યા છે તેમના પ્રસગમાં આવતાં તન્મય થઈ જાઉ છુ, તેમ ન કરતાં તે પ્રત્યે ઉદાસ ભાવ—ઉપેક્ષા ભાવ રહેવો જોઈએ તેમજ ગૃહ કુટુબ આદિના કાર્યો ઘણા આનદ સાથે કરું છુ. પરતુ તેમાં મારાપણુ કરવાથી આત્માને બધન કરી દુઃખમાં લઈ જશે એમ સમજી ત્યાં પણ ઉદાસ રહેવુ જોઈએ જ્ઞાની ગૃહવાસને ભાલા સમાન અને કુટુંબનાં કાર્યને કાળ એટલે મૃત્યુ સમાન જાણે છે ! તેમ મને થતું નથી નકામી વાતોમાં વખત કાઢી નાખે અરીસામાં જોઈને કલાક ખોટી થાય ! ઘરનાં કાર્યમાં જરૂર પૂરતો વખત આપી દેહ પાસે ભક્તિ, ધર્મ ધ્યાન વગેરે કામ કરાવવુ આત્માર્થે બને તેટલું ખોટી થવુ

અહંભાવથી રહિત નહિ. સ્વધર્મ સચય નાંહિ;
નથી નિવૃત્તિ નિર્મળપણે, અન્ય ધર્મની કાંઈ. ૧૨.

ભગવાન યાદ આવે તો ભગવાનનુ માહાત્મ્ય લાગે તેને બદલે હું કેમ વખણાઉ, કેમ સારો દેખાઉ એમ અહંભાવ રહે છે જન્મથી જ અહભાવનો અભ્યાસ થવો માંડે છે પોતાનુ સ્વરૂપ વિસારીને

જ્યાં જન્મ્યો ત્યાંની પરિસ્થિતિમાં મારાપણું થઈ જાય છે. દેહ તે હું મારું આ નામ, આ મારા સગાં, આ મારું ગામ, આ મારું ઘર વગેરે જે જે સંયોગો પ્રાપ્ત થાય તેમાં એટલો બધો અહંભાવ ને મમત્વ-ભાવ થઈ જાય છે કે નિરંતર તેના જ સંકલ્પ વિકલ્પ થયા કરે છે આ વિપરીત સમજણ છે તે જ મિથ્યાત્વ છે પરવસ્તુમાં અહંભાવ મમત્વભાવ થઈ ગયો છે તે દૂર થાય તો સમકિત જાગે, ને હું દેહાદિથી ભિન્ન આત્મસ્વરૂપ છું તે મનાય, પરંતુ અત્યારે તો સ્વપ્નાની સૃષ્ટિમાં ગુંચવાઈ જવાય તેમ મોહરૂપ નિદ્રાથી ઉત્પન્ન થએલા આ સંસારરૂપ સ્વપ્નામાં એકાકાર થઈને દુઃખી થઈ રહ્યો છું પરંતુ ત્યાં લક્ષ કરે કે હું આ નહિ. હું તો શાશ્વત છું, હાલ માનું છું તે અવસ્થા તો થોડા કાળ માટે છે, તો જાગૃત થાય.

"ઊપજે મોહ વિકલ્પથી સમસ્ત આ સંસાર;
અંતર્મુખ અવલોકતાં વિલય થતાં નહિ વાર"

પ્રભુશ્રીજી કહેતા કે તું વાણીઓ નહિ, બ્રાહ્મણ નહિ, સ્ત્રી નહિ, પુરુષ નહિ, ઘરડો નહિ, જુવાન નહિ એ પર વિચાર કરે તો ભૂલ સમજાય

સત્પુરુષ રાતદિવસ આત્માના પુરુષાર્થમાં રહે છે તો આપણે કેટલો પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ ? સત્પુરુષે બોધ કર્યો હોય અને આજ્ઞા આપી હોય તે નિરંતર વિચારે હૃદયમાં કોતરી રાખે વેદના આવે, સંજોગો વિપરીત હોય તો પણ ભુલાય નહિ, તો તે સ્વધર્મસંચય કર્યો કહેવાય ધર્મ મન, વચન ને કાયાથી આરાધે, તે પોતે કરવું, અન્ય પાસે કરાવવું કે કોઈ કરતું હોય તો તેને સારું કહેવું-અનુમોદના કરવી એમ નવ પ્રકારે ધર્મભાવના વર્ધમાન થાય છે બીજી વાત કરવા કરતાં ધર્મની, સત્સંગની વાત કરીએ તો લાભ થાય ચોથા આરામાં સત્પુરુષો ઘણા વિચરતા તેથી તેમનો બોધ પામવો સુલભ હતો આ કાળમાં તો મહા પુણ્ય હોય તેને ક્વચિત્ મળે માટે જે આજ્ઞા બોધ વગેરે પ્રાપ્ત થયું હોય તેને અત્યંત દુર્લભ સમજી

આરાધવુ નિરંતર લક્ષ રાખી પોષવુ જેમકે એક શેઠ વૃદ્ધ થયા હતા તેમણે એક દિવસ સગાં વગેરેને પોતાને ત્યા એકત્ર કર્યા અને પોતાના ચાર છોકરાઓની વહુઓ હતી તેમને બોલાવીને દરેકને ડાંગરના પાચ પાંચ દાણા આપ્યા તેમાં સઉથી મોટી હતી તેણે વિચાર્યું કે ડોસાનુ મગજ ખસી ગયુ છે તેથી બધાની વચ્ચે કંઈ દાગીનો કે કીમતી ચીજ આપવાને બદલે આવા દાણા આપ્યા એમ વિચારી તેણે તે ફેંકી દીધા બીજીએ વિચાર્યું કે દાણા તો ખાવા માટે હોય એમ વિચારી છોડાં ઉખેડીને ખાઈ ગઈ ત્રીજીએ વિચાર્યું કે સસરાજીએ દાણા આપ્યા છે તે નકામા તો નહિ હોય, કોઈવાર કામ લાગશે એમ વિચારી ડાબલીમાં સાચવીને સઘરી રાખ્યા ચોથી સઉથી નાની વહુ હતી તે બહુ વિચક્ષણ હતી તેણે તે પાંચ દાણા પોતાને પીએર મોકલી તેને વવરાવ્યા. નવા દાણા થયા તેનાથી બીજે વર્ષે ફરી ખેતી કરાવી એમ પાચ વર્ષ કરાવ્યુ તેથી ઘણાં ગાડાં ભરાય એટલી ડાંગર થઈ. પાંચ વર્ષ પછી શેઠે ફરીથી બધાંની વચ્ચે બોલાવી દાણાનુ શું કર્યું હતું તે પૂછ્યું બે જણીએ પોતાની વાત કહી ત્રીજીએ પોતે સઘરેલા દાણા લાવીને બતાવ્યા અને ચોથી વહુએ કહ્યુ કે તે દાણા લાવવા તો ઘણાં ગાડા જોઈશે પછી તે મુજબ પોતાને પીએરથી ગાડાં ને ગાડાં ભરીને દાણા આણ્યા આથી શેઠે તેને ઘરની તિજોરી સોંપી જેણે દાણા સાચવી રાખ્યા હતા તેને ઘરની બીજી દેખરેખ સોંપી જે ખાઈ ગઈ હતી તેને રસોડાનુ કામ સોંપ્યુ. અને જેણે દાણા ફેંકી દીધા હતા તેને સાફસૂફ કરવાનુ કામ સોપ્યુ. આ પરથી સમજવાનુ કે સત્પુરુષ પાસેથી આત્માની વાત મળી હોય તેને વિસારી ન મૂકતાં સઘરવી અને જેટલો બને તેટલો પુરુષાર્થ કરી આત્મારૂપી ધર્મવૃક્ષને વર્ધમાન કરવુ

પ્રથમ સમકિત–શ્રદ્ધા થાય પછી સ્વધર્મસચય થઈ શકે, સત્પુરુષદ્વારા મળેલી આજ્ઞા આરાધે તો તે સમકિત થવાનું બળવાન કારણ છે શાસ્ત્રમાં ધર્મ ચાર પ્રકારે કહ્યો છે (૧) અહિંસા ધર્મ (૨) સ્વરૂપ ચિંતવનરૂપ ધર્મ (૩) રત્નત્રય એટલે જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રરૂપ ધર્મ (૪)

ક્ષમા આદિ દશ લક્ષણરૂપ ધર્મ આ પ્રમાણે સમજીને ધર્મ આરાધે તેથી આત્માનુ સ્વરૂપ સમજાય અને આત્માના ગુણો દયા, શાંતિ, સમતા, ક્ષમા આદિ છે, તે પ્રગટ થાય એ રીતે આત્મધર્મની વૃદ્ધિ થતા સસારની વાસના દૂર થાય ત્યારે સસારના પદાર્થોથી નિવર્તે.

પરતુ જ્ઞાની ન મળે ત્યાં સુધી ખરો ધર્મ શું તે સમજાતુ નથી. લૌકિક રીતે અનેક માન્યતાઓ થઈ ગઈ હોય છે જપ તપ વગેરે ઘણુ કરે અને માને કે હુ ધર્મ કરું છુ પરંતુ ત્યાં વાસના સસારની હોય તેથી સસારની જ વૃદ્ધિ કરે લૌકિક વિચારો ત્યાગીને સત્પુરુષની વાત પર લક્ષ આપે તો આત્માનો લક્ષ થાય જગતમાં ધર્મ ઘણા કરે છે. પરંતુ ત્યાં જ્ઞાન કેમ થતુ નથી? પોતે પણ અત્યાર સુધી ધર્મ અનેક રીતે કર્યો હશે છતાં સસારથી મુક્ત કેમ ન થયો? કઈ ભૂલ રહી ગઈ? એ વિચારે તો સત્પુરુષનુ કહેલું માન્ય થાય પ્રભુશ્રીજી કહેતા કે ચોખ્ખો થઈને આવ કામધધા, માન-પ્રતિષ્ઠા, ઘરકુટુંબમા પ્રતિબધ થઈ ગયો છે આત્મા સિવાયની સર્વ પ્રકારની વાસના છોડવી જોઈએ. બધેથી નિવર્તે-વૈરાગ્ય પામે તો આત્મા શુદ્ધ થાય ને સમકિત પ્રગટે

એમ અનંત પ્રકારથી, સાધન રહિત હુંય;
નહીં એક સદ્‌ગુણ પણ, મુખ બતાવું શુંય? ૧૩.

સસારથી તરવા માટે અનેક સાધનો છે તેમાંના મુખ્ય ઉપરની ગાથાઓમા વર્ણવ્યાં છે આ સાધનો રોજ વિચારી આરાધવાના છે. સસારમા જીવને બધાવાના કારણો અનેક છે તેમ છૂટવાના ઉપાયો પણ અનેક છે જે જીવો મોક્ષે ગયા છે તે આ સાધનો આરાધીને મુક્ત થયા છે પરતુ મારાથી તો હજુ એક પણ સાધન યથાર્થ રીતે થયુ નથી વળી આત્માના અનત ગુણો છે તે કર્મને લઈને અવરાઈ ગયા છે. જ્યા સુધી મિથ્યાત્વ ટળીને સમકિત-આત્મજ્ઞાન ન થાય ત્યા સુધી સત્-આત્માનો ખરો ગુણ એકે પ્રગટ્યો ન કહેવાય દયા શાંતિ ક્ષમા વગેરેને તો હજુ ઓળખ્યા પણ નથી. મિથ્યાત્વ અવસ્થાના ગુણો પણ

પરિભ્રમણના કારણ છે તેથી પાપ-રૂપ જ છે, અવગુણ છે. એમ મારામાં પાત્રતા નથી તેથી હે ભગવાન! આપની સન્મુખ આવતાં પણ શરમાઉં છુ. મારામા એકે ગુણ નથી અને આપ સર્વ ગુણ સપન્ન છો તો આપની સન્મુખ આવવા ધૃષ્ટતા શી રીતે કરું?

કેવળ કરુણા-મૂર્તિ છો, દીનબંધુ દીનનાથ;
પાપી પરમ અનાથ છું, ગ્રહો પ્રભુજી! હાથ. ૧૪.

છતાં હુ તમારી સમક્ષ ઊભો રહેવાની હિંમત કરું છુ કારણ કે તમે સાક્ષાત્ કરુણારૂપ છો, દીન-ગરીબના બધુ છો, નાથ છો. જે નમ્ર ગરીબ થઈને શરણે આવે તેને તમે વિના વિલબે સહાય કરો છો તો હે પ્રભુ! હુ મહા પાપી ને અત્યત નિરાધાર છુ. સસારમાં આપના સિવાય મારુ કોઈ નથી અનાદિ કાળથી સસારરૂપી કૂવામાં હુ પડયો છુ. તેમાથી બહાર કાઢવા મારા પર કૃપાદષ્ટિ કરો અથવા 'ગ્રહો પ્રભુજી હાથ' એટલે આપના બોધરૂપી હાથથી મને તારો સત્પુરુષના બોધનુ અવલબન પકડી રાખે તો વિષય-વિકાર અને પાપોથી જીવ પાછો વળે. તેને વિચાર આવે કે આ તો બધનના કારણો છે ને મારે તો મોક્ષે જવુ છે. સત્પુરુષ કરુણાને લઈને બોધ કરે છે તેમાનો એક શબ્દ પણ પકડાશે તો સસારથી બચાશે જ્ઞાનીનાં વચનો એવાં બળવાળા હોય છે કે ૨૫ વર્ષ શાસ્ત્રાભ્યાસ કરતાં ન સમજાય તે સત્પુરુષના યોગથી થોડા વખતમાં પ્રાપ્ત થાય!

અનંત કાળથી આથડયો, વિના ભાન ભગવાન;
સેવ્યા નહિ ગુરુ સંતને, મૂકયું નહિ અભિમાન. ૧૫.

આ દુઃખરૂપ સસારમાં અજ્ઞાનપણે હુ ક્યારથી આથડુ છુ? તેનો વિચાર કરતાં કઈ છેડો હાથ લાગતો નથી અર્થાત્ હું અનાદિ કાળથી એ જ સ્થિતિમાં છુ! કર્મને આધીન જન્મમરણ કરું છું હે ભગવાન! હુ પરાધીનપણે સસારમાં રખડી દુઃખી દુઃખી થઈ રહ્યો છું પરતુ મને સત્‌નુ ભાન થયું નથી. સત અથવા સત્પુરુષનું ઓળખાણ થવુ એ જ સમકિત છે અનંતકાળથી ભ્રમણ કરતાં છૂટવા માટે પ્રયત્નો

કર્યાં હશે પરંતુ તે સાચા જ્ઞાનીની આજ્ઞાએ ન થયા જ્ઞાનીનો જોગ ક્વચિત્ થયો ત્યારે સંસાર પ્રત્યે વૈરાગ્ય ન થયો તેથી તેમના કહ્યા પ્રમાણે ન વર્ત્યો. પરને પોતાનું માનવારૂપ અભિમાન મુકાયું નહિ જ્ઞાની સંત મળ્યા તેમની ગુરુ તરીકે આરાધના કરી નહિ સૃષ્ટિમાં જ્ઞાની તો અનંત થયા છે ને થશે તે સઘળા પૂજ્ય છે, પરંતુ જે જ્ઞાની સંતે બોધ આપી જ્ઞાન પમાડ્યું તે ગુરુ છે તેમની સેવા સર્વાર્પણપણે આજ્ઞા આરાધનપૂર્વક કરવી જોઈએ, એ રીતે ગુરુસેવા મેં કરી નથી.

સંત ચરણ આશ્રય વિના, સાધન કર્યાં અનેક;
પાર ન તેથી પામિયો, ઊગ્યો ન અંશ વિવેક. ૧૬.

સદ્ગુરુની આજ્ઞા સિવાય પોતાની મેળે અથવા કુગુરુના અવલંબને જપ, તપ, શ્રાવકપણું, દીક્ષા વગેરે સાધનો કર્યાં, તે સત્ક્રિયા હોવા છતાં સંસારમાં જ રખડાવનારી થઈ કારણ કે તેથી વિવેક એટલે સ્વપરનો ભેદ અથવા સમકિત, તેનો અંશ પણ આવ્યો નહિ આત્મહિત શું છે? તે શી રીતે થાય? તેની જરા પણ સમજણ પડી નહિ. મારે આ જ કરવાનું છે એવી સમજણપૂર્વકની શ્રદ્ધા ન આવી, સત્ય અસત્ય, હિત, અહિત, કર્તવ્ય અકર્તવ્ય વગેરેનો લેશ પણ વિવેક થયો નહિ

સહુ સાધન બંધન થયાં, રહ્યો ન કોઈ ઉપાય;
સત્સાધન સમજ્યો નહીં, ત્યાં બંધન શું જાય? ૧૭.

ધર્મ માટે જેટલા સાધનો મળી આવ્યા તે બધા કર્યાં પરંતુ તે બધા સાધનો આત્માને સંસારમાંથી મુક્ત કરવાને બદલે બંધન કરનારા નીવડ્યા અસત્ સાધન હોવાથી શુભાશુભ બંધ કરી સંસાર વધારનારાં થયાં હવે મારી સમજ પ્રમાણે તો એકે ઉપાય બાકી રહ્યો નથી. છતાં આત્માને મુક્ત કરે એવું સત્સાધન શું તે હજુ જાણ્યું નથી શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે તે બધું કરી ચૂક્યો પણ માર્ગ હાથ ન લાગ્યો; કેમકે શાસ્ત્રમાં તો માર્ગ કહ્યો છે પણ મર્મ કહ્યો નથી. મર્મ તો

સત્પુરુષના અતરમાં રહ્યો છે તે મર્મ સમજવો બાકી રહ્યો છે તે સત્પુરુષની ભક્તિ દ્વારા સમજાય સત્પુરુષે આચર્યો તે ધર્મ ભક્તિથી 'સત્પુરુષના આત્માની ચેષ્ટાને વિષે વૃત્તિ રહે, અપૂર્વ–ગુણ દષ્ટિગોચર થઈ અન્ય સ્વચ્છદ મટે અને સહેજે આત્મબોધ થાય' (છ પદનો પત્ર). જ્ઞાની આત્માના ઉપયોગમાં રહે છે તેથી તેમને બીજુ પ્રવર્તન કરતાં પણ સવર છે આસ્રવમાં સવર છે સવર એટલે આત્મામાં ઉપયોગ રહે તેથી કર્મબધન થતાં અટકે, તે જેથી થાય એ સત્સાધન તે જ્ઞાનીની અતર્ચર્યા ઓળખતાં સમજાય, ત્યારે પોતે આરાધી શકે કૃપાળુદેવ જ્ઞાની હતા કારણ કે તેઓ ઘણી વિકટ ઉપાધિઓ છતાં નિર્લેપપણે આત્મ-સ્વરૂપમા જ સ્થિર રહેતા એ આશ્ચર્યકારી દશા સમજવા ભક્તિ જોઈએ.

પ્રભુ પ્રભુ રઢ (લય) લાગી નહીં, પડ્યો ન સદ્ગુરુ પાય;
દીઠા નહિ નિજ દોષ તો, તરિયે કોણ ઉપાય? ૧૮.

બાળક હઠ લે તો જે માગે તે સિવાય બીજી ગમે તેવી કીમતી વસ્તુથી પણ ન માને તેમ જ્ઞાનીએ કહ્યુ તે જ કરવુ એવી રઢ લાગે પ્રભુ આત્માનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ, તે પામવા સિવાય બીજુ કઈ ન ગમે. બીજા સર્વ કાર્યો પ્રત્યે વૈરાગ્ય આવે સ્વાભાવિક ઉપશમ એટલે સહેજે કષાયની મદતા થાય માત્ર આત્માની જ ઝુરણા થાય કે આત્મા જાણ્યા સિવાય જીવવુ નથી એમ મરણીઓ થાય ત્યારે મિથ્યાત્વ ખસે એવુ છે સામાન્ય વ્રતાદિથી કઈ ન બને પરતુ તેવી લય લાગવા માટે પ્રથમ સદ્ગુરુની ઉપાસના કરવી પડે, પ્રભુને પામવા ગુરુકૃપા જોઈએ નમસ્કારાદિથી વિનય કરવો જોઈએ નમ્રતા ન આવે ત્યાં સુધી પોતાના દોષો જણાય નહિ દોષ દેખાય ત્યારે કાઢવાનો પ્રયત્ન કરે કાંટો ખૂચે તો કાઢી નાખે તેમ રાગદ્વેષરૂપી અનત દોષો છે પરતુ તેની ખબર નથી અજ્ઞાનને લઈને નિરાંતે ઊઘે છે. સદ્ગુરુ તેને જગાડે છે જાગે પછી પુરુષાર્થ આદરે પ્રભુશ્રીજી કહેતા કે જાગ્યા ત્યાંથી સવાર સદ્ગુરુનો યોગ થયા અગાઉ પણ જીવે અવ્યક્તપણે ભગવાનને–સતને

જાણવાની ભાવના એવી હોય છે; તેના ફળરૂપ મનુષ્યભવ, સત્પુરુષનો જોગ વગેરે મળે છે વળી સસારમાં રોગ, મરણ વગેરે દુઃખના પ્રસગોમાં કલ્યાણ કરવાના ભાવ થાય છે, તેવામા સારું નિમિત્ત મળી જાય તો આત્મા બળવાન થઈ આગળ વધે પરતુ તેવું નિમિત્ત ન બને તો ફરી બીજા પ્રસગો લગ્ન વગેરેના આવતાં આવેલો વૈરાગ્ય તદ્દન જતો રહે છે ભૂલાઈ જાય છે કેટલાક લોકો વૈરાગ્યની ધૂનમાં જંગલમાં કે હિમાલય જેવા પર્વતની ગુફામા જતા રહી એકાત સેવે છે, પરતુ ત્યાં પણ પરિણામ બદલાતા ગમે તે વસ્તુમાં ફરી આસક્ત થઈ જાય છે જેમકે ભરતજી યોગ સાધતાં હરણીના બચ્ચામાં મોહ પામી બધાયા આત્મપ્રાપ્તિ માટે તીવ્ર ભાવ થયો હોય તે વખતે સદ્‌ગુરુ મળે ને ઉપદેશ ગ્રહણ કરે તો વૈરાગ્ય વધે સત્પુરુષનો યોગ થયો, બોધ મળ્યો, તો પછી સ્વચ્છંદ મૂકવો જોઈએ. બીજી બધી ઇચ્છાઓ છોડીને સદ્‌ગુરુને શરણે રહેવુ જોઈએ. પોતાના દોષ ઓળખી દૂર કરીને પાત્રતા લાવવી જોઈએ. પોતાના દોષ જુએ નહિ અને અન્યના દોષો જોવામાં ખોટી થાય તો મળેલો યોગ વૃથા જાય માટે સત્સગમા પોતાના દોષ કાઢવા કમ્મર કસવી જોઈએ આત્મા પામવા માટે લગની લાગે સદ્‌ગુરુની આજ્ઞાએ વર્તાય અને પોતાના દોષો દૂર કરવામા પુરુષાર્થ થાય તો આત્મપ્રાપ્તિ થાય તરવા માટે આ સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી આવો યોગ મહા દુર્લભ છે તે વૃથા ગયો તો ફરી મળવો મુશ્કેલ છે

અધમાધમ અધિકો પતિત, સકળ જગતમાં હુંય;
એ નિશ્ચય આવ્યા વિના, સાધન કરશે શુંય? ૧૯.

જીવ પોતાના દોષો વિચારે અભિમાન મૂકે તો પુરુષાર્થ કરી શકે રાગદ્વેષ અને અજ્ઞાનને વશ સમયે સમયે અનત કર્મ બાંધી રહ્યો છે જગતમાં જે દોષો દેખાય છે તે બધાય મે પરિભ્રમણ કરતાં કર્યા છે અને હજુ નહિ ચેતાય તો અનત પરિભ્રમણ કરવુ પડશે. એક આત્મા મારો છે. છતાં પરમા અહંત્વ મમત્વ થઈ ગયુ છે અને ગાઢ કર્મને લીધે આત્માની અનત શક્તિઓ અવરાઈ ગઈ છે મારે દોષે

મને બંધન છે તે સર્વ કર્મ બંધનનો કર્તા હું જ અનંત કાળથી અનંત દોષોનું ઘર બની રહ્યો છું દોષો કરવા અને તેનું અભિમાન કરવું એ અધમાધમનું લક્ષણ છે તેમ હું મારું સ્વરૂપ ભૂલીને કર્મરૂપી દોષથી પ્રાપ્ત થએલ કુળ, રૂપ, બળ, વિદ્યા, ધન, સંપત્તિ વગેરે બાહ્ય સામગ્રીમાં અભિમાન કર્યા કરું છું ઉપદેશ સાંભળવા છતાં પણ હું મારા દોષો છોડતો નથી માટે આખા જગતમાં મારા જેવો કોઈ અધમ–પાપી નથી

કોઈની પાસે થોડા પૈસા હોય અને માને કે મારી પાસે પૂરતું છે તો વધારે કમાવા પ્રયત્ન ન થઈ શકે, મારી પાસે કંઈ નથી, ઘણું મેળવવું છે એમ વિચારે તો મહેનત કરે તે પ્રમાણે પોતાના દોષો વિચારી અભિમાન મૂકે તો આત્માના અનંત ગુણો સત્સુખ વગેરે મેળવવા પુરુષાર્થ કરી શકે જીવ અનાદિ કાળથી ભિખારી જેવો છે માટે હવે આત્મા પ્રાપ્ત કરવાની સામગ્રી મળી તો ચેતી જવું. અભિમાન મૂકીને પુરુષાર્થ ન કરે તો સાધનો મળ્યાં છે તે વૃથા જાય અને જેમ ઊંચેથી પડેલો વધુ પછડાય તેમ સંસારમાં દીર્ઘ કાળ રખડે.

પડી પડી તુજ પદપંકજે, ફરી ફરી માગું એજ;
સદ્‌ગુરુ સંત સ્વરૂપ તુજ, એ દઢતા કરી દેજ. ૨૦.

બધા દોષો દૂર થવાનો ઉપાય સદ્‌ગુરુનું શરણ છે

"માનાદિક શત્રુ મહા, નિજ છંદે ન મરાય;
જાતાં સદ્‌ગુરુ શરણમાં, અલ્પ પ્રયાસે જાય"
(આત્મસિદ્ધિ ગાથા ૧૮)

તેથી પરમાત્માને ફરી ફરી નમસ્કાર કરીને વાર વાર એ જ માગું છું તે શું? સદ્‌ગુરુમાં દઢ શ્રદ્ધા વળી સદ્‌ગુરુ સંતમાં ને હે પ્રભુ! તારામાં ભેદ માનું નહિ. આત્મજ્ઞાની સદ્‌ગુરુ એ તારારૂપ જ છે એમ નિઃશંકપણે માનું અને તેમને શરણે રહું. "સત્પુરુષમાં જ પરમેશ્વર

બુદ્ધિ તેને જ્ઞાનીઓએ પરમધર્મ કહ્યો છે અને એ બુદ્ધિ પરમ દૈનત્વ સૂચવે છે. જેથી સર્વ પ્રાણી વિષે પોતાનું દાસત્વ મનાય છે અને પરમ જોગ્યતાની પ્રાપ્તિ હોય છે" (અંક ૨૧૬). સત્પુરુષ પ્રત્યે પરમેશ્વરબુદ્ધિ થઈ પરમ ભક્તિભાવ, શરણભાવ જાગે ત્યારે સમકિત થાય છે સદ્‌ગુરુના ચરણની સેવાથી જ પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ દૃઢ શ્રદ્ધા થાય એટલું માગું છું

આમ પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રાર્થના કરીને માગ્યું કે સાચા સદ્‌ગુરુની પ્રાપ્તિ અને તેમના પ્રત્યે દૃઢ શ્રદ્ધા થાય એવી કૃપા કર.

મંગલમૂળ સદ્‌ગુરુચરણ,
મુજ મનમાં હો સ્થિર;
વિઘ્ન હવે હું નહિ ગણુ,
વસે હૃદયમાં વીર

૨

ૐ સત્

શું સાધન બાકી રહ્યું? કૈવલ્યબીજ શું?

(ત્રોટક છંદ)

યમ નિયમ સંજમ આપ કિયો,
પુનિ ત્યાગ બિરાગ અથાગ લહ્યો;

---

૧ "બીજા આઠ ત્રોટક છંદ તે સાથે અનુપ્રેક્ષા કરવા યોગ્ય છે, કે જેમાં આ જીવને શું આચરવું બાકી છે, અને જે જે પરમાર્થને નામે આચરણ કર્યાં તે અત્યાર સુધી વૃથા થયાં ને તે આચરણને વિષે મિથ્યાગ્રહ છે તે નિવૃત્ત કરવાનો બોધ કહ્યો છે, તે પણ અનુપ્રેક્ષા કરતાં જીવને પુરુષાર્થ-વિશેષનો હેતુ છે" (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર સં ૧૯૪૭ના ભાદરવા સુદ ૮)

વનવાસ લિયો મુખ મૌન રહ્યો,
દૃઢ આસન પદ્મ લગાય દિયો. ૧.

યમ—આખા જીવન માટે જે વ્રત લેવામાં આવે તે. જેમકે પાંચ અણુવ્રત કે મહાવ્રત તેમાં કવચિત્ આગાર રાખવો પડે કેમકે પૂર્ણપણે સર્વ વખતે ન પળે પણ પ્રયત્ન તેની પૂર્ણતાએ પહોંચવા માટે હોય.

નિયમ—જે થોડા વખત માટે ખાસ નિયમ કરીએ તે જેમકે એક મહિનો મારે અમુક ત્યાગ અથવા આજે મૌન છે કે ઉપવાસ છે વ્રત કરતાં નિયમ વધુ પૂર્ણ રીતે પાળવાના હોય છે તેમાં અપવાદ ન થવા દે. જેમકે દિગ્વ્રત તે યમ છે અને દેશાવકાશી વ્રત તે નિયમ રૂપે હોય છે. આઠ દૃષ્ટિમાં પ્રથમ પાચ મહાવ્રત રૂપી યમ આવે એમ કહ્યુ છે. બીજી દૃષ્ટિમા નિયમ પચ—શૌચ, સતોષ, તપ, સ્વાધ્યાય ને ઇશ્વિરનુ ધ્યાન—આવે છે એમ કહ્યુ છે

સયમ—પાંચ ઇન્દ્રિય ને છઠ્ઠા મનના નિગ્રહરૂપ એમ ૭ પ્રકારે અને છકાય જીવની રક્ષા મળી ૧૨ પ્રકારે પાળે.

[1]ત્યાગ ને વૈરાગ્યમાં શો ફેર? ત્યાગ એટલે કોઈ બાહ્ય વસ્તુ અથવા અ તરના વિભાવ ભાવને છોડવા તે અને વૈરાગ્ય એટલે વિ+રાગ=રાગ નહિ તે એટલે આસક્તિ રહિત થવુ વસ્તુ છોડે પણ આસક્તિ રહે એમ બને જો આસક્તિ એટલે રાગને દૂર કરે તો જ તે વસ્તુનો ત્યાગ ટકે તેથી આસક્તિ છે ત્યાં સુધી ખરો ત્યાગ નથી ત્યાગ અને વૈરાગ્ય ઉત્કૃષ્ટ રીતે બધાં વખાણે તેવો કર્યો બધુ છોડીને જગલમાં એકલો તદ્દન મૌનપણે રહ્યો છતાં જ્ઞાન ન હતુ ત્યાં સુધી સકલ્પવિકલ્પ અતરવાચા તો હોય જ વૈરાગ્ય પણ ઉપરનો જ હોય કારણ કે જ્ઞાન-ગર્ભિત નથી વળી કહે છે કે પદ્માસન એવુ દઢ લગાવ્યુ કે ચળે નહિ

---

૧ ત્યાગ —"આત્મ પરિણામથી જેટલો અન્ય પદાર્થનો તાદાત્મ્યઅધ્યાસ નિવર્તવો તેને શ્રી જિન ત્યાગ કહે છે" (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર અંક ૫૦૩)

વૈરાગ્ય—"ગૃહ કુટુંબાદિ ભાવને વિષે અનાસક્ત બુદ્ધિ થવી તે વૈરાગ્ય છે" (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર અંક ૪૧૮)

મનપૌન નિરોધ સ્વબોધ કિયો,
હઠજોગ પ્રયોગ સુ તાર ભયો;
જપ ભેદ જપે તપ ત્યૌંહિ તપે,
ઉરસેંહિ ઉદાસીં લહી સબપેં. ૨.

મનની વૃત્તિઓનો નિરોધ કરી, સ્થિરતા કરી તથા પવન એટલે શ્વાસોચ્છ્વાસ, તેને રોકવાનો અભ્યાસ કર્યો યોગનાં આઠ અંગ–યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન, સમાધિ—છે. એ બધા મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ કરે છે, પરંતુ સૂક્ષ્મબોધ—આત્મજ્ઞાન ન હોવાથી ફળદાયી થતા નથી

મન અને પ્રાણને રોકીને આત્માનો વિચાર કર્યો સ્વબોધ—પોતે કોણ છે? પોતાનું સ્વરૂપ શું છે? તે જાણવા ધ્યાન વગેરે પણ કર્યા. એમ જીવે સ્વરૂપનો વિચાર અનેકવાર કર્યો, પરંતુ તેમાં ભૂલ જ આવી આત્માને જેવો ચિંતવે તેવો જણાય. "આત્મ સ્વરૂપનો નિર્ણય થવામાં અનાદિથી જીવની ભૂલ થતી આવી છે' (અંક ૭૫૦) આત્માનું જે જ્ઞાન થયું તે ભૂલવાળું, અવળું હતું, મિથ્યા હતું; છતાં તેણે એમ માન્યું કે મને સ્વબોધ થયો છે એવી કલ્પના કરી એમ અહીં કહેવું છે ત્યાર પછી મન વચન કાયાની પ્રવૃત્તિને વશ કરવા અનેક ઉપાયો હઠયોગના પ્રયોગો ઉગ્ર કષ્ટ આપનારા કર્યા અનેક પ્રકારની સાધનાઓ આદરી તેમાં એકધ્યાનપણે લાગી રહ્યો.

મંત્રો અનેક જાતના છે તેને જપવાના ભેદ પણ અનેક છે. જેમકે અમુક સંખ્યામાં, અમુક વખતે, અમુક દ્રવ્ય સહિત જપવા. તે રીતે ઘણા પ્રકારના મંત્રો ઘણા પ્રકારે જપ્યા અનેક જાતની તપશ્ચર્યા પણ અનેક રીતે આરાધી મનથી સર્વ પદાર્થ તરફ વૈરાગ્ય ધારણ કર્યો કંઈ ગમે નહિ—ખાવું, પીવું, પહેરવું, ઓઢવું વગેરે જીવન પર પૂરો વૈરાગ્ય આવ્યો સંસારમાં કંઈ સાર નથી એમ પણ લાગ્યું.

સબ શાસ્ત્રનકે નય ધારિ હિયે,
મતમંડન ખંડન ભેદ લિયે;
વહુ સાધન બાર અનંત કિયો,
તદપિ કછુ હાથ હજુ ન પર્યો. ૩.

અનેક પ્રકારનાં શાસ્ત્રો છે જેમકે ચરણાનુયોગ, કરણાનુયોગ, ધર્મકથાનુયોગ વગેરે. તે સર્વ શાસ્ત્રોને તેના નય પૂર્વક એટલે નિશ્ચય અને વ્યવહારનયની અપેક્ષાની સમજણ પૂર્વક શીખ્યો, સમજ્યો. તેથી મત કેમ સ્થાપિત કરવા ને ઉથાપવા તેનુ રહસ્ય જાણ્યું એ રીતે અનેક ધર્મમતો સ્થાપિત કર્યા તેમજ અનેક ધર્મમતો ઉખેડી નાખ્યા જેમકે મહાવીર સ્વામિના પૂર્વ ભવોમાં થયુ હતુ.

આ બધાં સાધનો જીવે અનાદિ કાળથી અનેક ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીમાં ભમતાં અનેકાનેક વખત (બાર=વાર) કર્યાં છે, છતાં તેને હજુ તેનુ ફળ કંઈ પ્રાપ્ત થયુ નથી ધર્મ સાધનો કર્યાં પણ ધર્મ ન પામ્યો.

અબ કયોં ન બિચારત હે મનસેં,
કછુ ઔર રહા ઉન સાધનસેં ?
બિન સદ્દગુરુ કોય ન ભેદ લહે;
મુખ આગલ હૈ કહુ બાત કહે. ૪.

જ્ઞાની કહે છે કે હવે થોભ ! ને વિચાર કે એ સાધનો સફળ કેમ ન થયાં ? શું બાકી રહી ગયુ ? તો કે ગુરુ વિના જ્ઞાન નથી. મર્મ તો સદ્દગુરુના અતરમાં રહ્યો છે તે બતાવે સમજાવે ત્યારે સમજાય તેમ છે સદ્દગુરુની સહાય વિના પોતાની મેળે સ્વચ્છંદે કોઈને ધર્મનું રહસ્ય પ્રાપ્ત થતુ નથી કારણ તે આત્માને મૂકીને પરમાં જ શોધે છે. બાહ્ય આરાધના અને સાધનોને ધર્મ માને છે જ્યારે સદ્દગુરુ મળે તો કહે કે ધર્મ એ તો તારું મૂળ સ્વરૂપ જ છે સત્ એ તો પાસે જ છે, દૂર નથી તેની સમજણ સાચા સદ્દગુરુ જેમણે પોતે સત્ પ્રાપ્ત

કર્યું છે તેમના બોધે આવે છે પાત્રતા અને સદ્બોધ બે મળે ત્યારે સમજાય

કરુના હમ પાવત હૈ તુમકી,
વહ બાત રહી સુગુરુગમકી;
પલમેં પ્રગટે મુખ આગલસેં,
જબ સદ્ગુરુચર્ન સુપ્રેમ બસેં. ૫.

સદ્ગુરુ કૃપાળુદેવ કહે છે કે મને તમારા પર પરમ દયા આવે છે તેથી કહુ છું કે સત્ની પ્રાપ્તિ તો સુગુરુગમ એટલે સત્–ગુરુ–ગમ, અર્થાત્ આત્મારૂપ ગુરુ જ્યારે યથાર્થ વિચારે ને સમજે ત્યારે થાય છે. નિશ્ચયનયથી આત્મા જ આત્માનો ગુરુ છે એને જ્યારે પોતાની દાઝ આવશે ત્યારે સદ્ગુરુનો બોધ ગ્રહણ કરી તેની આજ્ઞાને આધારે પોતાને જાણવાનો પુરુષાર્થ કરશે સમજશે ત્યારે કામ થશે બોધ મળ્યો તે સમજવો જોઈએ. એ રીતે ખરો ખપી બનીને જે સદ્ગુરુની આજ્ઞાને આરાધશે તે સહજમાં આત્મજ્ઞાન—સમકીત પામશે પરંતુ તે ક્યારે બને? અનન્ય પ્રેમ આવે, સર્વને બાળીને ભસ્મ કરે એવો પ્રેમરૂપ અગ્નિ, તેમાં ઝંપલાવે ત્યારે. બીજી કંઈ અપેક્ષા ન રાખતાં સઘળેથી પ્રીતિને સંકેલીને તે એકમા જ તન્મય બને તે મૂર્તિનો એક સમયનો પણ વિરહ તેને મરણ તુલ્ય લાગે. તે કોઈ બીજા પ્રકારની પ્રીતિનહિ પરંતુ સુપ્રેમ એટલે આત્માનું શુદ્ધ પરમાત્મ સ્વરૂપ તે પ્રત્યે એકતાર ભક્તિ તે જાગે ત્યારે આત્માનુ દર્શન થાય વળી તેવી અનન્ય પ્રીતિ સદ્ગુરુના ચરણમાં સ્થિરપણે ટકવી જોઈએ વૃત્તિ ક્ષણ પણ બીજે ન જતાં ત્યાંજ વસે (=બસે) આત્માથી વિશેષ પ્રીતિનુ સ્થાન તેને ન હોય. બીજા સર્વ પ્રત્યે સ્વાભાવિકપણે વૈરાગ્ય આવે. પ્રેમ પ્રીતિ ઇચ્છા તો તે સ્વરૂપમાં જ સ્થિર રહે. વૃત્તિ ત્યાં જ લાગી રહે ત્યારે આત્મા પ્રગટ જણાય વૃત્તિને બહાર જતી રોકીને આત્મામાં જોડવી એ જ પુરુપાર્થ છે તે તો પોતે વિચારે ને કરે ત્યારે થાય. જ્ઞાનીપુરુષનુ શરણુ હશે તો જ તે બની શકશે ભક્તિ પ્રેમ સદ્ગુરુના આત્મસ્થિરતારૂપ

શુદ્ધ સ્વરૂપમાં શુદ્ધપણે વસે—જોડાય તો તરત શુદ્ધ આત્માનો અનુભવ પ્રગટે.

તનસેં, મનસેં, ધનસેં, સબસેં,
ગુરુદેવકી આન સ્વઆત્મ બસેં;
તબ કારજ સિદ્ધ બને અપનો,
રસ અમૃત પાવહિ પ્રેમ ઘનો. ૬.

જીવે પ્રેમ બીજે વેરી નાખ્યો છે તનમાં, ધનમાં, મનમાં અને બીજી સંસારની અનેક વસ્તુઓમાં તે સર્વથી અધિકપણે પોતાની સર્વ શક્તિથી પ્રેમ સદ્‌ગુરુમાં જોડે સદ્‌ગુરુ તો નિસ્પૃહ છે. તેથી તેઓ આપણી પાસે કંઈ માગતા નથી માત્ર આપણા હિત માટે તેમણે કરેલી આજ્ઞા ખરા પ્રેમથી આરાધવાની છે તેમની આજ્ઞા એ જ સર્વસ્વ માની હૃદયમાં વિચારે. દર પળે તે આરાધવાનું લક્ષ રાખે, ભૂલે નહિ. દૃઢપણે અંતરમાં ધારણ કરે.

ત્યારે જ કાર્યની સફળતા થાય. સત્પુરુષ જે અમૃતસાગર છે તેમની પ્રાપ્તિ થાય. અને તેમનો પ્રેમ કૃપાદૃષ્ટિ અવશ્ય પામે આજ્ઞા આરાધે ત્યારે કૃપા પમાય

વહ સત્ય સુધા દરશાવહિંગે,
ચતુરાંગુલ હે દૃગસે મિલહે;
રસ દેવ નિરંજન કો પિવહી,
ગહિ જોગ જુગોજુગ સો જિવહી. ૭.

તે કૃપાદૃષ્ટિ છે તે જ સત્ય સુખ કે જેનો અંત નથી, સુધા-અમૃત છે તેને ઓળખાવે છે. "ચતુરાંગુલ હે દૃગસે મિલહે" એ લીટીનો અર્થ પ્રભુશ્રીજી ઘણાને પૂછતા પણ પોતે કહેતા નહિ તેમણે કૃપાળુ દેવને અર્થ પૂછેલો ત્યારે કૃપાળુદેવે કહ્યું હતુ કે જ્યારે અનુભવ થશે ત્યારે તે સમજાશે. એક રીતે એવો અર્થ નીકળે છે કે ચતુર પુરુષને આંગળી કરીને દિશા બતાવે છે ત્યારે તે દૃગ એટલે સમ્યગ્-

દર્શનને જ્ઞાનીના સકેતને અનુસરતા પ્રાપ્ત કરે છે મિલહે-મળે છે, પ્રાપ્ત કરે છે

તે આત્મા કેવો છે? રસ સ્વરૂપ છે रसो वै सः। એમ ઉપનિષદ્મા વાક્ય છે આત્માનુભવ રૂપ રસ પીનાર કોઈ વિરલા નિંરંજન દેવ એટલે શુદ્ધસ્વરૂપ આત્મા છે કે જેનો જોગ ગ્રહીને-પામીને જીવ અજર અમર થાય છે તે પદમા અનંતકાળ સ્થિતિ કરી રહે છે સમ્યક્-દૃષ્ટિ જ્ઞાની અને જ્ઞાનીના આશ્રિત મોક્ષમાર્ગમા જ રહે ને અનુક્રમે આગળ વધી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે "કોઈ પણ તથારૂપ જોગને પામીને જીવને એક ક્ષણ પણ અતરભેદ જાગૃતિ થાય તો તેને મોક્ષ વિશેષ દૂર નથી" (અ ક ૫-૩) સત્પુરુષ સાચા મળે, બોધ આપે, પછી જીવ જો તે બોધ અને આજ્ઞા પ્રત્યે અપૂર્વ પ્રેમ આણી, બળીઓ થઈને આરાધે તો પાત્ર થાય અને આગળ દશા પ્રાપ્ત કરતા સમકિત પામે જેને સમ્યગ્દર્શન થાય છે, તે ભાગ્યશાળી જીવ પરમાત્મારુપ નિરજન દેવનો રસ (આનદ, રમણતા) અનુભવે છે; એવા યોગને પામેલો યોગી યુગોયુગ જીવે છે-અમર થાય છે "અબ હમ અમર ભયે ન મરેગે"

પરપ્રેમ પ્રવાહ બઢે પ્રભુસેં,
સબ આગમ ભેદ સુઉર બસેં;
વહ કેવલકો બિજ ગ્યાનિ કહે,
નિજકો અનુભૌ બતલાઈ દિયે. ૮.

પ્રભુ પ્રત્યેનો અલૌકિક પ્રેમ દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ પામે, જેમ નદીનો પ્રવાહ હોય તે ક્યાય ખળી ન રહેતા વધુ જોસથી આગળ વધે, તેવી રીતે ભક્તિ પ્રેમ વર્ધમાન થાય તેમ તેમ યોગ્યતા આવે એનું નામ જ સ્વધર્મ છે ગમે તેવો પાપી હોય તે પણ આ પ્રેમ પ્રવાહથી પવિત્ર બની જાય છે દઢ પ્રહારી એક નિશ્ચયે અડગ રહ્યા તો સર્વ કર્મની નિર્જરા કરી નાખી. તેમ આત્મપ્રાપ્તિ માટે સર્વાર્પણપણે પૂરા પ્રેમથી સત્પુરુષની ઉપાસના કરતાં કર્મનો ક્ષય થાય. એ શ્રદ્ધા, એ પ્રેમ એ જ માર્ગ છે તે સમજાવવા માટે જ બધાં શાસ્ત્રો લખાયાં છે. એ

હોય તો શાસ્ત્રો વાંચતાં પોતાને તેવો જ અનુભવ છે એમ જણાય. પ્રભુશ્રીજીને એવી અપૂર્વ ભક્તિ હતી તેથી ગમે તે શાસ્ત્ર પોતે સમજી શકતા અને કહેતા કે "શાસ્ત્રોનુ કથન અમને સાખ પુરે છે" એવો પરમ પ્રેમ તે જ શ્રદ્ધા–સમકિત છે ત્યાંથી જ મોક્ષની શરૂઆત છે તેને જ જ્ઞાનીઓએ કેવલજ્ઞાનનુ બીજ કહ્યુ છે એવો દૃઢ પ્રેમ જ્ઞાની પ્રત્યે થતાં આત્મદર્શન પમાય છે જ્યાં આત્મજ્ઞાન પ્રકાશે છે તે પ્રત્યે અપૂર્વ પ્રેમ આવતાં, ત્યાં ધ્યાન સ્થિર થતાં આત્મદર્શન પમાય છે–પોતાના આત્માનો અનુભવ પ્રગટે છે સમાધિશતકમાં કહ્યું છે કેઃ–

भिन्नात्मानमुपास्यात्मा परो भवति तादृशः ।
वर्तिर्दीपं यथोपास्य भिन्ना भवति तादृशी ॥

ભાવાર્થઃ—જેવી રીતે દીવો કરવો હોય ત્યારે કઠણ કોડીયામાં સ્નેહ (તેલ) ભરીને ઝટ સળગે તેવા રૂની દીવેટ યથાર્થ રીતે મૂકી જ્યાં દીવો પ્રગટ બળતો હોય ત્યાં દીવેટ પ્રગટતા સુધી ધરી રાખવામાં આવે તો દીવે દીવો થાય છે તેમ જે મહાત્માએ સમ્યક્ત્વરૂપી દીવો પ્રગટ કર્યો છે તે મહાત્માના ચરણ કમળની ઉપાસના, અચળ પ્રેમ અને પ્રતીતિ હૃદયમાં રાખી, અતિ નમ્રભાવે કરવામાં આવે અને યોગ્યતા સંપૂર્ણ થતાં સુધી ધીરજ રાખી, વિનય ભક્તિ કર્યા કરે તો જે મહાત્માનાં ચરણારવિંદ તેણે સેવ્યા છે, તેની દશાને એટલે સમ્યક્ દશાને તે ઉપાસક પામે છે, પરમપદને પામે છે

જ્ઞાની સદ્ગુરુની પ્રશસ્ત ભક્તિ સેવા જીવ કરે, જ્ઞાનીની આજ્ઞા આરાધે તો તેને સસાર પરની આસક્તિ ઘટવા માંડે અને જ્ઞાનીની આત્મદશાની ઓળખાણ થતાં તેમાં રુચિ પ્રગટે ત્યારે જે આત્માનો ઉપયોગ બહાર છે તે ફરીને પોતામાં સ્થિર થવાનો પુરુષાર્થ જાગે અને એ રીતે કર્મની સ્થિતિ ઘટતાં અને પરિણામની શુદ્ધિ થતાં કોઈ અપૂર્વ વખતે આત્મસ્વરૂપનુ દર્શન જીવને થઈ જાય છે એ આત્મદર્શન—સમ્યક્દર્શન કે સમકિત જો એક વાર થયુ તો પછી

જેમ બીજમાંથી વૃક્ષ થાય છે તેમ તે વધતાં વધતા જીવ તે ભવે કે જન્માન્તરમાં પુરુષાર્થ કરી ઘાતિયાં કર્મોનો ક્ષય કરી કેવલજ્ઞાન પ્રગટાવશે અને તેથી જન્મ મરણ ટળી જઈ આત્મા શાશ્વત મોક્ષને પામશે.

૩

ક્ષમાપના

હે ભગવાન ! હું બહુ ભૂલી ગયો,

વ્યવહારમાં કંઈ દોષ થયો હોય તો એમ કહેવાય છે કે હુ બહુ ભૂલી ગયો હવે નહિ કરું પરતુ અહી જે દોષ અથવા ભૂલ કહેવી છે તે સર્વ ભૂલની મૂળ ભૂલ, સૈદ્ધાંતિક ભૂલ છે કે જેના કારણે અનાદિ કાળથી સસારમાં રખડવું પડે છે, જન્મ મરણ થયા કરે છે, તે એ કે અન્યને પોતાનુ માનવુ અને પોતે પોતાને ભૂલી જવુ. ભાવનાબોધમાં કૃપાળુદેવે ભરતેશ્વરનુ દૃષ્ટાંત આપ્યુ છે, તેમા આંગળી પરથી વીંટી સરી પડવાથી ભરતેશ્વરને સ્વપરનો વિચાર જાગૃત થયો કે હુ મને સ્વરૂપવાન માનુ છું તે તો વસ્ત્ર આભૂષણની શોભા છે અને શરીરની શોભા માત્ર ત્વચાને લઈને છે. ત્વચા ન હોય તો જણાય કે તે મહા દુર્ગંધી પદાર્થોથી ભરપૂર છે આવો દેહ તે પણ મારો નથી તો તે નવયૌવનાઓ, તે કુળદીપક પુત્રો, તે અઢળક લક્ષ્મી, તે છ ખંડનુ રાજ્ય વગેરે મારા ક્યાંથી હોય ? એ સર્વને મેં મારા માન્યાં, તેમા સુખની કલ્પના કરી તે અજ્ઞાનને લઈને ભૂલ થઈ હતી હવે કોઈ પર વસ્તુમા મમત્વ ન કરું અહો ! હુ બહુ ભૂલી ગયો, એટલુ કહેતામાં તો ભરતેશ્વરના અતરમાથી તિમિરપટ ટળી ગયુ અને શુક્લધ્યાન પ્રાપ્ત થયુ તેથી અશેષ ઘનઘાતી કર્મ બળીને ભસ્મ થયાં તેથી કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયુ ! ભરતેશ્વરની રિદ્ધિ ઉત્કૃષ્ટ હતી તોપણ તેનુ મમત્વ તેઓએ ઉતારી નાખ્યુ તેમ દરેક જીવ વિચારે તો સમજાય કે અનાદિ કાળથી પરવસ્તુમાં મિથ્યા મમત્વ કરીને

આત્માને બંધન કર્યું છે તેથી જન્મમરણ થાય છે પોતાનું શું એ વિચારે તો ભૂલ સમજાય અને ખરેખરી રીતે ભૂલ સમજાય, ત્યારે પશ્ચાત્તાપ કરે

મેં તમારાં અમૂલ્ય વચનોને લક્ષમાં લીધાં નહીં.

શાથી ભૂલી ગયો ! મનુષ્ય દેહ દુર્લભ છે તેની એક ઘડી પણ અમૂલ્ય છે તેમા કોઈ સત્પુરુષનો ઉપદેશ મળવો અત્યંત દુર્લભ છે. એવા સત્પુરુષના વચનો પ્રાપ્ત થવા ત્રણે કાળે અત્યંત દુર્લભ હોવાથી અમૂલ્ય છે, છતા જ્યારે તે મળી આવ્યાં ત્યારે તેનુ માહાત્મ્ય જાણ્યુ નહિ તેને સામાન્યમાં ગણી કાઢ્યા અથવા તો પૂરા સાભળ્યાં જ નહિ. સત્પુરુષના એક એક વચનને લક્ષમા લેવાથી કોઈ કોઈ જીવ સસાર તરી ગયા છે–મોક્ષે ગયા છે. સત્પુરુષના વચન વિચારીને જીવે લક્ષ કરી લેવાનો છે કે હવે મારે શું કરવાનુ છે? જો લક્ષ બધાઈ જાય તો પછી તેના પ્રયત્નમાં લાગી જાય કોઈએ પચાસહજાર રૂપીઆ કમાવા એમ લક્ષ કર્યો હોય અને પછી પ્રયત્ન કરે તો તેથી અર્ધા પણ કમાઈ શકે; પરંતુ લક્ષ જ ન હોય તો તેવો પ્રયત્ન કરી શકે નહિ તેવી રીતે સત્પુરુષના વચનથી આત્માનુ હિત શામાં છે, તે વિચારીને શું કરવુ તેનો લક્ષ થવો જોઈએ એ રીતે સત્પુરુષનાં વચનો લક્ષમાં લીધા નહિ તેથી હજી સસારનો અત આવ્યો નથી.

તમારાં કહેલાં અનુપમ તત્ત્વનો મેં વિચાર કર્યો નહીં.

ભગવાને જીવ અને અજીવ અને તેના વિસ્તારરૂપે ૯ તત્ત્વ અથવા ૬ દ્રવ્ય કહ્યા છે તેમાં આખા વિશ્વના પદાર્થો આવી જાય છે અને જીવને મોક્ષની પ્રાપ્તિ કેમ થાય તે દર્શાવ્યુ છે. અથવા તો આત્મા એ જ અનુપમ તત્ત્વ છે આત્માને જાણતાં વિશ્વનાં પદાર્થોનુ જ્ઞાન પણ યથાર્થપણે થાય છે ભગવાને કહેલા આ તત્ત્વોને ઊંડા ઊતરી વિચાર્યા નહિ તત્ત્વ સમજાવુ એ સિદ્ધાંતબોધ છે, તે થવા પ્રથમ ઉપદેશબોધ અથવા વૈરાગ્ય ને ઉપશમની જરૂર છે. કષાયની મંદતા થાય, માત્ર

મોક્ષ અભિલાષા થાય, આત્માનુ હિત કરવાના ભાવ જાગે ત્યારે જિજ્ઞાસુ કે આત્માર્થી બને ત્યારે સદ્‌ગુરુનો બોધ સિદ્ધાતબોધ રુચે અને પછી તેનો જ વિચાર કરે બીજા સસારના વિચારો છોડીને ભગવાનના કહેલા તત્ત્વોનો વિચાર કરે.

તમારા પ્રણીત કરેલા ઉત્તમ શીલને સેવ્યું નહીં.

ભગવાનનાં વચન સાભળે, વિચારે પછી તેને આચરવાના ભાવ થાય. ભગવાને જે ઉત્તમ ચારિત્ર અથવા શીલ ઉપદેશ્યુ છે કે આત્મ-સ્વરૂપમા રહેવુ, તે શીલ મેં પાળ્યુ નહિ અથવા વ્યવહારથી મુનિના ધર્મો અને ગૃહસ્થના ધર્મો પ્રણીત કર્યા છે તે રીતે વર્તન કર્યુ નહિ પ્રયત્ન કરતા કરતાં જ્યારે સદ્‌વર્તન સહજ થઈ જાય ત્યારે તે શીલ કહેવાય. ભગવાનની આજ્ઞાનુસાર વર્તવાનો પ્રયત્ન કર્યો નહિ સત્પુરુષનાં વચન હૃદયમા ઊતરી જાય પછી તે પ્રમાણે આચરણ કરવુ તે શીલ. પ્રથમ સત્પુરુષના વચનો લક્ષમા લે એટલે શ્રદ્ધા દૃઢ થાય, પછી તેને ઊડા વિચારી તત્ત્વ સમજે એટલે જ્ઞાન થાય અને તે પ્રમાણે આચરણ કરે એટલે શીલ અથવા ચારિત્ર આવે-એમ દર્શન જ્ઞાન અને ચારિત્રની અગત્યતા દર્શાવી

તમારાં કહેલાં દયા, શાંતિ, ક્ષમા અને પવિત્રતા મેં ઓળખ્યાં નહીં.

શીલમાં આત્માના બધા ગુણો જેવા કે દયા, શાતિ. ક્ષમા અને પવિત્રતા વગેરે શમાય છે. તે ગુણોને લૌકિક અર્થમા જાણ્યા છે પરતુ ભગવાને જેને દયા શાતિ વગેરે કહ્યા છે તેની ઓળખાણ પડી નથી દયાના ઘણા ભેદ છે તે મોક્ષમાળા–શિક્ષાપાઠ ૯માંમા બતાવ્યા છે, તેમા સ્વદયા એટલે પોતાના આત્માને અનાદિ કાળથી કર્મબધ કરી દુ:ખી કર્યો છે તે બધનથી મુક્ત કેવી રીતે થાય? તે વિચારી ધર્મમાં પ્રવેશ કરવો જે કઈ ધર્મક્રિયા વગેરે કરવુ તે આત્માર્થે કરવુ આત્માને કર્મબધનથી મુક્ત કરવા લક્ષપૂર્વક વર્તવું તે દયા છે તેથી.

ક્ષમાને ધર્મનું મૂળ કહી છે. બોલવું નહિ તેને શાંત રહેવું એમ કોઈ માને છે. ભગવાને સમકિત કરવા કહ્યું છે પોતાના આત્માને ઓળખે પછી તેમાં રહેવું તે શાન્તિ છે સમકિત નથી થયુ ત્યાં સુધી ક્રોધાદિ ન કરે તો પુણ્ય બંધાય પરંતુ આત્માનો લક્ષ નથી ત્યાં સુધી કર્મથી ન છૂટે. આત્માનો લક્ષ હોય ત્યાં પછી કષાય રોકે વગેરે તે બધુ આત્મામા રહેવા અર્થે થાય છે શાંતિ એટલે બધા વિભાવ પરિણામથી થાકવું નિવૃત્ત થવું સ્વભાવ પરિણામ ઓળખે પછી વિભાવ પરિણામ ગમે નહિ તેથી નિવૃત્ત થાય. વિભાવથી હટી સ્વભાવમાં આવે તો કલ્યાણ છે. કલ્યાણ એ જ શાંતિ છે આત્માનુ ઓળખાણ હોય તો તેનુ માહાત્મ્ય લાગે એટલે જે કરે તે આત્માર્થે થાય. ક્ષમા એટલે નિમિત્ત હોય તો પણ ક્રોધાદિ ન કરે બળ પૂર્વક સ્વભાવમાં જ રહેવું તે ક્ષમા છે ક્ષમા આત્માનો ગુણ છે. ક્રોધાદિ વિભાવ છે પવિત્રતા એટલે આત્માની શુદ્ધતા સર્વથી પવિત્રમાં પવિત્ર વસ્તુ આત્મા છે. તે કર્મને લઈને અશુદ્ધ થઈ રહ્યો છે. મોક્ષ કહ્યો નિજ શુદ્ધતા. જેટલી કર્મનિર્જરા થાય તેટલી શુદ્ધતા—પવિત્રતા થઈ કહેવાય. સમકિત થાય ત્યારથી નિર્જરા થવા માંડે છે. આત્માની કર્મમલરહિત દશા થવી તે મોક્ષ છે. દયા શાન્તિ વગેરે કરીને એ શુદ્ધ ભાવનું ઓળખાણ કરવાનું છે. સમકિત ગુણ આવે એટલે આત્માના બધા ગુણો ઓળખાય. સર્વ ગુણાંશ તે સમકિત સમકિત થતાં આત્મા વિભાવમાંથી ફરીને સ્વભાવ તરફ વળે છે શુદ્ધાત્મામાં પરિણમવું તે જ પવિત્રતા છે.

હે ભગવન્! હું ભૂલ્યો, આથડ્યો, રઝળ્યો અને અનંત સંસારની વિટંબનામાં પડ્યો છું. હું પાપી છું હું બહુ મદોન્મત્ત અને કર્મરજથી કરીને મલિન છું.

આત્માના ગુણો ઓળખ્યા નહિ ત્યા સુધી ભૂલ્યો તેથી સંસારમાં આથડ્યો—અજ્ઞાનને લીધે જન્મમરણ કર્યા. તૃષ્ણાથી દુઃખી થતો રઝળ્યો અને અનંત સંસારની વિટંબણામાં પડ્યો છુ કેટલું દુઃખ લાગ્યુ ત્યારે

આ વચનો નીકળ્યાં હશે ! સંસાર અત્યંત દુ:ખરૂપ લાગે ત્યારે ત્યાંથી પ્રીતિ ખસે એવુ છે સસારથી પ્રીતિ ઊઠે ત્યારે પરમાર્થમાં જોડાય, અનત કાળનો આ સસાર છે મહાવીર ભગવાને જમાલીને કહ્યું હતું કે સસાર શાશ્વત છે અને અશાશ્વત પણ છે. આવો સદા રહેવાનો છે. માટે શાશ્વત અને અમુક જીવની અપેક્ષાએ તે અશાશ્વત છે. જીવ જાગે ને પુરુષાર્થ કરે તો તે સંસારથી છૂટી શકે તેથી અનત કાળનો સંસાર છતાં બધા જીવ તેમાં અનંત કાળ રહે એવું નથી. અનાદિસાંત પણ છે. સમકિત નથી થયુ ત્યા સુધી અનંત સંસારની ઉત્પત્તિ કરી રહ્યો છુ પાપી છુ મિથ્યાત્વ છે તો પાપી જ છે બધા પાપનુંમૂળ મિથ્યાત્વ છે જેને છૂટવુ છે તેણે પ્રથમ મિથ્યાત્વને ટાળવા લક્ષ રાખવાનો છે, ધન, રૂપ, બળ, વિદ્યા, કુળ, જાતિ, ઐશ્વર્ય અને તપ એ આઠ પ્રકારના મદ છે તેમાં તણાઈ જાય છે નજીવી વસ્તુ મળી તેનો અહંકાર. અનતાનુબધી કષાય મિથ્યાત્વ સાથે રહે છે, તેને પ્રથમ કાઢવાના છે. માન ન હોય તો અહી જ મોક્ષ હોય. હુ જાણુ છુ એમ થાય છે તે અનતાનુબધી માન છે તે જાય તો તો સમકિત થાય મિથ્યાત્વ જાય ત્યાંથી જ મોક્ષની શરૂઆત છે. જ્યાં સુધી કર્મ–રજ છે ત્યાં સુધી મલિન છે કર્મ નિમિત્તે ભાવ મલિન થાય છે તેથી તે આત્માને અપવિત્ર કરે છે.

હે પરમાત્મા ! તમારાં કહેલાં તત્ત્વ વિના મારો મોક્ષ નથી, હું નિરંતર પ્રપંચમાં પડ્યો છું; અજ્ઞાનથી અંધ થયો છુ, મારામાં વિવેકશક્તિ નથી અને હું મૂઢ છું, હું નિરાશ્રિત છું, અનાથ છું.

હુ આવો છું પણ પરમાત્મા પવિત્ર છે સર્વ કર્મરજથી રહિત છે તેથી તેમનુ અવલંબન લેવા કહે છે કે, હે પરમાત્મા ! તમારા કહેલા તત્ત્વ વિના મારો મોક્ષ નથી તત્ત્વ એટલે દેવગુરુધર્મ જ્યારે મોક્ષ કરવો હશે ત્યારે આ ત્રણનુ અવલબન લેવું પડશે હુ શું કરુ છું ? ક્ષણે ક્ષણે શું કરી રહ્યો છુ તેની કાળજી રાખવી જોઈએ હુ નિરતર પ્રપંચમાં

પડ્યો છુ પ્રપંચ—પાંચ ઇંદ્રિયોના વિષયોમાં લાગી રહેવું તે બધા પ્રપંચ છે જોવા, સભાળવા વગેરેમા ખોટી થઈ રહ્યો છે. પરમાત્મા તરફ વળવુ હોય તો ઇન્દ્રિયોનો સયમ જોઈએ પરંતુ હુ તો નિરંતર પ્રપંચમાં વર્તુ છુ, અજ્ઞાનથી—વિપરીત બુદ્ધિથી તેને સારુ માન્યુ છે જે છોડવાનુ છે તેને સારુ માન્યુ છે, હિતકારી માન્યુ છે તેથી છૂટી શકે નહિ અનાદિ કાળથી અજ્ઞાનથી અધ થયો છુ, પણ સદ્ગુરુના ઉપદેશથી વિવેક આવે તો અજ્ઞાન દૂર થાય. પરતુ એવી વિવેક કરવાની શક્તિ પણ મારામાં નથી વિવેક આવે તો તે અજ્ઞાન ટાળે એવો બળવાન છે વિવેકનુ કામ જુદુ કરવાનુ છે હિત અહિત, દેહ ને આત્મા વગેરેને જેમ છે તેમ ભિન્ન ઓળખવાં તે વિવેક છે અજ્ઞાન હોય ત્યાં વિવેક ન હોય વિવેક ન હોય ત્યાં મૂઢતા હોય વિવેક શક્તિ એટલે ભેદજ્ઞાન, અજ્ઞાનદશામા પણ જો છૂટવાની જિજ્ઞાસા હોય તો મૂઢ ન કહેવાય પરતુ વિવેકશક્તિ નથી અને તેનુ ભાન પણ નથી તે મૂઢતા છે તે દિશાની ખબર નથી, તેનો વિચાર નથી છતાં પોતાને ડાહ્યો માને, હું સમજુ છુ એમ માને તે મૂઢતા છે અજ્ઞાન દશામાંથી બહાર નીકળવૃ હોય તો જ્ઞાની પુરુષનો આશ્રય લેવો જોઈએ તે નથી, તેથી નિરાશ્રિત છું અનાથ છુ જેનુ આ સસારમાં કોઈ ન હોય તે અનાથ કહેવાય ખરો નાથ આત્મા છે, તે પ્રગટે ત્યારે સનાથ થવાય સદ્ગુરુનો આશ્રય મળે તો પણ સનાથ થવાય

નિરાગી પરમાત્મા! હું હવે તમારું, તમારા ધર્મનું અને તમારા મુનિનું શરણ ગ્રહું છું.

નાથ કોણ? નિરાગી પરમાત્મા, જેણે પરમાત્મ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કર્યું છે આખુ જગત રાગદ્વેષમાં પડ્યુ છે. પરમાત્મા નિરાગી છે. જેને સસારમાંથી છૂટવુ હોય તેણે શુ કરવુ? પરમાત્મારૂપ દેવ, તેમણે ઉપદેશેલો ધર્મ, અને તે ધર્મને સમજીને પોતે આચરે તેમજ અન્યને સમજાવે એવા મુનિ અથવા ગુરુ આ ત્રણ શરણ છે તેની ઉપાસના કરતાં જીવ શરણવાળો થાય

મારા અપરાધ ક્ષય થઈ હું તે સર્વ પાપથી મુક્ત થઉં એ મારી અભિલાષા છે. આગળ કરેલાં પાપનો હું હવે પશ્ચાત્તાપ કરું છું.

શરણું કેમ પ્રાપ્ત થતું નથી ? જીવ અપરાધી છે જેની આરાધના કરવી જોઈએ તેની આરાધના કરતો નથી પોતામાં દોષો છે તે જણાતાં નથી. સત્તામા દોષ હોય તે જણાય નહિ; નિમિત્ત મળે દોષ ઊભા થાય આત્માની આરાધના નથી કરતો એ મોટો દોષ છે. જે જે કારણને લઈને આત્માની આરાધના થતી નથી તે મારાં પાપો ટળી જાય, એ મારી અભિલાષા છે પાપથી મુક્ત થાય તો નિર્દોષ થાય. મોક્ષ શું ? આત્માની શુદ્ધતા—પાપ રહિત દશા એ જ મોક્ષ છે. બધાં કર્મ પાપ છે. તેમાં ચાર ઘાતિયા કર્મ મુખ્ય પાપ છે. તે જાય તો પરમાત્મા થવાય તેથી તે ઘાતિયા કર્મ તોડવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. "ઘાતી ડુંગર આડા અતિ ઘણા, તુજ દરિસન જગનાથ" પાપ થતું હોય તો પછી શું કરવુ ? પશ્ચાત્તાપ. પાપ કરીને રાજી થાય, તેનુ અભિમાન કરે તો તીવ્ર કર્મ બાંધે. જેમકે શ્રેણિક રાજાએ બાણ માર્યું તે હરણને વીંધીને ઝાડમાં પેસી ગયુ; તેનું અભિમાન કરવાથી નરકનું આયુષ્ય બાંધ્યું અને પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિએ ક્રોધના વિચારોથી સાતમી નરકે જવાય એવા પાપના દળીઆ બાંધ્યાં; પરંતુ પાછો પશ્ચાત્તાપ કરવાથી છૂટી ગયા. પાપથી મુક્ત કેમ થવાય ? પશ્ચાત્તાપ કરવાથી, વીસ દોહરા, ક્ષમાપના વગેરે બોલવાનો હેતુ એવો પશ્ચાત્તાપ જગાડવાનો છે ઘણા ભવ નિષ્ફળ ગયા પણ હવે આ ભવમાં આત્માર્થ કરી લઉં. ખરો પશ્ચાત્તાપ જાગે તો પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિની જેમ ઠેઠ કેવળજ્ઞાન સુધી પહોંચી જાય. ભૂલ થઈ હોય તેની માફી માગે તો પોતાને હિત થાય અને બીજાને પણ અસર થાય છે પશ્ચાત્તાપથી જાગૃત થવાય છે ખોટે રસ્તેથી પાછો વળી સન્માર્ગે આવે તો શું કરવુ તેનો ઊંડો વિચાર કરી શકે

જેમ જેમ હું સૂક્ષ્મ વિચારથી ઊંડો ઊતરું છું તેમ તેમ તમારા તત્ત્વના ચમત્કારો મારા સ્વરૂપનો પ્રકાશ કરે છે.

પોતાના દોષો અંતરમાં તપાસતાં ભગવાન તરફ નજર જાય છે. ભગવાનનું અંતર કેવું છે. તે સમજાય ત્યારે મારું અંતર પણ તેવું જ છે એમ જણાય. ભગવાનમાં દોષ કે વિભાવ નથી એ વિચારતાં પોતે દોષ અને વિભાવથી પાછો વળે. ત્રણ લોકના નાથ શુદ્ધ આત્મા રૂપ ભગવાન છે. ભગવાનના તત્ત્વ–આત્મ સ્વરૂપ સુધી નજર જાય તો ચમત્કાર લાગે કે મારું સ્વરૂપ તમે પ્રગટ કર્યું તેવું જ છે! મૂળ સ્વરૂપમાં ક્યાંય ભેદ નથી, કર્મને લઈને ભેદ કહેવાય છે. "જિનપદ નિજપદ એકતા" ક્ષમાપનાની વચ્ચે મૂકેલા આ વાક્યમાં કૃપાળુદેવે ઉત્તમ મર્મની વાત કહી દીધી છે. "કર વિચાર તો પામ," વસ્તુ સ્વરૂપ સમજવા જે ઊંડો વિચાર કરવામાં આવે તે સૂક્ષ્મવિચાર છે. "વસ્તુ વિચારત ધ્યાવતે મન પાવે વિશ્રામ, રસ સ્વાદત સુખ ઉપજે અનુભવ યાકો નામ" એમ બનારસીદાસે કહ્યું છે. બીજા વિચારથી મન થાકી જાય, માથું દુઃખે, આત્માનો વિચાર કરતાં સુખ ઊપજે, શાંતિ થાય ઊંડો ઊતરું છુ એટલે બાહ્યભાવથી છૂટું છુ જ્ઞાની પુરુષના વચનના અવલંબને પોતાનુ ખરું સ્વરૂપ સમજાય છે સદ્ગુરુના બોધે જે વિચારણા થાય તે સુવિચારણા છે. બીજા વિચારોથી રોકીને મનને આત્મવિચારમાં લઈ જવુ હોય તો ત્યાં આત્મવીર્ય ફેરવવુ પડે છે પછી તેનો અભ્યાસ થઈ જતાં મન તે તરફ સહેજે ઢળે ત્યારે બીજા કામ કરતાં પણ આત્મ-વિચારમાં રહી શકે ભગવાનનુ સ્વરૂપ અદ્ભુત છે! વૈરાગ્ય, ઉપશમ વડે ઊંડા ઊતરતાં મારા સ્વરૂપને પ્રકાશિત કરે તેવુ તમારું સ્વરૂપ કેવુ જણાય?

તમે નિરાગી, નિર્વિકારી, સત્ચિદાનંદસ્વરૂપ, સહજાનંદી, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શી અને ત્રૈલોક્યપ્રકાશક છો.

જ્ઞાની પુરુષ કેવા નિશ્ચિંત છે, સુખી છે તેનો વિચાર કરીએ તો આપણુ ચિત્ત એ ભાવમાં જાય છે, જ્ઞાની પુરુષ કેવા છે તે કહે છે નિરાગી! તે દશા સમજવા પોતાને રાગ છોડવો પડે જ્યારે પોતાને રાગદ્વેષ થાય ત્યારે ભગવાનનુ નિરાગી સ્વરૂપ સંભારે તો રાગદ્વેષ જતા રહે નિર્વિકારી, રાગદ્વેષથી થતા સર્વ વિકારથી રહિત, સત્–આત્મા,

સત્ ચિદ્ આનંદ સ્વરૂપ, આત્માને જાણવાથી થતા આનંદ સ્વરૂપ, ભગવાન આત્મિક સુખવાળા છે રાગ, વિકાર અને વિષયાદિનો આનંદ દુઃખનાં કારણ છે. ભગવાન તેથી છૂટયા છે. પોતાના આત્માનુ સહજ સુખ અનુભવે છે. આટલું તો અપૂર્ણ દશામાં પણ ક્વચિત્ હોય; હવે પૂર્ણ દશાનાં લક્ષણો કહે છે. ભગવાન પૂર્ણ દશાને પામ્યા હોવાથી અનંતજ્ઞાની અને અનંતદર્શી છે. "હે મુમુક્ષુ, એક આત્માને જાણતાં સમસ્ત લોકાલોકને જાણીશ, અને સર્વ જાણવાનુ ફળ પણ એક આત્મપ્રાપ્તિ છે; માટે આત્માથી જુદા એવા બીજા ભાવો જાણવાની વારંવારની ઇચ્છાથી તું નિવર્ત અને એક નિજસ્વરૂપને વિષે દૃષ્ટિ દે, કે જે દૃષ્ટિથી સમસ્ત સૃષ્ટિ જ્ઞેયપણે તારે વિષે દેખાશે" (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર અંક ૫૩૯.)

સર્વ આવરણ દૂર થયા હોવાથી ભગવાનને ત્રણે લોકનુ ત્રણે કાળનું જ્ઞાન છે તેથી ત્રૈલોક્ય પ્રકાશક છે. આ ભગવાનના ગુણોમાં ચિત્ત રાખવા યોગ્ય છે બીજું જાણવાની ઇચ્છાથી નિવર્તી જ્ઞાનીના સ્વરૂપનો લક્ષ રાખવો

હું માત્ર મારા હિતને અર્થે તમારી સાક્ષીએ ક્ષમા ચાહું છું.

આ ક્ષમાપના કોઈ સાંસારિક સુખની ઇચ્છાથી કરી નથી માત્ર આત્માનુ હિત થાય, કર્મબંધથી મુક્ત થવાય એ હેતુથી કરી છે ખરા ભાવથી ભગવાનને સાક્ષી રાખીને કરી છે પૂર્વે બાંધેલાં કર્મનો ઉદય તો આવે પરંતુ તે વખતે રાગદ્વેષ ન કરતાં સમતા ક્ષમા રાખુ જેથી ફરી તેવાં કર્મ ન બંધાય એમ ભગવાન પ્રત્યે યાચના છે, બીજુ કંઈ ઇચ્છવું નથી. જે આવે તે ખમી ખૂંદવુ. ભગવાનને ભૂલવા નહિ, ધીરજ ન છોડવી દઢતા હોય તો ક્ષમા રહે

એક પળ પણ તમારાં કહેલાં તત્ત્વની શંકા ન થાય, તમારા કહેલા રસ્તામાં અહોરાત્ર હું રહું, એ જ મારી આકાંક્ષા અને વૃત્તિ થાઓ!

ભગવાન પાસે શું માગ્યું તે કહે છે એક પળ પણ તમારા કહેલા તત્ત્વની શંકા ન થાય તમારા કહેલા રસ્તામાં અહોરાત્ર હું રહું નિઃશંકતા એ સમકિતનો પહેલો ગુણ છે એક પળ માત્ર શંકા થાય તો બધુ બગાડી નાખે, ગાઢ કર્મ બાંધી લે શંકા સંતાપકારી છે શંકા રહિત સમકિતીને રાતદિવસ પુરુષાર્થ જાગે, રાતદિવસ આત્મામાં વૃત્તિ લાગી રહે એમ એ રીતે મોક્ષમાર્ગમાં વર્તું એ માગ્યું "પુષ્પમાળા"માં ભક્તિકર્તવ્ય અને ધર્મકર્તવ્ય એમ ભેદ બતાવ્યા છે. સત્પુરુષની આજ્ઞાએ સ્તુતિ, નિત્યનિયમ, સ્વાધ્યાય વગેરે કરવું તે ભક્તિ છે અને તે કરતાં જે આત્મહિતના વિચાર આવે, કષાયની મંદતા થાય, આત્મામાં પરિણામ સ્થિર થાય તે ધર્મ છે શરૂઆતમાં ભક્તિ એ મુખ્ય છે તેનુ પરિણામ ધર્મ છે તે આગળ ઉપર સમજાય છે દેહને અંગે બીજા કાર્યમાં પ્રવર્તવુ પડે ત્યારે રાત્રે નિદ્રામાં પણ ભાવના તો આત્માર્થ કરવાની જ રહે એમ લક્ષ રાખવો એમ દિવસે તેમજ રાત્રે ભગવાનની આજ્ઞામાં ધર્મધ્યાનમાં પ્રવર્તાય એ જ મારી અકાંક્ષા અને વૃત્તિ થાઓ એટલે મારી સર્વ ઇચ્છા તેમજ વર્તન મોક્ષ માટે જ હો.

હે સર્વજ્ઞ ભગવાન! તમને હું વિશેષ શું કહું! તમારાથી કંઈ અજાણ્યું નથી. માત્ર પશ્ચાત્તાપથી હું કર્મજન્ય પાપની ક્ષમા ઇચ્છું છું.

હે ભગવાન આપ સર્વજ્ઞ છો તેથી બધુ જાણો છો મારાં સત્તામાં રહેલ કર્મને પણ જાણો છો હું અલ્પજ્ઞ તમને શું કહુ? મારાં કર્મજન્ય પાપો ક્ષય થાય અને ફરી તેવાં ન બધાય એવી સમતા ક્ષમા ધીરજ રહે એમ ઇચ્છું છુ

ૐ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ

મારા આત્માનું કલ્યાણ થાઓ, કલ્યાણ થાઓ, કલ્યાણ થાઓ એવી ભાવનાથી વિરમુ છું. સર્વ વિભાવ પરિણામથી થાકવું નિવૃત્ત થવું તે શાંતિ છે. તેથી અવશ્ય કલ્યાણ થાય છે.

૪

છ પદનો પત્ર

અનન્ય શરણના આપનાર એવા શ્રી સદ્‌ગુરુદેવને અત્યંત ભક્તિથી નમસ્કાર.

અનન્ય શરણ એટલે અનાદિ કાળથી સંસારમાં નિરાધારપણે પરિભ્રમણ કર્યું, તે દુઃખથી બચાવનાર અને આધાર આપનાર સદ્‌ગુરુ સમાન કોઈ નથી. સંસારમાં અનંત દુઃખ છે, તેમાંથી તારનાર એક સદ્‌ગુરુ જ છે. તેઓ જીવને સમ્યગ્દર્શન કરાવી સાચું અંતર શરણ પકડાવે છે. અરિહંત, સિદ્ધ, ધર્મ, સાધુ એમ ચાર શરણ વ્યવહારથી કહે છે તે બાહ્ય શરણ છે, તે સમકિત નથી થયું ત્યાં સુધી ન સમજાય; ને આ તો અંતર શરણ એવા આત્માને ઓળખાવનાર છે. તેથી અનન્ય શરણના આપનાર એવા સદ્‌ગુરુદેવ છે તેમને અત્યંત—જે કલ્પેલી મર્યાદારૂપ અંત—તેને ઉલ્લંઘી જાય એવી અમર્યાદિત ભક્તિથી નમસ્કાર હો!

"વાસ્તવિક જ્ઞાન અનન્ય શરણ એટલે પોતાના જ અવલંબનથી રહ્યું છે". ..(પંચાધ્યાયી—અધ્યાય ૧ શ્લોક ૫૪૨; ૫૪૩)

શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને પામ્યા છે એવા જ્ઞાનીપુરુષોએ નીચે કહ્યાં છે તે છ પદને સમ્યક્‌દર્શનના નિવાસનાં સર્વોત્કૃષ્ટ સ્થાનક કહ્યાં છે.

જેમણે આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કર્યું છે એવા જે જ્ઞાની પુરુષ તેઓએ નીચેના છ પદને સમ્યક્‌ત્વનાં નિવાસના સર્વોત્કૃષ્ટ સ્થાનક—રહેવાનાં સ્થળ—કહ્યાં છે. આ ભાવો વિચારતા તપાસતાં તેમાંથી સમ્યક્‌ત્વ મળી આવે છે, દરેક પદમાં આત્મા રહ્યો છે અને છએમાં પણ એક જ આત્મા છે...નિત્ય છે...કર્તા, ભોક્તા...મોક્ષ...મોક્ષ પ્રાપ્તિ છે એટલે

આત્મા, તેની ઓળખાણ, બંધથી અટકી મુક્ત થવુ એમ અતરંગ ધર્મની શ્રદ્ધા સમજણ તે જ સમ્યક્દર્શન છે.

પ્રથમ પદ :—

'આત્મા છે.' જેમ ઘટપટઆદિ પદાર્થો છે, તેમ આત્મા પણ છે. અમુક ગુણ હોવાને લીધે જેમ ઘટપટઆદિ હોવાનું પ્રમાણ છે; તેમ સ્વપરપ્રકાશક એવી ચૈતન્યસત્તાનો પ્રત્યક્ષ ગુણ જેને વિષે છે એવો આત્મા હોવાનું પ્રમાણ છે.

પ્રથમ પદ આત્મા છે, આમાં આત્મા સમજવા બે પદાર્થ લીધા છે—જીવ અને અજીવ. અજીવ પાંચ છે—પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, અને કાળ તેમાંથી અહી પુદ્ગલના દૃષ્ટાંત તરીકે ઘટ ને પટ કહ્યાં છે ઘડો કે વસ્ત્ર અજીવ છે પણ તેને જાણનાર જોનાર બીજો પદાર્થ પણ છે તે જીવ છે. વળી જેમ ઘડા પર ગરણુ વીંટયુ હોય તેને જોનાર આત્મા જુદો છે, તેમ ઘટ એટલે દેહ તે પટ એટલે વસ્ત્ર-સહિત છે તેમાં આત્મા રહ્યો છે. એમ દેહ અથવા પુદ્ગલ અને આત્મા બે ભિન્ન પદાર્થ છે તે બતાવ્યુ

દેહ વસ્ત્ર વગેરે બધા જડ પદાર્થો તેના ગુણો રૂપ-રસ ગંધ સ્પર્શ વગેરેથી જાણી શકાય છે ગુણો ન હોય તો ગુણી ન જણાય તેવી રીતે આત્મા પણ તેના ગુણોથી જણાય છે જે ઘટપટાદિને જાણે છે અને પોતાના આત્મસ્વરૂપને પણ અનુભવથી જાણે છે તે આત્મા છે અથવા ચૈતન્ય સત્તા (હોવાપણુ), જીવ છે એમ કહેવાય છે, 'હું છુ' એમ જણાય છે, તે જીવવાપણુ એવો ગુણ જેનો છે તે પદાર્થ—આત્મા પણ છે એમ દરેક રીતે પ્રગટ અનુભવમાં આવે છે જ્ઞાન—જાણવું, દર્શન—જોવું, સુખ દુઃખનુ વેદવું વગેરે ગુણ જેના છે તે ચેતનરૂપ પદાર્થ આત્મા છે સ્વપ્રકાશકતાથી અનુભવી શકાય છે પરપ્રકાશકતાથી અનુમાની શકાય છે; સાબીત થાય છે. સ્વપરપ્રકાશકગુણ પ્રત્યક્ષ છે તે આત્માનુ લક્ષણ છે.

બીજું પદ :—

'આત્મા નિત્ય છે.' ઘટપટઆદિ પદાર્થો અમુક કાળવર્તી છે. આત્મા ત્રિકાળવર્તી છે. ઘટપટાદિ સંયોગે કરી પદાર્થ છે. આત્મા સ્વભાવે કરીને પદાર્થ છે; કેમકે તેની ઉત્પત્તિ માટે કોઈ પણ સંયોગો અનુભવ યોગ્ય થતા નથી. કોઈ પણ સંયોગી દ્રવ્યથી ચેતનસત્તા પ્રગટ થવાયોગ્ય નથી, માટે અનુત્પન્ન છે. અસંયોગી હોવાથી અવિનાશી છે, કેમ કે જેની કોઈ સંયોગથી ઉત્પત્તિ ન હોય, તેનો કોઈને વિષે લય પણ હોય નહીં.

બીજું પદ આત્મા નિત્ય છે:—ઘટપટ આદિ જડ પુદ્‌ગલ પરમાણુઓના સંયોગ—એકત્ર—થવાથી બને છે. તે છૂટાં પડે ત્યારે તે પદાર્થો નાશ થએલા મનાય છે, આત્મા કોઈ એવાં પુદ્‌ગલો મળવાથી કે આકાશાદિ અન્ય દ્રવ્યના મળવાથી ઉત્પન્ન થયો નથી પણ સ્વાભાવિક પદાર્થ છે. જેમ રસાયણશાસ્ત્રમાં હાઈડ્રોજન, નાઈટ્રોજન વગેરે મેળવીને કોઈ નવો પદાર્થ બનાવે છે તેમ આત્મા કોઈ બનાવી શકયું નથી; એમ જો આત્મા બનતો હોત તો તે બજારમાં વેચાતો મળી શકત, ભવિષ્યમાં પણ કોઈ એવી રીતે આત્મા ઉપજાવે એ શકય નથી ત્રણે કાળે તે ઉત્પન્ન ન કરી શકાય એવો છે તેથી અનુત્પન્ન છે. અને જે અનુત્પન્ન હોય તે અવિનાશી પણ હોય છે. કેમકે કોઈ પદાર્થોની મેળવણીથી બન્યો હોય તો તેપદાર્થો છૂટા પડતાં તેનો નાશ થાય. જેમકે સોનું ઘસાતાં ઘસાતાં અમુક કાળે માટી રૂપ બની નાશ પામે છે. પરંતુ આત્મા અનંત કાળથી જન્મ મરણના દુઃખો વેદતો સસારમાં ફરે છે છતાં તેના અસખ્યાત પ્રદેશમાંથી એક પ્રદેશ પણ છૂટો પડતો નથી, તે ટંકોત્કીર્ણ સપૂર્ણપણે પોતાના સ્વરૂપે અખંડિત રહ્યો છે, રહે છે અને રહેશે ત્રણે કાળ તેનું તેમજ હોવાપણુ છે તેથી નિત્ય છે

"અનુત્પન્ન એવો આ જીવ તેને પુત્રપણે ગણવો કે ગણાવવાનું ચિત્ત રહેવું એ સૌ જીવની મૂઢતા છે" (અક ૪૨૧) "જેની ઉત્પત્તિ

કોઈ પણ અન્ય દ્રવ્યથી થતી નથી તેવા આત્માનો નાશ પણ ક્યાંથી હોય ? અજ્ઞાનથી અને સ્વસ્વરૂપ પ્રત્યેના પ્રમાદથી આત્માને માત્ર મૃત્યુની ભ્રાંતિ છે, તેજ ભ્રાંતિ નિવૃત્ત કરી શુદ્ધ ચૈતન્ય નિજઅનુભવ પ્રમાણ સ્વરૂપમા પરમ જાગ્રત થઈ જ્ઞાની સદાય નિર્ભય છે." આત્મા નિત્ય છે તેનો દૃઢ લક્ષ થાય તો "અબ હમ અમર ભયે ન મરેંગે" એમ આનંદઘનજી મહારાજે ગાયુ છે એવો અનુભવ થાય.

ત્રીજું પદ :—

'આત્મા કર્ત્તા છે.' સર્વ પદાર્થ અર્થક્રિયાસંપન્ન છે. કંઈ ને કંઈ પરિણામ ક્રિયાસહિત જ સર્વ પદાર્થ જોવામાં આવે છે; આત્મા પણ ક્રિયાસંપન્ન છે. ક્રિયાસંપન્ન છે, માટે કર્ત્તા છે. તે કર્ત્તાપણું ત્રિવિધ શ્રી જિને વિવેચ્યું છે; પરમાર્થથી સ્વભાવપરિણતિએ નિજસ્વરૂપનો કર્ત્તા છે, અનુપચરિત (અનુભવમાં આવવાયોગ્ય, વિશેષ સંબંધસહિત) વ્યવહારથી તે આત્મા દ્રવ્યકર્મનો કર્ત્તા છે, ઉપચારથી ઘર, નગર આદિનો કર્ત્તા છે.

ત્રીજું પદ આત્મા કર્ત્તા છેઃ—સર્વ પદાર્થને પોતાનું કાર્ય એટલે અર્થક્રિયા છે. ક્રિયા બે પ્રકારે ૧. માત્ર પોતારૂપે પરિણમનરૂપ ૨. પરિસ્પન્દ એટલે હલનચલનરૂપ છએ દ્રવ્ય સમયે સમયે પરિણમવારૂપ ક્રિયા કરી રહ્યાં છે. પુદ્ગલ ને જીવને બંનેને ક્રિયા છે.

ચેતનનુ ક્રિયારૂપે પ્રવર્તન થાય છે તે શ્રી જિને ત્રણ પ્રકારે બતાવ્યુ છે. (૧) શુદ્ધનિશ્ચયનય વિભાવ પરિણમનને લક્ષમાં લેતો નથી શુદ્ધ દ્રવ્યની પરિણતિને જ લક્ષમાં લે છે, તેથી સ્વભાવ પરિણમનથી પોતાના ચેતન ગુણોપણે જ આત્મા પરિણમે છે અને ચેતન સ્વભાવનો જ કર્તા થાય છે. (૨) ચેતનનું જ વિભાવપણે પરિણમન થાય છે ત્યારે અનુપચરિત એટલે અનુભવમાં આવવા યોગ્ય અત્યંત નિકટ સબંધવાળાં કર્મના સંબધરૂપ વ્યવહારનયથી આઠ કર્મનો આત્મા કર્ત્તા કહેવાય છે. ખરી રીતે વિભાવ પરિણામને નિમિત્તે કર્મપુદ્ગલ ગ્રહણ થઈ પુણ્યપાપ બધાય છે; તે દ્રવ્ય કર્મનો કર્ત્તા આત્મા (અસદ્ભૂત અનુપચરિત

વ્યવહારનયથી) સબધને લઈને કહેવાય છે, તે દ્રવ્યકર્મ જો કે સૂક્ષ્મ છે તેથી જોવામાં આવતાં નથી પરંતુ આત્માને જન્મમરણ, સુખદુઃખનાં કારણ હોવાથી મહત્ત્વનાં છે (૩) પુદ્દગલ પદાર્થોમાં ફેરફાર કરવારૂપ ઘર, નગર ઇત્યાદિ અનેક કાર્ય જીવ કરે છે, તે આત્માથી વિશેષ દૂર અને સ્પષ્ટ ભિન્ન છે તેથી પુદ્દગલ ક્રિયાઓનો આત્મામાં આરોપ કરવારૂપ ઉપચારથી પુદ્દગલ પદાર્થોનો તે કર્ત્તા છે.

ચોથું પદ:—

'આત્મા ભોક્તા છે.' જે જે કંઈ ક્રિયા છે તે તે સર્વ સફળ છે, નિરર્થક નથી. જે કંઈ પણ કરવામાં આવે તેનું ફળ ભોગવવામાં આવે એવો પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે. વિષ ખાવાથી વિષનું ફળ; સાકર ખાવાથી સાકરનું ફળ; અગ્નિસ્પર્શથી તે અગ્નિસ્પર્શનું ફળ; હિમને સ્પર્શ કરવાથી હિમસ્પર્શનું જેમ ફળ થયા વિના રહેતું નથી, તેમ કષાયાદિ કે અકષાયાદિ જે કંઈ પણ પરિણામે આત્મા પ્રવર્તે તેનું ફળ પણ થવા યોગ્ય જ છે, અને તે થાય છે. તે ક્રિયાનો આત્મા કર્ત્તા હોવાથી ભોક્તા છે.

ચોથુ પદ આત્મા ભોક્તા છે:—બધાં પદાર્થને અર્થક્રિયા હોય છે, તેનુ ફળ પણ આવે છે પરંતુ તે ફળથી સુખદુઃખ અનુભવવાની શક્તિ એક આત્મામાં જ છે તેથી તે ભોક્તા છે વિષ, અમૃત, અગ્નિ, હિમ વગેરેમાં જે વિશિષ્ટ ગુણો છે તેનો સંબધ થતાં, આત્મા તે ગુણોને અનુભવવારૂપ ફળ પામે છે લોહચુંબકથી જેમ સોય આકર્ષાઈ આવે છે, તેમ તીવ્ર કે મંદ કષાય સહિત આત્મા પરિણમે તો તેવો કર્મબંધ થાય છે અને કષાયરહિતપણે પરિણમે તો કર્મ બધાતાં નથી જીવ જો કર્મ બાંધે તો સસારના સુખદુઃખરૂપ ફળ પામે છે અને કર્મ ન બાંધે તો બધરહિત આત્માનુ સહજ સુખ ભોગવવારૂપ મોક્ષ—ફળ પામે છે પરમાર્થથી સ્વભાવપરિણતિએ આત્મા નિજસ્વરૂપનો ભોક્તા છે; અનુપચરિત વ્યવહારથી તે દ્રવ્યકર્મના ફળનો ભોક્તા છે.

પાંચમું પદ :—

'મોક્ષપદ છે.' જે અનુપચરિત વ્યવહારથી જીવને કર્મનું કર્તાપણું નિરૂપણ કર્યું, કર્તાપણું હોવાથી ભોક્તાપણું નિરૂપણ કર્યું, તે કર્મનું ટળવાપણું પણ છે; કેમ કે પ્રત્યક્ષ કષાયાદિનું તીવ્રપણું હોય પણ તેના અનભ્યાસથી, તેના અપરિચયથી, તેને ઉપશમ કરવાથી, તેનું મંદપણું દેખાય છે. તે ક્ષીણ થવાયોગ્ય દેખાય છે, ક્ષીણ થઈ શકે છે. તે તે બંધભાવ ક્ષીણ થઈ શકવાયોગ્ય હોવાથી તેથી રહિત એવો જે શુદ્ધ આત્મસ્વભાવ તે રૂપ મોક્ષપદ છે.

પાંચમુ પદ મોક્ષપદ છેઃ—છ પદમાં જે કર્તાપણુ છે તે સામાન્યપણે કર્મના કર્તાપણાની અપેક્ષાથી કહ્યું છે. પોતાના સ્વરૂપે પરિણમવું ત્યાં કર્તાપણુ કહેવા માત્ર છે. આત્માના વિભાવ પરિણમનથી—મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય ને યોગથી—અથવા રાગ દ્વેષ રૂપ કષાયથી—જીવ કર્મ બાંધે છે અને બાંધેલાં કર્મ કાળ પાકચે રસ આપે ત્યારે સુખદુઃખ વેદાય તેથી જીવને કર્મનો કર્તા ને ભોક્તા કહ્યો છે. એ રીતે અનાદિ કાળથી તે કર્મનો વ્યવસાયી છે. સદ્ગુરુ કહે છે કે તે કર્મ ટાળી શકાય છે એનો વિચાર કરીએ તો સ્પષ્ટ ખાત્રી થાય કષાયને લઈને બધ પડે છે. નિમિત્ત મળતાં ક્રોધ, કામ, લોભ આદિ કરવાનો ખૂબ અભ્યાસ છે, તે અભ્યાસ છોડી દે એટલે કે તેવા નિમિત્તમાં આત્માનું બળ વાપરી ક્ષમાદિ ધારણ કરે. ક્રોધાદિ ભાવોને ભૂલવા સ્વાધ્યાયાદિમાં મનને રોકે પૂર્વે કષાય કર્યા હોય તેની વિસ્મૃતિ કરે અને વર્તમાને કષાય રહિત વર્તે કોઈ દુષ્ટ માણસનો પરિચય થઈ ગયા પછી અપરિચય કરવો હોય તો સામો મળે છતાં ઓળખતા નથી એમ વર્તે, વિસ્મૃતિ કરે તેવી રીતે એમ અભ્યાસ કરતાં બુદ્ધિપૂર્વક કષાયહિતપણે આત્મસ્વરૂપમાં રહેવાય તો ઉપશમ થાય. એટલે અમુક વખત કષાયના ઉદયમાં તણાય નહિ. એમ અપ્રમત્ત દશાથી આત્માનુ બળ વધતું જાય ત્યારે એક વખત પૂરતું બળ કરી શ્રેણી માંડે ને તે

કષાયોને મૂળમાંથી ઉખેડી નાખે–સત્તામાંથી જ ક્ષય કરી નાખે ત્યારે તે હંમેશને માટે છૂટી જાય એમ પ્રથમ અનંતાનુબંધી પછી અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને છેવટે સંજ્વલન કષાયોને ક્ષય કરે ત્યારે મોક્ષ થાય આત્માનું કર્મ–કર્તાભોક્તાપણું ટળે, અને તેની શક્તિઓ વધતી વધતી પૂર્ણતાને પામે. ક્રોધાદિ ઘટાડી શકાય છે, એ તો પ્રત્યક્ષ અનુભવની વાત છે, તો પછી તેનો સર્વથા ક્ષય પણ થઈ શકે એટલે કે મોક્ષપદની, કષાય રહિત અથવા કર્મબંધરહિત દશાની ખાત્રી થાય છે.

છઠ્ઠું પદ :—

તે 'મોક્ષનો ઉપાય છે.' જો કદી કર્મબંધ માત્ર થયા કરે એમ જ હોય તો તેની નિવૃત્તિ કોઈ કાળે સંભવે નહીં; પણ કર્મબંધથી વિપરીત સ્વભાવવાળાં એવાં જ્ઞાન, દર્શન, સમાધિ, વૈરાગ્ય, ભક્ત્યાદિ સાધન પ્રત્યક્ષ છે; જે સાધનના બળે કર્મબંધ શિથિલ થાય છે, ઉપશમ પામે છે, ક્ષીણ થાય છે માટે તે જ્ઞાન દર્શન, સંયમાદિ મોક્ષપદના ઉપાય છે.

છઠ્ઠું પદ તે મોક્ષનો ઉપાય છે:—આસ્રવ એટલે કર્મ આવવાના કારણ કષાય વગેરે બતાવ્યાં, તેથી વિરુદ્ધ સ્વભાવવાળાં સંવરનાં કારણો બતાવે છે જેથી કર્મ આવતાં અટકે અને જૂનાં કર્મ ખરી જાય તે સંવર અને નિર્જરા રૂપ મોક્ષનો ઉપાય છે.

જ્ઞાન:—આત્મજ્ઞાન પરને જાણી રહ્યો છે તેથી પાછો વળીને આત્મસ્વરૂપને જેમ છે તેમ જાણે તો કર્મ બધાતાં અટકે

દર્શન:—સમ્યક્‌દર્શન જીવાજીવાદિ પદાર્થોનું સ્વરૂપ જેમ ભગવાને કહ્યું છે તેમ શ્રદ્ધે અને આત્મસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરે તેથી કર્મ આવતાં રોકાય.

સમાધિ:—સમ્યક્‌ચારિત્ર. આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિરતા કરવા યોગની ક્રિયાને રોકે તેથી કર્મ નિર્જરે ને નવાં ન બધાય "આત્મપરિણામની સ્વસ્થતાને શ્રી તીર્થંકર સમાધિ કહે છે."

વૈરાગ્ય:—રાગ નહિ તે. સંસારમાં દેહાદિમાં આસક્તિ છે. તેથી કર્મ આવે છે તે દેહાદિ આત્માનો અનુભવ થતાં તેને નીરસ લાગે, તે જ્ઞાન ગર્ભિત વૈરાગ્ય છે તેથી કર્મ નિર્જરે અને નવા ભવ ઊભા ન થાય.

ભક્તિ:—શુદ્ધાત્મા પ્રત્યે ભાવ, પ્રશસ્ત રાગ, શુદ્ધ સ્વરૂપનો લક્ષ અને તે પ્રાપ્ત કરવા આત્મસ્વરૂપમાં તન્મયતા, પ્રેમ એથી પરવસ્તુનો મોહ ટળે ને સત્પુરુષની આજ્ઞાએ વર્તતાં પોતાના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે. ભક્તિથી પોતાના દોષો, ઊણપ જાણી દૂર કરે. પરમાત્મ સ્વરૂપને ભજતાં પરમાત્માના ગુણો પ્રગટે

એમ આ બધાં સાધનો લૌકિક અર્થમાં નહિ, પરંતુ ખરેખર શુદ્ધાત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે કરે તો મોક્ષના ઉપાય છે

મોક્ષનાં આ સાધનોમાં પ્રથમ જ્ઞાન એટલે સમ્યક્જ્ઞાન "કહ્યું છે સમ્યક્જ્ઞાન તે આત્મા છે તે શાથી પ્રાપ્ત થાય? ધ્યાન અને સ્વાધ્યાયથી સ્વાધ્યાય એટલે આત્માનો લક્ષ થવા અર્થે જે શીખવું ભણવુ વિચારવુ તે, જ્ઞાન આરાધના. તે સ્વાધ્યાય પાંચ પ્રકારે છે: (૧) વાચના એટલે ગુરું પાસે કંઈ શીખવાની આજ્ઞા મળવી અથવા ગુરુ શિષ્યને વિધિપૂર્વક વાચના એટલે પાઠ આપે છે (૨) પૃચ્છના એટલે પોતાની કે પરની શંકા દૂર કરવા વિનયપૂર્વક પૂછવુ ને કહે તે અવધારવું તે (૩) પરાવર્તના એટલે ફેરવવુ, એક વખત વાંચેલું મોઢે કરેલું ફરી ફરી વાંચવુ, ફેરવવુ, ધૂન લગાવવી એથી ચિત્ત રોકાય છે અને એકાગ્રતા થતાં આત્મામાં જોડાય મુખપાઠ ફેરવવામાં એ જ લક્ષ જોઈએ પ્રભુશ્રીજી કહેતા કે "પાનું ફરે ને સોનું ઝરે" કૃપાળુદેવ એક જ ગાથા કલાક બે કલાક સુધી બોલતા (૪) અનુપ્રેક્ષા એટલે અર્થ વિચારવો, ભાવના કરવી, (૫) ધર્મકથા એટલે કંઈ વિચાર આવ્યો હોય તે વ્યવસ્થિત રીતે કહી બતાવવો તે–વ્યાખ્યાન, ચર્ચા. એમ ધર્મ કથા કરવાથી વિશેષ વિચાર કરવો પડે છે અને કદી ભુલાય નહિ

એવી સંજ્જડ છાપ બેસે છે વ્યાખ્યાન કરનારને ધર્મકથા આત્માના લક્ષે કરે તો સ્વહિતાર્થે છે. સાંભળનારને તે વાચના રૂપે થાય છે આ સ્વાધ્યાયના ભેદો કહ્યા જ્ઞાનના ભેદો મતિ શ્રુત અવધિ મનઃપર્યયને કેવળ એમ મુખ્ય પાંચ છે તે આત્મજ્ઞાન સહિત છે, તેમાં ઉપયોગ જોડવો અભિક્ષ્ણજ્ઞાનોપયોગ એટલે નિરંતર સ્વાધ્યાય અને જ્ઞાનધ્યાનમાં વર્તવું તે સંવરનુ મુખ્ય સાધન છે.

દર્શન એટલે શ્રદ્ધા; દેવગુરુધર્મની શ્રદ્ધા ગુરુ પર શ્રદ્ધા હોવાથી તેમની આજ્ઞા માન્ય થાય આત્માની શ્રદ્ધા દૃઢ કરી લેવી ૭ પદ વિચારી દૃઢ શ્રદ્ધા કરવી નવતત્ત્વ સમજવાં, જેટલા પ્રમાણમાં શ્રદ્ધા દૃઢ તેટલા પ્રમાણમાં વીર્ય સ્ફુરે છે. "રુચિ અનુયાયી વીર્ય ચરણ ધારા સધે" રુચિ હોય તેટલુ વીર્ય સ્ફુરે અને તેટલા પ્રમાણમાં ચરિત્ર અથવા આત્મામાં સ્થિરતા કરી શકે

સમાધિ—"આત્મપરિણામની સ્વસ્થતાને શ્રી તીર્થંકર સમાધિ કહે છે." "સર્વ પર દ્રવ્યથી વૃત્તિ વ્યાવૃત્ત કરી આત્મા અકલેશ સમાધિને પામે છે." "પરમ સુખસ્વરૂપ પરમોત્કૃષ્ટ શાંત શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ સમાધિને સર્વ કાળને માટે પામ્યા તે ભગવંતને નમસ્કાર. તે પદમાં નિરંતર લક્ષરૂપ પ્રવાહ છે જેનો તે સત્પુરુષોને નમસ્કાર સર્વથી સર્વ પ્રકારે હુ ભિન્ન છું એક કેવળ શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ ..પરમ શાંત ચૈતન્ય હુ માત્ર નિર્વિકલ્પ છુ. નિજસ્વરૂપમય ઉપયોગ કરું છુ તન્મય થાઉ છું"

ઉપશમ વૈરાગ્ય—જ્યા કષાય કલેપ નથી તે ઉપશમ અને ગૃહ કુટુંબ આદિમાં આસક્તિ ન કરે તે વૈરાગ્ય. અન્યત્વ ભાવના ભાવવાથી વૈરાગ્ય દૃઢ થાય છે.

ભક્તિ—મોક્ષ માટે જ્ઞાનમાર્ગ ને ભક્તિમાર્ગ એમ બે માર્ગ છે જ્ઞાનમાર્ગમાં જે જ્ઞાન પ્રગટ છે તેમાં એકાગ્ર થતા સમકિત પ્રગટાવે પછી સમ્યક્જ્ઞાનની આરાધના કરતાં કરતાં, તેમા જ સ્થિર થતાં કર્મ ક્ષય કરી કેવલજ્ઞાન પ્રગટ કરે છે આ માર્ગ બહુ વિકટ છે કોઈક

તીર્થંકર જેવા બળવાન પુરુષ એ દ્વારા કર્મક્ષય કરી શકે. મોહ બહુ બળવાન છે, તે ઉદય આવીને આત્માને રાગદ્વેષ કરાવી વિષયભોગમાં આસક્ત કરી સમકિતથી પાડી દે છે. વળી સમકિત થવામાં તો પ્રથમ સત્પુરુષના અવલંબને જ બળ આવે છે જે બળવાન પુરુષો વર્તમાન જન્મમાં નિરાલંબપણે સમકિત પ્રગટ કરે છે તેઓએ પણ પૂર્વ જન્મમાં સત્પુરુષની આરાધના કરી હોય છે. તેથી સમકિત થવામાં સત્પુરુષ જ્ઞાનીગુરુનુ અવલંબન બળ આપનારું છે અને ઠેઠ કેવલજ્ઞાન પ્રગટે ત્યાં સુધી જ્ઞાનીનુ અવલંબન સામાન્ય બળવાળા જીવોને જરૂરનુ છે. જ્ઞાનીની આરાધના કરતાં, તેમની આજ્ઞાએ ચાલતાં, તેમના વચનો વિચારતાં સુગમપણે આત્મભાવના કરી શકાય છે. માનાદિ શત્રુઓનો નાશ કરી શકાય છે.

"ભક્તિ આદિ" સાધન કહ્યાં, તેમાં વિનય, દાન, તપ વગેરે અનેક સાધનો આત્માને કર્મક્ષય કરવા જ્ઞાન પમાડવા ખપનાં છે. શરૂઆતમાં સમકિત થવામાં જીવોને ભિન્ન ભિન્ન સાધન વિશેષ હિતકારી થાય છે, પરંતુ આગળ વધતાં કર્મક્ષયનો માર્ગ બધા જીવો માટે વધારે સરખો થતો જાય છે

તે સમ્યક્જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર અથવા સંયમ એ ઉપાયો વડે કર્મનો સંવર ને નિર્જરા થઈ સંપૂર્ણ કર્મક્ષય થતાં મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે

શ્રી જ્ઞાનીપુરુષોએ સમ્યક્દર્શનના મુખ્ય નિવાસભૂત કહ્યાં એવાં આ છ પદ અત્રે સંક્ષેપમાં જણાવ્યાં છે. સમીપમુક્તિગામી જીવને સહજ વિચારમાં તે સપ્રમાણ થવા યોગ્ય છે, પરમ નિશ્ચયરૂપ જણાવાયોગ્ય છે, તેનો સર્વ વિભાગે વિસ્તાર થઈ તેના આત્મામાં વિવેક થવાયોગ્ય છે. આ છ પદ અત્યંત સંદેહરહિત છે, એમ પરમપુરુષે નિરૂપણ કર્યું છે. એ છ પદનો વિવેક જીવને સ્વસ્વરૂપ સમજવાને અર્થે કહ્યો છે.

સમ્યક્દર્શનના હેતુ આ છ પદ સંક્ષેપમાં કહ્યાં, તે જે પૂર્વના

આરાધક, સમીપમુક્તિગામી—કર્મથી અલ્પ કાળમાં છૂટનારા છે, એવા હળુકર્મી જીવોને સ્વાભાવિકપણે જ સાચાં મનાય છે. સાંભળે ને વિચારે તેમ તે બધી રીતે ન્યાયયુક્ત લાગે અથવા સમીપમુક્તિગામીને તેના વિચારમાં ઊંડા ઉતરતાં આત્માનો સાક્ષાત્કાર થઈ તે અનુભવસિદ્ધ સપ્રમાણ થાય. ટૂંકામાં છ પદ સાંભળતાં તે પર વિસ્તારથી વિચાર કરે, તેને આત્મા ને અનાત્માનો ભેદ સમજાય એવો વિવેક થાય છે. આ છ પદની સત્યતા વિષે જરા પણ શંકાને સ્થાન નથી એમ ભગવાને કહ્યું છે આ છ પદનુ વિવેચન સંસારમાં ભૂલા પડેલા અજ્ઞાની જીવને પોતાના સ્વરૂપનું ભાન થાય, આત્મસ્વરૂપ સમજાય તે અર્થે છે.

અનાદિ સ્વપ્નદશાને લીધે ઉત્પન્ન થયેલો એવો જીવનો અહંભાવ, મમત્વભાવ, તે નિવૃત્ત થવાને અર્થે આ છ પદની જ્ઞાનીપુરુષોએ દેશના પ્રકાશી છે. તે સ્વપ્નદશાથી રહિત માત્ર પોતાનું સ્વરૂપ છે, એમ જો જીવ પરિણામ કરે, તો સહજમાત્રમાં તે જાગૃત થઈ સમ્યક્‌દર્શનને પ્રાપ્ત થાય; સમ્યક્‌દર્શનને પ્રાપ્ત થઈ સ્વસ્વભાવરૂપ મોક્ષને પામે. કોઈ વિનાશી, અશુદ્ધ અને અન્ય એવા ભાવને વિષે તેને હર્ષ, શોક, સંયોગ, ઉત્પન્ન ન થાય. તે વિચારે સ્વસ્વરૂપને વિષે જ શુદ્ધપણું, સંપૂર્ણપણું, અવિનાશીપણું, અત્યંત આનંદપણું, અંતરરહિત તેના અનુભવમાં આવે છે. સર્વ વિભાવ પર્યાયમાં માત્ર પોતાને અધ્યાસથી ઐક્યતા થઈ છે, તેથી કેવળ પોતાનું ભિન્નપણું જ છે. એમ સ્પષ્ટ પ્રત્યક્ષ—અત્યંત પ્રત્યક્ષ—અપરોક્ષ તેને અનુભવ થાય છે. વિનાશી અથવા અન્ય પદાર્થના સંયોગને વિષે તેને ઇષ્ટઅનિષ્ટપણું પ્રાપ્ત થતું નથી. જન્મ જરા, મરણ રોગાદિ બાધા રહિત સંપૂર્ણ માહાત્મ્યનું ઠેકાણું એવું નિજસ્વરૂપ જાણી; વેદી તે કૃતાર્થ થાય છે.

શાથી સમજાયુ નથી ? અનાદિ કાળથી મિથ્યાત્વરૂપ સ્વપ્નદશાથી જીવને પરને પોતે માનવારૂપ અહંભાવ થયો છે. હું દેહ, કાકો, મામો,

પ્રાણીઓ; બ્રાહ્મણ, પુરુષ, સ્ત્રી વગેરે અનેક રૂપે માને છે; પણ પોતે તો એ દેહના ધર્મથી ભિન્ન જ્ઞાનદર્શન સુખસ્વરૂપ અજર અમર અવિનાશી છે. વળી પોતાને દેહરૂપ માનીને બધી પરવસ્તુમાં મારું તારું માની રહ્યો છે આવું જે અજ્ઞાન તે દૂર કરવા જ્ઞાનીપુરુષોએ આ ૭ પદનો ઉપદેશ પ્રકાશ્યો છે આખું જગત જુઓ તો પરને પોતે માનવારૂપ અહંભાવ અને પર વસ્તુમાં મારાપણું કરવારૂપ મમત્વભાવમાં પડ્યું છે. આવો જે અનાદિકાળનો મોહ, મિથ્યાત્વ, તે દૂર કરવા જ્ઞાની પુરુષે ૭ પદ સમજાવ્યાં છે હવે પરમાં પોતે માનવારૂપ સ્વપ્નદશા છે તેમાંથી જીવ પાછો વળીને પોતાનુ સ્વરૂપ વિચારે, પરમાં પરિણમી રહ્યો છે તેને બદલે પરથી જુદું એવું પોતાનુ આત્મસ્વરૂપ છે એમાં પરિણમે તો તો તરત જ આત્મભાનમાં આવી સમ્યક્દર્શનને પ્રાપ્ત થાય. સમ્યક્ત્વ થવાથી કર્મનો ક્ષય કરતાં કરતાં પોતાનુ શુદ્ધ આત્મ-સ્વરૂપ એવો જે મોક્ષ તેને મેળવે પોતાનુ સ્વરૂપ પરથી જુદું જાણ્યુ પછી પરપદાર્થને નિમિત્તે તેને હર્ષ શોક, સંયોગ, એકતા, પર તે હું એમ ન થાય. દેહાદિ પર પદાર્થો વિનાશી અશુદ્ધ અને આત્માથી જુદા અન્ય છે, તે રૂપ પોતાને ન માને પોતાનુ સ્વરૂપ તો તેથી ઊલટું શુદ્ધ, પોતાથી જ સંપૂર્ણ છે તેને કોઈની જરૂર નથી વળી તે અવિનાશી છે અને તે પરમ આનંદરૂપ છે, તે તેને મિથ્યાત્વદશાની ૭ પ્રકૃતિરૂપ અંતરપટ છેદાવાથી પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં આવે છે પછી તેને પોતાની ભૂલ સમજાય છે કે આત્મા સિવાય બીજે બધે જે એકતા કરી હતી તે અધ્યાસ (ભ્રાંતિ) ભૂલ થઈ હતી **अधि+आस्** જે સ્થળે બેસે તે પોતાની જગ્યા અથવા તે રૂપ હું છુ એમ થઈ જાય છે, તેવી રીતે અનાદિ કાળથી દેહમાં વસવાથી દેહને જ આત્મા માન્યો અથવા રાગાદિ વિભાવોને આત્મા માન્યો છે. અભ્યાસ કરતાં અધ્યાસ વધારે દૃઢતા બતાવે છે અભ્યાસ તો કવચિત્ ભૂલી પણ જવાય પણ અધ્યાસ તો ઊંઘમાં પણ ન ભૂલે તે જ્યારે આત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય ને આનંદ અનુભવે ત્યારે આત્માને સર્વ વિભાવ પર્યાયોથી સર્વથા ભિન્ન જાણે,

એમા એકતા કરવાની ભૂલ ન કરે.' જાણે બે વચ્ચે વજ્રની ભીત હોય તેમ ચેતનને જડથી ભિન્ન જ માને સ્પષ્ટ, પ્રત્યક્ષ, અત્યંત પ્રત્યક્ષ, અપરોક્ષ એ એક એકથી વિશેષ શુદ્ધતા સૂચવે છે. અપરોક્ષમાં તો નિર્વિકલ્પ સમાધિ છે ત્યા કંઈ જ વિકલ્પ નથી રહેતો, સમકિત ઉપયોગની સંપૂર્ણ સ્થિરતારૂપે હોય છે જ્યારે ઉપયોગ આત્મામાં ન રહે અને લબ્ધિરૂપ સમ્યક્ત્વ હોય ત્યારે પણ વિનાશી અને આત્માથી પર એવા પદાર્થોમા તેને ઇષ્ટઅનિષ્ટપણાથી એકાકારપણુ થાય નહિ, કારણ કે જન્મ જરા મરણ રોગ વગેરે દુઃખથી રહિત એવુ આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ કે જેના સુખ આગળ સર્વ વસ્તુઓ તુચ્છ લાગે છે તે પ્રાપ્ત થયુ છે જેના વિના અનાદિ કાળથી ભમ્યો અને જે મળવાથી હવે અનતકાળ સુખી રહેવાશે એવી આત્માની અનંત સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી તેથી કૃતાર્થતા લાગે છે, કે મારે કરવાનુ હતુ તે કરી શક્યો મનુષ્ય–જન્મમાં મેળવવા યોગ્ય એક સમ્યક્ત્વ છે તે કરી લીધુ

જે જે પુરુષોને એ છ પદ સપ્રમાણ એવાં પરમ પુરુષનાં વચને આત્માનો નિશ્ચય થયો છે, તે તે પુરુષો સર્વ સ્વરૂપને પામ્યા છે, આધિ વ્યાધિ, ઉપાધિ, સર્વ સંગથી રહિત થયા છે, થાય છે, અને ભાવિકાળમાં પણ તેમ જ થશે.

આ છ પદ જેમને અનુભવથી સિદ્ધ થયાં છે એવા પરમપુરુષનાં વચન સાંભળી જેમણે આત્માનો નિશ્ચય કર્યો ને પુરુષાર્થ કરી પોતાના આત્માનો સાક્ષાત્કાર કર્યો તે પુરુષો પરિણામે સંસારના સગ જે આધિ વ્યાધિ ઉપાધિ રૂપ છે તેથી મુક્ત થયા છે, થાય છે અને થશે. જ્ઞાનીનાં વચન સાંભળ્યાં શ્રધ્યાં ને અનુભવરૂપ નિશ્ચયસમકિત પણ થયુ તો મોક્ષ અવશ્ય થશે

જે સત્પુરુષોએ જન્મ, જરા મરણનો નાશ કરવાવાળો, સ્વસ્વરૂપમાં સહજ અવસ્થાન થવાનો ઉપદેશ કહ્યો છે, તે સત્પુરુષોને અત્યંત ભક્તિથી નમસ્કાર છે. તેની નિષ્કારણ કરુણાને નિત્ય પ્રત્યે નિરંતર સ્તવવામાં પણ આત્મસ્વભાવ

પ્રગટે છે, એવા સર્વ સત્પુરુષો, તેનાં ચરણારવિંદ સદાય હૃદયને વિષે સ્થાપન રહો!

હવે સત્પુરુષનો ઉપકાર કહે છે કે તેમણે આત્મસ્વરૂપમાં સહજ સ્થિતિ કરવાનો ઉપદેશ કર્યો જે પ્રમાણે વર્તવાથી ફળ શું? તો કે જન્મ જરા મરણાદિ નાશ થાય આ અનંત દુઃખરૂપ સંસારમાંથી અનંતસુખરૂપ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવવારૂપ મહાન ઉપકાર સત્પુરુષે બોધથી કર્યો છે તેમાં તેમણે આપણી પાસે કંઈ બદલાની સ્પૃહા રાખી નથી તેઓનું તો સર્વ કાર્ય પૂર્ણ થયું છે તેથી તેમનો બદલો વાળી શકાય એવું આપણે કંઈ કરી શકીએ નહિ તેમનો સર્વ જીવ પ્રત્યે નિષ્કારણ કરુણારૂપ ગુણ છે તેમનો આપણા પર કેટલો ઉપકાર છે એ વિચારતાં પણ સત્પુરુષ પર પરમ પ્રીતિ પ્રગટે અને તેમના ઉપકારને નિરંતર સંભારતાં તેમના ગુણગ્રામ કરવાથી કર્મ દૂર થતાં આત્મ-સ્વભાવ–સમકિત પ્રગટે છે આવા જે સત્પુરુષો તેમનાં ચરણારવિંદ એટલે ૧ પગ, ૨ આચરણ, ૩ વચનો (કવિતાના ભાગ ચરણ અથવા પદ કહેવાય છે), સદાય હૃદયમાં બહુમાનપણે પૂજ્યભાવે સ્થિર રહો તે પદ કૃપાળુદેવે વર્ણવ્યું છેઃ—

"સુખધામ અનંત સુસંત ચહી, દિન રાત્ર રહે તદ્ ધ્યાન મહી,
પર શાન્તિ અનંત સુધામય જે, પ્રણમું પદ તે વર તે જય તે"

અનંત સુખનું ધામ એવું જે આત્મસ્વરૂપ તેને સંત નિરંતર ઇચ્છે છે અને રાતદિવસ તેના જ ધ્યાનમાં વર્તે છે તેઓ પરમ શાંત અનંત સુખમય દશાને અનુભવે છે એવું જે સત્પુરુષનું પદ, દશા તેને હું નમસ્કાર કરું છું આવી રીતે કૃપાળુદેવે નમસ્કાર કરવામાં સર્વત્ર મર્મ બતાવ્યો છે

"પરમ સુખસ્વરૂપ, પરમોત્કૃષ્ટ શાંત, શુદ્ધચૈતન્યસ્વરૂપ સમાધિને સર્વકાળને માટે પામ્યા તે ભગવંતને નમસ્કાર તે પદમાં નિરંતર લક્ષરૂપ પ્રવાહ છે જેનો તે સત્પુરુષોને નમસ્કાર"

જે ૭ પદથી સિદ્ધ છે એવું આત્મસ્વરૂપ તે જેનાં વચનને અંગીકાર કર્યે સહજમાં પ્રગટે છે, જે આત્મસ્વરૂપ પ્રગટવાથી સર્વકાળ જીવ સંપૂર્ણ આનંદને પ્રાપ્ત થઈ નિર્ભય થાય છે, તે વચનના કહેનાર એવા સત્પુરુષના ગુણની વ્યાખ્યા કરવાને અશક્તિ છે; કેમ કે જેનો પ્રત્યુપકાર ન થઈ શકે એવો પરમાત્મભાવ તે જાણે કંઈ પણ ઇચ્છિયા વિના માત્ર નિષ્કારણ કરુણાશીલતાથી આપ્યો, એમ છતાં પણ જેણે અન્ય જીવને વિષે આ મારો શિષ્ય છે, અથવા ભક્તિનો કર્તા છે, માટે મારો છે, એમ કદી જોયું નથી; એવા જે સત્પુરુષ તેને અત્યંત ભક્તિએ ફરી ફરી નમસ્કાર હો !

આત્મસ્વરૂપ આ ૭ પદથી સિદ્ધ થયું તે શાથી પ્રગટે ? સત્પુરુષના વચનને અંગીકાર કરવાથી સત્પુરુષનું યોગબળ, મન વચન કાયાનુ બળ સંપૂર્ણ જગતને અને વિશેષે કરીને ભવ્ય જીવોને પરમ હિતકારી છે આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થતાં પછી આ લોકભય, પરલોકભય, મરણભય વગેરે શાસ્ત્રમા કહેલા સાત ભય અને બીજા બધા ભય દેહાશ્રિત હોવાથી નાશ પામે છે તેથી આત્મા નિર્ભય થાય છે. અને સર્વ કાળ અનંત આત્મસુખને પ્રાપ્ત કરનારો થાય છે જેનાં વચનબળથી સર્વ ભય નાશ પામે અને હમેશને માટે સંપૂર્ણ આનંદ પ્રાપ્ત થાય તે વચનના કહેનાર એવા સત્પુરુષનો ઉપકાર વાણીથી કહી ન શકાય એવો છે સત્પુરુષનું વચન અગીકાર થાય, દૃઢપણે પરિણમે ત્યા ૭ પદથી સિદ્ધ એવુ આત્મસ્વરૂપ પ્રગટે છે સમકિત થયુ, પોતાને પરમાત્મારૂપ જ ઓળખ્યો તેથી હવે તેને બાહ્ય સંયોગો વ્યાધિ આદિ દુઃખી કરી શકે નહિ કારણ કે તે તો દેહમાં થાય છે. આત્મા તો સદા દેહથી ભિન્ન આનંદસ્વરૂપ છે, એવો અનુભવ થતાં ભવિષ્યનો કોઈ ભય રહેતો નથી જીવ સદા નિર્ભય, આનંદસ્વરૂપને પામ્યો. આ શાથી થયુ ? માત્ર સત્પુરુષના વચનથી તે સત્પુરુષનુ સ્વરૂપ વચનથી વર્ણવી શકાય તેવુ નથી તેઓ ઉપદેશ કરે છે તે માત્ર કરુણા સ્વ-

ભાવથી કંઈ પણ બદલાની ઇચ્છા વિના કરે છે. તેમના વચનથી સમકિત થયું તેથી તેમણે સાક્ષાત્ જીવ આપ્યો પ્રથમ દેહ એટલે મડદારૂપ પોતાને માનતો હતો, દેહને આધીન ભોગોમાં રક્ત થઈ સંસાર વધારતો હતો એવી અજ્ઞાન દશામાંથી કરુણાળુ સત્પુરુષે વચન દ્વારા જાગૃત કર્યો અને 'આત્મા છું' એવું ભાન કરાવ્યું એટલે મડદામાંથી જીવતો કર્યો તેનો બદલો કોઈ રીતે વળી શકે એવો છે જ નહિ વળી સત્પુરુષ પણ સર્વથા નિસ્પૃહી છે. તેમને ઉપદેશ આપવામાં કોઈ પ્રત્યે શિષ્યબુદ્ધિ કે મારાપણાની બુદ્ધિ નથી; એવો વિચાર પણ તેમને હોતો નથી, કે તે મને ઉપયોગી છે મારી સેવા કરશે કંઈ પણ બદલાની ઇચ્છા વિના માત્ર નિષ્કારણ કરુણાથી ઉપદેશ કરે છે' એવા સત્પુરુષને અત્યંત ભક્તિએ નમસ્કાર છે

જે સત્પુરુષોએ સદ્‌ગુરુની ભક્તિ નિરૂપણ કરી છે, તે ભક્તિ માત્ર શિષ્યના કલ્યાણને અર્થે કહી છે. જે ભક્તિને પ્રાપ્ત થવાથી સદ્‌ગુરુના આત્માની ચેષ્ટાને વિષે વૃત્તિ રહે, અપૂર્વ ગુણ દૃષ્ટિગોચર થઈ અન્ય સ્વચ્છંદ મટે, અને સહેજે આત્મબોધ થાય એમ જાણીને જે ભક્તિનું નિરૂપણ કર્યું છે, તે ભક્તિને અને તે સત્પુરુષોને ફરી ફરી ત્રિકાળ નમસ્કાર હો !

'જે સત્પુરુષોએ સદ્‌ગુરુની ભક્તિ નિરૂપણ કરી છે તે ભક્તિ માત્ર શિષ્યના કલ્યાણને અર્થે કહી છે પ્રભુશ્રીજી કહેતા કે અમે ગુરુ બતાવી આપીએ છીએ પણ ગુરુ થતા નથી, છતાં માને નહિ અને 'પોંખનારીને પરણી બેસે' એમ ન કરવું ગુરુ થવું એમાં મોટું જોખમ છે બતાવનારને પણ જોખમ છે–જવાબદારી છે કારણ કે સાચું બતાવે તો સન્માર્ગે વાળે અને ખોટું બતાવે તો શિષ્ય કદાચ છૂટે પણ ગુરુ તો ન જ છૂટે જેમકે કૂતરાના માથામાં કીડા પડ્યા હતા, તે તેણે કુમાર્ગે વાળેલા શિષ્યો હતા, તે ગંગાના પાણીમાં ધોવાથી પાપ રહિત થયા, પણ કૂતરો પાપ રહિત ન થયો સત્પુરુષે સદ્‌ગુરુની

ભક્તિ બતાવી તે ભક્તિ આત્માના પરમ હિતનુ કારણ છે માટે તેને જરા વાર ન છોડે આખો દિવસ ને રાત ભક્તિ કરે. તે ભક્તિમા વર્તવાથી કંઈ પણ કરતાં સત્પુરુષ કેમ વર્તે છે તેનો લક્ષ રહે કંઈ પણ કરતાં સત્પુરુષનો લક્ષ આત્મા પ્રત્યે જ હોય છે. "નિરાબાધપણે જેની મનોવૃત્તિ રહ્યા કરે છે, સંકલ્પ વિકલ્પની મંદતા જેને થઈ છે, પંચ વિષયથી વિરક્તબુદ્ધિના અંકુરો જેને ફૂટ્યા છે, ક્લેશનાં કારણો જેમણે નિર્મૂળ કર્યા છે (ગમે તેવા પ્રસગમા ખોટું ન લાગે એવી સમજ દૃઢ કરી છે), અનેકાંત દૃષ્ટિયુક્ત એકાત દૃષ્ટિને જે સેવ્યા કરે છે (સર્વ વખતે એ એ એજ), જેની માત્ર એક શુદ્ધ વૃત્તિ જ છે તે પ્રતાપી પુરુષ જયવાન વર્તો આપણે તેવા થવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ."

સત્પુરુષ પોતાનો ઉપયોગ આત્મા પ્રત્યે જ રાખે છે. 'દેહથી ભિન્ન આત્મા છું' એ ભૂલતા નથી. આપણે દેહાદિમાં એકાકાર થઈએ છીએ તેમ તેઓ નથી થતા નિરંતર ભેદજ્ઞાન છે, આવી તેમના આત્માની ચેષ્ટા પર પ્રેમ ભક્તિ જાગતાં તેને જ સ્મરે, તેને જ ઇચ્છે; તેનું જ ધ્યાન કરે તો પોતામાં પણ અપૂર્વ ગુણ એટલે સમકિત—આત્માનો અનુભવ દૃષ્ટિગોચર થાય, અને તેનો અદ્ભુત આનદ સમજાતાં પછી બીજુ બીજુ સ્વચ્છંદે કરતો હતો તે સર્વથી પાછો વળે. આત્મસુખ મેળવવા પ્રયત્ન કરે. પરમાં વૃત્તિ જતી રોકીને આત્મામાં લીન થાય. આત્મામા આત્માના અનુભવની લય લાગી જાય તો પછી સ્વચ્છંદે અવિચારીપણે જે વર્તન થતુ હતું તે આપોઆપ છૂટી જાય સત્પુરુષની ભક્તિથી સત્પુરુષની આજ્ઞાએ વર્તાય દરેક કાર્યમાં સત્પુરુષ કેમ વર્તે? તેમને હું કેમ વર્તું તો રુચે? એમ વિચારી આત્માની પરિણતિ તે મુજબ કરે તેથી સ્વચ્છંદ રોકાય અને સત્પુરુષને તો આત્મામા રહેવું પ્રિય છે, એ સમજાતાં સ્હેજે આત્મબોધ થાય ભક્તિથી આત્માનુભવમાં સ્હેજે સ્થિતિ થાય છે માટે સત્પુરુષની ભક્તિ એ શિષ્યને પરમ ઉપકારી છે. એમાં સત્પુરુષને સ્વાર્થ નથી પણ સાચા પુરુષની ભક્તિ છે તે ભક્તને કલ્યાણ, મોક્ષ આપનારી છે

સત્પુરુષને નમસ્કાર પ્રથમ તેમનો ઉપકાર વિચારીને કર્યા પછી તે અપૂર્વ ઉપકાર કંઈ પણ બદલાની ઇચ્છા વિના કર્યો તે વિચારી નમસ્કાર કર્યા, પછી સત્પુરુષોએ મોક્ષને આપનારી સદ્‌ગુરુની ભક્તિ આપી તેથી ઉપકાર માન્યો અને છેવટે આત્માનુ અદ્‌ભુત કેવલજ્ઞાન-સ્વરૂપ જેના યોગે પ્રાપ્ત થવાનુ છે તેના અતિ ઉલ્લાસભાવે સત્પુરુષને નમસ્કાર કર્યા છે તે ઉત્તમ કળશરૂપ છે

જો કદી પ્રગટપણે વર્તમાનમાં કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થઈ નથી, પણ જેના વચનના વિચારયોગે શક્તિપણે કેવળજ્ઞાન છે એમ સ્પષ્ટ જાણ્યું છે, શ્રદ્ધાપણે કેવળજ્ઞાન થયું છે, વિચાર દશાએ કેવળજ્ઞાન થયું છે, ઇચ્છાદશાએ કેવળજ્ઞાન થયું છે, મુખ્ય નયના હેતુથી કેવળજ્ઞાન વર્તે છે, તે કેવળજ્ઞાન સર્વ અવ્યાબાધ સુખનું પ્રગટ કરનાર, જેના યોગે સહજ માત્રમાં જીવ પામવા યોગ્ય થયો, તે સત્પુરુષના ઉપકારને સર્વોત્કૃષ્ટ ભક્તિએ નમસ્કાર હો! નમસ્કાર હો!

જો કે અત્યારે આત્મામાં કેવળજ્ઞાન વ્યક્તિરૂપે પ્રગટ થયુ નથી તો પણ શ્રુતકેવલી જેમ શ્રુતદ્વારા કેવળીને જણાય તે સર્વ જાણી શકે છે, તેવી રીતે સત્પુરુષના વચનરૂપ શ્રુતના વિચારથી 'મારા આત્મામાં કેવળજ્ઞાન શક્તિપણે છે,' 'એમ સ્પષ્ટપણે જણાય છે. સમકિત થતાં શ્રદ્ધા શુદ્ધ સ્વરૂપની જ છે ત્યાં કેવળજ્ઞાન અંશે પ્રગટ થયું છે 'સર્વ ગુણાંશ તે સમ્યક્‌ત્વ' આત્માનો સમકિત ગુણ પ્રગટ થયો તે ગુણ આત્માના અનંત ગુણોને એક સરખો પ્રકાશનારો છે તેથી તે દ્વારા અંશે બધા ગુણ પ્રગટ થયા તેથી શ્રદ્ધાપણે કેવલજ્ઞાન પણ થયુ છે. શુદ્ધ સ્વરૂપનો અનુભવ થયો પછી તેના જ વિચાર આવ્યા કરે કોઈ વસ્તુની તીવ્ર ઇચ્છા હોય તે મળે તો જીવને તેના જ વિચાર આવ્યા કરે તેને લક્ષીને બધુ પ્રવર્તન કરે, તેમ અહી કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ શ્રદ્ધાપણે થઈ તેથી હવે તે જ સ્વરૂપનો વિચાર કરે ઇચ્છા પણ તેની જ સતત રહ્યા કરે સમ્યક્‌ત્વીને સંસારની કંઈ ઇચ્છા ન હોય; એક

શુદ્ધાત્માનો વિચાર અને તેની જ ઇચ્છા હોય શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી તો સર્વ આત્મામાં કેવળજ્ઞાન છે. આમ જુદી જુદી રીતે કેવળજ્ઞાનની ભાવના થતાં પરિણામે બધા દુઃખનો અત થઈ આત્માને અનત અવિનાશી શાશ્વત સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, તે જે સત્પુરુષના વચનથી જીવ ક્ષણવારમાં પામવા યોગ્ય થયો—જે સત્પુરુષના વચનબળથી સમકિત થઈ કેવળજ્ઞાનને પામવા યોગ્ય જીવ થયો એવા પરમ પૂજ્ય સત્ પુરુષના અનુપમ ઉપકારને સર્વોત્કૃષ્ટ ભક્તિએ વારંવાર નમસ્કાર હો! નમસ્કાર હો!

૫

અપૂર્વ અવસર

(પરમપદ પ્રાપ્તિની ભાવના)

અપૂર્વ અવસર એવો ક્યારે આવશે?
ક્યારે થઈશું બાહ્યાંતર નિર્ગ્રંથ જો?
સર્વ સંબંધનું બંધન તિક્ષ્ણ છેદીને,
વિચરશું કવ મહતપુરુષને પંથ જો. અપૂર્વ૦ ૧

અપૂર્વ—સમકિત થતાં પહેલાં, પ્રથમ કોઈ કાળે નહિ થએલો એવો ભાવ આવે તે બાહ્ય અને અભ્યંતર ગ્રંથી–બાહ્ય સગાં સબધી ધનધાન્ય આદિ; અભ્યંતર એટલે અંતરની મિથ્યા માન્યતા, વાસના, કષાય વગેરે તે બધાને તપાસી મિથ્યાત્વજનિત મૂળ સહિત સૂક્ષ્મ વાસના ક્યારે કઢાશે? મહાપુરુષોનો માર્ગ સમ્યક્ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ–મોક્ષપંથ; વસ્તુનુ સ્વરૂપ જેમ છે તેમ માને, જાણે અને પોતાના સ્વભાવમાં સ્થિર થાય, એ માર્ગે ક્યારે ચલાશે?

સર્વ ભાવથી ઔદાસીન્યવૃત્તિ કરી,
માત્ર દેહ તે સંયમહેતુ હોય જો;
અન્ય કારણે અન્ય કશું કલ્પે નહીં,
દેહે પણ કિંચિત્ મૂર્છા નવ જોય જો. અપૂર્વ૦ ૨

જગતના સર્વ પદાર્થો તરફ હેયબુદ્ધિ થાય સારા ને ખોટા બન્ને સરખી રીતે આત્માને બંધનકર્તા છે માટે ન ઇચ્છે મળે ત્યારે હર્ષશોક ન કરે. જે જે દેહને અનુકૂળ પ્રતિકૂળ લાગે છે તેમાં રાગદ્વેષ થાય છે દેહ તો નોકર છે તેની પાસે મોક્ષનુ કામ કરાવી લેવુ સંયમ સિવાય બીજા કોઈ કારણ માટે કઈ ન કલ્પે—ન ઇચ્છે દેહમાં મારાપણુ જરા પણ ન રહે આત્મામાં મારાપણુ સમજાય ત્યારે સમકિત થાય, દર્શન મોહ જાય

દર્શનમોહ વ્યતીત થઈ ઊપજ્યો બોધ જે,
દેહ ભિન્ન કેવલ ચૈતન્યનું જ્ઞાન જો;
તેથી પ્રક્ષીણ ચારિત્રમોહ વિલોકિયે,
વર્તે એવું શુદ્ધસ્વરૂપનું ધ્યાન જો. અપૂર્વ૦ ૩

સત્પુરુષની ભક્તિદ્વારા પરિણામે આત્મબોધ થાય; દેહથી ભિન્ન આત્માનો જે રીતે સત્પુરુષે બોધ કર્યો છે, તે પ્રમાણે આત્મદર્શન થાય આત્માનુ સ્વરૂપ યથાર્થ ઓળખતાં દર્શનમોહ જઈ સમકિત પ્રગટે ત્યારે ચારિત્રમોહનુ બળ આપોઆપ ઘટે છે દેહ માટે જે ખાવું, પીવુ, હરવુ, ફરવુ થતુ હતું તેમાં રસ ન રહે, ચારિત્રમોહની કેડ ભાંગી ગયા જેવુ થાય. શુદ્ધ આત્માનુ જ ધ્યાન રહ્યા કરે

આત્મસ્થિરતા ત્રણ સંક્ષિપ્ત યોગની,
મુખ્યપણે તો વર્તે દેહપર્યંત જો;
ઘોર પરિષહ કે ઉપસર્ગ ભયે કરી,
આવી શકે નહીં તે સ્થિરતાનો અંત જો. અપૂર્વ૦ ૪

મન વચન કાયાની પ્રવૃત્તિ ઘટતાં ઘટતાં આત્મસ્થિરતા થાય તેમ

મુખ્યપણે દેહપર્યંત વર્તે ભક્તિ—ધર્મધ્યાનમાથી ઉપસર્ગ થતાં પણ ચળે નહિ, અત્યંત વિક્ષેપ કરનારા નિમિત્તો કે ભયંકર પરિષહ પડતાં પણ તે આત્મસ્થિરતા ટકી રહે, પર પ્રત્યે હર્ષશોક વગર સ્વકાર્યમા લાગી રહે સકલ્પવિકલ્પ રહિત નિર્વિકલ્પ દશા રહે

સંયમના હેતુથી યોગપ્રવર્તના,
સ્વરૂપલક્ષે જિનઆજ્ઞા આધીન જો;
તે પણ ક્ષણ ક્ષણ ઘટતી જાતી સ્થિતિમાં,
અંતે થાયે નિજ સ્વરૂપમાં લીન જો. અપૂર્વ૦ ૫

ચોથી કડીમા ગુપ્તિનુ સ્વરૂપ સમજાવ્યુ છે. હવે આમાં સમિતિનું સ્વરૂપ બતાવે છે. જે કંઈ મન વચન કાયાની પ્રવૃત્તિ કરે તે ઉપયોગ સહિત એટલે આત્માનો લક્ષ ચૂક્યા વિના આજ્ઞા અનુસાર હોય. “સ્વછંદ ટળે તો જ મોક્ષ થાય સદ્‌ગુરુની આજ્ઞા વિના આત્માર્થી જીવનાં શ્વાસોચ્છ્‌વાસ સિવાય બીજુ ન ચાલે એવી જિનની આજ્ઞા છે” (ઉપદેશ છાયા). સત્પુરુષની આજ્ઞા આત્માનો લક્ષ ન ચૂકવો તે છે માટે અન્ય પ્રવૃત્તિ ન છૂટકે કરે ત્યાં પણ ઉપયોગ આત્મા પ્રત્યે હોય, પુરુષાર્થ આત્માના સ્વરૂપમાં સ્થિર થવાનો હોય સમિતિમાં વર્તવું પડે તેટલુ રહીને ગુપ્તિમા એટલે ફરી આત્મસ્વરૂપમાં લીન થાય

પંચ વિષયમાં રાગદ્વેષ વિરહિતતા,
પંચ પ્રમાદે ન મળે મનનો ક્ષોભ જો;
દ્રવ્ય ક્ષેત્ર ને કાળ ભાવ પ્રતિબંધ વણ,
વિચરવું ઉદયાધીન પણ વીતલોભ જો. અપૂર્વ૦ ૬

પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં સારાખોટાપણુ ન થાય પાંચ પ્રમાદ —(૫) ઇન્દ્રિય, (૪) વિકથા, (૪) કષાય, સ્નેહ ને નિદ્રા—તેમાં જીવ ખળી ન રહે એટલે તે બધાં આત્મામા સ્થિર રહેવાના પુરુષાર્થને વિઘ્ન કરનારાં જાણી તેને તજે. તેમાં મન આનદ ન પામે ઇષ્ટ માની તેમાં ખોટી ન થાય, પછી શામાં બધન ન કરે તે કહે છે. ચેતન કે જડ

પદાર્થોમાં રાગદ્વેષથી બંધન ન કરે અમુક ક્ષેત્ર સારું ખોટું એમ ન કરે. ઉનાળો શિયાળો ચોમાસું સારું ખરાબ; જુવાની સારી વૃદ્ધાવસ્થા ખરાબ એમ કાળમાં પ્રતિબંધ ન કરે ભાવ–મોક્ષ સિવાયના આદર્શો–ભાવો સેવ્યા હોય તેનો વિચાર આવતાં તેમાં ઇષ્ટપણું માની બંધાઈ ન જાય. ભવિષ્યની કે ભૂતકાળની કંઈ ઇચ્છા ન કરે, માત્ર વર્તમાનમાં જે ઉદય હોય તેને સમતાથી વેદે ભવિષ્ય માટે આમ થાઓ કે આમ એમ કંઈપણ લોભવૃત્તિ ન હોય, છતાં મોક્ષ માટે પુરુષાર્થ તો હોય જ. તે પુરુષાર્થ તે સવર ને નિર્જરા તેને સમતા ભાવથી આરાધે

ક્રોધ પ્રત્યે તો વર્તે ક્રોધસ્વભાવતા,
માન પ્રત્યે તો દીનપણાનું માન જો;
માયા પ્રત્યે માયા સાક્ષી ભાવની,
લોભ પ્રત્યે નહીં લોભ સમાન જો. અપૂર્વ૦ ૭

ક્રોધની વૃત્તિ ક્ષય કરે જો ક્રોધ થાય તો તે પ્રત્યે અત્યંત ક્રોધ આવે જેમકે એક બાઈ બહુ ક્રોધી હતી તેને ચોરો લઈ ગયા ત્યાં તેનું લોહી કાઢે ને ઘા પર કિંમતી તેલ રેડે તેથી રૂઝાઈ જાય; ફરી લોહી કાઢે એમ બહુ દુઃખ પડ્યું પછી ઘેર આવી ત્યારે કદી ક્રોધ ન કરવો એવી દૃઢતા કરી. તેના ભાવને ઇન્દ્ર પ્રશંસા કરતાં એક દેવ પરીક્ષા કરવા આવ્યો ને કિંમતી તેલની સાત શીશી દાસી પાસે પાડી નખાવી છતાં તે બાઈએ ક્રોધ ન જ કર્યો. એમ બળ કરી ક્રોધને જીતે

માન પ્રત્યે દિનપણાનુ માન, એટલે માનને જીતવા મને સર્વથી છેડે બેસવાનુ મળે, છેલ્લો નબર આવે ! તેમાં માન સમજે બધાથી હું હલકો ગણાઉં એવી ભાવના કરે નમ્ર હોય તેના પ્રત્યે પણ અતિ નમ્રપણુ બતાવે સર્વ પ્રકારના ગર્વને ટાળે, બાહ્ય દૃષ્ટિ મૂકે અને આત્મામાં વિનય ગુણ પ્રગટાવે નિરભિમાની થવું તેને જ ઉત્તમ સાધ્ય માને

માયા પ્રત્યે માયા સાક્ષી ભાવની સર્વ પ્રસગમાં ન લેપાતાં સાક્ષીરૂપે રહે. સાક્ષીભાવ છે તે આત્માનુ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે તેને વધારવા પ્રયત્ન કરે તેમાં જ માયા પ્રીતિ કરે

લોભને તો સર્વથા દૂર કરવા પ્રયત્ન કરે

બહુ ઉપસર્ગકર્ત્તા પ્રત્યે પણ ક્રોધ નહીં,
વંદે ચક્રિ તથાપિ ન મળે માનજો;
દેહ જાય પણ માયા થાય ન રોમમાં,
લોભ નહીં છો પ્રબળ સિદ્ધિ નિદાન જો. અપૂર્વ૦ ૮

વારવાર ઉપસર્ગ કરનાર પ્રત્યે પણ ક્રોધ ન થાય; ચક્રવર્તી જેવા નમસ્કાર કરે તો પણ માન ન થાય સર્વથી વધારે રાગ દેહમા છે, તો. દેહત્યાગ જેવા પ્રસગે પણ કોઈ પ્રકારે માયા ન કરે ગમે તેટલી સિદ્ધિ કે કોઈ ઇચ્છિત વસ્તુ મળતી હોય તો પણ તે માટે માર્ગથી પડે નહિ. એટલે લોભને જીતે

નગ્નભાવ, મુંડભાવ સહ અસ્નાનતા,
અદંતધોવન આદિ પરમ પ્રસિદ્ધ જો;
કેશ રોમ નખ કે અંગે શૃંગાર નહીં,
દ્રવ્યભાવ સંયમમય નિર્ગ્રંથ સિદ્ધ જો. અપૂર્વ૦ ૯

નગ્નતા, કેશલોચ, સ્નાનત્યાગ તથા દતશોધનનો ત્યાગ આદિ તથા કેશ રોમ નખ કે શરીરની શોભા ન કરવી ઇત્યાદિ મુનિઓના પ્રસિદ્ધ આચારરૂપ દ્રવ્યસંયમ અને ભાવસયમમય નિર્ગ્રંથ દશા ક્યારે થશે? આ ગાથામાં સયમનુ વર્ણન છે તેને ભાવપૂર્વક ઇચ્છે તેને જ પોતાનુ સહજ જીવન માને. દ્રવ્યસયમ અને ભાવસયમ સહિત અને મોહરૂપ ગાઠ રહિત એવા નિર્ગ્રંથ એટલે મુનિની દશા તેની સિદ્ધિ ક્યારે થશે? ભાવસયમ તે રાગદ્વેષ છે ત્યાં પોતાના આત્માની હિસા થાય છે, તેને મહાપાપ કહ્યું છે "આત્મઘાતી મહાપાપી"

શત્રુ મિત્ર પ્રત્યે વર્તે સમદર્શિતા,
માન અમાને વર્તે તે જ સ્વભાવ જો;
જીવિત કે મરણે નહીં ન્યૂનાધિકતા,
ભવ મોક્ષે પણ શુદ્ધ વર્તે સમભાવ જો. અપૂર્વ૦ ૧૦

શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનને જેમ પૂજા અને ઉપસર્ગ પ્રત્યે સમભાવ રહ્યો હતો, તેમ શત્રુ વા મિત્ર સર્વ જીવો પ્રત્યે સર્વ પ્રસગમાં સમભાવે–સરખી દૃષ્ટિથી જુએ પર્યાય દૃષ્ટિ થાય ત્યાં રાગદ્વેષ થાય છે સમાધિશતકમાં કહ્યું છે કે જ્યારે મોહને લઈને રાગદ્વેષ થાય ત્યારે આત્મા જે સ્વ એટલે પોતામાં જ રહ્યો છે તેને વિચારે તો રાગદ્વેષ ન રહે. સર્વમાં આત્મા જુએ તો સમભાવ રહે આ ગાથામાં રાગદ્વેષ થવાના બળવાન નિમિત્તો બતાવ્યાં છે

માન અને અપમાનના પ્રસગોમાં પણ સ્વભાવ રહે; જીવન મરણના પ્રસગોમાં પણ હર્ષશોક ન થાય, પણ સમભાવ રહે, ભવ અને મોક્ષ બે પ્રત્યે પણ સરખો અવિષમ ભાવ રહે આ ભવે મોક્ષ થશે કે ઘણા ભવ કરવા પડશે? તે માટે કઈ ખેદ નથી માત્ર મોક્ષનુ જે કારણ સમભાવ તેને સેવે તેને ન છોડે પછી મોક્ષ થવાનો હોય ત્યારે થાય મોક્ષ કઈ બીજે નથી તે આત્મામા જ છે ને સમભાવ–સમતા–સમકિત છે ત્યાં જ મોક્ષભાવ છે માટે તેમાં પુરુષાર્થ કરે. ખેદ ન કરે રાગદ્વેષ ન કરે

એકાકી વિચરતો વળી સ્મશાનમાં,
વળી પર્વતમાં વાઘ સિંહ સંયોગ જો;
અડોલ આસન, ને મનમાં નહીં ક્ષોભતા,
પરમ મિત્રનો જાણે પામ્યા યોગ જો. અપૂર્વ૦ ૧૧

પ્રથમ તો અનુકૂળ સ્થાને આત્મભાવ દૃઢ કરે, પછી તેની કસોટી કરવા પ્રતિકૂળ એવા સ્મશાન આદિ એકાંત સ્થાનોને પણ સેવે દેહાધ્યાસ ગયો હોય ને આત્મભાવ થયો હોય તેટલા પ્રમાણમાં નિર્જન સ્થાનનો

ને વાઘ સિંહ ઇત્યાદિનો ભય ન થાય સર્વ પ્રાણીને આત્મસ્વરૂપ જ જુએ. કર્મના ઉદયે કદાચ દેહ જાય તો પણ આત્માને કંઈ થતુ નથી, એમ જાણી સ્વસ્થ જ રહે. હિંસક પશુ વગેરેને દ્રવ્યદૃષ્ટિથી આત્મસ્વરૂપ જોઈ મૈત્રીભાવ જ રાખે. સામાન્ય માણસને સ્મશાન અને વાઘ સિંહ જેવા પ્રસંગમાં અત્યંત ભય થાય છે પણ જ્ઞાનીને દેહાધ્યાસ મટ્યો છે તે મનને સ્થિર કરવા તેવે સ્થળે જાય ત્યારે પૂર્વકર્મ અને અનાદિ અધ્યાસને લઈને ભયનો ઉદય થાય, તેને ધ્યાનમાં રહીને જીતે છે પુરુષાર્થ કરી આત્મામાં અડોલ રહે છે બીજા કોઈ વિચારને અવકાશ આપતા જ નથી

ઘોર તપશ્ચર્યામાં પણ મનને તાપ નહીં,
સરસ અન્ને નહીં મનને પ્રસન્નભાવ જો;
રજકણ કે રિદ્ધિ વૈમાનિક દેવની,
સર્વે માન્યાં પુદ્‌ગલ એક સ્વભાવ જો. અપૂર્વ૦ ૧૨

અનેક દિવસના ઉપવાસ થાય, શરીર સુકાઈ જાય છતાં મનમાં લેશ પણ ચિંતા ન થાય તેમ સારું ભોજન આદિ અનુકૂળ સંયોગો મળતા પણ મન રાજી ન થાય જેમ કે ગુરુ શિષ્ય હતા તેમા શિષ્ય તપ શાસ્ત્રાધ્યયન કરતો તેને—"ગુરુ હોવાથી મને કોઈ માન નથી આપતું, ગુરુને જ બધા પૂજે છે" એવી ઇર્ષા થવાથી પર્વત પરથી ગુરુ ઉતરતા હતા ત્યારે ઉપરથી શિલા ગબડાવી ગુરુ સમજીને ખસી ગયા અને કહ્યું કે—"તારો સ્ત્રીથી પરાભવ થશે" પછી શિષ્યે વિચાર્યું કે જંગલમાં એકલો રહી તપ કરું ત્યા સ્ત્રી ક્યાં આવવાની છે? પછી વિશાલા નગરીને કોઈ દુષ્ટ રાજાએ ઘણા કાળથી ઘેરી હતી પણ ફાવતો ન હતો. તેને નિમિત્તિયાએ કહ્યું કે ત્યાં મુનિસુવ્રત સ્વામીનો સ્તૂપ છે તે જંગલમાં સાધુ રહે છે તે આવીને ઉખેડાવે તો નગરી જીતાય તેથી વેશ્યાને મોકલી તે શ્રાવિકાને વેષે ગઈ અને સાધુને વિધિપૂર્વક વાંદ્યા, પછી પારણાં માટે બોલાવ્યા અને મગના પાણી આદિમા નેપાળો આપી દીધો તેથી સાધુને ઝાડા થયા; તે તે બાઈએ બહુ ભક્તિથી સાફ કરી

તેમનાં ચાર કર્મો ગયાં પણ ચાર તો હજુ બાકી છે એટલે અર્ધાં તો છે એમ કોઈ કહે પરંતુ તેમ નથી, જે ચાર બાકી રહ્યાં તે તો માત્ર જોવા પૂરતાં છે જેમકે દોરડી બળી ગઈ, પછી તે પડી હોય તો દેખાય પણ રાખરૂપ હોવાથી બાંધી ન શકે, તેમ આ કર્મો કંઈ હાનિ કરી શકતાં નથી તેમને અનંતસુખ ને અનંતવીર્ય છે તેની આગળ આ કર્મો સત્વ વિનાનાં છે કોઈ રીતે પીડા ન કરે, આયુષ્ય કર્મ છે ત્યાં સુધી દેહમાં રહેવાનું છે તે પૂર્ણ થયે, દેહ રહિત સિદ્ધ દશા થાય છે દેહ છતાં પણ તેમની દશા તો સંપૂર્ણપણે દેહાતીત છે, દેહ છૂટ્યા પછી ફરી દેહ તેમને કદી ધરવાનો નથી

મન વચન કાયા ને કર્મની વર્ગણા,
છૂટે જહાં સકળ પુદ્ગલ સંબંધ જો;
એવું અયોગી ગુણસ્થાનક ત્યાં વર્તતું,
મહાભાગ્ય સુખદાયક પૂર્ણ અબંધ જો. અપૂર્વ૦ ૧૭

મન વચન કાયાના યોગથી એક સમય માટે માત્ર સાતાવેદનીય કર્મનું ગ્રહણ થતું હતું તે પણ આયુષ્ય પૂર્ણ થતા છેલ્લી ઘડીએ અયોગી ગુણસ્થાનકમાં છૂટી જાય છે અને અબંધ દશા સહિત મહા-ભાગ્ય, અનંતસુખદાયી દશા પ્રગટે છે ત્યાં પુદ્ગલનો છેલ્લો સંબંધ છૂટે છે

એક પરમાણુ માત્રની મળે ન સ્પર્શતા,
પૂર્ણ કલંક રહિત અડોલ સ્વરૂપ જો;
શુદ્ધ નિરંજન ચૈતન્યમૂર્તિ અનન્યમય,
અગુરુલઘુ અમૂર્ત સહજપદરૂપ જો. અપૂર્વ૦ ૧૮

એક પરમાણુ પણ તેમને સ્પર્શ કરતું નથી યથાર્થ અસંગતા વર્તે છે સર્વ કર્મરૂપી કલંક–મેલથી સર્વથા શુદ્ધ થયા છે, ને યોગનું કિંચિત્ ચંચળપણું પણ સર્વથા બંધ પડવાથી અડોલ, નિશ્ચળ, અત્યંત સ્થિર આત્મસ્વરૂપ હોય છે તે અત્યંત શુદ્ધ, સર્વ કર્મથી મુક્ત દેહ હોવા છતાં તેનાથી તદ્દન ન્યારા–માત્ર ચૈતન્યની મૂર્તિ જેવા છે.

પાંજરામાં સિંહ જેમ પાંજરાથી જુદો હોય તેમ સ્વરૂપમાં સ્થિત રહે છે તે ભગવાન અગુરુલઘુ, અમૂર્ત અને સહજસ્વરૂપ છે આવી છેલ્લા ગુણસ્થાનને છેલ્લે સમયે દશા હોય છે.

પૂર્વપ્રયોગાદિ કારણના યોગથી,
ઊર્ધ્વગમન સિદ્ધાલય પ્રાપ્ત સુસ્થિત જો;
સાદિ અનંત અનંત સમાધિ સુખમાં,
અનંત દર્શન, જ્ઞાન અનંત સહિત જો. અપૂર્વ૦૧૯

ઘણા કાળથી મોક્ષની ભાવના ભાવી છે તેથી જેમ કુંભારનો ચક્ર ઘણી વાર સુધી ફેરવીને મૂકી દે તો પણ પોતાની મેળે થોડી વાર ફર્યા જ કરે તેમ પૂર્વપ્રયોગ *આદિ કારણે તે શુદ્ધ આત્મા ઊર્ધ્વ ગતિ કરે આત્માનો સ્વભાવ પણ ઊર્ધ્વગમનરૂપ છે પણ જ્યાં સુધી ધર્માસ્તિકાય છે, ત્યાં સુધી ઉપર જઈ શકે, સહકારી કારણોના અભાવે આગળ ન જઈ શકવાથી લોકને અંતે સ્થિર થાય છે. મોક્ષમાં જે સમાધિસુખ છે તે સુખની આદિ છે પણ અંત નથી અર્થાત્ કોઈ કાળે તેનો નાશ થવાનો નથી

જે પદ શ્રી સર્વજ્ઞે દીઠું જ્ઞાનમાં,
કહી શક્યા નહીં પણ તે શ્રીભગવાન જો;
તેહ સ્વરૂપને અન્ય વાણી તે શું કહે?
અનુભવગોચર માત્ર રહ્યું તે જ્ઞાન જો. અપૂર્વ૦૨૦

એ સિદ્ધપદ ને તેનું સુખ સર્વજ્ઞ અરિહંત ભગવાન કેવલજ્ઞાન પ્રગટ હોવાથી દેહમાં રહ્યા છતાં જાણે છે ને અનુભવે છે, છતાં તેમની ૩૫ અતિશયવાળી વાણીથી પણ તેને યથાર્થ વર્ણવી શકતા

* ૧ પૂર્વપ્રયોગ, ૨ અસંગત્વ, ૩ બંધછેદ, ૪ તથાગતિ (સ્વાભાવિક) પરિણામ-તે અંતિમ ઊર્ધ્વગતિના ચાર કારણોનાં અનુક્રમે ૧ કુંભારનો ચાક, લેપરહિત તુંબડી, ૩ એરંડબીજ ને ૪ અગ્નિશિખા એ ચાર દૃષ્ટાંતો છે

નથી તો અલ્પજ્ઞની વાણીથી તો તેનુ વર્ણન શું થઈ શકે ? તે તો માત્ર અનુભવે જ સમજાય એવુ છે

એહ પરમપદ પ્રાપ્તિનું કર્યું ધ્યાન મેં,
ગજા વગર ને હાલ મનોરથરૂપ જો;
તો પણ નિશ્ચય રાજચંદ્ર મનને રહ્યો,
પ્રભુ આજ્ઞાએ થાશું તેજ સ્વરૂપ જો. અપૂર્વ૦ ૨૧

તે પરમ સિદ્ધપદનું મે આ પદમા ભાવનારૂપ ધ્યાન કર્યું છે. "અપૂર્વ અવસર" ધર્મધ્યાન રૂપે છે હાલ તુરત તે પદમા પહોંચાય એટલી શક્તિ નથી છતા એ જ ધ્યાન છે; એ જ ભાવના છે. અને શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર કહે છે કે મારા મનમા દૃઢ નિશ્ચય વર્તે છે કે ભગવાનની આજ્ઞાએ વર્તતાં તે સિદ્ધ સ્વરૂપ અવશ્ય પ્રાપ્ત કરીશું.

૬

બિના નયન પાવે નહીં.

બિના નયન પાવે નહીં, બિના નયનકી બાત;
સેવે સદ્‌ગુરુકે ચરન, સો પાવે સાક્ષાત્. ૧

આ કડીના જુદા જુદા અર્થ કરી શકાય છે

૧. બિના નયન—અન્તર્ચક્ષુ વિના આત્મા, જે બાહ્ય ચક્ષુથી દેખાતો નથી તેની વાત સમજાય નહિ

૨ બીજો અર્થ, ની–નય, ઉપરથી નયન એટલે લઈ જવુ, દોરવુ આત્મા પામવા માટે સદ્‌ગુરુ જોઈએ તેઓ આત્મા તરફ લઈ જાય છે પરંતુ છેક સુધી પહોંચવા તો પોતે જ બળ કરવું પડે ત્યા બીજાથી લઈ જવાતું નથી અમુક હદ સુધી પહોંચાડે પણ આગળ

તો જીવે પોતે જ પ્રયત્ન કરી ઊંડા ઊતરવું જોઈએ. શ્રી તીર્થંકર જેવા પણ આત્મા હાથમાં આપે તેમ આપી શકતા નહિ. ઉપદેશ કરે પણ તે રસ્તે ચાલી પ્રાપ્ત કરવું તે જીવને આધારે છે. તેમ થવું સદ્‌ગુરુ વિના બનતુ નથી. સદ્‌ગુરુ મળે ને તેમની આજ્ઞા આરાધે તે જ ખરેખર મેળવી શકે છે.

૩ નયન–નયો જ્યાં નયનો પ્રવેશ નથી, વાણીથી પર છે, તેવુ સ્વરૂપ સદ્‌ગુરુના બોધ વિના પ્રાપ્ત થતું નથી.

બૂઝી ચહત જો પ્યાસકો, હૈ બૂઝનકી રીત;
પાવે નહિ ગુરુગમ બિના, એહી અનાદિ સ્થિત. ૨

તે પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા થઈ હોય કે મારે કોઈ પણ રીતે મારું સ્વરૂપ જાણવુ છે સંસારથી છૂટવું છે; એમ ખરી તૃષા લાગી હોય તો તે તૃષા છીપાવવાનો રસ્તો છે અનાદિ કાળથી તે માટે એક જ ઉપાય છે કે સદ્‌ગુરુને આધીન તેની આજ્ઞા સમજીને આરાધવી પોતાની મેળે હુ સમજ્યો એમ માનીને વર્તે તો કંઈ ન વળે.

એહિ નહિ હૈ કલ્પના, એહિ નહીં વિભંગ;
કયિ નર પંચમકાળમેં, દેખી વસ્તુ અભંગ. ૩

આ રસ્તો બતાવ્યો તે કલ્પિત નથી પણ ખરો છે. વિભંગ–મિથ્યા–ભૂલ ભરેલો નથી, સાચેસાચો છે. અને કયી એટલે અનેક પુરુષો આ પંચમ કાળમાં પણ તે શાશ્વત વસ્તુ–આત્મજ્ઞાનને પામ્યા છે.

નહિ દે તું ઉપદેશકું, પ્રથમ લેહિ ઉપદેશ;
સબસેં ન્યારા અગમ હૈ, વો જ્ઞાનીકા દેશ. ૪

થોડુ જાણીને તુ બીજાને ઉપદેશવા ન જા જેમકે કુકડીને નાનુ ઢેકું આપે તો તેનું મો ભરાઈ જાય તેથી તેને બહાર કાઢી નાખે, તેમ તુ પોતે બોધ ગ્રહણ કરવાને બદલે કાઢીને બીજાને આપવા ન જા જેટલો બને તેટલો બોધ તારામાં સમાવી પોતા માટે વિચાર બીજાને બોધ આપવાનું કામ તો જ્ઞાનીનું છે ને તે

માટે ઘણી ઊંચી દશાની જરૂર છે માટે તું ખોટો જ્ઞાની થઈ ન બેસ

"સમજ્યા તે શમાઈ ગયા"

ઉપદેશ દેનારે સ્વાધ્યાય અર્થે બોલવું જોઈએ, સાંભળનાર જો ધ્યાન આપે તો હિત થાય પરંતુ ઉપદેશ કરનારનું લક્ષ તો પોતા માટે ગ્રહણ કરવાનું હોવાથી તેને તો લાભ થવો જ જોઈએ. વાચના, પૃચ્છના, પરાવર્તના, આમ્નાય, ને ધર્મકથા એટલે ઉપદેશ એ બધા સ્વાધ્યાયના ભેદ છે સ્વ+અધ્યાય પોતાને અર્થે વિચાર કરવો. પોતાના દોષો વિચારી દૂર કરવા પારકાના દોષો જોવા નહિ જ્ઞાનીને તો ઉપદેશ કરવા છતાં કર્તાપણું નથી તેઓ ન્યારા રહીને ઉદયાધીન બોલે છે કે કંઈ કરે છે, તેથી લેપાતા નથી તેમનો પુરુષાર્થ તો મૌન રહેવા માટે છે જ્ઞાનીની સર્વ ક્રિયા ઉદયાધીન એટલે છૂટવા માટે છે અજ્ઞાનીની સર્વ ક્રિયા કર્મબંધ કરનારી છે જ્ઞાની ઉદયમાં નિર્લેપ રહીને વર્તે છે તે દશા અગમ્ય, ઘણી ગહન છે જ્ઞાનીનો દેશ તો આત્મસ્વરૂપમાં જ છે, "હમ પરદેશી પંખી સાધુ, આરે દેશકે નહિ રે!" તેમણે આત્મા અનુભવ્યો છે તેથી આત્માર્થે જ વાણી નીકળે છે શુષ્કજ્ઞાની તત્ત્વની વાત કરતા પણ બંધાય છે કારણ કે તે અહંકાર સહિત વર્તે છે. તેને આત્માનો લક્ષ, નિર્લેપપણું—રાગદ્વેષ રહિતપણું નથી તેથી કર્મબંધ થાય જ ખરું કર્તવ્ય તો ઉપદેશ લેવા માટે છે મોક્ષ થતાં સુધી પહેલાં પુરુષાર્થ પોતાને તારવા માટે હોવો જોઈએ.

જપ, તપ, ઔર વ્રતાદિ સબ, તહાં લગી ભ્રમરૂપ;
જહાં લગી નહિ સંતકી, પાઈ કૃપા અનુપ. ૫

વળી જે ક્રિયાજડ છે તે જપતપાદિ સ્વચ્છંદે કરી, છુટાશે એમ માને પરંતુ જ્યાં સુધી સતકૃપા એટલે આજ્ઞા આરાધનથી યોગ્યતા લાવી સત્પુરુષને સમત થાય તેવું વર્તન કર્યું નથી ત્યાં સુધી તે ક્રિયા

મિથ્યાત્વ દૃઢ કરનારી થાય છે. ખોટાને ખરું મનાવનાર ભ્રમરૂપ છે. "**मोक्षमूलं गुरूकृपा**" ગુરુની કૃપા એ જ મોક્ષનું મૂળ એટલે સમકિત છે ગુરુ આજ્ઞાએ જ જપ તપ સફળ છે.

પાયાકી એ બાત હૈ, નિજ છંદન કો છોડ;
પીછે લાગ સત્પુરુષ કે, તો સબ બંધન તોડ. ૬

તે ગુરુકૃપા પામવા આ કહ્યું છે કે સ્વચ્છંદે એટલે પોતાની અજ્ઞાન બુદ્ધિને આશરે વર્તે છે, સાચા ખોટાનો નિર્ણય કરે છે, તે મૂક ને સતને આશરે સત્પુરુષની આજ્ઞા વિચારીને ક્ષણે ક્ષણે તેમના અવલંબને આચરણ કર. એ જ કર્મક્ષયનો ઉપાય છે. તેથી અવશ્ય મોક્ષ થશે સંસારથી છૂટવા સ્વચ્છંદ મૂકી જ્ઞાનીને છંદે (મતે) ચાલવું જોઈએ

૭

મૂળ મારગ

મૂળ મારગ સાંભળો જિનનો રે,
કરી વૃત્તિ અખંડ સન્મુખ; મૂળ૦
નો'ય પૂજાદિની જો કામના રે,
નો'ય વ્હાલું અંતર ભવદુઃખ. મૂળ૦ ૧

મૂળ મારગ—મોક્ષે લઈ જાય તે માર્ગ મોક્ષનો માર્ગ જે એક જ છે તે અહીં કહ્યો છે તે મૂળ એટલે પ્રથમ જિન ભગવાને ઉપદેશ્યો તે જ પ્રમાણે અહીં કહેવામા આવ્યો છે. મનની વૃત્તિને બાહ્યમાંથી રોકીને આ સમજવા માટે એકાગ્ર કરો જ્ઞાનીની વૃત્તિ અતર્મુખ હોય છે તેઓ બોધ કરે ત્યારે તેમના પ્રત્યે, તેમના વચન પ્રત્યે સન્મુખ

થાય તો ગ્રહણ થાય. સત્પુરૂપ પ્રત્યે સન્મુખતા આવશે તો જ તેમનો આશય સમજાશે તે સન્મુખતા—એકાગ્રતા અખંડ એકધારી જોઈએ. વૃત્તિ તેમાં સ્થિર થાય, અન્ય પ્રત્યેથી સર્વથા રોકાય એમ વૃત્તિને ફેરવે લૌકિક વાતોમાંથી રોકીને આત્માની વાત જાણવા એકાગ્ર થાય સર્વ શાસ્ત્રોનો સાર અહી ટૂંકામાં કહેવાનો છે તે સ્થિર ચિત્તે એક જ ધ્યાને વિચારે તો પરિણમે તેવુ છે

જો—જુઓ આ માનપૂજા મેળવવા અર્થે કહેવાતુ નથી કે જુદો પથ ચલાવવાનો કે એવો કોઈ સ્વાર્થ નથી વળી ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણા કરીને ભવ વધારવા એ દુ:ખની અતરમા ઇચ્છા નથી.

કરી જોજો વચનની તુલના રે,
જોજો શોધીને જિનસિદ્ધાંત; મૂળ૦
માત્ર કહેવું પરમારથ હેતુથી રે;
કોઈ પામે મુમુક્ષુ વાત. મૂળ૦ ૨

આ વચનોને તમે ન્યાયને કાટે તોળી જોજો, તેમજ જૈન સિદ્ધાંતો સાથે સરખાવી જોજો, તો કેવળ સત્ય જણાશે આમાં શાસ્ત્રને અનુસરીને સત્ય વાત કહી છે તેમા બધા શાસ્ત્રોનો સાર—આત્મા મુક્ત શી રીતે થાય? એ સ્પષ્ટ ટૂંકામા કહ્યુ હોવાથી શ્રદ્ધાની દઢતા થવામા હિતકારી છે, તેમજ કોઈ સસારથી વૈરાગ્ય પામી મુક્ત થવાની ભાવનાવાળો હશે તેને શાસ્ત્રો શોધતા મળવું મુશ્કેલ તે સહેજે સ્પષ્ટ સમજાશે. પરંતુ જે છૂટવાનો કામી નથી તેને તેમા મહત્વ ન પણ લાગે

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની શુદ્ધતા રે,
એકપણે અને અવિરુદ્ધ; મૂળ૦
જિનમારગ તે પરમાર્થથી રે,
એમ કહ્યું સિદ્ધાંતે બુધ. મૂળ૦ ૩

આત્માના ગુણ જ્ઞાન દર્શન ને ચારિત્ર છે તે વિપરીતપણે

સસારમા પ્રવર્તે છે, તેને આત્મામા એકતાપૂર્વક આત્માના હિતપણે વર્તાવવા—વિશેષપણે નહિ અન્ય વસ્તુઓનુ જ્ઞાન પાચં ઇન્દ્રિય અને મનથી થાય છે તે પ્રકારે નહિ, પરતુ આત્માદ્વારા, આત્મસ્વરૂપનુ જ જ્ઞાન, તેની જ શ્રદ્ધા અને તેમા જ સ્થિતિ, એરૂપ સમ્યક્ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર થયા પછી તેમાં પ્રતિદિન ઉજ્વળતા થતી જાય, જ્ઞાનદર્શન-ચારિત્રરૂપ આત્મા કર્મને દૂર કરી શુદ્ધતા પામતો જાય, તે શ્રી જિન ભગવાને કહેલો મોક્ષમાર્ગ આત્મામા જ રહ્યો છે એમ જેમણે તે આત્મા યથાર્થ જાણ્યો છે અને જાગૃત થયા છે એવા જ્ઞાનીએ શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે

લિંગ અને ભેદો જે વ્રતના રે,
દ્રવ્ય દેશ કાળાદિ ભેદ; મૂળ૦
પણ જ્ઞાનાદિની જે શુદ્ધતા રે,
તે તો ત્રણે કાળે અભેદ. મૂળ૦ ૪

મુનિના આચારરૂપ વ્રત અને વેપ સબધી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ વગેરે લક્ષમા લઈને જ્ઞાનીઓએ ભેદો જણાવ્યા છે પણ તે સર્વમાં અતર્ત્યાગ પર લક્ષ રાખી મુક્ત થવાનો મુખ્ય બોધ છે. દેશ કાળને અનુસરીને વેપ, વ્રત, બાહ્ય આચરણ વગેરેમા ભેદ પડે પરતુ જે રીતે આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણોની નિર્મળતા થવાથી મોક્ષ થાય છે એ વાતમાં તો મતભેદ થઈ શકે નહિ જે મોક્ષે ગયા છે તે સર્વ મોહનીય કર્મનો ક્ષય કરી કેવલજ્ઞાન પામીને જ ગયા છે જ્ઞાનદર્શનચારિત્રની શુદ્ધતા એ જ મોક્ષમાર્ગ છે, એમા કઈ ભેદ નથી ત્રણે કાળમાં તે માર્ગ એક સરખો છે "એક હોય ત્રણ કાળમાં પરમારથનો પથ" (આત્મસિદ્ધિ) જેઓ વસ્ત્ર વગેરેનો આગ્રહ કરે છે તેમને દેહમાં મમત્વ હોય છે તેથી સમકિતથી—મૂળમાર્ગથી ઘણુ કરીને વિમુખ રહે છે

હવે જ્ઞાન દર્શનાદિ શબ્દનો રે;
સંક્ષેપે સુણો પરમાર્થ; મૂળ૦

તેને જોતાં વિચારી વિશેષથી રે,
સમજાશે ઉત્તમ આત્માર્થ. મૂળ૦ ૫

હવે જ્ઞાન, દર્શન ને ચારિત્ર એ ત્રણનો ઉત્કૃષ્ટ ભાવાર્થ ટૂંકામાં કહેવાય છે તે સાંભળો. તે સંક્ષેપ અર્થને ઊંડા ઊતરી વિસ્તારપૂર્વક વિચારવાથી આત્માનુ હિત શું તે સમજાશે. "કર વિચાર તો પામ" એમ આત્મસિદ્ધિમાં પણ કહ્યું છે.

છે દેહાદિથી ભિન્ન આત્મા રે,
ઉપયોગી સદા અવિનાશ; મૂળ૦
એમ જાણે સદ્‌ગુરુ ઉપદેશથી રે,
કહ્યું જ્ઞાન તેનું નામ ખાસ. મૂળ૦ ૬

દેહાદિથી ન્યારો અરૂપી, જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા છે તેને ઓળખવાનુ લક્ષણ ઉપયોગ છે. ચેતન સ્વરૂપ હોઈ જાણવાના કાર્યમાં નિરંતર પ્રવર્તી રહેલો તે અનુભવમાં આવે છે વળી તે સદા વિદ્યમાન રહે છે એમ જે આત્માનુ લક્ષણ અને નિત્યતા સહિત અસ્તિત્વ જણાવ્યુ તે પોતાની મેળે સ્વચ્છંદે સમજાતું નથી પરંતુ સદ્‌ગુરુ કે જેમણે તેનો યથાર્થ અનુભવ કર્યો છે તેઓ સાચું જ કહે છે એવી પુરુષ પ્રતીતિ પૂર્વક પોતાના આત્માની ઓળખાણ કરે તો જ તે જ્ઞાન ખાસ–મોક્ષમાર્ગમાં ઉપયોગી થાય તેવુ યથાર્થ જ્ઞાન છે. અગ્નિ સળગે તો જેમ સર્વ કંઈ ભસ્મ કરી શકે તેમ આ ભેદજ્ઞાન આત્માને આવરણ કરનાર અને દુઃખી કરનાર કર્મોના સમૂહને બાળીને ભસ્મ કરી શકે પરંતુ જ્ઞાનીની સાક્ષીએ, જ્ઞાનીની શ્રદ્ધાએ માન્યતા થવી જોઈએ તો તે તેજાબરૂપ બને એટલે કે સમ્યક્‌જ્ઞાન થાય. સમ્યક્‌ત્વ સહિત જ્ઞાન એટલે સાચી શ્રદ્ધા–સાચા પુરુષની શ્રદ્ધા–સહિત યથાર્થ જ્ઞાન, સત્પુરુષે સાચું આત્માનુ સ્વરૂપ જોયું છે, તેઓ કહે છે કે આત્મા દેહથી ભિન્ન છે, તે પ્રમાણે આત્માનુ જ્ઞાન થાય તે જ સાચુ છે, ખાસ છે અન્ય પુદ્‌ગલ છે તે પોતાનું સ્વરૂપ નથી. જ્ઞાની દ્રવ્યદૃષ્ટિનો લક્ષ કરાવે છે, જ્યારે જ્ઞાનીના કહેવા પર ખરી શ્રદ્ધા આવે કે તેઓએ કહ્યું છે તે ખરું

છે, મારું જાણેલુ સર્વ અજ્ઞાન; તેમણે પર્યાયદષ્ટિ મૂકીને દ્રવ્યદષ્ટિથી જોવા અને રાગદ્વેષ ન કરવા કહ્યુ તે જ માનું. જ્ઞાનીની દષ્ટિએ દેહથી ભિન્ન આત્માને જાણે તો રાગદ્વેષ જાય, તે જ ખરુ જ્ઞાન છે. રાગદ્વેષ પૂર્વક ગમે તે જાણે તે અજ્ઞાન છે

જે જ્ઞાને કરીને જાણિયું રે,
તેની વર્તે છે શુદ્ધ પ્રતીત; મૂળ૦
કહ્યું ભગવંતે દર્શન તેહને રે,
જેનું બીજું નામ સમકીત. મૂળ૦ ૭

જે જ્ઞાનથી જાણ્યુ તેની દઢતા કરે દેહાદિ જડ કહ્યા તેને જડ માનવા દેહ છે તે સયોગી, જડ, રૂપી અને દશ્ય છે. તેથી ભિન્ન આત્મા અસયોગી, ચેતન, અરૂપી સ્વભાવિક દ્રષ્ટા દ્રવ્ય છે. બાહ્ય પદાર્થો દશ્ય, અને જ્ઞેય છે, આત્મા દ્રષ્ટા અને જ્ઞાતા છે દેહ સયોગી હોવાથી વિનાશી છે, આત્મા અવિનાશી છે, આવી શુદ્ધ પ્રતીતિ–શ્રદ્ધા વર્તે તેને ભગવાને સમ્યક્દર્શન કહ્યું છે, આ વાત વખતોવખત યાદ રાખવી ને વિચારવુ કે હુ નાશવંતની કાળજી રાખુ છું કે નિત્ય એવા આત્માની? સમકીતથી–શ્રદ્ધાથી પડવાનાં નિમિત્ત હોય છતા કોઈ કાળે તે શ્રદ્ધાથી ચળે નહિ; રોમ રોમ એજ વાત પસરી જાય મરણ વખતે પણ પોતાને દેહથી ભિન્ન, અજર, અમર, અવિનાશી આત્મા માને તેથી પરભવમા પણ તે શ્રદ્ધા સાથે જાય એ રીતે જ્ઞાનીના વચન પર દઢ શ્રદ્ધા તે જ સમકીત અથવા સમ્યક્દર્શન કહ્યુ છે.

જેમ આવી પ્રતીતિ જીવની રે,
જાણ્યો સર્વેથી ભિન્ન અસંગ; મૂળ૦
તેવો સ્થિર સ્વભાવ તે ઊપજે રે,
નામ ચારિત્ર તે અણલિંગ. મૂળ૦ ૮

આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ ચેતન છે અને તે આત્મા સયોગી પદાર્થથી એટલે અન્ય દ્રવ્ય મળવાથી બનતો નથી, પરંતુ સર્વથી ભિન્ન અસંગ

છે એમ દૃઢ શ્રદ્ધા-પ્રતીતિ પૂર્વક આત્મામાં સ્થિર થવું આત્માનું સ્વરૂપ જેવું છે તેવું ઓળખવું, તેને સર્વથી ભિન્ન જાણી તે જ એક હિતકારી છે એમ શ્રદ્ધા, રુચિ થઈ પછી તે રૂપ પરિણમવા વીર્ય સ્ફુરે છે એ રીતે આત્માના સુખમાં સ્થિર થવું આત્મારૂપ થઈને વર્તવું તેને ચારિત્ર કહે છે. આત્માનો સ્થિરતા ગુણ તે ચારિત્ર છે, વેષ એ ચારિત્ર નથી. સમકિત થતાં અનંતાનુબંધી કષાય જાય છે તેથી સ્વરૂપાચરણ ચારિત્ર પ્રગટે છે. વ્રતની અપેક્ષા ન હોય ત્યાં તે અણુલિંગ ચારિત્ર કહેવાય. આત્મામાં સ્થિતિ થવી તે રૂપ નિશ્ચય ચારિત્ર હોય છે

તે ત્રણે અભેદ પરિણામથી રે;
જ્યારે વર્તે તે આત્મારૂપ; મૂળ૦
તેહ મારગ જિનનો પામિયો રે,
કિંવા પામ્યો તે નિજસ્વરૂપ. મૂળ૦ ૯

આ ત્રણે આત્માથી ભિન્ન નથી જ્ઞાન આત્મા છે, દર્શન આત્મા છે ચારિત્ર પણ આત્મા છે વ્યવહારનયથી જાણનાર, શ્રદ્ધનાર, વર્તનાર એમ ભેદ પડે છે નિશ્ચયનયથી ત્રણે એક આત્મામાં જ છે. એમ ત્રણે ગુણ અભેદરૂપે વર્તે ત્યારે તે આત્મારૂપ છે અને તેજ જિનનો માર્ગ પામ્યો અથવા પોતાના સ્વરૂપને પામ્યો ગણાય.

એવાં મૂળ જ્ઞાનાદિ પામવા રે,
અને જવા અનાદિ બંધ; મૂળ૦
ઉપદેશ સદ્ગુરુનો પામવો રે,
ટાળી સ્વચ્છંદ ને પ્રતિબંધ. મૂળ૦ ૧૦

આ મૂળ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગ પામવા પ્રથમ સ્વચ્છંદ ને પ્રતિબંધ મૂકીને સદ્ગુરુનો ઉપદેશ ધારણ કરવો જોઈએ યોગ્યતા હોય તો ઉપદેશ પરિણમે. "સ્વચ્છંદ ટાળી અપ્રતિબદ્ધ થા" કલ્યાણના કારણમાં વિઘ્ન કરે તે પ્રતિબંધ છે તે ચાર પ્રકારે-દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવપણે-જીવને બંધનરૂપ થાય જેમકે કોઈ પદાર્થ પર મોહ હોય તો તે ઘડી ઘડી સાંભરે કોઈ ક્ષેત્ર પર રાગ થાય જેમકે મારું ઘર, શેર

નહિ અન્ય સ્થાને જ્ઞાન ભાખ્યુ, જ્ઞાન જ્ઞાનીમાં કળો.
જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભવ્યો સાંભળો. ૨

જ્ઞાન છે તે ચેતનસ્વરૂપ આત્માનો ગુણ છે તેથી તેનુ અસ્તિત્વ કોઈ ગ્રથમા કે કવિતામાં, કોઈ રહસ્યભૂત મંત્રમા કે વિસ્તારવાળા તંત્ર—રચનામાં નથી; તેમ ભાષાના શબ્દોમાં કે બીજી રીતે આત્માથી ભિન્ન સ્થળે ક્યાય જ્ઞાન નથી. માત્ર જ્ઞાનીએ પોતાનું સ્વરૂપ જાણ્યું છે ને આત્માનો અનુભવ કરે છે, તે આત્માનો અનુભવ એ જ જ્ઞાન છે. માટે જ્ઞાન જ્ઞાનીમાં જ છે તે કેવી રીતે છે?

આ જીવ ને આ દેહ એવો, ભેદ જો ભાસ્યો નહીં,
પચખાણ કીધાં ત્યાં સુધી, મોક્ષાર્થ તે ભાખ્યાં નહીં;
એ પાંચમે અંગે કહ્યો, ઉપદેશ કેવળ નિર્મળો,
જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભવ્યો સાંભળો. ૩

જ્યારે આત્માને દેહથી ભિન્ન પ્રત્યક્ષ જુદો અનુભવે છે, ત્યા જ જ્ઞાન રહ્યુ છે જ્યારે તે ભેદજ્ઞાન થાય ત્યાર પછી જ મોક્ષ સારુ કરેલો પુરુષાર્થ સફળ છે. તે પહેલા જે વ્રત પચખાણ કરે છે તે સસાર માટે થાય છે તેને મોક્ષાર્થે ન ગણી શકાય એમ ભગવતીસૂત્રમા કહ્યું છે તે તદ્દન સત્ય છે. જેને દેહમા આત્મબુદ્ધિ છે તે સુંદર શરીર ને ઇન્દ્રિય વિષયભોગો જ અજાણપણે પણ ઇચ્છે. તેથી તેના વ્રત પચખાણ તેને સંસારી સુખો પ્રાપ્ત કરાવી તેમા આસક્ત કરી પાપ બંધાવી ચાર ગતિમા રખડાવે છે સમકિત વગર સર્વ વૃથા છે! મિથ્યાત્વીનું બધું સંસારાર્થે છે, મોક્ષાર્થે નથી માટે પ્રથમ ભેદજ્ઞાન જોઈએ. સમકિતને વિષયભોગો અગ્નિ જેવા લાગે માટે ન ઇચ્છે

કેવળ નહીં બ્રહ્મચર્યથી,
કેવળ નહીં સંયમ થકી, પણ જ્ઞાન કેવળથી કળો,
જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભવ્યો સાંભળો. ૪

સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ વ્રત બ્રહ્મચર્ય તથા સાધુપણુ. તેથી પણ જ્ઞાન થતુ નથી પરંતુ "જ્ઞાન કેવળથી કળો." કેવળ એટલે આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ

૮

જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને...

જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભવ્યો સાંભળો.
જો હોય પૂર્વ ભણેલ નવ પણ, જીવને જાણ્યો નહીં,
તો સર્વ તે અજ્ઞાન ભાખ્યું, સાક્ષી છે આગમ અહીં
એ પૂર્વ સર્વ કહ્યાં વિશેષે, જીવ કરવા નિર્મળો.
જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભવ્યો સાંભળો. ૧

જિનેશ્વર સમ્યક્જ્ઞાન કોને કહે છે તે હે ! સર્વ ભવ્ય જનો, તમે સાંભળો, નવ પૂર્વ ભણ્યો હોય પણ પોતાના આત્માનુ દર્શન ન થયુ, આત્માને ઓળખ્યો, જાણ્યો નહિ, તો સમ્યક્દર્શન વગર જ્ઞાન તે કુજ્ઞાન છે તેથી તેને અજ્ઞાન ગણવાનુ શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે એ પૂર્વ એટલે શાસ્ત્રો જીવને અધિકારી થવા માટે—જીવ પોતાના દોષો જાણી તેથી રહિત થાય તે માટે—કહ્યાં છે એ જ તેનો વિશેષ હેતુ છે કે શાસ્ત્રજ્ઞાન દ્વારા જ્ઞાનીનાં વચન અતરમાં ઉતારીને શુદ્ધ થવુ દોષો વર્ણવ્યા હોય તે પોતામાથી કાઢવા ને ગુણ બતાવ્યા હોય તે પ્રગટાવવા આ માટે જ કહ્યુ છે એમ માન્ય કરવુ તેને બદલે શાસ્ત્ર ભણીને અભિમાન કરે, પોતે આચરે નહિ અને બીજાને કહી બતાવવા, શિખામણ આપવા જાય તો શાસ્ત્ર ઉલટાં વિપરીત પરિણમે ને નુકસાન કરે. આત્મજ્ઞાન થવામાં આડા આવે માટે પોતાને માટે પરિણમાવી ગુણ પ્રગટાવવા જોઈએ

"ભણ્યો પણ ગણ્યો નહિ" એ કહેવત જેવુ ન બને માટે ભવ્ય જનોને ચેતાવ્યા છે

નહિ ગ્રંથમાંહી જ્ઞાન ભાખ્યું, જ્ઞાન નહિ કવિચાતુરી,
નહિ મંત્ર તંત્રો જ્ઞાન દાખ્યાં, જ્ઞાન નહિ ભાષા ઠરી;

નહિ અન્ય સ્થાને જ્ઞાન ભાખ્યુ, જ્ઞાન જ્ઞાનીમાં કળો.
જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભવ્યો સાંભળો. ૨

જ્ઞાન છે તે ચેતનસ્વરૂપ આત્માનો ગુણ છે તેથી તેનુ અસ્તિત્વ કોઈ ગ્રથમાં કે કવિતામાં, કોઈ રહસ્યભૂત મત્રમાં કે વિસ્તારવાળા તંત્ર—રચનામા નથી, તેમ ભાષાના શબ્દોમાં કે બીજી રીતે આત્માથી ભિન્ન સ્થળે ક્યાય જ્ઞાન નથી. માત્ર જ્ઞાનીએ પોતાનુ સ્વરૂપ જાણ્યુ છે ને આત્માનો અનુભવ કરે છે, તે આત્માનો અનુભવ એ જ જ્ઞાન છે. માટે જ્ઞાન જ્ઞાનીમા જ છે. તે કેવી રીતે છે?

આ જીવ ને આ દેહ એવો, ભેદ જો ભાસ્યો નહીં,
પચખાણ કીધાં ત્યાં સુધી, મોક્ષાર્થ તે ભાખ્યાં નહી;
એ પાંચમે અંગે કહ્યો, ઉપદેશ કેવળ નિર્મળો,
જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભવ્યો સાંભળો. ૩

જ્યારે આત્માને દેહથી ભિન્ન પ્રત્યક્ષ જુદો અનુભવે છે, ત્યા જ જ્ઞાન રહ્યુ છે જ્યારે તે ભેદજ્ઞાન થાય ત્યાર પછી જ મોક્ષ સારુ કરેલો પુરુષાર્થ સફળ છે તે પહેલાં જે વ્રત પચખાણ કરે છે તે સસાર માટે થાય છે તેને મોક્ષાર્થે ન ગણી શકાય એમ ભગવતીસૂત્રમા કહ્યું છે તે તદ્દન સત્ય છે જેને દેહમા આત્મબુદ્ધિ છે તે સુદર શરીર ને દિવ્ય વિષયભોગો જ અજાણપણે પણ ઇચ્છે તેથી તેના વ્રત પચખાણ તેને સસારી સુખો પ્રાપ્ત કરાવી તેમા આસક્ત કરી પાપ બધાવી ચાર ગતિમા રખડાવે છે સમકિત વગર સર્વ વૃથા છે! મિથ્યાત્વીનુ બધુ સસારાર્થે છે, મોક્ષાર્થે નથી માટે પ્રથમ ભેદજ્ઞાન જોઈએ સમકિતને વિષયભોગો અગ્નિ જેવા લાગે માટે ન ઇચ્છે

કેવળ નહીં બ્રહ્મચર્યથી,
કેવળ નહીં સંયમ થકી, પણ જ્ઞાન કેવળથી કળો,
જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભવ્યો સાંભળો. ૪

સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ વ્રત બ્રહ્મચર્ય તથા સાધુપણુ. તેથી પણ જ્ઞાન થતુ નથી પરતુ "જ્ઞાન કેવળથી કળો." કેવળ એટલે આત્માનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ

સર્વ વિભાવથી રહિત–દેહાદિ પર પદાર્થોમાં આત્માનો આભાસ થઈ રહ્યો છે તેથી રહિત–શાશ્વત ચૈતન્ય સ્વરૂપ એવો કેવળ માત્ર આત્મા જ, શુદ્ધાત્મા આત્મસિદ્ધિમાં કહ્યુ છે—

" આત્મા સત્ ચૈતન્યમય, સર્વાભાસ રહિત,
જેથી કેવળ પામીએ, મોક્ષ પંથ તે રીત "

દેહાદિથી ભિન્ન શુદ્ધ આત્માનુ જ્ઞાન છે તે જ ખરુ જ્ઞાન જાણવુ.

શાસ્ત્રો વિશેષ સહિત પણ જો, જાણિયું નિજરૂપને,
કાં તેહવો આશ્રય કરજો, ભાવથી સાચા મને;
તો જ્ઞાન તેને ભાખિયું, જો સમ્મતિ આદિ સ્થળો;
જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભવ્યો સાંભળો. ૫

શાસ્ત્રોના વિશેષ જ્ઞાન સહિત જેણે આત્માને જાણ્યો છે એટલે જે રીતે અનેક ભેદે શાસ્ત્રમા જ્ઞાનનુ વર્ણન છે, તે જ રીતે જેણે તે સાક્ષાત્ અનુભવ કર્યો છે, તે જ્ઞાની છે. તે અનુભવ જ્યા સુધી ન થાય ત્યાં સુધી સર્વાર્પણપણે તેવા જ્ઞાનીને આશ્રયે તેની આજ્ઞામા વર્તે તો પરિણામે જ્ઞાન થશે તે ભવિષ્યની અપેક્ષાએ જ્ઞાન કહેવાય જ્ઞાની અને જ્ઞાનીના આશ્રિત બન્ને મોક્ષમાર્ગમાં છે તેથી આશ્રયે વ્રત પચખાણ કર્યા હોય તે પણ મોક્ષે લઈ જાય ખરો આશ્રયભાવ અને અર્પણતા જોઈએ સમ્મતિતર્ક આદિ શાસ્ત્રોમાં આ વાત જણાવી છે

આઠ સમિતિ જાણીએ જો, જ્ઞાનીના પરમાર્થથી;
તો જ્ઞાન ભાખ્યું તેહને, અનુસાર તે મોક્ષાર્થથી·
નિજ કલ્પનાથી કોટિ શાસ્ત્રો, માત્ર મનનો આમળો;
જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભવ્યો સાંભળો. ૬

ત્રણ ગુપ્તિ અને પાચ સમિતિ એ સમ્યક્પણે કેમ વર્તવુ તે બતાવે છે તેનો પરમાર્થ જો જ્ઞાનીદ્વારા જાણ્યો હોય તો સર્વ ક્રિયા જ્ઞાનીની આજ્ઞા વિચારીને કરે આત્મસ્વભાવમા રહેવારૂપ ગુપ્તિ અને જ્ઞાનીની આજ્ઞાએ પ્રયોજન પૂરતું પ્રવર્તવારૂપ સમિતિમા વર્તવાની જ્ઞાનીની

આજ્ઞા છે એ રીતે વર્તતા તેનુ ચારિત્ર–સયમ આદિ મોક્ષને અર્થે થાય ત્યા આત્મામાં સ્થિતિ કરવારૂપ જ્ઞાનીનુ અજન—મેળવણુ આવે તો સવર થાય ત્યારે મોક્ષાર્થને અનુસરીને બધુ લેખે લાગે. પોતાની કલ્પનાએ આજ્ઞા રહિતપણે વર્તે તો કોટિ શાસ્ત્રો પણ તેને મનના આમળારૂપ એટલે મગજમારી અથવા અભિમાનનુ જ કારણ થાય અને તે જ્ઞાન તેને મોક્ષમાર્ગમાં વિઘ્નકર્તા પણ થાય

ચાર વેદ પુરાણ આદિ, શાસ્ત્ર સૌ મિથ્યાત્વનાં,
શ્રીનંદિસૂત્રે ભાખિયાં છે, ભેદ જ્યાં સિદ્ધાંતનાં;
પણ જ્ઞાનીને તે જ્ઞાન ભાસ્યાં, એ જ ઠેકાણે ઠરો,
જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભવ્યો સાંભળો ૭

જો આત્મદૃષ્ટિ હોય તો પછી તે ગમે તે શાસ્ત્ર વાચે, ભણે તો તેને જુદા જુદા નામથી આત્માને અર્થે જ ગ્રહણ કરી શકે, લાગુ પાડી શકે શ્રી ગૌતમસ્વામીને ચાર વેદ જાણવા ભગવાને સમ્યક્ નેત્ર આપ્યા હતા એ સમ્યક્નેત્ર—સમ્યક્દૃષ્ટિ—સમ્યક્જ્ઞાન કે આત્મજ્ઞાન, ત્યા જ ઠરવાનુ છે બધુ કરીને આવવાનુ ત્યા જ છે. તેને અર્થે જ બધાં સાધન છે

વ્રત નહીં પચખાણ નહિ, નહિ ત્યાગ વસ્તુ કોઈનો,
મહાપદ્મ તીર્થંકર થશે, શ્રેણિક ઠાણુંગ જોઈ લો.
છેદ્યો અનંતા—

એક સમકિત હોય પછી વ્રત પચખાણ કંઈ ન કરવા છતાં તીર્થંકર થઈ મોક્ષે જશે તે શ્રેણિક ચરિત્રથી આત્મજ્ઞાનનુ અત્યંત મહત્વ સમજાય છે તે વિષે ઠાણાંગસૂત્રમા ઉલ્લેખ છે.

તે ક્યારે બને ? અનતાનુબધી છેદાય ત્યારે તે માટે જ્ઞાની પ્રત્યે પૂર્ણ પ્રેમ જાગવો જોઈએ. તો જ અનતાનુબધી કપાય જઈને સમકિત પ્રગટે છે.

૯

લોક પુરુષ સંસ્થાને કહ્યો

[ચોપાઈ]

૧ લોક પુરુષ સંસ્થાને કહ્યો,
એનો ભેદ તમે કંઈ લહ્યો?
એનું કારણ સમજ્યા કાંઈ,
કે સમજાવ્યાની ચતુરાઈ?...૧

શરીર પરથી એ ઉપદેશ
જ્ઞાન દર્શને કે ઉદ્દેશ;
જેમ જણાવો સુણીએ તેમ,
કાં તો લઈએ દઈએ ક્ષેમ...૨

સસ્થાન એટલે આકાર લોક પુરુષાકારે રહ્યો છે અર્થાત્ બે હાથ કમ્મરે રાખી પગ પહોળા કરી કોઇ પુરુષ ઉભો હોય એ આકારે લોક છે, એમ શાસ્ત્રમાં કથન છે તેનો મર્મ તમને કંઈ સમજાયો છે? એમ કહેવાનો હેતુ શો છે તે સમજ્યા છો? કે માત્ર ઉપમા આપીને સમજાવવાની ચતુરાઈરૂપ એ કથન છે? કોઈ દર્શન મનુષ્યદેહમાં જ આખા વિશ્વનુ સ્વરૂપ ઘટાવે છે—એ રીતે છે? કે અધ્યાત્મદૃષ્ટિથી આત્માના જ્ઞાન દર્શન ગુણ આત્માકારે છે, તેમાં લોકનુ પ્રતિબિંબ પડે છે તેથી લોકને પુરુષાકારે કહ્યો છે—એમ છે? પુરુષ શબ્દ દેહ અને આત્મા એ બન્ને માટે વપરાય છે તેથી બન્ને રીતે પૂછ્યુ છે.

તમે એ વિષે કંઈ વિચાર્યું હોય તે અમને કહો તો અમે ખુશીથી સાંભળીશું અથવા અમને જે સમજાયુ હશે તે કહીશુ એમ પરસ્પર હિતકારી થાય એ રીતે વિચારની આપલે કરીશું.

૨ શું કરવાથી પોતે સુખી?
શું કરવાથી પોતે દુઃખી?
પોતે શું? ક્યાંથી છે આપ?
એનો માગો શીઘ્ર જવાપ...૧

એમ લોકસ્વરૂપ સમજવાની અગત્ય છે તેથી પણ પહેલાં પોતાના અગત સુખદુઃખની વાત વિચારવી અગત્યની છે શું કરવાથી આત્મા સુખી થાય? શું કરવાથી આત્મા દુઃખી થાય? પોતે કોણ છે? વગેરે શકાઓના જ્ઞાની પાસે પ્રશ્ન પૂછી વિના વિલંબે સમાધાન કરી લો.

૩ જ્યાં શંકા ત્યાં ગણ સંતાપ,
જ્ઞાન તહાં શંકા નહિ સ્થાપ;
પ્રભુભક્તિ ત્યાં ઉત્તમ જ્ઞાન.
પ્રભુ મેળવવા ગુરુ ભગવાન...૧

ગુરુ ઓળખવા ઘટ વૈરાગ્ય,
તે ઊપજવા પૂર્વિત ભાગ્ય;
તેમ નહીં તો કંઈ સત્સંગ,
તેમ નહીં તો કંઈ દુઃખરંગ...૨

ઉપર કહી તે સર્વ શંકાઓનુ સમાધાન કરી લેવુ જરૂરતું છે કારણ કે શકા મનને સતાપ કરનારી છે શકાનુ સમાધાન કોણ કરી શકે? જ્યાં અજ્ઞાન હોય ત્યા તો અનેક મિથ્યા માન્યતા હોય છે અને તે બીજી અનેક શકાઓને ઉત્પન્ન કરનારી સતાપયુક્ત જ હોય છે તેથી અજ્ઞાની પાસેથી તો શંકાઓનુ વાસ્તવિક સમાધાન થઈ શકે નહિ જ્ઞાની કોણ? જેનામા જ્ઞાન હોય તે જ્ઞાની છે જ્ઞાન હોય ત્યા પછી વિપરીત માન્યતા કે શકા હોય નહિ. એવા સાચા જ્ઞાની હોય તો પછી તે જે કહે તેમા શકા ન કરો અર્થાત્ તે જે કહે તે પ્રમાણ કરો જ્ઞાન છે એ શાથી જણાય? જ્યા પ્રભુભક્તિ અથવા શુદ્ધ સ્વરૂપની સાધના હોય

ત્યાં જ્ઞાન હોય અને એવા શુદ્ધસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે સાચા ગુરુ અને તેમની ભગવાનરૂપે આરાધના કરવી જોઈએ ગુરુ શાથી ઓળખાય? સાચો વૈરાગ્ય હોય તો જ ગુરુ સાચા છે કે નહીં એ વાસ્તવિક સમજાય છે એવો વૈરાગ્ય શી રીતે જાગે? પૂર્વે આત્માની આરાધના કરી હોય તો તેના ફળરૂપે એવો વૈરાગ્ય જાગે છે અથવા કંઈક સત્સંગ સતસમાગમ મળી આવતાં વૈરાગ્ય પ્રગટે છે. અથવા તો સંસારમાં દુઃખના પ્રસંગને કારણે પણ વૈરાગ્ય ઊપજે છે.

૪ જે ગાયો તે સઘળે એક,
સકળ દર્શને એ જ વિવેક;
સમજાવ્યાની શૈલી કરી,
સ્યાદ્વાદ સમજણ પણ ખરી...૧
મૂળ સ્થિતિ જો પૂછો મને,
તો સોંપી દઉં યોગી કને;
પ્રથમ અંત ને મધ્યે એક,
લો કરૂપ અલોકે દેખ...૨
જીવાજીવ સ્થિતિને જોઈ,
ટળ્યો ઓરતો શંકા ખોઈ;
એમ જ સ્થિતિ ત્યાં નહીં ઉપાય,
'ઉપાય કાં નહીં'? શંકા જાય...૩
એ આશ્ચર્ય જાણે તે જાણ,
જાણે જ્યારે પ્રગટે ભાણ;
સમજે બંધમુક્તિયુત જીવ
નીરખી ટાળે શોક સદીવ...૪

જુદા જુદા દર્શનોમાં જુદી જુદી શૈલીથી એક આત્માનું જ મહત્વ ગાયું છે અને સંસાર દુઃખરૂપ છે એવો વિવેક પણ દરેક દર્શનમાં જણાય છે, તેમ છતાં પણ તે બધામાં જે સ્યાદ્વાદ શૈલી છે તે ખરી છે–યથાર્થ છે.

લોકની મૂળ સ્થિતિ–સ્વરૂપ અથવા આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ કેવું છે એ જો તમે મને પૂછો તો હું કહું કે જેવું યોગી–કેવલજ્ઞાની સર્વજ્ઞ ભગવાને જોયુ અને ઉપદેશ્યુ તેવું છે. સર્વજ્ઞ ભગવાને કહ્યુ છે કે અનત એવા અલોકાકાશની વચ્ચે આ લોક રહ્યો છે અને તે ત્રણે કાળે–આદિ મધ્ય ને અતમા એ રૂપે રહેવાનો છે. અર્થાત્ અલોકાકાશમા એકલું આકાશ દ્રવ્ય છે તેની વચ્ચે પુરુષાકારે લોક આવેલો છે તે છ દ્રવ્યથી યુક્ત એક રાજુ પ્રમાણ છે. તે મધ્યલોક કહેવાય છે. તેમાં મનુષ્ય, તિર્યંચ અને વ્યતરોના આવાસ છે વચમા મેરુપર્વત છે ત્યાંથી અઢી દ્વીપ સુધી જ મનુષ્યનો નિવાસ છે આ મધ્યલોકની ઉપર નીચે સાત રાજુ પ્રમાણ વિસ્તાર છે તેમા ઉર્ધ્વલોકની પહોળાઈ એક રાજુથી વધીને વચમા પાચ રાજુ પ્રમાણ થાય છે અને પછી ઘટીને છેવટે એક રાજુ પ્રમાણ રહે છે ત્યાં સિદ્ધશિલા આવેલી છે. તેની ઉપર મુક્ત જીવો સાદિ અનત કાળ સુધી સ્થિરતા કરે છે અધોલોકની પહોળાઈ એક રાજુથી વધીને છેવટે સાત રાજુ પ્રમાણ થાય છે ઉર્ધ્વલોકમા વૈમાનિક દેવોના વિમાનોની રચના છે મધ્ય લોકમાં જ્યોતિષ્ક દેવોના વિમાનોની રચના છે અને અધોલોકમા નરકની ભૂમિઓની રચના આવેલી છે આવું લોકનુ વિરાટ સ્વરૂપ જે સર્વજ્ઞ ભગવાને જોયુ ને વર્ણવ્યુ તે સક્ષેપથી પુરુષાકારે હોવાનુ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. એક રાજુ અસખ્યાતા દ્વીપસમુદ્ર પ્રમાણ છે

લોકના અસંખ્યાતા પ્રદેશ છે ત્યાં સર્વત્ર આકાશ, ધર્મ (ગતિ-સહકારી) અને અધર્મ (સ્થિતિ સહકારી) એ ત્રણ દ્રવ્યો એકક્ષેત્રાવગાહીપણે રહેલાં છે અને કાલ દ્રવ્ય લોકાકાશના પ્રત્યેક પ્રદેશે રત્ન રાશિની જેમ છૂટક અણુરૂપે રહેલા છે એ ચારે અરૂપી અને નિશ્ચળ છે લોકમાં જીવદ્રવ્યની સંખ્યા અનત છે અને જીવથી અનતગણા પુદ્ગલ પરમાણુ છે. જીવ પણ સ્વભાવે અરૂપી અને નિશ્ચળ રહેવાવાળો છે પરતુ પુદ્ગલ સાથેના સયોગ સબધથી તે દેહધારી બને છે. તેથી રૂપી પણ કહેવાય છે અને ગતિ કરે છે. પણ વાસ્તવિકપણે તો એક પુદ્ગલદ્રવ્ય

જ રૂપી છે જીવદ્રવ્ય ચેતન છે ને જ્ઞાનગુણે કરીને યુક્ત છે; બાકીના પાંચ દ્રવ્યો અચેતન છે

સંસાર અવસ્થામા જીવ વિભાવભાવે પરિણમે છે ત્યારે પુદ્ગલો કર્મ–નોકર્મરૂપે ગ્રહણ કરાય છે તેથી પુદ્ગલ પણ જીવદ્રવ્યના નિમિત્તે અનેક આકારે પરિણમે છે. છતાં જીવ અને પુદ્ગલ પરમાણુઓની મૂળ સંખ્યામા કંઈ પણ વધઘટ કે ફેરફાર થતો નથી લોકમા જેટલા જીવ અને પુદ્ગલ પરમાણુ છે તેટલા જ ત્રિકાળ રહે છે એક પણ જીવ કે પરમાણુ નવો બનીને વધતો નથી કે નાશ પામીને ઘટતો નથી લોકમાં છએ દ્રવ્ય એક જ સ્થાને એકક્ષેત્ર–અવગાહના કરીને રહે છે ત્યાં પુદ્ગલ પુદ્ગલનો અને જીવ પુદ્ગલનો સંયોગ સંબંધ થાય છે, છતાં એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યરૂપે થઈને ક્યારેય મળી જતુ નથી પ્રત્યેક જીવ બીજા સર્વ દ્રવ્યથી સદાય ભિન્ન અસ્તિત્વપણે સદાય કાયમ રહે છે તેથી દ્રવ્યદષ્ટિથી જોતાં લોકનું સ્વરૂપ ત્રણે કાળ એક સરખું જ જણાય છે

એમ સર્વજ્ઞના કથન અનુસાર લોકમાં રહેલા જીવાજીવ છ દ્રવ્યની સ્થિતિ જોઈ ત્યારે જિજ્ઞાસા તૃપ્ત થઈ–જાણવાની ઈચ્છારૂપ આકુળતા હતી તે મટી ગઈ અને શંકા હતી તે જઈને શ્રદ્ધા આવી લોક ત્રણે કાળ એ રૂપે જ રહેવાનો છે તેને અન્યરૂપે કરવાને કોઈ સમર્થ નથી. શા માટે અન્યરૂપે બની શકે નહિ? વગેરે મિથ્યા શંકાઓ આપો–આપ વિલય થાય છે.

જે આ સર્વ આશ્ચર્ય યથાર્થ સમજે તે જ્ઞાની છે તે છ દ્રવ્યાત્મક લોકનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન તો ક્યારે પમાય? કે જ્યારે કેવલજ્ઞાનરૂપી સૂર્ય ઉદય થાય ત્યારે જ્ઞાન થાય ત્યારે સમજાય કે લોકમા બંધયુક્ત સંસારી જીવો તેમજ બંધરહિત મુક્ત જીવો રહેલા છે જેણે જેવા કર્મ બાંધ્યાં છે તેવાં ફળ સંસારી જીવો ભોગવી રહ્યા છે, તે કોઈ બીજાના ટાળ્યાં ટળતાં નથી આવી વસ્તુસ્થિતિ જોઈને અર્થાત્ દેવ, નારકી

આદિનાં સુખદુઃખ વગેરે જોઈને જ્ઞાની મનમાં થતા હર્ષશોકને સદાને માટે ટાળે છે

૫ બંધયુક્ત જીવ કર્મ સહિત,
પુદ્ગલ રચના કર્મ ખચીત;
પુદ્ગલજ્ઞાન પ્રથમ લે જાણ,
નર દેહે પછી પામે ધ્યાન...૧

જો કે પુદ્ગલનો એ દેહ
તો પણ ઓર સ્થિતિ ત્યાં છેહ;
સમજણ બીજી પછી કહીશ,
જ્યારે ચિત્તે સ્થિર થઈશ . ૨

બંધયુક્ત જીવો કર્મસહિત છે અને તે કર્મ નક્કી પુદ્ગલની રચનારૂપે છે. પરમાણુ અતિ સૂક્ષ્મ છે ચોક્કસ પ્રકારના સરખા પરિણામે પરિણમેલા પરમાણુઓના સમૂહથી વર્ગ થાય છે. વર્ગના સમૂહથી વર્ગણા થાય છે વર્ગણાના ૨૨ પ્રકાર મુખ્યપણે કહ્યા છે. તેમાંની આહારવર્ગણા, તૈજસવર્ગણા, ભાષાવર્ગણા, મનોવર્ગણા અને કાર્મણવર્ગણા એ પાચ જ વર્ગણા જીવને ગ્રાહ્ય છે અને તે ઉત્તરોત્તર વિશેષવિશેષ સૂક્ષ્મ છે. બાકીની વર્ગણા જીવને અગ્રાહ્ય છે તેમજ સૂક્ષ્મ છે. આહારવર્ગણાથી ઔદારિક, વૈક્રિયિક ને આહારક શરીર બને છે સસારમાં જીવકર્મનો સયોગ અનાદિથી છે પૂર્વે બાધેલા કર્મ સત્તામાં હોય છે, તે કાળ પાકીને ઉદયમા આવતા જાય છે એ પ્રમાણે સંસારી જીવોને કર્મનો ઉદય નિરંતર હોય છે, તે સૂક્ષ્મરૂપે હોવાથી જણાતો નથી વળી તે યોગ્ય નિમિત્ત પામીને રસ આપે છે તેથી જીવમાં આકુળતા થાય છે અને તદનુસાર જેવા ભાવ જીવ સમયે સમયે કરે છે તેવાં નવા કર્મ બધાતાં જાય છે તે કર્મના પ્રકાર, સ્થિતિ, અનુભાગ, પ્રદેશ, બધ, સત્તા, ઉદય, ઉદીરણા અને વ્યુચ્છિત્તિના ક્રમ વગેરેનુ વર્ણન જીવસ્થાન ગુણસ્થાન રૂપે સર્વજ્ઞ ભગવાનના ઉપદેશ અનુસાર કર્મગ્રંથ વગેરેમાં કરેલું

છે; વળી કર્મથી મુક્ત થવાની વિચારણારૂપે નવતત્ત્વ, પટ્સ્થાનક આદિનું કથન કરેલુ છે જીવ જો કર્મના ઉદયમાં ન લેપાતાં પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં પરિણમે તો છૂટી શકે છે; પરંતુ કર્મ વિષેનુ જ્ઞાન ન હોય તો તેમાં ભૂલથાપ ખાવાનો સભવ છે એ માટે પુદ્ગલ કર્મરચના વગેરેનું જ્ઞાન પ્રથમ મેળવવું જોઈએ તેથી સમજાય કે આ ચૌદ રજ્જુ પ્રમાણ લોકમાં અનત અનત સસારી જીવો ચાર ગતિ ને ચોરાશી લાખ યોનિમાં ચિત્ર વિચિત્ર દેહ ધારણ કરતા કર્મથી બધાઈને દુ:ખી થઈ રહ્યા છે તેમાંથી છૂટવાનો અવસર એક મનુષ્ય દેહમાં જ છે પરંતુ તે મનુષ્યદેહની પ્રાપ્તિ અતિ દુર્લભ છે તેની પ્રાપ્તિ ઘણા પુણ્યના જોગે થઈ છે અને સદ્ગુરુ-જોગે સદ્ધર્મની પણ પ્રાપ્તિ થઈ છે એમ સમજાતાં એ અમૂલ્ય મનુષ્યદેહ પામીને આત્મસ્વરૂપમાં પરિણમવારૂપ ધર્મ આદરી પરિણામે શુક્લધ્યાન દ્વારા કર્મથી મુક્ત થવાનો પુરુષાર્થ જીવ કરે છે જો કે મનુષ્યદેહ પણ અન્ય દેહોની જેમ પુદ્ગલનો જ બનેલો છે તો પણ પશુ આદિના દેહ કરતાં તેમાં જુદી દશા-દેહ છતાં દેહાતીત દશા-પ્રાપ્ત કરી શકાય છે તેથી મનુષ્યદેહનુ સાર્થકપણુ પશુ જેવાં કાર્યોથી નહિ પરંતુ ઉત્તમ આત્માર્થ સાધવાથી થાય છે

એ મનુષ્યદેહમાં શુદ્ધાત્માનુ સ્વરૂપ કેવી રીતે પમાય છે? એ વગેરે ઉપદેશ જ્યારે શંકાઓ ટળીને ચિત્ત કંઈક સ્થિર થાય ત્યારે સમજાય એવુ છે તેથી હવે અસ્થિરતારૂપ દુ:ખ અને તે ટાળવાનો ઉપાય કહે છે-

૬ જહાં રાગ અને વળી દ્વેષ,
તહાં સર્વદા માનો કલેશ;
ઉદાસીનતાનો જ્યાં વાસ,
સકળ દુ:ખનો છે ત્યાં નાશ...૧
સર્વ કાલનું છે ત્યાં જ્ઞાન,
દેહ છતાં ત્યાં છે નિર્વાણ;
ભવ છેવટની છે એ દશા,
રામ ધામ આવીને વસ્યા ૨

ચિત્તની અસ્થિરતા રાગદ્વેષને કારણે છે રાગ કે દ્વેષ હોય ત્યાં ચિત્તમા કલેશ હોય છે તેથી આત્માને આવરણ આવે છે. જ્યારે રાગ-દ્વેષ રહિત ઉદાસીનતા નિરંતર રહેશે ત્યારે સર્વ દુઃખનો અંત આવશે, અર્થાત્ દુઃખકારી ઘાતિયાં કર્મ ટળી જઈને ત્રણે કાળનું જ્ઞાન પ્રગટ થશે એ જ્ઞાનદશામા પછી દેહ રહે છતાં નિર્વાણ જેવુ જ સુખ અનુભવાય છે તે ક્યારે બને? કે અનત ભવ થતાં થતાં છેવટનો ભવ આવી લાગ્યો હોય, એ વીતરાગદશા આવે છે અને પોતાના શુદ્ધ-સ્વરૂપી ઘરમાં સ્થિરતા થાય છે

એ રીતે લોકનુ સ્વરૂપ, દેહાદિના નિમિત્તરૂપ કર્મનુ સ્વરૂપ, શું કરવાથી પોતે દુઃખી છે અને શું કરવાથી સુખી થવાય? વગેરે શકાઓ ઉપસ્થિત કરી, તે સર્વનુ સમાધાન અહીં સક્ષેપમા કર્યું છે.

૧૦

બ્રહ્મચર્ય વિષે સુભાષિત

સર્વથી શ્રેષ્ઠ મનુષ્યભવ પામીને બધાએ અવશ્ય મૂળ પગ ભરવો એમાં પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો તેમ છતાં ચોથું મહાવ્રત મોટું કીધુ, તેમા તૈયાર થઈ જવુ આ જગતને વિષે બીજા વિષયભોગ, હસવા બોલવાના કરે તે દુઃખદાયી ને ઝેર છે, ભાઈ હોય તો તેણે સ્ત્રી તરફ નજર રાખવી ન જોઈએ. આ જીવને મૂકવાનુ છે તે બતાવે છે અને તે જુદુ છે અત્યારે દેખાય કે આ ભોગવે છે પણ નથી ભોગવતા ના

હવે અનતિ દયા લાવીને બતાવ્યુ છે કે આટલુ તો સમજજો :-

(દોહરા)

નીરખીને નવયૌવના, લેશ ન વિષયનિદાન;
ગણે કાષ્ઠની પૂતળી, તે ભગવાન સમાન. ૧

નારી કાષ્ઠની પૂતળી સમાન ગણવી બધાં પૂતળાં જ છે આત્મા જુદો છે.

આ જીવ કંઈને કંઈ સમજી બેઠો છે, તેમ ન કરતાં બરાબર વિચારવું આ દેહમાં પરુ, પાચ, લોહી, હાડકાં, વિષ્ટા વગેરે છે એમાં આત્મા માની લીધો એ જ અજ્ઞાન આ ભાઈ છે, આ બાઈ છે, એ અજ્ઞાન એ બધું મૂકવાનું છે તારા ભાર નથી કે તું જાણે, એ તો જ્ઞાનીજ જાણે એ મૂકવાનું છે માત્ર ત્યાગ ત્યાગ ને ત્યાગ જ દેહ પડે તો ભલે પડે આ મૂકવાથી અજર અમર થશો

સત્ અને શીલ મુખ્ય છે સત્ એટલે આત્મા, આત્માની વાત, વિચાર, ચિંતન, ભાવના અને શીલ એટલે બ્રહ્મચર્ય.

આ સઘળા સંસારની, રમણી નાયકરૂપ;
એ ત્યાગી, ત્યાગ્યું બધું, કેવળ શોકસ્વરૂપ. ૨

આની મોંકાણ, હોળી પહેલી કરવી છે.

એક વિષયને જીતતાં, જીત્યો સૌ સંસાર;
નૃપતિ જીતતાં જીતિયે, દળ, પુર ને અધિકાર. ૩

એક વિષયને જીતતાં બધો સંસાર જીત્યો મરણીઆ થઈ જવાનું છે. એક મરણીઓ સોને ભારે

એ વિષયને જ જીતવો બીજું કામ નથી અત્યારે કહે છે કે મેં ખાધું, મે પીધું, એ આત્માને સુખ નથી એ પુદ્ગલ છે, એને મારાં માન્યાં એ જ જન્મ મરણ છે

---

० પરમ પૂજ્ય પ્રભુશ્રીના તા ૨૫-૧-૧૯૩૬ ના પ્રવચનની એક મુમુક્ષુભાઈએ યથાસ્મૃતિ રાખેલી નોંધમાંથી આ લીધેલ છે.

વિષયરૂપ અંકુરથી, ટળે જ્ઞાન ને ધ્યાન,
લેશ મદિરાપાનથી છાકે જ્યમ અજ્ઞાન ૪

મદિરા પાનથી જેમ છાક ને ઝેર ચઢે છે, બીજું ગાંડુ બોલાય છે અને તેથી જ્ઞાન અને ધ્યાન વસ્તુ છે તેની ખબર નથી

જ્ઞાન એ આત્મા છે, ધ્યાન એ આત્મા છે વિષયથી જ્ઞાન અને ધ્યાનનો નાશ થાય છે શાના મંડયા રહ્યા છો? જ્ઞાન અને ધ્યાન કોઈ ગુરુગમથી ભેદી માણસ પાસેથી સમજી લે અને ચેત

જે નવ વાડ વિશુદ્ધથી, ધરે શિયળ સુખદાઈ;
ભવ,તેનો લવ પછી રહે, તત્ત્વવચન એ ભાઈ. ૫

ખેતરમાં વાડથી ઢોર જાનવર માણસ સચવાય છે તેમ આ નવ વાડ કરી છે એક વાડથી ખેતરનુ રક્ષણ થાય છે, તેમ આ બ્રહ્મચર્યરૂપી કલ્પવૃક્ષનુ નવ મહાવાડથી રક્ષણ થાય છે બધી વાડ સાચવવી જબરૂં કામ છે. આ સસારની માયા છે તે તું નહિ તારો આત્મા છે આ બધુ મૂક લક્ષ લેવા જેવુ છે અને તે મોટામા મોટુ વ્રત છે

દૃષ્ટિમા વાતચીતમા બોલવા હસવામાથી પાછો વળ, એવુ નહિ તુ એમ કરવા જાય તે મરી જાય છે એને ખબર નથી. જાણે કે આમાં શું? બોલુ છુ, એટલે કંઈ નહિ પણ જ્ઞાનીએ જે આત્મા જાણ્યો છે તેવો ભેદ બીજાએ જાણ્યો નથી માત્ર ભેદ જાણવાની જરૂર છે જ્યાં સુધી આત્મા નથી જાણ્યો ત્યા સુધી બીજાને જ આત્મા માની બેઠો છે અને તેથી નરક તિર્યંચ વગેરેમા રઝળે છે, માટે ત્યાગ જ કરવો ચોથુ વ્રત મોટામા મોટું છે

સુંદર શિયળ સુરતરુ, મન વાણી ને દેહ;
જે નરનારી સેવશે, અનુપમ ફળ લે તેહ. ૬

આ ઉત્તમ શીલવ્રત સુરતરુ—કલ્પવૃક્ષની જેમ ફળ આપે તેવું છે મન વાણી દેહ એ ઝેર છે. મન વચન કાયાથી બ્રહ્મચર્યરૂપી કલ્પ-

વૃક્ષને સેવે છે તેનો સંસાર શીઘ્ર નાશ પામે છે. જે નર નારી તે વ્રતની ભાવના કરશે તે અનુપમ ફળ, મોક્ષ લેશે.

પાત્ર વિના વસ્તુ ન રહે, પાત્રે આત્મિક જ્ઞાન;
પાત્ર થવા સેવો સદા, બ્રહ્મચર્ય મતિમાન. ૭

પાત્ર વિના વસ્તુ નહિ રહે. કારણ કે વસ્તુ માટે ભાજન જોઈશે. પાણી આદિ માટે પાત્ર જોઈએ તેમ પાત્રના માટે બ્રહ્મચર્ય છે. એ મોટો થંભ છે. જો મન વિષય વિકારમાં જાય તો કટાર લઈને મરી જજે. ઝેર ખાજે. જીવને આત્માનું ભાન નથી. ખબર નથી. જીવને એક સાર વસ્તુ મોટામાં મોટી બ્રહ્મચર્ય છે, પોતાની કે પારકી સ્ત્રી સેવન ન કરવી આખો લોક સ્ત્રીથી બંધાણો છે અને તેથી જન્મ મરણ થશે. માટે એ મૂક. મૂક્યા વગર છૂટકો નથી. એ ચમત્કારી વાત છે. જે એ લેશે તેનું કામ થઈ જશે. વીતરાગ માર્ગ અપૂર્વ છે. જેટલું કરે એટલું ઓછું છે. માટે પાત્ર થવા બ્રહ્મચર્યને બુદ્ધિમાનો નિરંતર સેવે છે.

૧૧

આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર.

જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના, પામ્યો દુઃખ અનંત;
સમજાવ્યું તે પદ નમું, શ્રી સદ્‌ગુરુ ભગવંત ૧

અર્થ : જે આત્મસ્વરૂપ સમજ્યા વિના ભૂતકાળે હું અનંત દુઃખ પામ્યો, તે પદ જેણે સમજાવ્યુ એટલે ભવિષ્યકાળે ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય એવાં અનંત દુઃખ પામત તે મૂળ જેણે છેદ્યુ એવા શ્રી સદ્‌ગુરુ ભગવાનને નમસ્કાર કરું છું. (૧)

ભાવાર્થ :-જે સ્વરૂપ, જે સ્વરૂપ; કયુ સ્વરૂપ? શુદ્ધ આત્મ-સ્વરૂપ સમજ્યા? કોણ? સદ્દગુરુ ભગવાન સમજ્યા વિના શી દશા થઈ! હુ અનત દુઃખ અનત કાળથી પામતો આવ્યો છુ સમજાવ્યુ? કોણે? શ્રી સદ્દગુરુ ભગવતે તેથી શું થયુ? સદ્દગુરુ-ભક્તિ પ્રગટી, તે પરમ પુરુષના ચરણ કમળમાં નમસ્કાર કરુ છુ 'પામ્યો દુઃખ અનત' એ દુઃખપૂર્ણ સ્વરૂપ સસારનુ શિષ્યને પ્રતીત થયુ છે, તેથી છૂટવાની આશા, પ્રતીતિ રીતિ, સદ્દગુરુદ્વારા સ્વરૂપની સમજુતીથી છે. તથા આત્મા અનત કાળથી છે એમ સૂચવે છે કોણ અનત દુઃખ પામ્યો? આત્મા તેથી પ્રથમ પદ "આત્મા છે" એ સૂચવ્યુ કેટલા કાળથી દુઃખી છે? અનત કાળથી; તે "આત્મા નિત્ય છે" એવું બીજુ પદ સૂચવે છે 'સમજ્યા વિના પામ્યો દુઃખ અનત' તથા 'તે પદ નમુ' એ વચનો, ત્રીજુ પદ "આત્મા કર્તા છે" તથા ચોથુ પદ "આત્મા ભોક્તા છે" એમ સૂચવે છે 'જે સ્વરૂપ' એ પાંચમું પદ "મોક્ષ છે" એમ સૂચવે છે 'સમજાવ્યુ' એ શબ્દથી "તે મોક્ષના ઉપાય છે" એવા છઠ્ઠા પદની સૂચના કરી છે 'જે સ્વરૂપ' અને 'સમજાવ્યુ' એ બન્ને દ્વારા આ શાસ્ત્રનુ નામ "આત્મ-સિદ્ધિ" અથવા સ્વરૂપની સમજુતી કે આત્માની છ પદ દ્વારા સાબિતી-સિદ્ધિ કરી છે એમ સૂચવ્યુ છે (૧)

વર્તમાન આ કાળમાં, મોક્ષમાર્ગ બહુ લોપ;
વિચારવા આત્માર્થીને, ભાખ્યો અત્ર અગોપ્ય. ૨

અર્થ:—આ વર્તમાનકાળમા મોક્ષમાર્ગ ઘણો લોપ થઈ ગયો છે, જે મોક્ષમાર્ગ આત્માર્થીને વિચારવા માટે (ગુરુશિષ્યના સવાદરૂપે) અત્રે પ્રકટ કરીએ છીએ (૨)

ભાવાર્થ:—આદ્ય મગળ કર્યા પછી, આ શાસ્ત્રનુ પ્રયોજન પ્રગટ કરે છે:—

આ દુષમ કે કળિ કાળ વર્તે છે, તેના પ્રતાપે મોક્ષમાર્ગ સ્પષ્ટ

સમજાય તેવો રહ્યો નથી, મૂળ માર્ગ તદ્દન ભૂલાઈ ગયા જેવો થઈ રહ્યો છે, તો પણ વિચારવાન, મુમુક્ષુ જીવો, આત્માર્થી જીવો આવા કાળમાં પણ કોઈ કોઈ હોય છે, તે મોક્ષમાર્ગની શોધમાં હોય છે તેમને આ કાળ મુઝવે છે, મોક્ષમાર્ગ સૂઝવા દેતો નથી તે મુઝવણ ટાળી, તેવા જીવોને ઉપકાર થવા અર્થે, વિચારવાનને વિચારવા, આત્માર્થીને આત્માર્થનો વિચાર દ્વારા લાભ થવા આ શાસ્ત્રમાં મોક્ષમાર્ગ ખુલ્લે ખુલ્લો, વગર ગોપવ્યે પ્રગટ કર્યો છે, સિદ્ધિદાયક મોક્ષશાસ્ત્ર આ રચ્યુ છે. (૨)

કોઈ ક્રિયા-જડ થઈ રહ્યા, શુષ્કજ્ઞાનમાં કોઈ;
માને મારગ મોક્ષનો, કરુણા ઊપજે જોઈ. ૩

અર્થ :-કોઈ ક્રિયાનેજ વળગી રહ્યા છે, અને કોઈ શુષ્કજ્ઞાનનેજ વળગી રહ્યા છે, એમ મોક્ષમાર્ગ માને છે, જે જોઇને દયા આવે છે, (૩)

ભાવાર્થ:—ઉપર જણાવેલા આશયવાળો મોક્ષમાર્ગ જણાવતા પહેલાં જેમને તે મોક્ષમાર્ગ જણાવેલો છે તે શાને મોક્ષમાર્ગ માની રહ્યા છે તેની સમજુતી આપવા તથા તેવા ભૂલ ભરેલા માર્ગને મોક્ષમાર્ગ માનનાર પ્રત્યે જ્ઞાની ગુરુને દયા ઊપજે છે, તે. જણાવતાં કહે છે:—

જગતમાં ઘણા જીવોને તો મોક્ષમાર્ગની કઈ પડી નથી, કોઈને તેની ગરજ જાગે છે તો યમ નિયમ યાદિ ક્રિયાની દોડમા પડી આ ક્રિયાથી જ મોક્ષ થશે, જ્ઞાન આદિની જરૂર નથી એમ માને છે, છતાં તેથી તેમને મોક્ષ મળે તેમ નથી એટલે તેમને ક્રિયા-જડ કહ્યા, દયાપાત્ર ગણાવ્યા

કોઈ અધ્યાત્મ શાસ્ત્રો પોતાને સ્વચ્છદે વાંચી લઈ જ્ઞાનની શુષ્ક વાતો દ્વારા મોક્ષમાર્ગ કલ્પી રહ્યા છે, તેમને સુગતિ કે મોક્ષ પ્રાપ્ત થનાર નથી એમ જાણી જ્ઞાની પુરુષને દયા ઊપજે છે (૩)

બાહ્ય ક્રિયામાં રાચતા, અંતર્ભેદ ન કાંઈ;
જ્ઞાનમાર્ગ નિષેધતા, તેહ ક્રિયાજડ આંહિ. ૪

અર્થ: બાહ્યક્રિયામાં જ માત્ર રાચી રહ્યા છે, અંતર કંઈ ભેદાયું નથી, અને જ્ઞાનમાર્ગને નિષેધ્યા કરે છે; તે અહીં ક્રિયાજડ કહ્યા છે (૪)

ભાવાર્થ: ક્રિયા-જડ જીવોનું સ્વરૂપ વર્ણવે છે:—

આત્માને અસર કંઈ ન કરે તેવી દેહાદિકની ક્રિયામાં જે રાચી રહ્યા છે, મગ્ન છે પણ અંતર ભેદાયું નથી; ક્રિયાનો મર્મ સમજાયો નથી જે ક્રિયા બાહ્ય ભાવે કરે છે તેથી અમારો મોક્ષ થશે, અમારે જ્ઞાનમાર્ગની જરૂર નથી; જ્ઞાન માર્ગ આપણે કામનો નથી, દોષો ઉત્પન્ન કરાવનાર, મુશ્કેલ માર્ગ છે વગેરે કહી તે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નથી એમ માને છે, તેવા જીવો ક્રિયા-જડ જાણવા આત્મજ્ઞાન વિનાની ક્રિયા મોક્ષનું કારણ થતી નથી, પણ ક્રિયાનો આગ્રહ જેને છે તેવા ક્રિયા-જડ જીવો બાહ્ય ક્રિયાથી મોક્ષ થાય છે એમ એકાંતે માને છે, "વ્રહ. સાધન બાર અનંત કિયો તદપિ કછુ હાથ હજુ ન પર્યો," તે વાત ક્રિયા-જડને સમજાતી નથી (૪)

બંધ મોક્ષ છે કલ્પના, ભાખે વાણી માંહિ;
વર્તે મોહાવેશમાં, શુષ્કજ્ઞાની તે આંહી. ૫

અર્થ:-બંધ મોક્ષ માત્ર કલ્પના છે, એવી નિશ્ચયવાક્ય માત્ર વાણીમાં બોલે છે, અને તથારૂપ દશા થઈ નથી, મોહના પ્રભાવમાં વર્તે છે એ અહીં શુષ્કજ્ઞાની કહ્યા છે (૫)

ભાવાર્થ: બીજા પ્રકારના જગતમાં એવા જીવો હોય છે કે સદ્‌ગુરુનો યથાર્થ યોગ કે તેના ચરણકમળની ઉપાસનાનો લાભ મળ્યો નથી માત્ર અધ્યાત્મ શાસ્ત્રો પોતાની કલ્પનાએ વાંચી લઈ સાભળી કે અસદ્‌ગુરુ દ્વારા અવધારી એકાંત નિશ્ચયનયના આગ્રહવાળા થઈ જાય છે તે કહે છે કે બંધ જીવને થવો સભવે નહીં; આકાશ

જેમ કશાથી બધાય નહી તેમ અરૂપી જીવને બંધ થાય નહી છતાં એમ કહે છે તે મિથ્યામતી છે, બંધ જેને થઈ જ ન શકે તેને મોક્ષ થવાનુ કહેવુ તે કલ્પના રૂપ જ છે બંધાયો નથી તેને છૂટવા માટે કંઈ કરવાનુ હોય જ નહીં. આવી કલ્પનાઓ કરી ગમે તેવા અનાચારમાં મોહને વશ બની પ્રવર્તતા આંચકો તે ખાતા નથી; પણ કર્મ તેમની કલ્પનાથી ન બંધાય તેમ તો નથી કુમાર્ગે પ્રવર્તી અધોગતિ જાય તેવાં કર્મ બાંધનાર શુષ્કજ્ઞાની છે, એમ જાણી જ્ઞાની પુરુષને બન્ને પ્રકારના અજ્ઞાની જીવોની કરુણા ઊપજે છે (૫)

વૈરાગ્યાદિ સફળ તો, જો સહ આતમજ્ઞાન;
તેમ જ આતમજ્ઞાનની, પ્રાપ્તિતણાં નિદાન. ૬

અર્થ:-વૈરાગ્યત્યાગાદિ જો સાથે આત્મજ્ઞાન હોય તો સફળ છે, અર્થાત્ મોક્ષની પ્રાપ્તિના હેતુ છે, અને જ્યાં આત્મજ્ઞાન ન હોય ત્યાં પણ જો તે આત્મજ્ઞાનને અર્થે કરવામાં આવતાં હોય તો તે આત્મ-જ્ઞાનની પ્રાપ્તિના હેતુ છે (૬)

ભાવાર્થ:-આ બન્ને પ્રકારના ધર્મને નામે પ્રવૃત્તિ કરતા જીવોને પોતાના દોષોનો લક્ષ કરાવી સ્યાદ્વાદ જે સત્ય માર્ગ છે, '**ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षः**' 'જ્ઞાન અને ક્રિયા બન્નેથીજ મોક્ષ' માનવારૂપ છે, તે સમજવા કહે છે:—"ગુરુ ઓળખવા ઘટ વૈરાગ્ય, ઊપજવા પૂર્વિક ભાગ્ય" એવા પૂર્વના સંસ્કારે જેને વૈરાગ્યાદિ સુસંપત્તિ પ્રાપ્ત થઈ છે અને ક્રિયામાર્ગમાં પ્રવર્તે છે, તેણે આત્મ-જ્ઞાન રૂપ ફળ વૈરા-ગ્યાદિ કારણો સેવી મેળવવુ ઘટે છે,

જે એમ માને છે કે એમને આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ છે, અમારે કોઈ પ્રકારના વ્રત, નિયમાદિ બંધનમાં હવે પ્રવર્તવાની જરૂર નથી, તેવા શુષ્ક જ્ઞાનીને શિખામણ દે છે કે તમારું અંતર તપાસીને જુઓ કે વૈરાગ્યાદિથી જે ચિત્તશુદ્ધિ આત્મજ્ઞાન થવા માટે જરૂરની છે, તે સંપત્તિ તમને પ્રગટી છે કે કારણ પણ હજી નથી પ્રાપ્ત થયુ તે પહેલાં

આત્મજ્ઞાન રૂપ કાર્ય માત્ર કલ્પનાથી જ માની લીધુ છે? વૈરાગ્યાદિ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિના કારણુ છે તે જ્યાં ન હોય તો આત્મજ્ઞાનરૂપ કાર્ય ઘટતું નથી. માટે કારણ પ્રથમ પ્રાપ્ત કરો (૬)

ત્યાગ વિરાગ ન ચિત્તમાં, થાય ન તેને જ્ઞાન;
અટકે ત્યાગ વિરાગમાં, તો ભૂલે નિજભાન. ૭

અર્થ:-જેના ચિત્તમાં ત્યાગ અને વૈરાગ્યાદિ સાધનો ઉત્પન્ન થયાં ન હોય તેને જ્ઞાન ન થાય; અને જે તે ત્યાગ વિરાગમાંજ અટકી રહી, આત્મજ્ઞાનની આકાંક્ષા ન રાખે તે પોતાનુ ભાન ભૂલે; અર્થાત્ અજ્ઞાનપૂર્વક ત્યાગવૈરાગ્યાદિ હોવાથી તે પૂજાસત્કારાદિથી પરાભવ પામે અને આત્માર્થ ચૂકી જાય (૭)

ભાવાર્થ:-જેના હૃદયમા ત્યાગ વૈરાગ્યનો વાસ નથી તેને આત્મજ્ઞાન થતુ નથી, માટે જેણે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ર કરવુ હોય તેણે તેનાં કારણો ખૂટતા હોય તે મેળવી લેવાં ઘટે છે, ત્યાગ વૈરાગ્ય રૂપ આત્મ-જ્ઞાનની પ્રાપ્તિનાં કારણો જે સેવતા હોય તેણે તે સાધનોને સાધ્ય માન-વાની ભૂલ ટાળવી ઘટે છે; કારણ કે આત્મ-જ્ઞાનને અર્થે ત્યાગ, વૈરાગ્ય ઉપાસવાનાં છે, પણ ત્યાગ વૈરાગ્યના આગ્રહ કે અભિમાન જે સેવે તેને તે કારણો વડે આત્મજ્ઞાન રૂપ કાર્ય કરવુ રહી જશે; તેની બધી ક્રિયાઓ લક્ષ વગરના બાણુ જેવી નિરર્થક નીવડશે (૭)

જયાં જયાં જે જે યોગ્ય છે, તહાં સમજવું તેહ;
ત્યાં ત્યાં તે તે આચરે, આત્માર્થી જન એહ. ૮

અર્થ:-જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય છે, ત્યાં ત્યાં તે તે સમજે. અને ત્યા ત્યાં તે તે આચરે તે આત્માર્થી પુરુષના લક્ષણો છે (૮)

ભાવાર્થ:-માટે આત્માર્થી જીવે તો જે જે અવસ્થામા જે જે ખૂટતું સાધન હોય તે પૂર્ણ કરી લેવા યોગ્ય છે એમ પ્રથમ સમજી લેવુ ઘટે છે; પછી તે તે અવસ્થાને અનુકૂળ તે તે સાધન પ્રાપ્ત કરવા પુરુપાર્થ કરવો ઘટે છે ક્રિયાજડ હોય તેને આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિનો લક્ષ

ચૂકયા વિના, આગ્રહ રહિત પુરુષાર્થ કરવો ઘટે છે, અને શુષ્ક જ્ઞાનીને મોહાધીન વર્તન ઘટાડી, ત્યાગ વૈરાગ્ય વધારી યથાર્થ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો પુરુષાર્થ કર્તવ્ય છે. (૭)

સેવે સદ્‌ગુરુચરણને, ત્યાગી દઈ નિજપક્ષ
પામે તે પરમાર્થને, નિજપદનો લે લક્ષ. ૯

અર્થ: પોતાના પક્ષને છોડી દઈ, જે સદ્‌ગુરુના ચરણને સેવે તે પરમાર્થને પામે અને આત્મસ્વરૂપનો લક્ષ તેને થાય. (૯)

ભાવાર્થ:—સદ્‌ગુરુની પ્રાપ્તિ થયા પહેલા પરમાર્થને નામે કે પોતે કર્તવ્યરૂપ સમજીને જે જે પ્રવૃત્તિ કરી હોય તેનો આગ્રહ કે પક્ષપાત મૂકી દઈ, જે શિષ્ય ભાવે સદ્‌ગુરુ ચરણની ઉપાસના કરે છે તે પરમાર્થ માર્ગને પામે છે, સદ્‌ગુરુના યથાર્થ સ્વરૂપને ઓળખે છે અને તે દ્વારા પોતાના સ્વરૂપનો લક્ષ થાય છે.

સત્સંગ, પરમ સત્સંગ, સદ્‌બોધ, સદ્‌ગુરુની આજ્ઞા અને તેની ઉપાસના એ ઉત્તરોત્તર દુર્લભ યોગ–સામગ્રી છે; તે પ્રાપ્ત થવામાં વિઘ્ન કરનાર હું જાણું છું, હું કરું છું તે ઉત્તમ છે, હું સુખી છું, અમારા જેવા સરકારી, ભાગ્યશાળી કોઈ નથી, પાંચ માણસ (પંચ) અમારી સલાહ લીધા વિના નવું પગલું ભરે નહીં. અમારો બોલ કોઈ ઉથાપે નહીં, અમે પણ લોકવિરુદ્ધ–વર્તી શકીએ નહીં વગેરે પ્રતિબંધો તથા પરિગ્રહાદિની મહત્તા છે, આ પ્રકારે નિજપક્ષની કલ્પનાઓ તજી સદ્‌ગુરુને સર્વાર્પણભાવે ઉપાસે, તેની સેવા ભક્તિ, આજ્ઞામાં મન સ્થિર થાય તો પરમાર્થ પ્રાપ્ત થાય, સ્વરૂપનો લક્ષ વર્તે, "જે (સદ્‌ગુરુની) ભક્તિને પ્રાપ્ત થવાથી સદ્‌ગુરુની આત્માની ચેષ્ટાને વિષે વૃત્તિ રહે, અપૂર્વ ગુણ દૃષ્ટિગોચર થઈ અન્ય સ્વચ્છંદ મટે અને સહેજે આત્મબોધ થાય એમ જાણી જે ભક્તિ (સદ્‌ગુરુની ભક્તિ) નું નિરૂપણ કર્યું છે તે ભક્તિને અને તે સત્પુરુષોને ફરી ફરી ત્રિકાળ નમસ્કાર હો!" (૯)

આત્મજ્ઞાન સમદર્શિતા, વિચરે ઉદયપ્રયોગ; ૧૦
અપૂર્વ વાણી પરમશ્રુત, સદ્ગુરુ લક્ષણ યોગ્ય.

અર્થ:–આત્મજ્ઞાનને વિષે જેમની સ્થિતિ છે, એટલે પરભાવની ઇચ્છાથી જે રહિત થયા છે; તથા શત્રુ, મિત્ર, હર્ષ શોક, નમસ્કાર, તિરસ્કારાદિ ભાવ પ્રત્યે જેમને સમતા વર્ત્તે છે, માત્ર પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલાં એવાં કર્મોના ઉદયને લીધે જેમની વિચરવા આદિ ક્રિયા છે, અજ્ઞાની કરતાં જેમની વાણી પ્રત્યક્ષ જુદી પડે છે અને પડ્દર્શનના તાત્પર્યને જાણે છે, તે સદ્ગુરુનાં ઉત્તમ લક્ષણો છે (૧૦)

ભાવાર્થ:–જે સદ્ગુરુની ભક્તિ, ઉપાસનાથી અપૂર્વ લાભ થાય છે, તેમનાં લક્ષણો હવે જણાવે છે:–જ્ઞાની પાસેથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ શકે માટે પ્રથમ સદ્ગુરુનુ લક્ષણ આત્મજ્ઞાન છે, બીજું લક્ષણ "સર્વાત્મમાં સમદૃષ્ટિ દ્યો, આ વચનને હૃદયે લખો" એ સમભાવ પૂર્વક જેનું વર્તન (અ તર્ચર્યા) છે; લોભ આદિ કારણે એનુ વિચરવું નથી, પણ પૂર્વ બાધેલા કર્મની માત્ર પ્રેરણા પ્રમાણે જ તે વર્તે છે. એ ત્રીજુ લક્ષણ છે; કપાય રહિત તથા આત્મજ્ઞાન સહિત અનુભવને આધારે જેમની વાણી નીકળે છે, "શાસ્ત્રમા નથી, અને સાભળ્યામાં નથી, છતા અનુભવમા આવે તેવું જેનુ કથન છે, અ તર ગ સ્પૃહા નથી એવી જેની ગુપ્ત આચરણા છે" એ ચોથુ લક્ષણ કહ્યું; સર્વમાન્ય સર્વધર્મ-સમત છએ દર્શનના સારરૂપ જેનુ શાસ્ત્રજ્ઞાન છે, એ પાંચમુ લક્ષણ છે–આત્મધર્મનો ઉપદેશ આપવા માટે મુખ્યપણે આવી કોટિના મહા પુરુષ યોગ્ય ગણાય (૧૦)

પ્રત્યક્ષસદ્ગુરુ સમ નહીં, પરોક્ષ જિન ઉપકાર;
એવો લક્ષ થયા વિના, ઉગે ન આત્મવિચાર. ૧૧

અર્થ:–જ્યા સુધી જીવને પૂર્વકાળે થઈ ગયેલા એવા જિનની વાત પર જ લક્ષ રહ્યા કરે, અને તેનો ઉપકાર કહ્યા કરે, અને જેથી પ્રત્યક્ષ આત્મભ્રાતિનુ સમાધાન થાય એવા સદ્ગુરુનો સમાગમ પ્રાપ્ત

થયો હોય તેમાં પરોક્ષજિનોના વચન કરતાં મોટો ઉપકાર સમાયો છે તેમ જે ન જાણે તેને આત્મવિચાર ઉત્પન્ન ન થાય. (૧૧)

ભાવાર્થ:–સદ્દગુરુના યોગ વિના સતદ્દેવ અને સતધર્મનુ સ્વરૂપ સમજાવું મુશ્કેલ હોવાથી પ્રત્યક્ષ સદ્દગુરુના અવલંબનની જરૂર સર્વેએ સ્વીકારી છે; અને અનન્ય શ્રદ્ધા પ્રગટયા વિના સદ્દગુરુનો ઉપદેશ પરિણમે નહી એમ હોવાથી અને ધર્મ–પ્રાપ્તિનુ કારણ એવો સદ્દવિચાર કે આત્મ–વિચાર પણ યથાર્થ ઉદ્દભવતો નહી હોવાથી, પ્રત્યક્ષ સદ્દગુરુનો સર્વોપરી ઉપકાર સમજવા સમજાવે છે:—ભૂતકાળમા થઈ ગયેલા જિન તીર્થંકરોનો ઉપકાર ગાયા કરે અને વર્તમાનમા સમ્યક્ત્વના કારણભૂત સદ્દગુરુના તરફ દુર્લક્ષ રાખે તેવા જીવોને શાસ્ત્ર–અભિનિવેશાદિ કારણે આત્મ–વિચાર કે કલ્યાણનું કારણ પ્રાપ્ત થવું અશક્ય છે. સર્વજ્ઞને પણ સમ્યક્ દૃષ્ટિપણે ઓળખાય તો સફળ છે

"જિન–પ્રવચન દુર્ગમ્યતા, થાકે અતિ મતિમાન;
અવલંબન શ્રી સદ્દગુરુ, સુગમ અને સુખખાણ"

"શાસ્ત્રમાં કહેલી આજ્ઞાઓ પરોક્ષ છે, અને તે જીવને યોગ્ય થવા માટે કહી છે; મોક્ષ થવા માટે જ્ઞાનીની પ્રત્યક્ષ આજ્ઞા જોઇએ" આ વાત સમજવા અને તેથી થતો અપૂર્વ લાભ દર્શાવવા કહે છે:–(૧૧)

સદ્દગુરુના ઉપદેશ વણ, સમજાય ન જિનરૂપ;
સમજ્યા વણ ઉપકાર શો? સમજ્યે જિનસ્વરૂપ ૧૨

અર્થ:–સદ્દગુરુના ઉપદેશ વિના જિનનુ સ્વરૂપ સમજાય નહીં અને સ્વરૂપ સમજાયા વિના ઉપકાર શો થાય ? જો સદ્દગુરુ ઉપદેશે જિનનું સ્વરૂપ સમજે તો સમજનારનો આત્મા પરિણામે જિનની દશાને પામે. (૧૨)

ભાવાર્થ: આત્મહિતકારી સદ્દગુરુનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના, સમજ્યા વિના જિન ભગવંતનું ભક્તિ કરવા યોગ્ય સહજાત્મસ્વરૂપ સમજાતુ નથી; સમજ્યા વગર તેઓનો કરેલો ઉપકાર સ્ફુરે નહી ત્યાં

સુધી ભક્તિ જાગે નહીં તેથી સદ્દગુરુની વાણી દ્વારા સર્વજ્ઞ ભગવંતની અપૂર્વતા ભાસે છે અને પોતાનો આત્મા જાગૃતિ પામી, જિન-સ્વરૂપ જ પોતાનું સ્વરૂપ છે એમ માની તેની ઉપાસના કરતો કરતો પોતે તે રૂપ બની જાય છે. આ બધાનું કારણ સદ્દગુરુ પ્રત્યે કૃતજ્ઞ બુદ્ધિ છે.

"અહો! અહો! શ્રી સદ્દગુરુ કરુણા સિંધુ અપાર;
આ પામર પર પ્રભુ, કર્યો અહો! અહો! ઉપકાર"

આત્માદિ અસ્તિત્વનાં, જેહ નિરૂપક શાસ્ત્ર;
પ્રત્યક્ષ સદ્દગુરુ યોગ નહીં, ત્યાં આધાર સુપાત્ર ૧૩

અર્થ:-જે જિનાગમાદિ આત્માના હોવાપણાનાં તથા પરલો-કાદિનાં હોવાપણાનો ઉપદેશ કરવાવાળાં શાસ્ત્રો છે, તે પણ જ્યાં પ્રત્યક્ષ સદ્દગુરુનો જોગ ન હોય ત્યાં સુપાત્ર જીવને આધારરૂપ છે; પણ સદ્દગુરુ સમાન તે ભ્રાંતિના છેદક કહી ન શકાય, (૧૩)

ભાવાર્થ:-સદ્દગુરુનો યોગ ન મળે ત્યાં સુધી શું કરવુ? તે જણાવવા તથા કેટલે અંશે સત્શાસ્ત્ર ઉપકારી છે તે જણાવવા કહે છે:-

આત્મા આદિ તત્ત્વો વિષે જેમાં વિવેચન કરેલું છે એવા શાસ્ત્રો સુપાત્ર, અધિકારી, પૂર્વના સંસ્કારી જીવોને પ્રત્યક્ષ સદ્દગુરુનો યોગ ન મળે ત્યાં સુધી આધારભૂત છે; વૈરાગ્ય, ઉપશમનાં કારણ છે, કોઈ પૂર્વના આરાધકને તો સ્વરૂપપ્રાપ્તિના પણ કારણ છે, અને સ્વરૂપ-સ્થિરતા થવામાં પણ મહદ્ ઉપકારી છે સદ્દગુરુનો યોગ નિરંતર રહેવો દુર્લભ છે તેથી તેવો યોગ ન હોય ત્યારે સત્શાસ્ત્રો સુદૃષ્ટિવંતને તો પરમમિત્ર તુલ્ય છે (૧૩)

અથવા સદ્દગુરુએ કહ્યાં, જે અવગાહન કાજ;
તે તે નિત્ય વિચારવાં, કરી મતાંતર ત્યાજ. ૧૪

અર્થ:-અથવા જે સદ્દગુરુએ તે શાસ્ત્રો વિચારવાની આજ્ઞા દીધી હોય, તો તે શાસ્ત્રો મતાંતર એટલે કુળધર્મને સાર્થક કરવાનો હેતુ આદિ ભ્રાંતિ છોડીને માત્ર આત્માર્થે નિત્ય વિચારવાં. (૧૪)

ભાવાર્થ:-આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રો જ્ઞાની ગુરુની સમીપે અભ્યાસ કરવા યોગ્ય છે, અથવા તેની આજ્ઞાએ આરાધવા યોગ્ય છે, નહી તો સ્વચ્છંદ પોષાય કે વિપરીત બુદ્ધિ ગાઢ થાય, અજ્ઞાન દશામા જ્ઞાન દશા મનાઈ જાય, શાસ્ત્રાભિનિવેશ દોષ ઉત્પન્ન થાય, તે ન થવા દેવા હવે કહે છે:-

જેને સદ્ગુરુનો યોગ મળી આવ્યો છે, તેણે તેની આજ્ઞાએ વર્તવુ એ જ કલ્યાણકારી છે. "आणाए धम्मो, आणाए तवो" "આજ્ઞાનુ આરાધન એ જ ધર્મ, આજ્ઞાનુ આરાધન એ જ તપ" સદ્ગુરુએ ઉડા ઉતરી વિચારવા જે જે શાસ્ત્રોની આજ્ઞા કરી હોય તે દ્વારા મને મારા આત્માનુ ભાન થશે એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખી દરરોજ તેનો નિત્ય-નિયમ રૂપે અભ્યાસ, વિચાર કરતા રહેવાની જરૂર છે; મતમતાંતર કે કુળ સપ્રદાયના આગ્રહાર્થે નિવૃત્ત કરવા અર્થે તે શાસ્ત્રો વાંચવા ઘટે છે; વૈરાગ્ય ઉપશમ વધે અને સદ્ગુરુ યોગે કલ્યાણની પ્રાપ્તિ અલ્પ-કાળમા થાય તથા સત્પુરુષની વાણી સમજાય તે અર્થે તે શાસ્ત્રોની આજ્ઞા જ્ઞાની ગુરુએ કહેલી છે, તે લક્ષ ચૂકાય તો શાસ્ત્રો શસ્ત્ર બની આત્મઘાતનાં કારણો પણ થઈ પડે; માટે મતાંતર તજીને વિચારવા સૂચવ્યુ છે (૧૪)

રોકે જીવ સ્વચ્છંદ તો, પામે અવશ્ય મોક્ષ;
પામ્યા એમ અનંત છે. ભાખ્યું જિન નિર્દોષ.

અર્થ:-જીવ અનાદિ કાળથી પોતાના ડહાપણે અને પોતાની ઇચ્છાએ ચાલ્યો છે, એનું નામ 'સ્વચ્છંદ' છે જો તે સ્વચ્છંદ, રોકે તો જરૂર તે મોક્ષને પામે; અને એ રીતે ભૂતકાળે અનંત જીવ મોક્ષ પામ્યા છે એમ રાગ, દ્વેષ અને અજ્ઞાન એમાનો એકકે દોષ જેને વિષે નથી એવા દોષરહિત વીતરાગે કહ્યું છે (૧૫)

ભાવાર્થ:-પરિભ્રમણનુ કારણ સ્વચ્છંદ છે તે રોકવા હવે ઉપદેશે છે:-

સ્વચ્છદે ક્રિયાઓ કરવી કે સ્વચ્છદે શાસ્ત્રો શીખી શુષ્કજ્ઞાની બની

જેસવું એ સસારનું કારણ છે, તેથી હેય છે, માટે સ્વચ્છંદ જીવ રોકે તો જરૂર મોક્ષ પામે, એમ અનંત જીવો મુક્ત થયા છે. માટે સદ્‌ગુરુ-આજ્ઞા એ જ મોક્ષનો રાજમાર્ગ છે એમ તીર્થંકરાદિ મહાત્માઓએ નિઃસ્વાર્થપણે ઉપદેશ્યુ છે (૧૫) 3229

પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુ યોગથી, સ્વચ્છંદ તે રોકાય;
અન્ય ઉપાય કર્યા થકી, પ્રાયે બમણો થાય. ૧૬

અર્થ:-પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુના યોગથી તે સ્વચ્છંદ રોકાય છે, બાકી પોતાની ઇચ્છાએ બીજા ઘણા ઉપાય કર્યા છતાં ઘણુ કરીને તે બમણો થાય છે (૧૬)

ભાવાર્થ:-સ્વચ્છંદ રોકવાનો અચૂક ઉપાય દર્શાવે છે:—

પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુના યોગથી તેની આજ્ઞાએ વર્તવાથી સ્વચ્છદ રોકાય છે નિષ્કારણ કરુણાવંત જ્ઞાની તેના દોષો દૂર થાય તેવો ઉપદેશ આપી, તે તે દોષોથી બચાવી લે છે; જે પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુના યોગ વિના ક્રિયા કે જ્ઞાન માર્ગ આરાધે છે તેનો સ્વચ્છંદ નામનો દોષ ક્વચિત્ ટળવાને બદલે બમણો વધે છે, અને પરિભ્રમણ ઉભું રહે છે. (૧૬)

સ્વચ્છંદ મત આગ્રહ તજી, વર્તે સદ્‌ગુરુ લક્ષ
સમકિત તેને ભાખિયું, કારણ ગણી પ્રત્યક્ષ. ૧૭

અર્થ:-સ્વચ્છંદને તથા પોતાના મતના આગ્રહને તજીને જે સદ્‌ગુરુના લક્ષે ચાલે તેને પ્રત્યક્ષ કારણ ગણીને વીતરાગે 'સમકિત' કહ્યું છે (૧૭)

ભાવાર્થ:-મોક્ષમાર્ગની નિશાની સમ્યક્‌દર્શન છે તેની પ્રાપ્તિ શાથી થાય તે હવે કહે છે:—

બાહ્ય ક્રિયા કે શુષ્ક જ્ઞાન રૂપ પોતાના મત કે પક્ષનો આગ્રહ તજી જે સ્વચ્છંદ રોકે અને સદ્‌ગુરુએ કરાવેલા લક્ષે વર્તે તેને સમ્યગ્દર્શનનુ પ્રત્યક્ષ કારણ ગણીને, શાસ્ત્રમા સમકિતી જીવો ગણાવ્યા છે.

"ભગવત્ તીર્થંકરના નિર્ગ્રંથ નિર્ગ્રંથિનીઓ, શ્રાવક તથા શ્રાવિકાઓ કંઈ સર્વને જીવાજીવનું જ્ઞાન હતુ તેથી તેને સમકિત કહ્યું છે એવો સિદ્ધાંતનો અભિપ્રાય નથી તેમાંથી કંઈક જીવોને તીર્થંકર સાચા પુરુષ છે, સાચા મોક્ષમાર્ગના ઉપદેષ્ટા છે, જેમ તે કહે છે, તેમજ મોક્ષમાર્ગ છે એવી પ્રતીતિથી, એવી રુચિથી, શ્રી તીર્થંકરના આશ્રયથી અને નિશ્ચયથી સમકિત કહ્યું છે. એવી પ્રતીતિ, એવી રુચિ અને એવા આશ્રયનો તથા આજ્ઞાનો નિશ્ચય છે તે પણ એક પ્રકારે જીવાજીવના જ્ઞાન સ્વરૂપ છે...તે પ્રતીતિથી તે રુચિથી અને તે આશ્રયથી પછી સ્પષ્ટ વિસ્તાર સહિત જીવાજીવનું જ્ઞાન અનુક્રમે થાય છે તથારૂપ પુરુષની આજ્ઞા ઉપાસવાથી રાગ-દ્વેષનો ક્ષય થઈ વીતરાગ દશા થાય છે, તથારૂપ સત્પુરુષના પ્રત્યક્ષ યોગ વિના એ સમકિત આવવુ કઠણ છે" (૧૭)

માનાદિક શત્રુ મહા, નિજછંદે ન મરાય;
જાતાં સદ્‌ગુરુ શરણમાં, અલ્પ પ્રયાસે જાય. ૧૮

અર્થ:-માન અને પૂજાસત્કારાદિનો લોભ એ આદિ મહાશત્રુ છે, તે પોતાના ડહાપણે ચાલતાં નાશ પામે નહી, અને સદ્‌ગુરુના શરણમાં જતાં સહજ પ્રયત્નમાં જાય. (૧૮).

ભાવાર્થ:-અનંતાનુબંધી માન આદિ કારણો સમ્યક્ત્વને રોકનારા છે, તે દૂર થવાનો ઉપાય દર્શાવે છે:—હું જાણુ છુ તે સાચું છે, હુ કરું છુ તે ખરું છે, એવુ માન તથા પોતાની બુદ્ધિએ ધર્મ સબધી પરમાર્થ લાભની કલ્પના, ઉપરથી સારા દેખાવા રૂપ માયા તથા બીજા પ્રત્યે દ્વેષ-આદિ દોષો સદ્‌ગુરુ યોગે જાય છે; એવા યોગે તે ઓઘ-દષ્ટિ તજી યોગ-દષ્ટિવાળો જીવ બને છે સદ્‌ગુરુનુ શરણ સ્વીકારે તેના તેવા દોષો સહેજે, થોડા પુરુષાર્થથી ટળી જાય છે

"યોગનાં બીજ ઈહાં ગ્રહે, જિનવર શુદ્ધ પ્રણામોરે,
ભાવાચારજ—સેવના ભવ—ઉદ્વેગ સુઠામોરે"

ભાવ-આચાર્યની ઉપાસના એ જ સાચા વિનય આદિ ગુણોનું કારણ બને છે (૧૮)

જે સદ્‌ગુરુ ઉપદેશથી, પામ્યો કેવળજ્ઞાન;
ગુરુ રહ્યા છદ્મસ્થ પણ, વિનય કરે ભગવાન. ૧૯

અર્થ:-જે સદ્‌ગુરુના ઉપદેશથી કોઇ કેવળજ્ઞાનને પામ્યા, તે સદ્‌ગુરુ હજુ છદ્મસ્થ રહ્યા હોય, તોપણ જે કેવળજ્ઞાનને પામ્યા છે એવા તે કેવળી ભગવાન છદ્મસ્થ એવા પોતાના સદ્‌ગુરુની વૈયાવચ્ચ કરે (૧૯)

ભાવાર્થ:-વિનયનુ માહાત્મ્ય વર્ણવે છે:—

"હુ પામ્યો, સશય નહીજી, મૂરખ કરે એ વિચાર" જ્ઞાનથી તો અભિમાન ટળે છે, પણ જો જ્ઞાનનુ અભિમાન થતુ હોય તો તે અજ્ઞાન સમજવું ઘટે છે સદ્‌ગુરુના ઉપદેશથી શિષ્યને કેવળજ્ઞાન થાય તે શિષ્ય કેવળજ્ઞાન પામ્યાનુ અભિમાન કદિ કરે નહી, કારણ કે મોહનો ક્ષય થયા વિના કેવળજ્ઞાન થાય નહી, પછી તો તેની પ્રવૃત્તિ ઉદયાધીન હોવાથી તે ગુરુ સેવા કે વિનયમાં પ્રવર્તતા હોય તે ચાલુ પણ રહે જે સદ્‌ગુરુનો તે કેવળી ભગવાન વિનય કરતા હોય તેમને ખબર પડે કે તુર્ત તે કેવળી ભગવતની દશાને પૂજ્ય ગણી (જેમને હજી કેવળ જ્ઞાન નથી થયુ એવા સદ્‌ગુરુ) પોતે તેમના વિનય માર્ગનો ત્યાગ ભગવાન પણ કરતો નથી (૧૯)

એવો માર્ગ વિનય તણો, ભાખ્યો શ્રી વીતરાગ;
મૂળ હેતુ એ માર્ગનો, સમજે કોઈ સુભાગ્ય. ૨૦

અર્થ:-એવા વિનયનો માર્ગ શ્રી જિને ઉપદેશ્યો છે. એ માર્ગનો મૂળહેતુ એટલે તેથી આત્માને શો ઉપકાર થાય છે તે કોઇક સુભાગ્ય એટલે સુલભબોધી અથવા આરાધક જીવ હોય તે સમજે. (૨૦)

ભાવાર્થ:-વીતરાગ ભગવંતે વિનયમૂળ ધર્મ કહ્યો છે. તે યથાર્થ સમજાય તો મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવે તેવો છે. શ્રી ઉત્તરાધ્યયનમાં

પ્રથમ અધ્યયન 'વિનય' નામનું રાખ્યુ છે વિનયવંતને સત્પુરુષોની સેવાનો લાભ થાય છે, સદ્‌બોધની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેથી આત્મજ્ઞાન, સત્શ્રુત, સદાચાર, આત્મધ્યાન, કેવળજ્ઞાન અને અંતે મોક્ષ મળે છે. જેનુ ભલુ થવાનું હોય તેવા ભાગ્યશાળીને આ વિનયમાર્ગ આત્મ-ઉપકારક છે એમ સમજાય છે. લઘુતાથી પ્રભુતા પમાય છે પરંતુ બીજાને લઘુ ગણી પોતે મહંત થવા ઇચ્છતા અસદ્‌ગુરુ એ વિનય માર્ગનો લાભ લેવા જતાં કેવી દશા પામે છે તે હવે જણાવે છે. (૨૦)

અસદ્‌ગુરુ એ વિનયનો, લાભ લહે જો કાંઈ;
મહામોહનીય કર્મથી, બૂડે ભવજળમાંહિ. ૨૧

અર્થ:–આ વિનયમાર્ગ કહ્યો તેનો લાભ એટલે શિષ્યાદિની પાસે કરાવવાની ઇચ્છા કરીને જો કોઇપણ અસદ્‌ગુરુ પોતાને વિષે સદ્‌ગુરુપણુ સ્થાપે તો તે મહામોહિનીય કર્મ ઉપાર્જન કરીને ભવસમુદ્રમાં બૂડે. (૨૧)

ભાવાર્થ:–સદ્‌ગુરુને માન–પૂજાની ઇચ્છા હોતી નથી, કોઈ વિનય ન કરે તો તેને પોતાને માટે કંઈ લાગતુ નથી કારણકે સદ્‌-ગુરુની ભક્તિ સત્પુરુષોએ માત્ર શિષ્યના કલ્યાણને અર્થે કહી છે જ્યાં પૂજાવાનો ભાવ છે ત્યાં જ અજ્ઞાન મહામોહ છે સસારિક પદાર્થોથી મહત્તા માનનાર પણ મને આત્માનુ ભાન નથી એમ માને છે, તેથી આત્માની મહત્તા અજાણપણે રહેલી હોવાની તેને આત્મપ્રાપ્તિનો અવકાશ છે; પરંતુ ધર્મ–પ્રાપ્તિ થયા પહેલાં ધર્માત્મા પોતાને માની બેસનારને આત્મજ્ઞાન થવુ દુર્લભ છે, અને ઘણા માણસોને અવળે માર્ગે ચઢાવવાથી દુર્લભ–બોધ બની સસારનાં અપાર જન્મ–મરણ ઊભાં થાય તેવાં કર્મ બાંધે છે (૨૧)

હોય મુમુક્ષુ જીવ તે, સમજે એહ વિચાર;
હોય મતાર્થી જીવ તે, અવળો લે નિર્ધાર. ૨૨

અર્થ:–જે મોક્ષાર્થી જીવ હોય તે આ વિનયમાર્ગાદિનો વિચાર

સમજે, અને જે મતાર્થી હોય તે તેનો અવળો નિર્ધાર લે; એટલે કાં પોતે તેવો વિનય શિષ્યાદિ પાસે કરાવે અથવા અસદ્‌ગુરુને વિષે પોતે સદ્‌ગુરુની ભ્રાંતિ રાખી આ વિનયમાર્ગનો ઉપયોગ કરે (૨૨)

ભાવાર્થ:—મુમુક્ષુ કે વિચારવાન જીવ હોય તે જન્મ-મરણ ઉભાં થાય તેવાં કારણથી ભય પામી વિનય, ભક્તિ સત્પુરુષોની પોતે કરે. પણ બીજા પોતાની ભક્તિ કરે એવી ઈચ્છા ન રાખે; અને અસદ્‌ગુરુ પ્રત્યે વિનય કરવો તે નિરર્થક કે મિથ્યામાર્ગને ઉત્તેજન આપવા તુલ્ય જાણી તજી દે છે.

પરંતુ મતાર્થી જીવની સમજણ ઉલટી હોવાથી જેમા પોતાને લાભ નહીં, તેવી વિનયાદિની ઇચ્છા રાખી માનાદિ શત્રુઓને પોષે છે. વિનય કોઈ કરે તો દ્વેષ રાખે, માનની ભૂખથી પીડાયા કરે છે; અને બીજાનું કલ્યાણ અમારો વિનય કરવાથી થાય છે એમ કહ્યા કરે; આમ તે વિનય માર્ગનો દુરુપયોગ કરે છે; અથવા અસદ્‌ગુરુ મારફત પોતાનું માન પોષાતું જાણી, તેના વિનયમાં પ્રવર્તે અને પોતાનો કુળધર્મ આદિનો આગ્રહ વધાર્યા કરે છે, એ આદિ મતાર્થીના અભિપ્રાય આગળ વિસ્તારથી જણાવ્યા છે. (૨૨)

હોય મતાર્થી તેહુને, થાય ન આતમલક્ષ
તેહ મતાર્થીલક્ષણો, અહીં કહ્યાં નિર્પક્ષ. ૨૩

અર્થ:—જે મતાર્થી જીવ હોય તેને આત્મજ્ઞાનનો લક્ષ થાય નહીં એવા મતાર્થી જીવનાં અહી નિષ્પક્ષપાતે લક્ષણો કહ્યાં છે:—

ભાવાર્થ:—મતાર્થીપણાનુ ફળ જણાવતાં કહે છે:—
જેનામા મતાર્થીનાં લક્ષણો હોય તેવા જીવને આત્માનો લક્ષ થતો નથી. કારણ કે આત્માર્થ અને મતાર્થને પ્રકાશ અને અંધકારની પેઠે વિરોધ છે તે મતાર્થીનાં લક્ષણો હેયરૂપે જાણી અપક્ષપાત કે નિંદાદિના ઉદ્દેશ વિના માત્ર આત્માર્થીને ઉપકાર થવા અર્થે કહ્યા છે. (૨૩)

મતાર્થીલક્ષણ.

બાહ્યત્યાગ પણ જ્ઞાન નહીં, તે માને ગુરુ સત્ય;
અથવા નિજકુળધર્મના, તે ગુરુમાં જ મમત્વ. ૨૪

અર્થ:—જેને માત્ર બાહ્યથી ત્યાગ દેખાય છે પણ આત્મજ્ઞાન નથી અને ઉપલક્ષણથી અંતરંગ ત્યાગ નથી તેવા ગુરુને સાચા ગુરુ માને અથવા તો પોતાના કુળધર્મના ગમે તેવા ગુરુ હોય પણ તેમાં જ મમત્વ રાખે (૨૪)

ભાવાર્થ:-કેટલા પ્રકારના મતાર્થી કહ્યા ?

૧ જ્ઞાન રહિત બાહ્ય ત્યાગીને ગુરુ માને

૨ પોતાના કુળગુરુ મનાતા હોય તે ત્યાગી હોય કે ન હોય પણ તેને જ પોતાના ગુરુ માને (૨૪)

જે જિનદેહ પ્રમાણ ને, સમવસરણાદિ સિદ્ધિ;
વર્ણન સમજે જિનનું, રોકી રહે નિજ બુદ્ધિ. ૨૫

અર્થ:—જે જિનના દેહાદિનું વર્ણન છે તેને જિનનું વર્ણન સમજે છે અને માત્ર પોતાના કુળધર્મના દેવ છે માટે મારાપણાના કલ્પિત રાગે સમવસરણાદિ માહાત્મ્ય કહ્યા કરે છે, અને તેમાં પોતાની બુદ્ધિને રોકી રહે છે; એટલે પરમાર્થ હેતુસ્વરૂપ એવું જિનનું જે અંતરંગ સ્વરૂપ જાણવા યોગ્ય છે. તે જાણતા નથી તથા તે જાણવાનો પ્રયત્ન કરતા નથી અને માત્ર સમવસરણાદિમાં જ જિનનું સ્વરૂપ કહીને મતાર્થમાં રહે છે (૨૫)

ભાવાર્થ:-૩ ભગવાનની બાહ્ય વિભૂતિ, આકાર મૂર્તિ વગેરેને જ ભગવાનનું વર્ણન સમજે મૂર્તિ પરથી આત્મગુણોનો વિચાર ન કરે (૨૫)

પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુયોગમાં, વર્તે દૃષ્ટિ વિમુખ
અસદ્‌ગુરુને દૃઢ કરે, નિજમાનાર્થે મુખ્ય. ૨૬

અર્થ:-પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુનો ક્યારેક યોગ મળે તો દુરાગ્રહાદિછેદક તેની વાણી સાંભળીને તેનાથી અવળી રીતે ચાલે; અર્થાત્ તે હિતકારી વાણીને ગ્રહણ કરે નહી અને પોતે ખરેખરો દૃઢ મુમુક્ષુ છે એવું માન

મુખ્યપણે મેળવવાને અર્થે અસદ્‌ગુરુ સમીપે જઈને પોતે તેના પ્રત્યે પોતાનુ વિશેષ દૃઢપણુ જણાવે (૨૬)

ભાવાર્થ:—૪ સાચા સદ્‌ગુરુ મળ્યા હોય છતાં તેમના પ્રત્યે લક્ષ ન આપે અને બીજા અસદ્‌ગુરુ જે તેને વિશેષ માન આપતા હોય. અથવા જ્યાં જવાથી લોકોમાં માન પોષાતું હોય ત્યાં જાય અને. તેમનામાં શ્રદ્ધા વધારે (૨૬)

દેવાદિ ગતિ ભંગમાં, જે સમજે શ્રુતજ્ઞાન;
માને નિજમત વેષનો, આગ્રહ મુક્તિનિદાન

અર્થ:—દેવ નારકાદિ ગતિના ભાંગા આદિનાં સ્વરૂપ કોઈક વિશેષ પરમાર્થ હેતુથી કહ્યા છે તે હેતુને જાણ્યો નથી અને તે ભંગજાળને શ્રુતજ્ઞાન જે સમજે છે તથા પોતાના મતનો, વેષનો આગ્રહ રાખવામા જ મુક્તિનો હેતુ માને છે. (૨૭)

ભાવાર્થ:—૫ જેમા દેવાદિગતિનુ વર્ણન કર્યું હોય તેને શ્રુતજ્ઞાન એટલે ધર્મનુ કથન માને અને પોતે માન્યુ હોય, મત પકડયો હોય કે કોઈ વેષ ગ્રહ્યો હોય તેનો આગ્રહ કરવામાં જ મુક્તિ થશે એમ માને છે (૨૭)

લહ્યું સ્વરૂપ ન વૃત્તનું, ગ્રહ્યું વ્રત અભિમાન;
ગ્રહે નહીં પરમાર્થને, લેવા લૌકિક માન. ૨૮

અર્થ—વૃત્તિનુ સ્વરૂપ શું ? તે પણ જે જાણતો નથી, અને 'હુ વ્રતધારી છુ' એવુ અભિમાન ધારણ કર્યું છે. ક્વચિત્ પરમાર્થના ઉપદેશનો યોગ બને તો પણ લોકોમા પોતાનું માન અને પૂજાસત્કારાદિ જતા રહેશે અથવા તે માનાદિ પછી પ્રાપ્ત નહી થાય એમ જાણીને તે પરમાર્થને ગ્રહણ કરે નહીં (૨૮)

ભાવાર્થ:—૬ પોતે વ્રત તપ વગેરે લોકોને બતાવવા કરે અથવા કરીને તેનું અભિમાન રાખે પણ વૃત્તિ રોકાતી નથી તે તપાસે

નહિ આત્માર્થે કરવાનો લક્ષ ન હોય તેથી તપાદિ કરીને લોકમા સારું કહેવડાવવાનો, ધર્મિષ્ઠ કે જ્ઞાની કહેવડાવવાનો જાણતાં અજાણતાં લક્ષ રહે. આટલે સુધી ક્રિયાજડનુ વર્ણન કર્યું ...(૨૮)

અથવા નિશ્ચયનય ગ્રહે, માત્ર શબ્દની માંય;
લોપે સદ્‌વ્યવહારને, સાધન રહિત થાય. ૨૯

અર્થ:—અથવા 'સમયસાર' કે 'યોગવાસિષ્ઠ' જેવા ગ્રંથો વાંચી તે માત્ર નિશ્ચયનયને ગ્રહણ કરે કેવી રીતે ગ્રહણ કરે ? માત્ર કહેવા રૂપે; અતરગમાં તથારૂપ ગુણની કશી સ્પર્શના નહી અને સદ્‌ગુરુ, સત્‌ શાસ્ત્ર, તથા વૈરાગ્ય વિવેકાદિ સાચા વ્યવહારને લોપે તેમજ પોતાને જ્ઞાની માની લઇને સાધનરહિત વર્તે (૨૯)

ભાવાર્થ:—૭ હવે શુષ્કજ્ઞાની વિષે કહે છે કે નિશ્ચયનયના કથનને વર્ણનને સાંભળીને આત્મા અજર અમર છે શુદ્ધ છે વગેરે બોલી જાણે અને સત્ક્રિયારૂપ સદ્‌વ્યવહાર ને નીતિ વગેરે છે તેથી પુણ્ય બધાય ને ભવમાં રખડવું પડે એમ કહી તે બધુ છોડી દે મોક્ષનાં સાધન કઈ ન કરે અને સ્વચ્છદે પાપયુક્ત વર્તે (૨૯)

જ્ઞાનદશા પામ્યો નહીં, સાધનદશા ન કાંઈ;
પામે તેનો સંગ જે, તે બૂડે ભવમાંહિ. ૩૦

અર્થ:—તે જ્ઞાનદશા પામે નહી, તેમ વૈરાગ્યાદિ સાધનદશા પણ તેને નથી; જેથી તેવા જીવનો સગ બીજા જે જીવને થાય તે પણ ભવસાગરમાં ડૂબે. (૩૦)

ભાવાર્થ:—૮ જેને જ્ઞાનદશા થઈ નથી અને જે સત્‌ક્રિયા-આત્માર્થે સત્સાધન પણ કરતા નથી એવા ગુરુ કે કહેવાતા સાધકનો સગ થવાથી સસારમાં રખડી મરવાનુ થાય છે (૩૦)

એ પણ જીવ મતાર્થમાં, નિજમાનાદિ કાજ;
પામે નહીં પરમાર્થને, અન્‌-અધિકારીમાં જ. ૩૧

અર્થ.—એ જીવ પણ મતાર્થમાં જ વર્તે છે, કેમકે ઉપર કહ્યા જીવ તેને જેમ કુળધર્માદિથી મતાર્થતા છે તેમ આને જ્ઞાની ગણાવવાના માનની ઈચ્છાથી પોતાના શુષ્કમતનો આગ્રહ છે, માટે તે પણ પરમાર્થને પામે નહી અને અનધિકારી એટલે જેને વિષે જ્ઞાન પરિણામ પામવા યોગ્ય નહી જીવોમા તે પણ ગણાય. (૩૧)

ભાવાર્થ:—આ બધા મતાર્થીના પ્રકાર કહ્યા તેમનુ વર્તન લૌકિક-માન અર્થે છે તે પરમાર્થ પામવાના અધિકારી નથી (૩૧)

નહીં કષાય ઉપશાંતતા, નહીં અંતર વૈરાગ્ય;
સરળપણું ન મધ્યસ્થતા, એ મતાર્થી દુર્ભાગ્ય. ૩૨

અર્થ:—જેને ક્રોધ માન માયા લોભરૂપ કષાય પાતળા પડ્યા નથી, તેમ જેને અતરવૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો નથી આત્મામાં ગુણ ગ્રહણ કરવારૂપ સરળપણુ જેને રહ્યું નથી, તમે સત્યાસત્યતુલના કરવાને જેને અપક્ષપાતદૃષ્ટિ નથી, તે મતાર્થી જીવ દુર્ભાગ્ય, એટલે જન્મ, જરા, મરણને છેદવાવાળા મોક્ષમાર્ગને પામવા યોગ્ય એવુ તેનુ ભાગ્ય ન સમજવુ (૩૨)

ભાવાર્થ:—વળી કોઈ ધાર્મિક ક્રિયા કરતો હોય પણ પોતાની પ્રકૃતિ–કષાયને ઓછા ન કરે, પોતાના દોષો ઘટાડે નહિ, સ્વચ્છંદે વર્તે તો ગાઢ કર્મ બાંધવાથી રઝળે વળી જો તેને સસારના ભોગો પ્રત્યે આસક્તિ છે તો તેથી પણ મોક્ષાર્થી થઈ શકે નહિ. સસાર દુઃખરૂપ લાગે નહિ ત્યા સુધી મતાર્થીજ છે વળી ઉપરથી ધર્મક્રિયા કરે જ્ઞાનની વાતો કરે, વૈરાગ્યનો બોધ આપે પણ અતરમા ગુપ્ત ઈચ્છા રાખી આસક્તિને પોષે એવા અસરળ જીવ પણ મતાર્થમા રહે. વળી જ્યાં સુધી સત્ય મળ્યુ નથી ત્યા સુધી મન ખુલ્લું જોઈએ ન્યાયથી સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરવાની કે સાચાને સાચા કહેવાની બુદ્ધિ ન હોય, મન મલિન હોય, ત્યા પણ આત્માર્થીપણુ આવે નહિ આવા લક્ષણવાળો જે મતાર્થી તે ખરેખર દુર્ભાગી છે આત્માર્થ સાધવાને અસમર્થ છે (૩૨)

લક્ષણ કહ્યાં મતાર્થીનાં, મતાર્થ જાવા કાજ;
હવે કહું આત્માર્થીનાં, આત્મ-અર્થ સુખસાજ. ૩૩

અર્થ:-એમ મતાર્થી જીવનાં લક્ષણ કહ્યાં, તે કહેવાનો હેતુ એ છે કે કોઈ પણ જીવનો, તે જાણીને મતાર્થ જાય હવે આત્માર્થી જીવનાં લક્ષણ કહીએ છીએ; તે લક્ષણ કેવાં છે? તો કે-આત્માને અવ્યાબાધ સુખની સામગ્રીના હેતુ છે. (૩૩)

ભાવાર્થ:-મતાર્થપણુ દૂર કરવા માટે ઉપર મુજબ મતાર્થી-લક્ષણ બતાવ્યા હવે સુખકારી આત્માર્થીપણુ પ્રાપ્ત થાય તે અર્થે આત્માર્થીનાં લક્ષણ કહે છે. (૩૩)

આત્માર્થી લક્ષણ.

આત્મજ્ઞાન ત્યાં મુનિપણું, તે સાચા ગુરુ હોય;
બાકી કુળગુરુ કલ્પના, આત્માર્થી નહિ જોય. ૩૪

અર્થ:-જ્યાં આત્મજ્ઞાન હોય ત્યાં મુનિપણુ હોય, અર્થાત્ આત્મજ્ઞાન ન હોય ત્યા મુનિપણુ ન જ સભવે '**જં સમંતિ પાસહ તં મોણંતિ પાસહ**"-જ્યાં સમકિત એટલે જેમાં આત્મજ્ઞાન હોય ને સાચા ગુરુ છે એમ જાણે છે, અને આત્મજ્ઞાનરહિત હોય તો પણ પોતાના કુળના ગુરુને સદ્દગુરુ માનવા એ માત્ર કલ્પના છે તેથી કંઈ ભવચ્છેદ ન થાય એમ આત્માર્થી જુએ છે (૩૪)

ભાવાર્થ:-जं समंति पासह तं मोणंति पासह । જેને આત્માનું કલ્યાણ કરવુ છે તેને સાચા આત્મજ્ઞાની ગુરુ મળ્યા તો પછી લૌકિક માન્યતાઓ પ્રમાણે વર્તતા નથી, કુળગુરુ નથી, વેષ બીજો છે વગેરે શંકા ન કરે. સાચા માન્ય કરે

પ્રત્યક્ષ સદ્દગુરુ પ્રાપ્તિનો. ગણે પરમ ઉપકાર;
ત્રણે યોગ એકત્વથી, વર્તે આજ્ઞાધાર. ૩૫

અર્થ:-પ્રત્યક્ષ સદ્દગુરુની પ્રાપ્તિનો મોટો ઉપકાર જાણે; અર્થાત્

શાસ્ત્રાદિથી જે સમાધાન થઈ શકવાયોગ્ય નથી, અને જે દોષો સદ્ગુરુની આજ્ઞા ધારણ કર્યા વિના જતા નથી તે સદ્ગુરુ યોગથી સમાધાન થાય, અને તે દોષો ટળે. માટે પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુનો મોટો ઉપકાર જાણે, અને તે સદ્ગુરુ પ્રત્યે મન વચન કાયાની એકતાથી આજ્ઞાંકિતપણે વર્ત્તે. (૩૫)

ભાવાર્થ:–અનાદિ કાળથી જીવ રખડ્યો તે સદ્ગુરુ યોગના અભાવે. તે યોગ આ ભવે પ્રાપ્ત થયો છે. એ કોઈ કાળે ન મળ્યો હોય એવો લાભ છે, આત્માને પરમ ઉપકાર કરનાર છે, તેથી તેને સફળ કરવા મન, વચન ને કાયા એ ત્રણ યોગથી તે સત્પુરુષની જ આજ્ઞામાં વર્તે, જેમ એક શેઠને ત્રણ દુકાન–કાપડ, સોનાચાંદી ને ઝવેરાતની છે. ત્યા કાપડની દુકાનમા ખોટ આવે તે સોનાચાદીની દુકાનમાં નફો હોય તો પુરી પડે. ને સોનાચાંદીની દુકાનની ખોટ ઝવેરાતની દુકાનના નફાથી પુરી પડે પણ ઝવેરાતમાં ખોટ જાય તો સોનાચાંદીની દુકાનમાથી પુરી ન શકાય ને સોનાચાદીની દુકાનમા નુકસાન આવે તે કાપડના વેપારથી પુરી ન શકાય તેવી રીતે શરીરથી કોઇને હાનિ કરી હોય તેની અસર સારાં વચનથી ટાળી શકાય ને વચન ખરાબ બોલાઇ ગયુ તો પશ્ચાત્તાપ વગેરેના ભાવ કરવાથી તેની અસર ન રહે પરતુ મનના ભાવ ખોટા થતા હોય તેની અસર વચનથી—મોઢે સારુ બોલવાથી ટળે નહિ; તેમ વચન ખોટું બોલાયું હોય પછી શરીરથી કામ કરી આપે વગેરે મહેનત કરે પણ તેથી કંઈ વળે નહિ, આ રીતે પ્રથમ મન એટલે ભાવ સુધારવાની જરૂર છે તેથી મનની વૃત્તિઓ સત્પુરુષની આજ્ઞામા જોડેલી રાખે સમકિતીને વૃત્તિરૂપી દોરી તેના હાથમા હોય છે બીજામા મન જતુ રોકીને સ્મરણમા, ધ્યાનમા, સ્વાધ્યાયમાં પ્રવર્તાવે વચનને પણ સ્વાધ્યાયમા, સ્મરણમા વિનયયુક્ત બોલવામા આજ્ઞાપૂર્વક પ્રવર્ત્તાવે દેહને પણ સદ્ગુરુની ભક્તિ સેવા આસનની સ્થિરતા વગેરેમા આત્માર્થે જ પ્રવર્તાવે ત્રણ યોગ સ્વચ્છંદે વર્ત્તતા કર્મબંધ કરાવે છે તેને સદ્ગુરુની આજ્ઞામા જોડીને આત્માર્થમાં વાપરે તો આ અમૂલ્ય જોગ સાર્થક થાય, (૩૫)

એક હોય ત્રણ કાળમાં, પરમારથનો પંથ;
પ્રેરે તે પરમાર્થને, તે વ્યવહાર સમંત ૩૬

અર્થ:–ત્રણે કાળને વિષે પરમાર્થનો પથ એટલે મોક્ષનો માર્ગ એક હોવો જોઇએ, અને જેથી તે પરમાર્થ સિદ્ધ થાય તે વ્યવહાર જીવે માન્ય રાખવો જોઇએ; બીજો નહીં (૩૬)

ભાવાર્થ:–મોક્ષનો માર્ગ એક જ છે નિશ્ચય નયથી મોક્ષનો માર્ગ આત્મારૂપ જ્ઞાનદર્શનચારિત્રની એકતારૂપ સમાધિમાર્ગ છે. આત્માની શુદ્ધતા કરવા શુદ્ધ આત્માના લક્ષે આત્મામા જ સ્થિર થવું આજ યથાર્થ મોક્ષમાર્ગ છે વ્યવહારમાં અનેક સાધનો ક્રિયાઓ આ નિશ્ચય માર્ગ સાધવા કરવામા આવે છે તે દ્વારા નિશ્ચય એટલે શુદ્ધાત્માની સિદ્ધિ થાય તેટલા પ્રમાણમાં તે વ્યવહાર માર્ગ પણ સફળ છે આ ગાથામા નિશ્ચય અને વ્યવહાર બન્નેની અગત્ય બતાવી છે, નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ તો નિર્વિકલ્પ દશામાં સ્થિરતા રૂપ છે ને તે માટે કરવામાં આવતો મન વચન ને કાયાનો પુરુપાર્થ તે વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ છે. (૩૬)

એમ વિચારી અંતરે, શોધે સદ્‌ગુરુયોગ;
કામ એક આત્માર્થનું, બીજો નહીં મનરોગ. ૩૭

અર્થ:–એમ અતરમાં વિચારીને જે સદ્‌ગુરુના યોગનો શોધ, કરે, માત્ર એક આત્માર્થની ઇચ્છા રાખે, પણ માનપૂજાદિક સિદ્ધિ રિદ્ધિની કશી ઇચ્છા રાખે નહી–એ રોગ જેના મનમાં નથી (૩૭)

ભાવાર્થ:–એમ અતરમાં વિચાર કરીને સદ્‌ગુરુનો યોગ–મેળાપ શોધે–પ્રાપ્ત કરે, અથવા શોધે–સદ્‌ગુરુનો યોગ થયો હોય તેને શુદ્ધ કરે; શી રીતે શુદ્ધ કરે? સર્વે સસારિક ઇચ્છાઓનો ત્યાગ કરે ઇચ્છારૂપ રોગ છે તે માત્ર એક મોક્ષની ઇચ્છા સિવાય અન્ય કોઈ ઇચ્છા દેહ કુટુબ ધન યશ આદિની હોય તે છોડે ત્યારે સદ્‌ગુરુનો યોગ શુદ્ધ થાય, જ્ઞાની પાસે ચોખ્ખો થઇને આવે, મોક્ષ માટે જ ઇચ્છા રહે તો તેનો ને જ્ઞાનીનો મેળ મળે, સકલ્પ વિકલ્પ જે પરપદાર્થની

ઇચ્છા મમતાથી થાય છે તેમ જ ઇચ્છા–લોભને કારણે કષાયો થાય છે તે ત્યાગે ને પોતાના આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિની ઝંખના તીવ્ર હોય તે પ્રાપ્ત કરવા માટે સદ્ગુરુનો સમાગમ કરે (૩૭)

કષાયની ઉપશાંતતા, માત્ર મોક્ષ અભિલાષ;
ભવે ખેદ, પ્રાણીદયા, ત્યાં આત્માર્થ નિવાસ ૩૮

અર્થ:–જ્યાં કષાય પાતળા પડયા છે, માત્ર એક મોક્ષપદ સિવાય બીજા કોઈ પદની અભિલાષા નથી, સંસાર પર જેને વૈરાગ્ય વર્તે છે, અને પ્રાણી માત્ર પર જેને દયા છે, એવા જીવને વિષે આત્માર્થનો નિવાસ થાય (૩૮)

ભાવાર્થ:–હવે સત્સંગમાં આવે બોધ સાંભળે છતાં તેને પૂર્વ કર્મને લઈને કષાય ઉદય આવે છે કંઈ નિમિત્ત મળતાં ધર્મનાં સાધન, સાધર્મી વગેરે પ્રત્યે પણ કષાય થાય તે અનંતાનુબંધી છે. પ્રકૃતિઓનો ઉદય આવ્યા કરે ત્યારે તેને ઉપશમાવવા શું કરે ? કષાય વેદાય તેને આત્માના શત્રુ જાણે ને દૂર કરવા ક્ષમા આદિ ધારણ કરે. હું કષાય કરીશ તો મને જ કર્મ બંધાશે વળી કોઈ નિંદા વગેરે કરે કે દુઃખ આપે તો તેમાં પોતાનો દોષ હોય તો વિચારી કાઢી નાખે, દોષ ન હોય તો તે પૂર્વ કર્મનું ફળ જાણી સમતા રાખે, કર્મ નિર્જરી જાય છે એમ જાણી સંતોષ રાખે અને વૃત્તિને ધર્મ ધ્યાનમાં વિશેષ-પણે રોકે એ રીતે અભ્યાસ કરતાં કષાય મંદ પડે એટલે કે ઉપશાંત થાય ત્યારે આત્માર્થ વિચારવાનો અવકાશ મળે મૈત્રી પ્રમોદ આદિ ચાર ભાવના ભાવે એમ કષાયને દુઃખના હેતુ જાણી છોડે ઉપશમાવે ઘટાડે, ક્ષય કરે, આ લોકની અલ્પ પણ સુખેચ્છા મોક્ષના પુરુષાર્થમાં શિથિલ કરે છે તેથી સર્વ સંસારને એકાંત દુઃખરૂપ જાણી કર્મબંધ રહિત મોક્ષ સુખ પામવા ઇચ્છા પ્રયત્ન કરે તેમ જ સાથે પ્રાણીમાત્ર પર દયા હોય પોતા સમાન સર્વ જીવને ગણી અંતઃકરણ કોમળ કરે અભિમાન ત્યાગે આ લક્ષણો હોય ત્યાં આત્માર્થ એટલે મુમુક્ષુ દશા પ્રગટે છે (૩૮)

દશા ન એવી જ્યાં સુધી, જીવ લહે નહીં જોગ;
મોક્ષમાર્ગ પામે નહીં, મટે ન અંતરરોગ. ૩૯

અર્થ:—જ્યાં સુધી એવી જોગદશા જીવ પામે નહી; ત્યાં સુધી તેને મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ ન થાય, અને આત્મભ્રાંતિરૂપ અનંત દુ:ખનો હેતુ એવો અંતરરોગ ન મટે. (૩૯)

ભાવાર્થ:—આવી દશા ન આવે એટલે કે ઉપર દર્શાવેલી યોગ્યતા કષાયની મંદતા, મોક્ષ સિવાયના સંસારસુખની અભિલાષાનો ત્યાગ, સંસારનાં સુખો દુ:ખરૂપ અહિતકારી લાગે, ને સંસારી જીવો જે પરાધીન જન્મમરણ કરી રહ્યા છે ને સંસારમાં સુખ માની રહ્યા છે તેમની દયા આવે–એવો વિવેક ન પ્રગટે ત્યાં સુધી તે યોગ્ય જીવ થયો ન કહેવાય અને સદ્‌ગુરુનો જોગ તેને થાય નહિ. યોગ્યતા હોય તો સદ્‌ગુરુનો બોધ પરિણમે યોગ્યતા ન હોય તો પરિણમે નહિ, તેથી મોક્ષમાર્ગ હાથ ન લાગે અને અંતરરોગ એટલે આત્માના કષાયના ઉદયથી થતા વિભાવભાવ છે જેથી કર્મ બાંધે છે ને સંસાર વધારે છે તે વિભાવ મટે નહિ અથવા અંતર–રોગ એટલે આત્મભ્રાંતિ=મિથ્યાત્વ, તે જ્યાં સુધી યોગ્યતાવાળી દશા ન પ્રાપ્ત કરે ત્યાં સુધી તેને સદ્‌ગુરુનો યથાર્થ જોગ ન બાઝે તેથી મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવેશ ન થાય અને મિથ્યાત્વરૂપી રોગ ટળે નહિ (૩૯)

આવે જ્યાં એવી દશા, સદ્‌ગુરુબોધ સુહાય;
તે બોધે સુવિચારણા, ત્યાં પ્રગટે સુખદાય. ૪૦

અર્થ:—એવી દશા જ્યાં આવે ત્યાં સદ્‌ગુરુનો બોધ શોભે, અર્થાત્ પરિણામ પામે, અને તે બોધના પરિણામથી સુખદાયક એવી સુવિચાર દશા પ્રગટે (૪૦)

ભાવાર્થ:—પણ જ્યારે જીવમાં યોગ્યતા આવે એટલે કે તેને સંસાર એકાંત દુ:ખરૂપ લાગે, તેથી છૂટવા મોક્ષ સુખ મેળવવા સાચી કામના જાગે ને પોતાના કષાયો જે સંસાર વધારનારા છે તેને દોષરૂપ

દુઃખનાં કારણો જાણી ઉપશમાવે ત્યારે સદ્ગુરુનો બોધ જે તે કાર્યમાં તેને સહાય કરનારો છે તે તેને અતિશય પ્રિય લાગે છે. સદ્ગુરુના બોધથી જ તેને આત્માનો મોક્ષ કેવી રીતે થાય તેના ખરા વિચારો થાય મન સંસારના વિચારોમા ફરતું હતું ત્યાંથી પાછુ વળીને પોતાના આત્મહિતના વિચારમાં આવે, શાંત સ્થિર થઈ સૂક્ષ્મપણે વિચારે. સદ્ગુરુએ જે બોધ કર્યો હોય તે શાતપણે સ્થિર થઈ પોતાના આત્મર્થે સૂક્ષ્મપણે વિચારે. એમ સુવિચારણામા સ્થિર થતાં તેને આત્મસુખની ઝાંખી થાય છે. (૪૦)

જ્યાં પ્રગટે સુવિચારણા, ત્યાં પ્રગટે નિજજ્ઞાન;
જે જ્ઞાને ક્ષય મોહ થઈ; પામે પદ નિર્વાણ. ૪૧

અર્થ:–જ્યાં સુવિચારદશા પ્રગટે ત્યાં આત્મજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય અને તે જ્ઞાનથી મોહનો ક્ષય કરી નિર્વાણપદને પામે. (૪૧)

ભાવાર્થ:–સદ્ગુરુબોધે આત્મસ્વરૂપની વિચારણા કરવાથી જ્ઞાનરૂપી દીવો પ્રગટે તેનાથી અજ્ઞાન ને મોહરૂપી અંધકાર વિલય થાય ને પરિણામે સંસારથી મુક્ત થઈ આત્માના અનત સ્વાધીન સુખરૂપ મોક્ષપદમાં સ્થિતિ થાય. (૪૧)

ઊપજે તે સુવિચારણા, મોક્ષમાર્ગ સમજાય;
ગુરુ-શિષ્ય સંવાદથી, ભાખું ષટ્પદ આંહિ ૪૨

અર્થ:–જેથી તે સુવિચાર દશા ઉત્પન્ન થાય, અને મોક્ષમાર્ગ સમજવામાં આવે તે, છ પદરૂપે ગુરુ–શિષ્યના સંવાદથી કરીને અહીં કહુ છુ. (૪૨)

ભાવાર્થ:–આત્મસિદ્ધિ લખવાનુ પ્રયોજન હવે કહે છે કે જીવોને એવી સુવિચારણા ઊપજે અને મોક્ષમાર્ગ શું તે યથાર્થ સમજાય એ હેતુથી ગુરુ–શિષ્યના સંવાદ રૂપે છ પદ અહી કહુ છુ. સુવિચારણા જાગે ત્યારે બોધમા કહ્યું હોય તેથી ઘણુ વધારે વિચારી શકે. જેમકે “આત્મા છે” એનો વિચાર કરતા તે ઇન્દ્રિયથી જણાતો નથી પરંતુ

અદર અનુભવ કરનાર અને જાણનાર એવો "હું" અનુભવમાં આવે છે, તે દરેકને અનુભવથી જણાય છે, તે રીતે વિચારે "સરી એ બોધ પ્રવાહનીજી, એ વિણ શ્રુત થલરૂપ" ..એ રીતે જે સાંભળ્યુ તેને આધારે પોતા પર ઘટાવીને અનુભવપૂર્વક વિચારે એમ વિશેષપણે વિચારે નહિ અને માત્ર યાદ રાખે તો ખધિયાર પાણી ખાડામાં ખરાબ થઈજાય તેમ મળેલુ જ્ઞાન બોજારૂપ–દુ.ખરૂપ થાય (૪૨)

ષટ્પદ નામ કથન

'આત્મા છે,' 'તે નિત્ય છે' 'છે કર્તા નિજકર્મ,'
'છે ભોક્તા,' વળી 'મોક્ષ છે', 'મોક્ષઉપાય' સુધર્મ, ૪૩

અર્થ:—'આત્મા છે,' તે આત્મા નિત્ય છે' 'તે આત્મા પોતાના કર્મનો કર્તા છે,' 'તે કર્મનો ભોક્તા છે, 'તેથી મોક્ષ થાય છે,' અને, 'તે મોક્ષનો ઉપાય એવો સત્ધર્મ છે.' (૪૩)

ભાવાર્થ:—આત્મા છે .. મોક્ષનો ઉપાય સુધર્મ છે જે ધર્મ આત્માને સસાર પરિભ્રમણથી મુક્ત કરે તે યથાર્થ હિતકારી ધર્મ કહેવાય (૪૩)

ષટ્સ્થાનક સંક્ષેપમાં, ષટ્દર્શન પણ તેહ;
સમજાવા પરમાર્થને, કહ્યાં જ્ઞાનીએ એહ. ૪૪

અર્થ:—એ છ સ્થાનક અથવા છ પદ અહી સક્ષેપમાં કહ્યાં છે. અને વિચાર કરવાથી ષટ્દર્શન પણ તે જ છે પરમાર્થ સમજવાને માટે જ્ઞાની પુરુષે એ છ પદો કહ્યાં છે (૪૪)

ભાવાર્થ:—આ ષટ્ સ્થાનક એટલે સમકિતને રહેવાનાં સ્થાન છે એનો વિચાર કરતાં સમકિત થાય આમાં છ દર્શનની વાત પણ સાથે સાથે આવી જશે તે છ દર્શનમાં મતભેદ કરીને જુદા જુદા ધર્મવાળા ઝઘડો કરે છે તેમ ન થવા અહી તો માત્ર પરમાર્થ=શુદ્ધાત્મા સમજાય તે અર્થે જ જ્ઞાનીપુરુષે બોધ કર્યો છે મતભેદમાં ન પડતા એક આત્મા તરફ વાંચનારનુ લક્ષ જોડાય એ હેતુથી આત્મસિદ્ધિની

રચના છે 'કોઈ આત્મા નથી એમ માને છે' તેનુ નિરાકરણ પ્રથમપદથી કર્યું છે કોઈ આત્માને ક્ષણિક માને છે તેનુ નિરાકરણ બીજા પદથી કર્યું છે કેટલાક "કર્ત્તા નથી ભોક્તા છે" એમ માને છે તેનું નિરાકરણ ત્રીજા પદથી, તથા કોઈ કર્ત્તા ભોક્તા નથી કર્મ જ નથી એમ માને છે તેનુ નિરાકરણ ૪ થા પદથી કર્યું છે વળી કોઈ મોક્ષ નથી એમ માને છે તેનુ નિરાકરણ પાચમા પદથી કર્યું છે, જેઓ આત્મા, કર્મ કે મોક્ષને માનતા નથી; તેઓ મોક્ષનો ઉપાય પણ માનતા નથી. અહીં છએ દર્શનની શંકાઓનુ નિરાકરણ કરીને શુદ્ધાત્માની પ્રાપ્તિનો માર્ગ બતાવ્યો છે (૪૪)

(૧) શંકા—શિષ્ય ઉવાચઃ-

નથી દૃષ્ટિમાં આવતો, નથી જણાતું રૂપ;
બીજો પણ અનુભવ નહીં, તેથી ન જીવસ્વરૂપ ૪૫

અર્થ:—દૃષ્ટિમાં આવતો નથી, તેમ જેનું કંઇ રૂપ જણાતું નથી તેમ સ્પર્શાદિ બીજા અનુભવથી પણ જણાવાપણું નથી, માટે જીવનુ સ્વરૂપ નથી, અર્થાત્ જીવ નથી (૪૫)

ભાવાર્થ:—પ્રથમ પદ માટે શિષ્ય શંકા કરે છે. આત્મા દેખાતો નથી માટે દર્શન રૂપ નથી, તેનુ કઈ રૂપ જાણવામાં આવતું નથી માટે જ્ઞાનરૂપ નથી અને બીજી રીતે તેનો અનુભવ થતો નથી તેથી ચારિત્રરૂપ નથી શિષ્ય ભણેલો છે તેથી જૈન સિદ્ધાંતમાં જે આત્માનો સ્વભાવ દર્શનજ્ઞાનચારિત્ર રૂપ કહ્યો છે, તેનો જ નિષેધ કરી, જીવ નથી એમ શંકા કરી છે (૪૫)

અથવા દેહ જ આત્મા, અથવા ઇંદ્રિય પ્રાણ;
મિથ્યા જુદો માનવો, નહીં જુદું એંધાણ. ૪૬

અર્થ:—અથવા દેહ જ છે તે આત્મા છે, અથવા ઇંદ્રિયો છે તે આત્મા છે, અથવા શ્વસોચ્છ્વાસ છે તે આત્મા છે, અર્થાત્ એ સૌ એકના એક દેહરૂપે છે, માટે આત્માને જુદો માનવો તે મિથ્યા છે, કેમકે તેનુ કશુ જુદુ એધાણ એટલે ચિન્હ નથી.

ભાવાર્થ:—પછી તે કહે છે કે દેહ તે જ આત્મા છે, દેહ જડ છે ને જાણતો નથી એમ કોઈ કહે તો ઇંદ્રિયો જાણે છે તે આત્મા છે, ઇન્દ્રિયો કામ કરતી અટકે છતાં શ્વાસોચ્છ્વાસ હોય ત્યાં સુધી જીવ છે એમ મનાય છે તે ઉપરથી પ્રાણ=શ્વાસ તે જ આત્મા છે. આ ત્રણ સિવાય બીજું ચેતનનુ લક્ષણ ઇન્દ્રિગોચર નથી છતાં તમે જુદુ ચેતન માનો તો તે તમારું મિથ્યાત્વ છે! કારણ કે તે ચેતનની કોઈ નિશાની છે જ નહિ (૪૬)

વળી જો આત્મા હોય તો, જણાય તે નહિ કેમ?
જણાય જો તે હોય તો, ઘટ પટ આદિ જેમ. ૪૭

અર્થ:—અને જો આત્મા હોય તો તે જણાય શા માટે નહી? જો ઘટ, પટ આદિ પદાર્થો છે તે જેમ જણાય છે, તેમ આત્મા હોય તો શા માટે ન જણાય? (૪૭)

ભાવાર્થ:—જો આત્મા કોઈ પદાર્થ હોય તો જેમ દેહ વગેરે જણાય છે તેમ જણાવો જોઇએ પરંતુ એવો આત્મા નામનો કોઈ પદાર્થ જોવા જાણવામા કે અનુભવવામા આવતો નથી (૪૭)

માટે છે નહિ આતમા, મિથ્યા મોક્ષ ઉપાય;
એ અંતર શંકા તણો, સમજાવો સદુપાય. ૪૮

અર્થ:—માટે આત્મા છે નહી, અને આત્મા નથી એટલે તેના મોક્ષના અર્થે ઉપાય કરવા તે ફોગટ છે, તે મારા અતરની શકાનો કંઇપિણ સદુપાય સમજાવો એટલે સમાધાન હોય તે કહો

ભાવાર્થ:—માટે આત્મા નથી અને તેથી મોક્ષનો ઉપાય-ધર્મ કરવો નિરર્થક લાગે છે આ મુજબ પોતાની માન્યતા દર્શાવી તે દૂર કરવાનો સત્ય ઉપાય હોય તો સમજાવવા શિષ્યે વિનતિ કરી છે (૪૮)

(૧) સમાધાન—સદ્ગુરુ ઉવાચ:

ભાસ્યો દેહાધ્યાસથી, આત્મા દેહસમાન;
પણ તે બન્ને ભિન્ન છે, પ્રગટ લક્ષણે ભાન. ૪૯

ભાસ્યો દેહાધ્યાસથી, આત્મા દેહસમાન;
પણ તે બન્ને ભિન્ન છે, જેમ અસિ ને મ્યાન ૫૦

અર્થ:—દેહાધ્યાસથી એટલે અનાદિકાળથી અજ્ઞાનને લીધે દેહનો પરિચય છે, તેથી આત્મા દેહ જેવો અર્થાત્ તને દેહ ભાસ્યો છે; પણ આત્મા અને દેહ બન્ને જુદા જુદાં છે, કેમકે બેય જુદાં જુદાં લક્ષણથી પ્રગટ ભાનમાં આવે છે.

અનાદિકાળના અજ્ઞાનને લીધે દેહના પરિચયથી દેહ જ આત્મા ભાસ્યો છે; અથવા દેહ જેવો આત્મા ભાસ્યો છે; પણ જેમ તલવાર ને મ્યાન, મ્યાનરૂપ લાગતાં છતા બન્ને જુદાં જુદાં છે, તેમ આત્મા અને દેહ બન્ને જુદાં જુદાં છે (૪૯–૫૦)

ભાવાર્થ:—આત્મા છે એ પદ સમજાવવામા અહી દેહ અને આત્મા એ બે પદાર્થ તરફ ધ્યાન ખેચ્યુ છે અનાદિ કાળથી જીવ આત્માને ભૂલી ગયો છે તેનુ કારણ કે તે જેટલી ઇન્દ્રિય મળી હોય તે દ્વારા બહારને બહાર જ જોયા કરે છે मत्तश्च्युत्वेन्द्रियद्वारैः पतितो विषयेष्वहम् । तान्प्रपद्याहमिति मा पुरा–वेद न तत्त्वत ॥ १६ ॥ (સમાધિશતક) ઇન્દ્રિયોને પ્રાપ્ત કરીને એકેન્દ્રિયથી પચેન્દ્રિય સુધીના ભવમાં વિષયોરૂપ કૂવામાં પડ્યો તેથી આત્માને જાણી શક્યો નહિ સત્સગમા પણ મિથ્યાગ્રહ, સ્વચ્છંદ, પ્રમાદ અને ઇન્દ્રિયવિષયથી આત્મા પ્રત્યે ઉપેક્ષા થાય તો સત્સગ સફળ ન થાય એમ કહ્યું છે પરતુ સાચી ભક્તિથી આ દોષો જાય કારણ કે સત્પુરુષ પ્રત્યે રુચિ થતાં તેમને ઘડી પણ ન વિસરે, ત્યારે ઇન્દ્રિયોના વિષયો પ્રત્યે ઉદાસીનતા આવે અને આત્માનો લક્ષ થાય.

આત્મા શાથી જણાય? વિચાર પૂર્વક ભેદ પાડવાથી અગ્નિ હોય તે ચીપિયાથી પકડાય તેમ આત્મા ઓળખવા તેના લક્ષણો વિચારે; જ્ઞાન દર્શન રૂપ તે જ આત્મા તેને બીજા વિભાવો, ઇચ્છાઓ સકલ્પ વિકલ્પ આદિથી જુદો પાડે. બુદ્ધિરૂપી છીણીથી જડ ચેતનના લક્ષણ

જુદાં જુદાં વિચારે. બધામાં જાણનાર જોનાર જુદો છે, તે આત્મા છે.

"સમર્તા, રમતા, ઊરધતા, જ્ઞાયકતા, સુખભાસ;
વેદકતા, ચૈતન્યતા, એ સબ જીવ વિલાસ."

ઝાડ લીલુ સુંદર દેખાય છે ત્યાં જડ ન જુએ પરંતુ તેની રમણીયતા આત્માને લઈને છે માટે ત્યાં આત્મા છે એમ જુએ. વળી મારો આત્મા છે તો જાણી રહ્યો છે. એમ આત્મા અરૂપી છે પરંતુ તે તેના લક્ષણોથી પકડી શકાય છે. તેને લક્ષણોથી ભિન્ન પાડી સતત અનુભવ કરી મ્યાન ને તલવારની જેમ દેહથી ભિન્ન આત્મા છે એ શ્રદ્ધા દઢ કરી લેવી ઇન્દ્રિયોથી દેખાતા જડ પદાર્થો ક્ષણે ક્ષણે પલટાતા નાશવંત છે તેમાં આત્માની ભ્રાંતિ ન કરવી, મોહ ન કરવો એક આત્માનો જ લક્ષ કરવો. (૪૦–૫૦)

જે દ્રષ્ટા છે દૃષ્ટિનો, જે જાણે છે રૂપ;
અબાધ્ય અનુભવ જે રહે, તે છે જીવસ્વરૂપ ૫૧.

અર્થ:—તે આત્મા દૃષ્ટિ એટલે આંખથી ક્યાંથી દેખાય ? કેમકે ઊલટો તેનો તે જોનાર છે સ્થૂળસૂક્ષ્માદિ રૂપને જે જાણે છે, અને સર્વને બાધ કરતાં કોઈ પણ પ્રકારે બાધ કરી શકાતો નથી એવો બાકી જે અનુભવ રહે છે તે જીવનુ સ્વરૂપ છે. (૫૧)

ભાવાર્થ:—"નથી દૃષ્ટિમાં આવતો.. ..." તેના જવાબમાં "જે દૃષ્ટા છે દૃષ્ટિનો....." બીજુ દેખાય છે પણ આત્મા દેખાતો નથી તેનુ રૂપ દેખાતુ નથી તેના જવાબમાં સદ્ગુરુ કહે છે કે જે દૃષ્ટિથી અન્ય રૂપને જુએ છે, જાણે છે, તેને જ જોને જાણ તે પોતે જ આત્મા છે "બીજો પણ અનુભવ નહિ" એમ કહ્યુ તો કે બધુ છોડી દઈએ પણ છેવટે જે હમેશાં સાથે જ રહે તે આત્મા પોતે જ અનુભવ રૂપ છે. "તેથી ન જીવસ્વરૂપ," તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે તે પોતે જ પ્રત્યક્ષ જીવ સ્વરૂપ છે જેનો અનુભવ નિરંતર અસ્ખલિતપણે થયા કરે છે તે પોતે જ આત્મા છે પ્રત્યેક અવસ્થામાં ,'હુ છુ" એવું જણાય છે તે જ અબાધ્ય અનુભવ સ્વરૂપ આત્મા છે (૫૧)

છે ઇન્દ્રિય પ્રત્યેકને, નિજ નિજ વિષયનું જ્ઞાન;
પાંચ ઇંદ્રિના વિષયનું, પણ આત્માને ભાન. ૫૨.

અર્થ:—કર્ણેન્દ્રિયથી સાંભળ્યુ તે તે કર્ણેન્દ્રિય જાણે છે, પણ ચક્ષુ-ઇન્દ્રિય તેને જાણતી નથી. અને ચક્ષુ-ઇંદ્રિયે દીઠેલું તે કર્ણેન્દ્રિય જાણતી નથી. અર્થાત્ સૌ સૌ ઇન્દ્રિયને પોતપોતાના વિષયનુ જ્ઞાન છે, પણ બીજી ઇંદ્રિયોના વિષયનું જ્ઞાન નથી અને આત્માને તો પાચે ઇંદ્રિના વિષયનુ જ્ઞાન છે અર્થાત્ જે તે પાંચે ઇંદ્રિયોના ગ્રહણ કરેલા વિષયને જાણે છે તે, 'આત્મા' છે, અને આત્મા વિના એકેક ઇંદ્રિય એકેક વિષયને ગ્રહણ કરે એમ કહ્યું તે પણ ઉપચારથી કહ્યું છે (૫૨)

ભાવાર્થ:—દરેક ઇંદ્રિય પોતાનુ કાર્ય ભિન્ન ભિન્ન કરે છે પણ તે દરેકમા જાણવાનુ કામ કરનાર આત્માનો ઉપયોગ તો એકનો એક જ છે પાંચેય ઇંદ્રિયના વિષયોને જાણનારો સ્મૃતિમાં રાખનારો ઇંદ્રિયોથી ભિન્ન આત્મા છે (૫૨)

દેહ ન જાણે તેહને, જાણે ન ઇંદ્રિય પ્રાણ;
આત્માની સત્તા વડે, તેહ પ્રવર્તે જાણ. ૫૩.

અર્થ:—દેહ તેને જાણતો નથી, ઇંદ્રિયો તેને જાણતી નથી. અને શ્વાસોચ્છ્વાસરૂપ પ્રાણ પણ તેને જાણતો નથી, તે સૌ એક આત્માની સત્તા પામીને પ્રવર્તે છે, નહી તો જડપણે પડયાં રહે છે, એમ જાણ (૫૩)

ભાવાર્થ:—"અથવા દેહ જ આત્મા દેહથી ચેતન છે દેહ ઇંદ્રિયો તેના જવાબમાં કહે છે કે આત્મા દેહથી જુદો ચેતન છે. દેહ ને ઇંદ્રિયો જડ છે, તેનાથી આત્મા જણાતો નથી. જ્યાં સુધી દેહ ઇંદ્રિયો સાથે આત્માનો સયોગ છે, ત્યા સુધી તે પોતપોતાનુ કાર્ય કરી શકે આમાની સત્તા ચાલી જાય તો તે જડ અચેતન જેવા પડી રહે છે જેની શક્તિથી દેહ ઇંદ્રિયો વગેરે પોતાનુ કાર્ય કરે છે અને તેના જવાથી તે અચેતન નિષ્ક્રિય બની જાય છે તે ચેતન વસ્તુ આવશ્યક છે તેને જુદો ન માનવો એ જ મિથ્યાત્વ કહેવાય ! આત્માની સત્તા છે તો શરીરના જુદા જુદા

અવયવો રૂપી યંત્રો પોતાનાં ભિન્ન ભિન્ન કાર્યો કરે છે. આત્મા ન હોય તો શબવત્ શરીર કોઈ કાર્યમા પ્રવર્તી શકે નહિ (૫૩)

સર્વ અવસ્થાને વિષે, ન્યારો સદા જણાય;
પ્રગટરૂપ ચૈતન્યમય, એ એંધાણ સદાય. ૫૪

અર્થ:—જાગ્રત, સ્વપ્ન, અને નિદ્રા એ અવસ્થાંમાં વર્તતો છતાં તે તે અવસ્થાઓથી જુદો જે રહ્યા કરે છે, અને તે તે અવસ્થા વ્યતીત થયે, પણ જેનુ હોવાપણુ છે, અને તે તે અવસ્થાને જે જાણે છે, એવો પ્રગટસ્વરૂપ ચૈતન્યમય છે અર્થાત્ જાણ્યા કરે છે એવો જેનો સ્વભાવ પ્રગટ છે અને તેની નિશાની સદાય વર્તે છે, કોઈ દિવસ તે નિશાનીનો ભગ થતો નથી (૫૪)

ભાવાર્થ:—" નહિ જુદુ એંધાણ" એના ઉત્તરમાં કહે છે કે બાળ, વૃદ્ધ, દેવ, નારક, મનુષ્ય ભણેલા અભણ એમ કર્માધીન અમુક અવસ્થાઓ પલટાય છે પરંતુ તે સર્વમાં આત્મા તો તેનો તે જ રહે છે, પલટાતો નથી કર્મને આધીન જડ દેહની અવસ્થાઓ છે તેથી ભિન્ન ચૈતન્ય (જ્ઞાનદર્શન ગુણની વિશેષતાથી અનુભવાતો આત્મા હમેશાં જુદો તરી આવે છે (૫૪)

ઘટ, પટ આદિ જાણ તું, તેથી તેને માન;
જાણનાર તે માન નહિ, કહીયે કેવું જ્ઞાન? ૫૫

અર્થ:—ઘટ, પટ, આદિને તુ પોતે જાણે છે, 'તે છે' એમ તુ માને છે, અને જે તે ઘટ પટ આદિનો જાણનાર છે તેને માનતો નથી, એ જ્ઞાન તે કેવું કહેવુ? (૫૫)

ભાવાર્થ:—"વળી જો આત્મા હોય તો.. .ઘટપટ આદિ જેમ" (૩૭) શિષ્યે પૂછ્યુ કે આત્મા હોય તો જેમ ઘટપટ વગેરે આદિ જુએ છે તો જોનાર વગર શી રીતે જુએ છે? જે જ્ઞાનરૂપ આત્મામાં ઘટપટ જણાય છે તે જાણનાર આત્માને જ તુ ન માને એ

તારું જ્ઞાન કેવું છે? (૫૫)

પરમ બુદ્ધિ કૃષ દેહમાં, સ્થૂળ દેહ મતિ અલ્પ;
દેહ હોય જો આત્મા, ઘટે ન આમ વિકલ્પ ૫૬

અર્થ:—દુર્બળ દેહને વિષે પરમ બુદ્ધિ જોવામાં આવે છે, અને સ્થૂળ દેહને વિષે થોડી બુદ્ધિ પણ જોવામાં આવે છે; જો દેહ જ આત્મા હોય તો એવો વિકલ્પ એટલે વિરોધ થવાનો વખત ન આવે (૫૬)

ભાવાર્થ:—"અથવા દેહ જ આત્મા" આ શંકા દૂર કરવા તર્કથી કહે છે કે દેહ જ આત્મા એટલે જ્ઞાન દર્શન રૂપ ચૈતન્ય હોય તો દેહ જાડો થાય તેમ જ્ઞાન વધવુ જોઇએ અને પાતળો થાય તેમ ઘટવુ જોઇએ પરંતુ તેમ બનતુ નથી, ઘણીવાર પુષ્ટ શરીરધારી મલ્લ વગેરેમા જ્ઞાન અલ્પ હોય છે અને કોઇ કૃષ થયા હોય છતા મહાબુદ્ધિવાળા હોય છે તપથી શરીરકૃશ થવા છતાં યોગીઓને અવધિ વગેરે વિશેષ જ્ઞાન પ્રગટે છે દેહ તે જ આત્મા હોય તો આ પ્રમાણે બને નહિ વિકલ્પ=બનાવ (૫૬)

જડ ચેતનનો ભિન્ન છે, કેવળ પ્રગટ સ્વભાવ;
એકપણું પામે નહીં, ત્રણે કાળ દ્વયભાવ. ૫૭

અર્થ:—કોઈ કાળે જેમાં જાણવાનો સ્વભાવ નથી તે જડ; અને સદાય જે જાણવાના સ્વભાવવાન છે તે ચેતન, એવો બેયનો કેવળ જુદો સ્વભાવ છે, અને તે કોઈપણ પ્રકારે એકપણુ પામવા યોગ્ય નથી. ત્રણે કાળ જડ જડ ભાવે, અને ચેતન ચેતન ભાવે રહે એવો બેયનો જુદો જુદો દ્વૈતભાવ પ્રસિદ્ધ જ અનુભવાય છે (૫૭)

ભાવાર્થ:—જડ ને ચેતન બે તદન ભિન્ન છે છતાં એક મનાય છે તે પહેલી બે ગાથાઓમા કહ્યુ છતાં તે બરાબર દઢ કરી નાખવાની જરૂર હોવાથી ફરી સ્પષ્ટપણે કહે છે કે જડનો સ્વભાવ અને ચેતનનો સ્વભાવ એ બે તદ્દન જુદે જુદા છે. જડમા જાણવાનો સ્વભાવ જરા-પણ નથી ને ચેતનમાં રૂપ રસ આદિ નથી ચેતન હમેશા જાણવાનું

જ કાર્ય કરે છે ને કરશે અને જડ જાણી શકતું નથી. જડ કોઈ કાળે ચેતન ન થાય ને ચેતન કોઈ કાળે જડ ન થાય, એ તદ્દન જુદા સ્વભાવવાળા પદાર્થ છે ને ત્રણે કાળ જુદા જ રહે છે પરસ્પર ગુણોનુ સંક્રમણ કરીને સરખા કદી પણ ન થાય. (૭)

આત્માની શંકા કરે, આત્મા પોતે આપ;
શંકાનો કરનાર તે, અચરજ એહ અમાપ. ૫૮

અર્થ:—આત્માની શંકા આત્મા આપે પોતે કરે છે જે શંકાનો કરનાર છે, તે જ આત્મા છે, તે પોતાને જાણતો નથી, એ માપ ન થઈ શકે એવુ આશ્ચર્ય છે (૫૮)

ભાવાર્થ:—"માટે છે નહિ આત્મા .." શિષ્યે છેવટે કહ્યું હતુ કે આત્મા નથી તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે આત્મા નથી એમ કહેનારો કોઈ ન હોય તો એ વાક્ય જ ન નીકળે આરસામાં પ્રતિબિંબ દેખાય તેને માનીએ અને આરસાને ન માનીએ તેની માફક આત્મા દ્વારા બાહ્ય પદાર્થો ઘટપટ જણાય છે તેને માને છે અને જેને લઈને જણાઈ આવે છે, તે ચેતન જાણનાર જોનાર પોતે હાજર છે તેને જ માનતો નથી પર વસ્તુઓ આત્માના જ્ઞાનદર્શનમાં જણાય છે તેને જાણે છે માને છે પણ જેમા જણાય છે તે આત્માને જાણતો માનતો નથી એ મહાન આશ્ચર્ય છે આત્માનો જ્ઞાનગુણ પરને પ્રકાશવામા રોકાઈ ગયો છે તેથી સ્વપ્રકાશ=આત્માને જાણવા જોવાનો અવકાશ રહેતો નથી; આથી પોતાને પોતાના અસ્તિત્વની વિચિત્ર શંકા ઉપસ્થિત થઈ છે (૫૮)

(૨) શંકા—શિષ્ય ઉવાચ.—

આત્માના અસ્તિત્વના, આપે કહ્યા પ્રકાર;
સંભવ તેનો થાય છે, અંતર કર્યે વિચાર. ૫૯

અર્થ:—આત્માના હોવાપણા વિષે આપે જે જે પ્રકાર કહ્યા તેનો અંતરમાં વિચાર કરવાથી સભવ થાય છે. (૫૯)

ભાવાર્થ:—સદ્‌ગુરુએ 'આત્માનાં હોવાપણા'માટે જે વિચારો દર્શાવ્યા તેને ઊંડા ઉતરી વિચારવાથી શિષ્યને તે સત્ય લાગ્યા. દરેક પદની શંકા ને તેનું સમાધાન અંતરંગમાં ઝીણવટથી વિચારી 'આત્મા છે' એની ખાત્રી કરી લેવી. અનુભવ પૂર્વક દૃઢ શ્રદ્ધા થાય તો બીજા જન્મમાં પણ, કોઈ કાળે પણ ફરે નહિ. (૫૯)

બીજી શંકા થાય ત્યાં, આત્મા નહીં અવિનાશ;
દેહયોગથી ઊપજે, દેહવિયોગે નાશ. ૬૦

અર્થ:—પણ બીજી એમ શંકા થાય છે કે, આત્મા છે તો પણ તે અવિનાશ એટલે નિત્ય નથી; ત્રણે કાળ હોય એવો પદાર્થ નથી. માત્ર દેહના સંયોગથી ઉત્પન્ન થાય, અને વિયોગે નાશ પામે. (૬૦)

ભાવાર્થ:—હવે આત્મા નિત્ય નથી ક્ષણિક છે એ શંકા ઋજુ-સૂત્ર નયના બે ભેદે કરી છે. એક સ્થૂળ ભવ પર્યાયની અપેક્ષાએ અને બીજી સૂક્ષ્મ સમયે સમયે પલટાતા પર્યાયની અપેક્ષાએ. પ્રથમ એવો મત કહ્યો આત્મા પંચભૂત રૂપ દેહના સંયોગથી ઊપજે છે અને પંચભૂત વિખરાતા નાશ પામે છે. (૬૦)

અથવા વસ્તુ ક્ષણિક છે, ક્ષણે ક્ષણે પલટાય;
એ અનુભવથી પણ નહીં, આત્મા નિત્ય જણાય. ૬૧

અર્થ:—અથવા વસ્તુ ક્ષણે ક્ષણે બદલાતી જોવામાં આવે છે, તેથી સર્વ વસ્તુ ક્ષણિક છે, અને અનુભવથી જોતા પણ આત્મા નિત્ય જણાતો નથી. (૬૧)

ભાવાર્થ:—બીજો મત એવો કહ્યો કે દ્રવ્ય ક્ષણે ક્ષણે નાશ પામે છે પરંતુ વાસના રહે છે તેથી ક્ષણે ક્ષણે કરી ઊપજે છે, વસ્તુનો સ્વભાવ તો ક્ષણિક નાશરૂપ જ છે અને જ્યારે વાસનાનો નાશ થાય છે ત્યારે આત્માનો સર્વથા નાશ અથવા નિર્વાણ-મોક્ષ થાય છે. આત્મા ક્ષણે ક્ષણે પલટાતો અનુભવાય છે તેથી તે ક્ષણિક છે એમ શિષ્ય શંકા કરે છે. (૬૧)

(૨) સમાધાન—સદ્ગુરુ-ઉવાચ:—

દેહ માત્ર સંયોગ છે, વળી જડ રૂપી દૃશ્ય;
ચેતનનાં ઉત્પત્તિ લય, કોના અનુભવ વશ્ય? ૬૨

અર્થ:—દેહ માત્ર પરમાણુનો સયોગ છે, અથવા સયોગે કરી આત્માના સબધમા છે. વળી તે દેહ જડ છે રૂપી છે અને દૃશ્ય એટલે બીજા કોઈ દૃષ્ટાનો તે જાણવાનો વિષય છે; એટલે તે પોતે પોતાને જાણતો નથી; તો ચેતનના ઉત્પત્તિ અને નાશ તે કયાથી જાણે? તે દેહના પરમાણુનો વિચાર કરતા પણ તે જડ જ છે, એમ સમજાય છે. તેથી તેમાથી ચેતનઉત્પત્તિ થવા યોગ્ય નથી, અને ઉત્પત્તિ થવા યોગ્ય નથી તેથી ચેતન તેમા નાશ પણ પામવા યોગ્ય નથી. વળી તે દેહ રૂપી એટલે સ્થૂલાદિ પરિણામવાળો છે; અને ચેતન દ્રષ્ટા છે, ત્યારે તેના સયોગથી ચેતનની ઉત્પત્તિ શી રીતે થાય? અને તેમા લય પણ કેમ થાય? દેહમાથી ચેતન ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેમા જ નાશ પામે છે, એ વાત કોના અનુભવને વશ રહી? અર્થાત્ એમ કોણે જાણ્યુ? કેમકે જાણનાર એવા ચેતનની ઉત્પત્તિ દેહથી પ્રથમ છે નહીં, અને નાશ તો તેથી પહેલા છે; ત્યારે એ અનુભવ થયો કોને? (૬૨)

ભાવાર્થ:—દેહથી આત્મા ઉત્પન્ન થાય એમ કહ્યુ તો દેહ પોતે ચેતન રહિત છે બીજા વડે જણાય જોવાય એવો છે, તે આત્માના ઉત્પત્તિલયને જાણી જોઈ શકે નહિ. તો પછી આત્માના ઉત્પત્તિલય કહ્યા તેને કોણ જાણે? આત્મા પોતે ઉત્પન્ન થયો એમ ન જાણી શકે કારણ કે ઉત્પન્ન થયા પહેલાં પોતાનો અભાવ હતો તેથી તે અભાવ અવસ્થાનો અનુભવ તેને ન હોય અને મરણ પછી તેનો નાશ થાય તો તે નાશ અવસ્થા જાણનાર પોતે ન રહ્યો. ચેતનના ઉત્પત્તિ ને નાશ ચેતન પોતે જાણી ન શકે, કોઈ બીજો જે આગળ પાછળ હયાત હોય તે જાણે તેમાં જડ તો જાણતું નથી તો અત્યારે જે એમ માને છે કે જન્મ પહેલાં આત્મા હતો ને મરણ પછી નહિ હશે તે અનુભવ

પૂર્વક નથી, પણ અજ્ઞાનયુક્ત કલ્પનાથી મનાય છે. આત્મા અરૂપી જ્ઞાનસ્વરૂપ અખંડ છે. જન્મમરણ દેહના સંયોગ વિયોગથી છે. (૬૨)

જેના અનુભવ વશ્ય એ, ઉત્પન્ન લયનું જ્ઞાન;
તે તેથી જુદા વિના, થાય ન કેમે ભાન; ૬૩

અર્થ:—જેના અનુભવમાં એ ઉત્પત્તિ અને નાશનું જ્ઞાન વર્તે, તે ભાન તેથી જુદા વિના કોઈ પ્રકારે પણ સંભવતું નથી, અર્થાત્ ચેતનનાં ઉત્પત્તિ લય થાય છે એવો કોઈને પણ અનુભવ થવા યોગ્ય છે નહીં. (૬૩)

ભાવાર્થ:—જો તું એમ કહે કે આત્માની ઉત્પત્તિ ને નાશનો અનુભવ પોતાને થાય છે તો તે બનવું અશક્ય છે, કારણ કે નાશ થયો એમ જાણનારો જુદો હોય તો જ કહી શકે અને આત્માનો નાશ થયો તે જાણનાર આત્મા રહ્યો તો તેનો નાશ થયો એમ કહેવાય જ નહિ (૬૩)

જે સંયોગો દેખિયે, તે તે અનુભવ દ્રશ્ય,
ઊપજે નહિ સંયોગથી, આત્મા નિત્ય પ્રત્યક્ષ. ૬૪

અર્થ:—જે જે સંયોગો દેખીએ છીએ તે તે અનુભવ સ્વરૂપ એવા આત્માના દ્રશ્ય એટલે તેને આત્મા જાણે છે, અને તે સંયોગનું સ્વરૂપ વિચારતા એવો કોઈ પણ સંયોગ સમજાતો નથી કે જેથી આત્મા ઉત્પન્ન થાય છે, માટે આત્મા સંયોગથી નહીં ઉત્પન્ન થયેલો એવો છે, અર્થાત્ અસંયોગી છે, સ્વાભાવિક પદાર્થ છે, માટે તે પ્રત્યક્ષ 'નિત્ય' સમજાય છે (૬૪)

ભાવાર્થ:—આત્મા પોતાથી ભિન્ન દેહ ઘટ પટ વગેરે સંયોગિક જડ પદાર્થોને સંયોગથી ઊપજતા ને વિખરાઈ જતા અનુભવે છે પરંતુ એ રીતે કોઈ વસ્તુઓ મેળવવાથી પ્રગટ થનારો પદાર્થ આત્મા નથી ત્યારે કેવો છે ? નિત્ય છે અને પ્રત્યક્ષ=આત્મજ્ઞાનથી જ અનુભવાય છે. પાઠાન્તર—"અસ્પર્શ્ય"=દેહમાં રહ્યા છતાં તે પુદ્ગલની સાથે

એકમેક ક્યારેય થતો નથી હમેશાં જલકમલવત્ અસ્પર્શ છે તેને જડની સાથે મળવાપણુ છે જ નહિ (૬૪)

જડથી ચેતન ઊપજે, ચેતનથી જડ થાય;
એવો અનુભવ કોઈને, ક્યારે કદી ન થાય; ૬૫

અર્થ:—જડથી ચેતન ઊપજે, અને ચેતનથી જડ ઉત્પન્ન થાય એવો કોઈને ક્યારે કદી પણ અનુભવ થાય નહી (૬૫)

ભાવાર્થ:—"દેહ યોગથી ઊપજે, દેહ વિયોગે નાશ"–તેના ઉત્તરમા કહે છે કે જડથી ચેતન ઊપજે ને ચેતનમાંથી જડ બને એવો અનુભવ કોઈ કાળે કોઇને પણ થાય નહી. (૬૫)

કોઈ સંયોગોથી નહિ, જેની ઉત્પત્તિ થાય;
નાશ ન તેનો કોઈમાં, તેથી નિત્ય સદાય. ૬૬

અર્થ:—જેની ઉત્પત્તિ કોઈ પણ સયોગથી થાય નહી, તેનો નાશ પણ કોઇને વિષે થાય નહી, માટે આત્મા ત્રિકાળ "નિત્ય" છે, (૬૬)

ભાવાર્થ—જન્મ્યુ તે મરે, જે ઉત્પન્ન થાય તે જ નાશ થાય એવો નિયમ છે તેને આધારે કહે છે કે આત્મા સયોગથી ઉત્પન્ન થયો નથી તેથી તેનો નાશ થઈ અન્ય દ્રવ્ય રૂપે વિખરાઈ જાય એમ પણ બનતુ નથી, આજ વાત ફરીથી ૭૦ મી ગાથામાં કહી છે. (૬૬)

ક્રોધાદિ તરતમ્યતા, સર્પાદિકની માંય;
પૂર્વજન્મ સંસ્કાર તે, જીવનિત્યતા ત્યાંય ૬૭

અર્થ:—ક્રોધાદિ પ્રકૃતિઓનુ વિશેષપણુ સર્પ વગેરે પ્રાણીમાં જન્મથી જ જોવામાં આવે છે વર્તમાન દેહે તો તે અભ્યાસ કર્યો નથી; જન્મની સાથે જ તે છે એટલે એ પૂર્વજન્મનો જ સસ્કાર છે જે પૂર્વજન્મ જીવની નિત્યતા સિદ્ધ કરે છે (૬૭)

ભાવાર્થ.—હવે અનુમાનથી નિત્યતા પુરવાર કરે છે કે સર્પમાં જે ક્રોધપ્રકૃતિ છે તે જન્મથી હોય છે, તેથી તે સસ્કાર તે જીવના

આગલા જન્મથી ચાલ્યો આવ્યો હોવો જોઇએ. એમ જીવ માત્રને પૂર્વ જન્મને આધારે પ્રકૃતિ હોય છે, તેથી પૂર્વજન્મ હોવાનું સિદ્ધ થાય છે જો બીજેથી મરીને જીવ અહીં જન્મ્યો છે તો અહીંથી મરીને બીજે જન્મવાનો એ ચોક્કસ થાય છે તેથી જન્મ-મરણ દેહના છે અને આત્મા નિત્ય છે એમ સિદ્ધ થાય છે. અનુમાનજ્ઞાન મૂળમાં પ્રત્યક્ષને આધારે જ હોય છે જેમકે ધુમાડો જોવાથી અગ્નિ હોવાનું અનુમાન થયુ તે અગ્નિ ને ધુમાડો સાથે હોવાનો અનુભવ છે તેના આધારે થયુ. તેમ પુનર્જન્મ પણ જાતિસ્મરણ જ્ઞાનથી અનુભવાય છે અને આત્મા નિત્ય હોવાનુ તે સબળ પ્રમાણ છે. શ્રીમદે પુનર્જન્મ સબંધી વિચારો દર્શાવતા લખેલા પત્રોમાં, "આત્મા છે" "આત્મા નિત્ય છે" એ સમજાવવા વિસ્તારથી લખ્યુ છે. તેમાં કહે છે કે અદ્ય-ક્ષણથી પાછળ પાછળ તપાસતા પ્રત્યેક ક્ષણ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે વ્યતીત થઈ માલમ પડશે. તેનું કારણ? પૂર્વકર્મ. વળી અમુક વિચાર મારે નથી જ કરવો એવું દૃઢ કરવા છતાં બીજી જ પળે તે વિચાર થયો. જેમકે સ્ત્રી સબંધી દૃષ્ટાંત આપ્યુ છે આમ બનવું તે માત્ર આ જન્મના સસ્કારથી નથી કારણ કે આ જન્મમાં જેનો પરિચય ન કર્યો હોય તેવા સંસ્કાર પણ સ્વાભાવિક ઉદ્દ્ભવે છે તેથી તે અગાઉના જન્મના સસ્કાર હોવા જોઇએ, એ પર વિચારી જોતાં પૂર્વજન્મ મનાય છે અને તેથી આત્માનુ નિત્ય હોવાપણુ પ્રમાણભૂત છે,

ત્રણે કાળ રહે એવો આત્મા નિત્ય છે તે પણ અનુમાનથી જ માનવુ પડે છે કારણ કે મતિશ્રુતદ્વારા ત્રણે કાળ જણાય નહિ. તે તો સર્વજ્ઞના જ્ઞાનમાં પ્રત્યક્ષ જણાય છે. આત્મા નિત્ય માનવામાં નજર બહુ લાંબી પહોંચાડવાની છે તે અલ્પજ્ઞાનથી બનતું નથી, પણ સર્વજ્ઞ ભગ-વાને ત્રણે કાળ જાણ્યા છે તે પર શ્રદ્ધા રાખે તો મનાય તેવું છે. આત્મા છે એમ માનવામાં તો અનુભવથી પણ જાણી લેવાય, પણ નિત્ય છે એમ માનવામાં ત્રણે કાળનું અસ્તિત્વ છદ્મસ્થને અનુભવમાં આવી શકે એવું ન હોવાથી અનુમાન ને શ્રદ્ધાથી મનાય છે. આત્માનો અનુભવ

થાય ત્યાં આત્માની અનંત શક્તિ અને સર્વજ્ઞપણું પણ માનવામાં આવે છે (૬૭)

આત્મા દ્રવ્યે નિત્ય છે, પર્યાયે પલટાય;
બાળાદિ વય ત્રણ્યનું, જ્ઞાન એકને થાય. ૬૮

અર્થ:—આત્મા વસ્તુપણે નિત્ય છે. સમયે સમયે જ્ઞાનાદિ પરિણામના પલટાવાથી તેના પર્યાયનુ પલટવાપણુ છે (કંઈ સમુદ્ર પલટાતો નથી, માત્ર મોજાં પલટાય છે, તેની પેઠે.) જેમ બાળ, યુવાન અને વૃદ્ધ એ ત્રણ અવસ્થા છે, તે આત્માને વિભાવથી પર્યાય છે, અને બાળ અવસ્થા વર્તતાં આત્મા બાળક જણાતો, તે બાળ અવસ્થા છોડી જ્યારે યુવાવસ્થા ગ્રહણ કરી ત્યારે યુવાન જણાયો, અને યુવાવસ્થા તજી વૃદ્ધાવસ્થા ગ્રહણ કરી ત્યારે વૃદ્ધ જણાયો એ ત્રણે અવસ્થાનો ભેદ થયો તે પર્યાયભેદ છે; પણ તે ત્રણે અવસ્થામાં આત્મદ્રવ્યનો ભેદ થયો નહીં, અર્થાત્ અવસ્થાઓ બદલાઈ પણ આત્મા બદલાયો નથી આત્મા એ ત્રણે અવસ્થાને જાણે છે, અને તે ત્રણે અવસ્થાની તેને જ સ્મૃતિ છે એ ત્રણે અવસ્થામાં આત્મા એક હોય તો એમ બને; પણ જો આત્મા ક્ષણે ક્ષણે બદલાતો હોય તો તેવો અનુભવ બને જ નહી (૬૮)

ભાવાર્થ:—અનંત ગુણપર્યાયવાળુ તે દ્રવ્ય=મૂળ પદાર્થ તે ત્રણે કાળ રહેનાર વસ્તુ છે આત્મા દ્રવ્યપણે નિત્ય છે પરંતુ આત્માના ગુણોનું સમયે સમયે પરિણમન થાય છે તેથી પર્યાય પલટાય છે એક જ દ્રવ્યના ભિન્ન ભિન્ન પર્યાય=અવસ્થા થાય છે. જેમકે એક જ દેહધારી તેનો તે જ છે એમ ઓળખાય છે. દરેક દ્રવ્ય પર્યાયવાળું છે આત્માને પણ જ્ઞાનાદિ ગુણોનુ પરિણમન થવાથી ગુણોની વૃદ્ધિ-હાનિ થાય છે છતાં તે દ્રવ્યનો કે તેના કોઈ ગુણનો કદાપિ નાશ થયો નથી (૬૮)

અથવા જ્ઞાન ક્ષણિકનું, જે જાણી વદનાર;
વદનારો તે ક્ષણિક નહિ, કર અનુભવ નિર્ધાર. ૬૯

અર્થ:—વળી અમુક પદાર્થ ક્ષણિક છે એમ જે જાણે છે, અને ક્ષણિકપણુ કહે છે તે કહેનાર અર્થાત્ જાણકાર ક્ષણિક હોય નહિ; કેમકે પ્રથમ ક્ષણે અનુભવ થયો તેને બીજે ક્ષણે તે અનુભવ કહી શકાય, તે બીજે ક્ષણે પોતે ન હોય તો ક્યાંથી કહે? માટે એ અનુભવથી પણ આત્માના અક્ષણિકપણાનો નિશ્ચય કર (૬૯)

ભાવાર્થ:—સર્વ પદાર્થ ક્ષણિક છે. સમયે સમયે નાશ પામતા છે. એમ માનનાર પોતે નાશ પામ્યો પછી કહે કોણ? જો કહેનારો બાકી રહ્યો તો તે ક્ષણિક=ક્ષણ રહેનારો હોઈ શકે નહિ. આ વાતોનો આત્મામા વિચાર કરી જોશો તો સ્પષ્ટ નિર્ણય થશે કે આત્મા ક્ષણિક તો નથી (૬૯)

ક્યારે કોઈ વસ્તુનો, કેવળ હોય ન નાશ;
ચેતન પામે નાશ તો, કેમાં ભળે તપાસ. ૭૦

અર્થ:—વળી કોઈ પણ વસ્તુનો કોઇ પણ કાળે કેવળ તો નાશ થાય જ નહીં; માત્ર અવસ્થાંતર થાય; માટે ચેતનનો પણ કેવળ નાશ થાય નહીં અને અવસ્થાંતરરૂપ નાશ થતો હોય તો તે કેમાં ભળે, અથવા કેવા પ્રકારનું અવસ્થાતર પામે તે તપાસ. અર્થાત્ ઘટાદિ પદાર્થ ફૂટી જાય છે, એટલે લોકો એમ કહે છે કે ઘડો નાશ પામ્યો છે, કંઈ માટીપણુ નાશ પામ્યુ નથી. તે છિન્ન ભિન્ન થઈ જઈ સૂક્ષ્મમા સૂક્ષ્મ ભૂકો થાય, તોપણ પરમાણુ રહે, પણ કેવળ નાશ ન થાય; અને તેમાંનું એક પરમાણુ પણ ઘટે નહીં; કેમકે અનુભવથી જોતાં અવસ્થાંતર થઇ શકે, પણ પદાર્થનો સમૂળગો નાશ થાય એમ ભાસી જ શકવા યોગ્ય નથી; એટલે જો તું ચેતનનો નાશ કહે તોપણ કેવળ નાશ તો કહી જ શકાય નહીં; અવસ્થાંતરરૂપ નાશ કહેવાય, જેમ ઘટ ફૂટી જઈ ક્રમે કરી પરમાણુ સમૂહરૂપે સ્થિતિમાં રહે, તેમ ચેતનનો અવસ્થાંતરરૂપ નાશ તારે કહેવો હોય તો તે શી સ્થિતિમાં રહે, અથવા ઘટના પરમાણુઓ જેમ પરમાણુસમૂહમાં ભળ્યા તેમ ચેતન કઇ

વસ્તુમાં ભળવા યોગ્ય છે તે તપાસ; અર્થાત્ એ પ્રકારે અનુભવ કરી જોઇશ તો કોઇમાં નહી ભળી શકવા યોગ્ય; અથવા પરસ્વરૂપે અવસ્થાંતર નહીં પામવા યોગ્ય એવું ચેતન એટલે આત્મા તને ભાસ્યમાન થશે (૭૦)

ભાવાર્થ:—જગતમાં જેટલા મૂળ પદાર્થ છે તેમાંનો કોઇનો ક્યારેય નાશ થતો નથી હાલના વિજ્ઞાને પણ પુરવાર કર્યું છે કે જડ પદાર્થો, વિખેરાઈ જાય છે પણ તેમાંના પરમાણુઓનો નાશ નથી તેવી રીતે આત્મા ચેતન પદાર્થ છે તે બીજા કશાયમાં મળી જઇને નાશ પામે એવો નથી. જો કોઇ બીજે ભળે એવો હોય તો વિચારી જો (૭૦)

(૩) શંકા—શિષ્ય ઉવાચ—

કર્તા જીવ ન કર્મનો, કર્મ જ કર્તા કર્મ;
અથવા સહજ સ્વભાવ કાં, કર્મ જીવનો ધર્મ. ૭૧

અર્થ:—જીવ કર્મનો કર્તા નથી, કર્મના કર્તા કર્મ છે, અથવા અનાયાસે તે થયાં કરે છે. એમ નહી; ને જીવ જ તેનો કર્તા છે એમ કહો તો પછી તે જીવનો ધર્મજ છે; અર્થાત્ ધર્મ હોવાથી ક્યારેય નિવૃત્ત ન થાય, (૭૧)

ભાવાર્થ:—આત્મા નિત્ય છે એ સમજાયુ હવે દરેક દેહધારી જીવો જુદા જુદા પ્રકારના દેખાય છે અને જુદી જુદી રીતે સુખ દુ:ખ પામે છે તેથી કર્મ હોવાં જોઇએ. પરંતુ તે કર્મને આત્મા કરે છે એ માની શકાતું નથી; તેથી શિષ્ય શંકા કરે છે. જેમ દોરડાથી ગાયને બાંધી હોય ત્યાં દોરડાની ગાંઠ દોરડા સાથે જ હોય છે, ગાય સાથે ગાંઠ પડતી નથી, તેમ કર્મ વડે કર્મ બધાય છે? કર્મનો કર્તા કર્મજ છે? અથવા કર્મ કરવાં તે આત્માનો સહજ સ્વભાવ છે એટલે કે હમેશ કર્મ થયા જ કરે એવો તેનો સ્વભાવ છે? જેમકે કોઇ કંઇ કર્યા વગર નિષ્ક્રિય રહી ન શકે, કંઈ ન કરે તો છેવટે શ્વાસોચ્છ્વાસ તો ચાલશે અથવા કર્મ કરવાં એ આત્માનો ધર્મ=હમેશ રહેનારો ગુણ છે? તેથી યજ્ઞ આદિ કરે, દેવલોકે જાય વળી મનુષ્ય થાય અને કર્મ કરે એમ થયા

કરે અને મોક્ષ થાય નહિ ? (૭૧)

આત્મા સદા અસંગ ને, કરે પ્રકૃતિ બંધ;
અથવા ઈશ્વર પ્રેરણા, તેથી જીવ અબંધ. ૭૨

અર્થ:—અથવા એમ નહીં તો આત્મા સદા અસંગ છે અને સત્ત્વાદિ ગુણવાળી પ્રકૃતિ કર્મનો બંધ કરે છે; તેમ નહીં, તો જીવને કર્મ કરવાની પ્રેરણા ઈશ્વર કરે છે, તેથી ઈશ્વરેચ્છારૂપ હોવાથી જીવ તે કર્મથી 'અબંધ છે' ?-(૭૨).

ભાવાર્થ:—એક મત આત્મા=પુરુષને અસંગ માને છે અને જડ=પ્રકૃતિ કર્મ બાંધે છે તે આત્મા ભોગવે છે એમ માને છે. બીજા એમ માને છે કે ઈશ્વર એક છે તેણે ચરાચર જગત રચ્યુ છે. જગતનાં કાર્યો તે ઈશ્વરની ઈચ્છા મુજબ, તેની પ્રેરણાથી થાય છે. જો એમ હોય તો પણ આત્મા કર્મનો કર્તા કહેવાય નહિ. (૭૨)

માટે મોક્ષ—ઉપાયનો, કોઈ ન હેતુ જણાય;
કર્મતણું કર્તાપણું, કાં નહીં, કાં નહીં જાય. ૭૩

અર્થ:—માટે જીવ કોઈ રીતે કર્મનો કર્તા થઈ શકતો નથી, અને મોક્ષનો ઉપાય કરવાનો કોઈ હેતુ જણાતો નથી; કાં જીવને કર્મનુ કર્તાપણુ નથી અને જો કર્તાપણુ હોય તો કોઈ રીતે તે તેનો સ્વભાવ મટવાયોગ્ય નથી.

ભાવાર્થ:—આ પ્રમાણે આત્મા કર્મ કરતો નથી એમ માનીએ તો પછી તેને કર્મથી છોડાવવાના ઉપાયો કરવાનું કંઈ પ્રયોજન નથી. અને કર્મ કરવાના સ્વભાવવાળો માનીએ તો તે સ્વભાવ કદી ટળે નહી તેથી પણ મોક્ષ માટે ઉપાય કરેલા સફળ થાય નહીં એવી શિષ્યને શંકા છે (૭)

(૩) સમાધાન—સદ્ગુરુ ઉવાચ—

હોય ન ચેતન પ્રેરણા, કોણ ગ્રહે તો કર્મ?
જડસ્વભાવ નહીં પ્રેરણા, જુઓ વિચારી ધર્મ. ૭૪

ભાવાર્થ—તેથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આત્મા જ પ્રેરકપણે કર્તા છે જો તે પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં સ્થિર થાય તો ચેતનભાવનો કર્તા થાય, ચૈતન્યનુ બળ વધારનારો થાય અને પોતાના સ્વરૂપમાં ન રહેતાં રાગદ્વેષરૂપે પરિણમે, પરભાવમાં વર્તે તો કર્મનો કર્તા થાય છે. (૭૮)

(૪) શંકા—શિષ્ય ઉવાચ:—

જીવ કર્મ કર્તા કહો, પણ ભોક્તા નહિ સોય;
શું સમજે જડ કર્મ કે, ફળ પરિણામી હોય?. ૭૯

અર્થ:—જીવને કર્મનો કર્તા કહીએ તો પણ તે કર્મનો ભોક્તા જીવ નહીં ઠરે; કેમકે જડ એવાં કર્મ શું સમજે કે તે ફળ દેવામાં પરિણામી થાય? અર્થાત્ ફળદાતા થાય? (૭૯)

ભાવાર્થ:—કર્મનો કર્તા જીવ છે એ સિદ્ધ થયુ, પણ કર્મનો ભોક્તા જીવ હોઈ શકે નહિ. એમ શિષ્ય શંકા કરે છે; કેમકે જડ=નિર્જીવ એવાં કર્મ જીવને પુણ્ય પાપનાં ફળ શી રીતે પમાડી શકે? (૭૯)

ફળદાતા ઈશ્વર ગણ્યે, ભોક્તાપણું સધાય;
એમ કહ્યે ઈશ્વરતણું, ઈશ્વરપણું જ જાય. ૮૦

અર્થ:—ફળદાતા ઇશ્વર ગણીએ તો ભોક્તાપણું સાધી શકીએ, અર્થાત્ જીવને ઇશ્વર કર્મ ભોગવાવે તેથી જીવ કર્મનો ભોક્તા સિદ્ધ થાય; પણ પરને ફળ દેવા આદિ પ્રવૃત્તિવાળો ઇશ્વર ગણીએ તો તેનું ઇશ્વરપણુ જ રહેતું નથી, એમ પાછો વિરોધ આવે છે. (૮૦)

ભાવાર્થ:—કર્મ પ્રમાણે ફળ પમાડવાં એ કાર્ય તો કોઈ ન્યાયાધીશ જેવો ઇશ્વર કરી શકે. પરંતુ તેમ કરતાં ઇશ્વરને કાર્યનો પાર રહે નહિ અને ઉપર બતાવ્યુ તેમ ઇશ્વર ઘણા દોષયુક્ત ઠરે એવા દોષયુક્તને ઇશ્વર કહેવાય નહિ (૮૦)

ઈશ્વર સિદ્ધ થયા વિના, જગત નિયમ નહિ હોય;
પછી શુભાશુભ કર્મનાં, ભોગ્યસ્થાન નહિ કોય. ૮૧

અર્થઃ—તેવો ફળદાતા ઈશ્વર સિદ્ધ થતો નથી એટલે જગતનો નિયમ પણ કોઈ રહે નહીં, અને શુભાશુભ કર્મ ભોગવવાનાં કોઈ સ્થાનક પણ ઠરે નહીં; એટલે જીવને કર્મનું ભોક્તૃત્વ ક્યાં રહ્યું? (૮૧)

ભાવાર્થઃ—તેમ છતાં જગતનિયંતા ઈશ્વરને ન માનીએ તો આ મહાન જગતની વ્યવસ્થા કેવી રીતે ચાલે? સૂર્ય ચંદ્ર આદિ જ્યોતિષ્કો, નારક દેવ આદિની ભૂમિઓ વગેરે કર્મ ભોગવવાનાં ખાસ સ્થળો પણ કોણ બનાવે? (૮૧)

(૪) સમાધાન—સદ્‌ગુરુ ઉવાચઃ—

ભાવકર્મ નિજ કલ્પના, માટે ચેતન રૂપ;
જીવવીર્યની સ્ફુરણા, ગ્રહણ કરે જડધૂપ. ૮૨

અર્થઃ—ભાવકર્મ જીવને પોતાની ભ્રાંતિ છે, માટે તે ચેતનરૂપ છે; અને તે ભ્રાંતિને અનુયાયી થઈ જીવવીર્ય સ્ફુરાયમાન થાય છે, તેથી જડ એવાં દ્રવ્યકર્મની વર્ગણા તે ગ્રહણ કરે છે. (૮૨)

ભાવાર્થઃ—'શું સમજે જડ કર્મ?' કહ્યું હતું તેના જવાબમાં કહે છે કે કર્મ ચેતન પણ છે. આત્માના શુભાશુભ ઉપયોગ રૂપ ભાવ કર્મ છે. તેથી જીવનુ વીર્ય સ્ફુરાયમાન થઈને યોગ ચંચળ થાય છે, ત્યારે જડ કર્મરજ આત્મામાં ગ્રહણ થાય છે તે બીજરૂપ હોઈ કાળ પાકયે વિચિત્ર ફળ આપે છે. યોગ ને ઉપયોગથી આત્મા બંધું કરે છે કર્મ કેવી રીતે બધાય છે તે આ ગાથામાં કહ્યું છે. રાગદ્વેષ સહિત પરમા પરિણમવું તે ભાવકર્મ છે તે આત્માની સવિકલ્પ દશા હોવાથી ચેતનના વિભાવ પરિણામ છે, તેથી જીવનું વીર્ય સ્ફુરે છે, તેથી મન, વચન, કાયાના યોગ ચંચળ થતાં જીવના પ્રદેશો પણ કંપે છે અને તેથી કાર્મણ વર્ગણા કર્મરૂપે પરિણમીને આત્માના પ્રદેશોમાં જોડાયછે(૮૨)

ઝેર સુધા સમજે નહીં, જીવ ખાય ફળ થાય;
એમ શુભાશુભ કર્મનું, ભોક્તાપણું જણાય. ૮૩

અર્થ:—ઝેર અને અમૃત પોતે જાણતાં નથી કે અમારે આ જીવને ફળ આપવું છે, તો પણ જે જીવ ખાય છે, તેને તે ફળ થાય છે; એમ શુભાશુભ કર્મ આ જીવને આ ફળ આપવું છે એમ જાણતાં નથી, તો પણ ગ્રહણ કરનાર જીવ, ઝેર અમૃતના પરિણામની રીતે ફળ પામે છે. (૮૩)

ભાવાર્થ:—બાંધેલાં કર્મ ફળ શી રીતે આપે છે? "શું સમજે જડકર્મ કે, ફળ પરિણામી હોય?" તે કહે છે. જીવના શુભાશુભ ભાવથી કાર્મણ વર્ગણામાં અનેક પ્રકારની શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે અને મંત્રેલી ધૂળની સમાન તેમાં સાતા, અસાતા, જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, દર્શનમોહનીય વગેરે રૂપે પરિણમવાની યંત્ર જેવી ચોક્કસ શક્તિ હોય છે કાર્મણ વર્ગણામાં એવું ચમત્કારિક બળ જીવના ભાવના સંયોગથી ઊપજે છે ને યોગ્ય કાળે ફળ આપે છે દૃષ્ટાંત તરીકે ઝેર અને અમૃત બન્ને પુદ્‌ગલ છે તેમાં ઝેરનો ગુણ મૃત્યુ પમાડવાનો અને અમૃતનો ગુણ જીવન આપવાનો છે. તે બંન્ને જડ હોવાથી પોતાના ગુણ કે તેવું ફળ આપવાના સંકલ્પને જાણતાં નથી. જીવ ઝેર કે અમૃત ખાય તો થોડા કાળે તે પદાર્થ તેની પ્રકૃતિ પ્રમાણે ફળ આપે છે તેમાં કંઇ ફેર પડતો નથી, તેવી રીતે જીવ શુભ કે અશુભ જેવા ભાવ કરે તેવા શુભ કે અશુભ કર્મ બાંધે છે ને વખત જતાં તે કર્મો પુણ્ય કે પાપના ઉદયરૂપે જીવને ફળ આપે છે. એ રીતે શુભ કર્મના ફળનો આત્મા ભોક્તા થાય છે. (૮૩)

એક રાંક ને એક નૃપ, એ આદિ જે ભેદ;
કારણ વિના ન કાર્ય તે, તે જ શુભાશુભ વેદ્ય. ૮૪

અર્થ:—એક રાંક છે, અને એક રાજા છે, 'એ આદિ' શબ્દથી નીચપણું, ઊંચપણું, કુરૂપપણું સુરૂપપણું એમ ઘણુ વિચિત્રપણું છે; અને એવો જે ભેદ રહે છે તે—સર્વ સમાનતા નથી તે જ શુભાશુભ કર્મનું ભોક્તાપણું છે એમ સિદ્ધ કરે છે; કેમકે કારણ વિના કાર્યની ઉત્પત્તિ નથી. (૮૪)

ભાવાર્થ:—એ રીતે કર્મ જે કાર્ય કરે છે તે સર્વત્ર અનુભવાય છે. જેમકે 'મોક્ષમાળા' માં 'કર્મના ચમત્કાર' ના પાઠમાં બતાવ્યું છે. અહીં ટૂંકમાં કહ્યું કે એક રાજાને ત્યાં જન્મે ને રાજા થાય, બીજો ઘણી મહેનત કરવા છતાં દીન ગરીબ હોય છે એમ જીવ માત્ર અમુક પ્રકારનાં ફળ ભોગવે છે તેનાં કારણ પૂર્વકર્મ છે. તેથી પુરવાર થાય છે કે શુભાશુભ કર્મ વેદ્ય=ભોગવવા યોગ્ય છે. (૮૪)

ફળદાતા ઈશ્વરતણી, એમાં નથી જરૂર;
કર્મ સ્વભાવે પરિણમે, થાય ભોગથી દૂર. ૮૫

અર્થ:—ફળદાતા ઈશ્વરની એમાં કાંઈ જરૂર નથી ઝેર અને અમૃતની રીતે શુભાશુભ કર્મ સ્વભાવે પરિણમે છે; અને નિઃસત્વ થયેથી ઝેર અને અમૃત ફળ દેતા જેમ નિવૃત્ત થાય છે, તેમ શુભાશુભ કર્મને ભોગવવાથી તે નિઃસત્વ થયે નિવૃત્ત થાય છે. (૮૫)

ભાવાર્થ:—ફળ આપવાની અદ્‌ભુત શક્તિ તે બંધાયેલા કર્મ-પુદ્‌ગલમા સ્વભાવથી જ રહી છે ભાવકર્મ થતા જડકર્મમાં તે શક્તિ પ્રગટીને દ્રવ્યકર્મરૂપે બધાય છે તે કાળ પાકચે ફળ આપીને નિર્જરે છે કર્મનુ ફળ જીવને મળે તે માટે કોઈ ઈશ્વરની જરૂર નથી એક નાના બી-માંથી વડ જેવું મોટું વૃક્ષ થાય છે. તે પરથી પુદ્‌ગલની અચિંત્ય શક્તિ સમજી શકાય છે વળી વચનવર્ગણા ચેતન સાથે સ્પર્શ પામીને ઉત્પન્ન થાય છે તે જડ છતા અન્ય જીવના ભાવ પર કેટલી અસર કરે છે! તેવી જ રીતે યન્ત્રરૂપે ગોઠવાયેલા પુદ્‌ગલો આગગાડી વગેરે કેટલી શક્તિ વ્યક્ત કરે છે! એ બધાં કરતાં કાર્મણવર્ગણા બહુ સૂક્ષ્મપણે અને સચોટ બરાબર વખતે ફળ આપે છે. (૮૫)

તે તે ભોગ્ય વિશેષનાં, સ્થાનક દ્રવ્ય સ્વભાવ
ગહન વાત છે શિષ્ય આ, કહી સંક્ષેપે સાવ ૮૬

અર્થ:—ઉત્કૃષ્ટ શુભ અધ્યવસાય તે ઉત્કૃષ્ટ શુભગતિ છે, અને ઉત્કૃષ્ટ અશુભ અધ્યવસાય તે ઉત્કૃષ્ટ અશુભગતિ છે, શુભાશુભ અધ્ય-

વસાય મિશ્રગતિ છે; અને તે જીવપરિણામ તે જ મુખ્યપણે તો ગતિ છે, તથાપિ ઉત્કૃષ્ટ શુભ દ્રવ્યનુ ઉર્ધ્વગમન, ઉત્કૃષ્ટ અશુભ દ્રવ્યનું અધોગમન, શુભાશુભની મધ્યસ્થિતિ, એમ દ્રવ્યનો વિશેપ સ્વભાવ છે. અને તે આદિ હેતુથી તે તે ભોગ્યસ્થાનક હોવા યોગ્ય છે, હે શિષ્ય! જડ ચેતનના સ્વભાવ સયોગાદિ સૂક્ષ્મસ્વરૂપનો અત્રે ઘણો વિચાર સમાય છે; માટે આ વાત ગહન છે તોપણ તેને સાવ સંક્ષેપમાં કહી છે. (૮૬)

ભાવાર્થ:—વિશેષ પુણ્ય પાપ ભોગવવાનાં સ્થાન, સ્વર્ગ નરકાદિ છે, તે પણ સ્વભાવથી જ સુખ દુઃખ ઉત્પન્ન કરનારાં બની રહ્યાં છે. તેને કોઈ ઈશ્વરે ખાસ બનાવ્યાં છે એમ નથી. કર્મ અને તે ભોગવવાનાં સ્થાનો વગેરે સમજવું બહુ મુશ્કેલ છે તેનો વિસ્તાર કર્મગ્રંથોમાં ઘણો કરેલો છે. પણ અહીં અવકાશને અભાવે અતિસંક્ષેપે કહ્યું છે. કોઈ જ્ઞાનીને લબ્ધિથી દેવલોક વગેરે દેખાય છે જેમકે આનંદ શ્રાવકને થયું હતું. શ્રુતની નિર્મળતાથી પણ અમુક જીવ ક્યાંથી આવ્યો છે અથવા મરીને કઈ ગતિમાં ગયો છે વગેરે જણાય છે. એ જ્ઞાન ઘણું ગહન છે ને શિષ્યની સમજશક્તિ ઉપરાંતનુ હોવાથી અહીં માત્ર ટૂંકામાં નિર્દેશ કર્યો છે. (૮૬)

(૫) શંકા—શિષ્ય ઉવાચ—

કર્તા ભોક્તા જીવ હો, પણ તેનો નહિ મોક્ષ;
વીત્યો કાળ અનંત પણ, વર્તમાન છે દોષ. ૮૭

અર્થ:—કર્તા ભોક્તા જીવ હો, પણ તેથી તેનો મોક્ષ થવા યોગ્ય નથી; કેમકે અનંત કાળ થયો તો પણ કર્મ કરવારૂપી દોપ હજુ તેને વિષે વર્તમાન જ છે (૮૭)

ભાવાર્થ:—જીવ કર્મનો કર્તા ને ભોક્તા છે એ સમજાયુ પણ તેનો મોક્ષ થઈ શકે એ માન્યામાં આવતું નથી કારણ કે જો મોક્ષ થતો હોત તો અનતકાળ ગયો છતાં થયો કેમ નહિ? વર્તમાનમાં પણ જીવ સર્વથા દોષથી ભરેલો જ છે તેથી મોક્ષ થાય એ સનાતું નથી. (૮૭)

શુભ કરે ફળ ભોગવે, દેવાદિ ગતિમાંય;
અશુભ કરે નરકાદિ ફળ, કર્મરહિત ન ક્યાંય. ૮૮

અર્થ:—શુભ કર્મ કરે તો તેથી દેવાદિ ગતિમાં તેનુ શુભ ફળ ભોગવે અને અશુભ કર્મ કરે તો નરકાદિ ગતિને વિષે તેનુ અશુભ ફળ ભોગવે; પણ જીવ કર્મ રહિત કોઈ સ્થળે હોય નહીં. (૮૮)

ભાવાર્થ:—શુભ કર્મ કરીને દેવાદિ ગતિમા ફળ ભોગવે છે. ને અશુભ કર્મોનુ ફળ નરકાદિ ગતિમાં ભોગવે છે. ચારે ગતિમાં ક્યાંય પણ કર્મ રહિત જીવ નજરે પડતો નથી. જીવ માત્ર કર્મસહિત હોવાથી શુભાશુભ ફળ ભોગવતા જણાય છે (૮૮).

(૫) સમાધાન—સદ્ગુરુ ઉવાચ:-

જેમ શુભાશુભ કર્મપદ, જાણ્યાં સફળ પ્રમાણ;
તેમ નિવૃત્તિ સફળતા, માટે મોક્ષ સુજાણ. ૮૯

અર્થ:—જેમ શુભાશુભ કર્મપદ તે જીવના કરવાથી તે થતાં જાણ્યાં, અને તેથી તેનુ ભોક્તાપણુ જાણ્યુ તેમ નહિ કરવાથી અથવા તે કર્મનિવૃત્તિ કરવાથી તેમ નિવૃત્તિ પણ થવા યોગ્ય છે; માટે નિવૃત્તિનું પણ સફળપણુ છે; અર્થાત્ જેમ તે શુભાશુભ કર્મ અફળ જતાં નથી, તેમ તેની નિવૃત્તિ પણ અફળ જવાયોગ્ય નથી; માટે તે નિવૃત્તિરૂપ મોક્ષ છે એમ હે વિચક્ષણ! તું વિચાર. (૮૯)

ભાવાર્થ:—શુભ અશુભ કર્મ ફળ સહિત છે એમ તેં જાણ્યું તો હે બુદ્ધિમાન! શુભાશુભ કર્મથી નિવર્તવું તેનુ ફળ મોક્ષ પણ છે. શુભ અશુભ ભાવો રોકીને આત્મામા ઉપયોગ સ્થિર કરવાથી કર્મનો સવર અને નિર્જરા થતાં મોક્ષ થાય છે. (૮૯)

વીત્યો કાળ અનંત તે, કર્મ શુભાશુભ ભાવ
તેહ શુભાશુભ છેદતાં, ઊપજે મોક્ષ સ્વભાવ. ૯૦

અર્થ:—કર્મસહિત અનંતકાળ વીત્યો તે તે શુભાશુભ કર્મ પ્રત્યેની જીવની આસક્તિને લીધે વીત્યો પણ તેના પર ઉદાસીન થવાથી તે કર્મફળ છેદાય, અને તેથી મોક્ષસ્વભાવ પ્રગટ થાય. (૯૦)

ભાવાર્થ:—'વીત્યો કાળ અનંત પણ વર્તમાન છે દોષ, એમ કહ્યું હતું તે શિષ્યની છૂટવાની સાચી જિજ્ઞાસા બતાવે છે. "અનંત કાળથી જીવનુ પરિભ્રમણ થયા છતાં તેની નિવૃત્તિ કાં થતી નથી? અને તે શું કરવાથી થાય? આ વાક્યમાં અનંત અર્થ સમાયેલો છે અને એ વાક્યમાં કહેલી ચિંતના કર્યા વિના, તેને માટે દૃઢ થઈ ઝૂર્યા વિના માર્ગની દિશાનુ પણ અલ્પ ભાન થતુ નથી" (પત્ર ૧૪૪) ઝૂરણા, અશાંતિ થાય તો શાંતિનો માર્ગ મળે.

શુભ અને અશુભને છેદીને પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર થવું તે સમકિત વિના બનતુ નથી, તે માટે પ્રથમ હું બંધાયો છું, દુઃખમાં છું તેનુ તીવ્ર ભાન થાય, જન્મ મરણથી ત્રાસ છૂટે ને તેથી બચવા સદ્ગુરુને શરણે જાય. તેમના બોધને અનુસરી આપેલી આજ્ઞા આરાધે એમાં પ્રમાદ મૂકીને નિરંતર પુરુષાર્થ કરતાં દર્શનમોહનીયની મંદતા થાય ત્યારે આત્મદર્શન થાય છે. ત્યાર પછી મોક્ષ (કર્મ રહિત દશા), મોક્ષમાર્ગ (રત્નત્રય રૂપ) જેમ છે તેમ સમજાય સત્પુરુષની આજ્ઞાએ શુભાશુભની ઈચ્છા રહિતપણે એક આત્મા (સમકિત) પ્રાપ્ત થાય તે માટે સંસારથી ભય અને તેથી છૂટવાની એક માત્ર તીવ્ર ઈચ્છા થવી જોઈએ; અને જ્ઞાનીની આજ્ઞામાં સર્વથા વર્તવું જોઈએ પરંતુ જ્યાંસુધી જીવને સંસારના પદાર્થો માટે ઝૂરણા છે, ઇંદ્રિયના પદાર્થોમાં પ્રીતિ છે, દેહની વેદનીથી ભય છે ત્યાં તે અર્થે જ પુરુષાર્થ પણ કરે છે પરંતુ વિષયભોગ, સાતા અસાતા તો કર્મને આધીન છે વિના પુરુષાર્થ પણ બાંધ્યાં છે તે મુજબ ભોગવવાનાં છે તેમાં ખાલી ચિંતા કરવાથી આત્માર્થ કે જે પુરુષાર્થથી જ થવાનો છે તે ચૂકી જવાય છે. માટે સંસારની ઈચ્છાઓ રૂપ શુભાશુભમાં જતી વૃત્તિને રોકીને આત્માર્થે પુરુષાર્થ કરવા લાગી જવું જોઈએ. અનંતકાળે ન મળે એવો જોગ આવી મળ્યો છે તો આત્માને મુક્ત કરવા માટે જ ઝૂરણા, ઈચ્છા, પુરુષાર્થ કરી શુભાશુભથી રહિત આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિરતા કરવામાં સફળતા કરી લેવી મોક્ષમાર્ગ દ્વારા મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરવી. તે માટે સત્પુરુષ જે તે માર્ગે વર્ત્યા છે તેમનુ

અવલંબન પણ પળ આદરવું. મનુષ્યદેહમાં સત્પુરુષનો જોગ, તત્ત્વ પ્રાપ્તિ વગેરે અનંતકાળે મળે નહિ એવો દુર્લભ યોગ મળી આવ્યો છે તો હવે એમાં વીર્ય ફેરવવું અને આત્માને અનાદિ બંધનથી છોડાવવો. (૯૦)

દેહાદિક સંયોગનો, આત્યંતિક વિયોગ;
સિદ્ધ મોક્ષ શાશ્વત પદે, નિજ અનંત સુખભોગ. ૯૧

અર્થ:—દેહાદિ સયોગનો અનુક્રમે વિયોગ તો થયા કરે છે, પણ તે પાછો ગ્રહણ ન થાય તે રીતે વિયોગ કરવામાં આવે તો સિદ્ધસ્વરૂપ મોક્ષસ્વભાવ પ્રગટે અને શાશ્વતપદે અનંત આત્માનંદ ભોગવાય. (૯૧)

ભાવાર્થ:—કર્મરહિત મુક્ત આત્મા મોક્ષમાં વસે છે. શુભાશુભ કર્મને લઇને દેહની પ્રાપ્તિ છે, દેહને આધારે અનેક બાહ્ય પદાર્થોનો સયોગ થાય છે તે નિમિત્તો રાગદ્વેષ થઈ કર્મ બંધાય છે એમ અનાદિ કાળથી સસારમાં રહ્યો છે. હવે દેહાદિ સર્વ પર દ્રવ્યથી આત્મા મુક્ત થાય, ફરી પાછો કદી પણ દેહાદિનો સંયોગ ન થાય એવી રીતે સર્વ-કાળ માટે આત્યંતિક વિયોગ એટલે કે સર્વે કર્મનો સર્વથા ક્ષય કરે ત્યારે તે સિદ્ધ થાય અને મોક્ષરૂપી શાશ્વતપદમાં પોતાના અનંત સહજાત્મસુખનો અનુભવ કરે. ત્યા દેહાદિ સંયોગ અને સ સારના દુ:ખોનો સદાને માટે નાશ અને આત્માના અનંત સુખનો સદાને માટે અનુભવ પ્રાપ્ત થાય છે; એવુ તે મોક્ષરૂપી શાશ્વતપદ છે તેને કર્મ રહિત થએલો સિદ્ધ જીવ પામે છે. (૯૧)

(૬) શંકા—શિષ્ય ઉવાચ:-

હોય કદાપિ મોક્ષપદ, નહિ અવિરોધ ઉપાય;
કર્મો કાળ અનંતનાં, શાથી છેદ્યાં જાય? ૯૨

અર્થ:—મોક્ષપદ કદાપિ હોય તો પણ તે પ્રાપ્ત થવાનો કોઈ અવિરોધ એટલે યથાતથ્ય પ્રતીત થાય એવો ઉપાય જણાતો નથી. કેમકે અનત કાળનાં કર્મો છે તે આવા અલ્પાયુષ્યવાળા મનુષ્યદેહથી કેમ છેદ્યાં જાય? (૯૨)

ભાવાર્થ:—અહીં શિષ્યને શંકા થાય છે કે અનાદિ કાળથી જે કર્મો બાંધ્યાં છે તે બધાંને હવે એકાએક દૂર કરી શકે એવો અચૂક ઉપાય મળે એમ લાગતુ નથી. અવિરોધ—માન્ય થાય એવો ભૂલ વગરનો અચૂક કાર્ય કરે એવો ઉપાય મને જણાતો નથી માટે અનાદિ કાળનાં કર્મો શી રીતે છેદાય તે કહો.

અથવા મત દર્શન ઘણાં, કહે ઉપાય અનેક;
તેમાં મત સાચો કયો, બને ન એહ વિવેક. ૯૩

અર્થ:—અથવા કદાપિ મનુષ્યદેહના અલ્પાયુષ્ય વગેરેની શંકા છોડી દઈએ, તોપણ મત અને દર્શન ઘણાં છે, અને તે મોક્ષના અનેક ઉપાયો કહે છે, અર્થાત્ કોઈ કંઈ કહે છે, અને કોઈ કંઈ કહે છે; તેમાં કયો મત સાચો એ વિવેક બની શકે એવો નથી (૯૩)

ભાવાર્થ:—વળી જગતમાં અનેક ધર્મોના મત ને દર્શન તે મોક્ષ થવા ભિન્ન ભિન્ન ઉપાયો બતાવે છે તેમાંથી કયો સાચો ને કાર્યકારી છે તે સમજાતું નથી, વિવેક—સાચા ખોટાનો ભેદ મારાથી પાડી શકાતો નથી. (૯૩)

કઈ જાતિમાં મોક્ષ છે, કયા વેષમાં મોક્ષ;
એનો નિશ્ચય ના બને, ઘણા ભેદ એ દોષ. ૯૪

અર્થ:—બ્રાહ્મણાદિ કઈ જાતિમાં મોક્ષ છે, અથવા કયા વેષમાં મોક્ષ છે, એનો નિશ્ચય પણ ન બની શકે એવો છે; કેમકે તેવા ઘણા ભેદો છે, અને એ દોષે પણ મોક્ષનો ઉપાય પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય દેખાતો નથી (૯૪)

ભાવાર્થ:—જગતમાં જાતિ વેષના પણ ઝઘડા ચાલે છે. કોઇ બ્રાહ્મણને જ મોક્ષ કહે, કોઈ સ્ત્રીનો મોક્ષ નથી એમ કહે. દિગંબર, શ્વેતાંબર, સ્થાનકવાસી એમ સાધુના અનેક વેશ તેમ ગૃહસ્થવેશ વગેરે છે તેમાં કયે વેશે અને કઈ જાતિમાં મોક્ષ થાય તે નક્કી સમજાતું નથી. આવી રીતે મોક્ષના ઉપાય ભિન્ન ભિન્ન ધર્મમાં ભિન્ન ભિન્ન કહ્યા

છે. જો મોક્ષનો માર્ગ હોય તો બધા ધર્મો તે એક જ રૂપે બતાવે પરંતુ તેથી ઊલટું પરસ્પર વિરોધી ઉપાયો બતાવે છે તેથી એ બધા જ ખોટા છે એમ લાગે છે. ધર્મમાં ઘણા ભેદો પડી ગયા છે એ દોષ છે. (૯૪)

તેથી એમ જણાય છે, મળે ન મોક્ષ ઉપાય;
જીવાદિ જાણ્યા તણો, શો ઉપકાર જ થાય? ૯૫

અર્થ:-તેથી એમ જણાય છે કે મોક્ષનો ઉપાય પ્રાપ્ત થઈ શકે એવુ નથી, માટે જીવાદિનું સ્વરૂપ જાણવાથી પણ શું ઉપકાર થાય? અશક્ય દેખાય છે. (૯૫)

ભાવાર્થ:-તેથી મને તો મોક્ષનો ઉપાય હોય એ મનાતું નથી. અને જો મોક્ષ મેળવી શકાય નહિ તો આત્મા છે વગેરે જાણ્યું તેથી શો લાભ? મોક્ષ ન થાય તો આત્માનુ જ્ઞાન નિષ્ફળ છે. (૯૫)

પાંચે ઉત્તરથી થયું, સમાધાન સર્વાંગ;
સમજું મોક્ષ ઉપાય તો, ઉદય ઉદય સદ્ભાગ્ય. ૯૬

અર્થ:-આપે પાંચે ઉત્તર કહ્યા તેથી સર્વાંગ એટલે બધી રીતે મારી શંકાનું સમાધાન થયું છે; પણ જો મોક્ષનો ઉપાય સમજું તો સદ્ભાગ્ય ઉદય ઉદય થાય (અત્ર 'ઉદય' 'ઉદય' બે વાર શબ્દ છે તે પાંચ ઉત્તરના સમાધાનથી થયેલી મોક્ષની જિજ્ઞાસાનું તીવ્રપણું દર્શાવે છે.) (૯૬)

ભાવાર્થ:-આપે કૃપા કરીને આત્મા છે, આત્મા નિત્ય છે, આત્મા કર્તા છે, ભોક્તા છે, મોક્ષ છે—એ પાંચ પ્રશ્નના ઉત્તર આપીને સમજાવ્યુ, તે મને પૂરેપૂરું સમજાયુ છે. તેમાં કંઈ શંકા રહી નથી. હવે એક મોક્ષનો ઉપાય જો સમજાય તો મારું અહોભાગ્ય થાય. પાંચ ઉત્તરથી શિષ્યે મોક્ષ સુધીની શ્રદ્ધા દૃઢ કરી છે. હવે તેને મોક્ષ કરવાની પરમ જિજ્ઞાસા થઈ છે તે એવી કે જો મોક્ષનો ઉપાય મળે તો તેના પુરુષાર્થમાં મંડી પડે. તેને છોડે નહિ અને મોક્ષરૂપ આત્મકલ્યાણ

જરૂર કરી લે જગતના મતોથી મોક્ષનો ઉપાય જડે તેવો નથી પરંતુ તેને સદ્‌ગુરુમાં શ્રદ્ધા છે કે તેઓ જરૂર મોક્ષનો ઉપાય પણ બતાવશે જ અને તે આરાધતાં પોતે મોક્ષ પણ મેળવશે જ એવી પોતાની તત્પરતા થઈ છે તેથી ઉલ્લાસમાં આવી જઈ કહ્યું છે કે હું. મોક્ષનો ઉપાય સાંભળું એટલી જ વાર છે ઉપાય સમજાય એટલે મારો મોક્ષ અથવા તો સદ્‌ભાગ્યનો ઉદય સમજવો. અહીં જીવની પાત્રતા એટલે ગુરુ બતાવે તે કરવાની તત્પરતા બતાવી છે. એવી તૈયારી પોતાની હોય તો જ પછી સદ્‌ગુરુ ઉપદેશ આપે તે પરિણમે. બે વાર ઉદય ઉદય કહ્યું તે શિષ્યને ઉલ્લાસ પૂર્વક આનદ થયો છે તે સૂચવે છે શરૂઆતમાં જગતના મતોનો વિચાર કરતાં તો મોક્ષ પ્રાપ્તિ નથી એમ લાગ્યું પરંતુ પછી સદ્‌ગુરુને શંકા કહેતાં તેના ભાવો ફર્યા અને અવશ્ય મોક્ષ ઉપાય પણ સદ્‌ગુરુ બતાવશે ને મારું પરમ કલ્યાણ થશે જ એવો શ્રદ્ધાયુક્ત ભાવ થયો છે (૯૬)

(૬) સમાધાન—સદ્‌ગુરુ—ઉવાચઃ-

પાંચે ઉત્તરની થઈ, આત્મા વિષે પ્રતીત;
થાશે મોક્ષોપાયની, સહજ પ્રતીત એ રીત. ૯૭

અર્થઃ-પાંચે ઉત્તરની તારા આત્માને વિષે પ્રતીતિ થઈ છે. તો મોક્ષના ઉપાયની પણ એ જ રીતે તને સહજમાં પ્રતીતિ થશે. અત્રે 'થશે' અને 'સહજ' એ બે શબ્દ સદ્‌ગુરુએ કહ્યા છે તે જેને પાંચ પદની શંકા નિવૃત્ત થઈ છે તેને મોક્ષોપાય સમજવો કંઈ કઠણ જ નથી એમ દર્શાવવા તથા શિષ્યનું જિજ્ઞાસાપણું જાણી અવશ્ય તેને મોક્ષોપાય પરિણમશે એમ ભાસવાથી (તે વચન) કહ્યાં છે, એમ સદ્‌ગુરુનાં વચનનો આશય છે. (૯૭)

ભાવાર્થઃ-શિષ્યને મોક્ષ ઉપાય જાણી લેવાની ખૂબ ઉતાવળ થઈ છે. તેને શાંત પાડતાં સદ્‌ગુરુ કહે છે કે તું ઉતાવળો થઈને આ શંકાઓ ન કર. આત્મા વિષેના પાંચ ઉત્તરો તને સમજાયા છે. આત્મા

છે... . મોક્ષ છે ત્યાં સુધી પાંચે બાબતની તને દૃઢ ઇચ્છા થઈ છે, તો હવે મોક્ષ ઉપાય પણ તને સહેલાઈથી સમજાશે. પ્રથમ પાચ પદ સમજાયાં, દૃઢ શ્રદ્ધા થઈ, તો મોક્ષનો ઉપાય બતાવતાં તે જરૂર સમજાય અને તે પ્રમાણે સ્વાભાવિક રીતે વર્તે જ એવો નિયમ છે. (૯૭)

કર્મભાવ અજ્ઞાન છે, મોક્ષભાવ નિજવાસ;
અંધકાર અજ્ઞાન સમ, નાશે જ્ઞાનપ્રકાશ. ૯૮

અર્થ:–કર્મ ભાવ છે તે જીવનુ અજ્ઞાન છે અને મોક્ષભાવ છે તે જીવના પોતાના સ્વરૂપને વિષે સ્થિતિ થવી તે છે અજ્ઞાનનો સ્વભાવ અધકાર જેવો છે તેથી જેમ પ્રકાશ થતાં ઘણા કાળનો અધકાર છતાં નાશ પામે છે, તેમ જ્ઞાનપ્રકાશ થતાં અજ્ઞાન પણ નાશ પામે છે. (૯૮)

ભાવાર્થ:–આ ગાથામાં સદ્ગુરુએ સંપૂર્ણ મોક્ષનો માર્ગ બતાવી દીધો છે પછીની ગાથાઓમા માત્ર તેનો વિસ્તાર છે.

કર્મના ઉદયમાં એકતા કરીને આત્માના જે ભાવ થાય છે ત્યાં આત્માનું અજ્ઞાન છે અથવા તે જ મિથ્યાત્વ છે.....“તેમ અજ્ઞાન દશારૂપ સ્વપ્નરૂપ યોગે આ જીવ પોતાને પોતાનાં નહી એવાં બીજા દ્રવ્યને વિષે સ્વપણે માને છે; અને એ જ માન્યતા તે સંસાર છે; તે જ અજ્ઞાન છે, નરકાદિ ગતિનો હેતુ તે જ છે; તે જ જન્મ છે, મરણ છે અને તે જ દેહ છે, દેહના વિકાર છે; તે જ પુત્ર, તે જ પિતા, તે જ શત્રુ, તે જ મિત્રાદિ ભાવ કલ્પનાના હેતુ છે; અને તેની નિવૃત્તિ થઈ ત્યા સહજ મોક્ષ છે.”......(પત્ર ૫૩૭)

આત્માનુ મોક્ષસ્વરૂપ, શુદ્ધ સિદ્ધ સ્વરૂપ તે રૂપ હું છું. સર્વ પરદ્રવ્યથી ભિન્ન છું, એમ નિશ્ચયનયથી શ્રદ્ધાપૂર્વક, ઉદય આવતાં કર્મ અને સંજોગોથી પોતાને સર્વથા ભિન્ન જ અનુભવે એવો જે શુદ્ધ આત્મભાવ તે જ પોતાનુ ઘર છે. ત્યાં જ સ્થિતિ કરવાની છે તે જ્ઞાનસ્વરૂપ છે કર્મ સાથે એકતા કરાવનારો અજ્ઞાનભાવ છે. એને અધકાર સાથે સરખાવ્યો છે કે જેમ અધકારમાં એકનું બીજું દેખાય છે, ભૂલ

થાય છે, ભય લાગે છે તેમ આત્માને પરમાં એકતા કરી વર્તવાથી પદાર્થો છે તેથી વિપરીત જણાય છે, રાગદ્વેષ થાય છે, અને સંસાર ભ્રમણનો ભય ઉપસ્થિત થાય છે. જેમ પ્રકાશ આવે તો અંધકાર નાશ પામે અને પદાર્થો છે તેમ જણાય અને સર્વ ભય ટળી જાય તેવી રીતે સમકિત એટલે 'હું શુદ્ધાત્મસ્વરૂપ છું' એવો અનુભવ થતાં દેહ અને રાગાદિ સાથેની એકતા ટળી જાય છે પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપમાં સ્થિર થતાં કર્મ બંધાતાં નથી, તેથી સંસારનો ભય ટળી જાય છે. (૯૮)

જે જે કારણ બંધનાં, તેહ બંધનો પંથ;
તે કારણ છેદક દશા, મોક્ષપંથ ભવઅંત. ૯૯

અર્થ:–જે જે કારણો કર્મબંધનાં છે, તે તે કર્મબંધનો માર્ગ છે; અને તે તે કારણોને છેદે એવી જે દશા છે તે મોક્ષનો માર્ગ છે; ભવનો અંત છે. (૯૯)

ભાવાર્થ:–કર્મ બંધાય એ રીતે વર્તવું તે બંધ એટલે સંસાર પરિભ્રમણનો માર્ગ છે. આસ્રવનાં ૫૭ દ્વાર કહ્યાં છે તે બધાં કર્મબંધનાં કારણ છે, તેમાં ૫ મિથ્યાત્વ, ૧૨ અવિરતિ, ૨૫ કષાય ૧૫ યોગ આવે છે. આ ૫૭ કારણોને રોકીને પ્રમાદરહિતપણે આત્મસ્વરૂપમાં વર્તે એવી જે દશા તે જ સંવર અથવા મોક્ષનો માર્ગ છે. અને મોક્ષમાર્ગમાં વર્તે ત્યાં સંસારનો ક્ષય થાય છે. (૯૯)

રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન એ, મુખ્ય કર્મની ગ્રંથ;
થાય નિવૃત્તિ જેહથી, તે જ મોક્ષનો પંથ. ૧૦૦

અર્થ:–રાગ, દ્વેષ, અને અજ્ઞાન એનું એકત્વ એ કર્મની મુખ્ય ગાંઠ છે; અર્થાત્ એ વિના કર્મનો બંધ ન થાય; તેની જેથી નિવૃત્તિ થાય તે જ મોક્ષનો માર્ગ છે. (૧૦૦)

ભાવાર્થ:–કર્મબંધનાં ઉપર કહ્યાં તે બધાં કારણો ટૂંકામાં રાગદ્વેષરૂપ ચારિત્રમોહનીય અને આત્માના અજ્ઞાનરૂપ દર્શનમોહનીય

એટલે રાગદ્વેષ અને અજ્ઞાનમાં સમાઈ જાય છે. મોહનીય કર્મના ઉદય-માં આત્માના જે તન્મય ભાવ થાય તે જ બંધનું મુખ્ય કારણ છે. કર્મ તો પૂર્વે બાંધેલાં ઉદય આવે પરંતુ આત્મા જો તેમાં તન્મયપણે ન પરિણમે, પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર રહે, જુદો રહે, રાગદ્વેષ ન કરતાં સમભાવમાં વર્તે તો જૂનાં કર્મની ગાંઠ છૂટી જાય ને નવા બંધ ન પડે કર્મ બધન કરાવનારમાં મુખ્ય પરવસ્તુ પ્રત્યેનો રાગ ભાવ છે. જો રાગ ન કરતાં ઉદાસીનતા રાખે તો તે વસ્તુ નિમિત્તે દ્વેષ પણ ન થાય રાગ અને દ્વેષ બન્ને આત્માને ભુલાવી પર વસ્તુમાં તન્મય કરા-વનારા હોવાથી આત્માને કર્મની સાથે ગાંઠ બધાવનારા છે. અજ્ઞાન એટલે મિથ્યાત્વ છે તે પરમાં પોતાપણાની ભ્રાંતિ કરાવે છે. રાગદ્વેષ અને અજ્ઞાન જવા કર્મના ઉદયમાં ન તણાતાં સર્વ પરવસ્તુથી ભિન્ન એવુ પોતાનુ સ્વરૂપ ઓળખવું અને તેમાં સ્થિર થવું તો આત્મા કર્મથી છૂટે એ જ મોક્ષનો માર્ગ છે. (૧૦૦)

આત્મા સત્ ચૈતન્યમય, સર્વાભાસ રહિત;
જેથી કેવળ પામિયે, મોક્ષપંથ તે રીત. ૧૦૧

અર્થ:–'સત્' એટલે 'અવિનાશી' અને 'ચૈતન્યમય' એટલે "સર્વભાવને પ્રકાશવારૂપ સ્વભાવમય' 'અન્ય સર્વ વિભાવ અને દેહાદિ સંયોગના આભાસથી રહિત એવો' 'કેવળ' એટલે 'શુદ્ધ આત્મા' પામિયે, તેમ પ્રવર્તાય તે મોક્ષમાર્ગ છે (૧૦૧)

ભાવાર્થ:–આત્મા સત્–હોવારૂપ દ્રવ્ય છે અને તેનું લક્ષણ ચૈતન્ય–જ્ઞાનદર્શન છે. તે જેમ છે તેવું જ સ્વરૂપ જેથી પમાય તે મોક્ષનો માર્ગ છે આત્માને નહિ જાણનારા ઘણા તેને ભાસપણે કલ્પે છે, મને આત્માનાં દર્શન થયાં એમ માની લે છે. કોઈ શ્વાસ રોકવાને આત્મા માને, કોઈ પ્રકાશ વગેરે દેખાય તેને આત્મા માને. વળી શરીરમાં જીવ છે કે નહિ તે શ્વાસ હલનચલન વગેરેથી જણાય છે, તે પરથી શ્વાસ, ક્રિયા વગેરેને આત્માનાં લક્ષણ કલ્પે છે એવા ખોટા

આભાસ વગર, વિશેષ નહિ તેમ ઓછું નહિ, જેમ છે તેમ કેવળ-શુદ્ધાત્માનું સ્વરૂપ અનુભવવું તે નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ બતાવી આપ્યો છે (૧૦૧)

કર્મ અનંત પ્રકારનાં, તેમાં મુખ્યે આઠ;
તેમાં મુખ્યે મોહનીય, હણાય તે કહું પાઠ. ૧૦૨

અર્થ:-કર્મ અનંત પ્રકારનાં છે. પણ તેના મુખ્ય જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ પ્રકાર થાય છે તેમાં પણ મુખ્ય મોહનીયકર્મ છે. તે મોહનીયકર્મ હણાય તેનો પાઠ કહુ છુ (૧૦૨)

ભાવાર્થ:-હવે શિષ્યે શંકાઓ કરી હતી તેનુ સમાધાન કરે છે. "કર્મો કાળ અનંતનાં, શાથી છેદ્યાં જાય ?" એમ પૂછયુ હતુ તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે આત્માના અનંત ગુણો છે; બધાને કર્મ આવરણ કરે છે તેથી કર્મના પ્રકાર પણ અનંત છે અથવા તો ભાવ પ્રમાણે કર્મબંધ થાય છે, તે ભાવના ભેદ અનંત છે તેથી કર્મના પ્રકાર પણ અનંત છે પરંતુ તેના વિભાગ પાડીએ તો મુખ્ય ૮ વિભાગ થાય છે જેમકે આત્માના અનંત ગુણોમાં ૮ મુખ્ય ગુણની ગણત્રી કરાય છે એ આઠ કર્મમાંથી પણ મુખ્યત્વે બધાં કર્મ બંધાવાનુ કારણ એવું મોહનીય કર્મ છે તેને દારૂની ઉપમા અપાય છે જેમ દારૂ પીધેલો માણસ કેફથી ભાન ભૂલીને ઘણાં અયોગ્ય કાર્યો કરે છે તેવી રીતે દર્શનમોહનીય આત્માને અનેક વિપરીત માન્યતાઓ કરાવે છે. જેમકે "દેહ તે હુ છુ," "વિષય ભોગમાં સાચુ સુખ છે," "દેહ પવિત્ર છે," "આત્મા નથી" વગેરે આ વિપરીત માન્યતાઓથી તે કષાયસહિત વર્તે છે તેથી કર્મ-રજ ગ્રહણ કરે છે, આઠે કર્મમાં વહેંચાઈ જાય છે આ રીતે મોહનીય કર્મ આઠે કર્મનુ મૂળ છે તેને નાશ કરે તો બધાં કર્મ નાશ પામે, તેથી મોહનીયને હણવાનો પાઠ કહે છે શિક્ષકે પાઠ આપ્યો હોય તે પાકો શીખવો જોઈએ તેમ આ મોહનીયને હણવાનો પાઠ હવે પછીની ગાથામાં કહેશે તે પાકો શીખી લે તો કામ થઈ જાય (૧૦૨)

કર્મ મોહનીય ભેદ બે, દર્શન ચારિત્ર નામ;
હણે બોધ વીતરાગતા, અચૂક ઉપાય આમ. ૧૦૩

અર્થ:-તે મોહનીય કર્મ બે ભેદે છે; એક 'દર્શનમોહનીય' એટલે 'પરમાર્થને વિષે અપરમાર્થબુદ્ધિ અને અપરમાર્થને વિષે પરમાર્થબુદ્ધિ રૂપ;' બીજી 'ચારિત્રમોહનીય,' 'તથારૂપ પરમાર્થને પરમાર્થ જાણીને આત્મસ્વભાવમાં જે સ્થિરતા થાય, તે સ્થિરતાને રોધક એવા પૂર્વસંસ્કારરૂપ કષાય અને નોકષાય' તે ચારિત્રમોહનીય.

દર્શનમોહનીયને આત્મબોધ, અને ચારિત્ર મોહનીયને વીતરાગપણું નાશ કરે છે આમ તેના અચૂક ઉપાય છે કેમકે મિથ્યાબોધ તે દર્શન મોહનીય છે, તેનો પ્રતિપક્ષ સત્યાત્મબોધ છે; અને ચારિત્રમોહનીય રાગાદિક પરિણામરૂપ છે તેનો પ્રતિપક્ષ વીતરાગભાવ છે. એટલે અંધકાર જેમ પ્રકાશ થવાથી નાશ પામે છે; તે તેનો અચૂક ઉપાય છે-તેમ બોધ અને વીતરાગતા અનુક્રમે દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીયરૂપ અંધકાર ટાળવામાં પ્રકાશસ્વરૂપ છે; માટે તે તેનો અચૂક ઉપાય છે. (૧૦૩)

ભાવાર્થ:-મોહનીયકર્મના બે પ્રકાર છે, દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીય.

દર્શનમોહને હણવા માટે શાસ્ત્રજ્ઞાન એકલું પુરતું નથી તે બતાવવા "બોધ" શબ્દ વાપર્યો છે એટલે કે જેમણે દર્શનમોહને હણી બધી વિપરીત માન્યતાઓ ટાળી છે અને પોતે મોક્ષમાર્ગમાં જ વર્તે છે એવા સદ્‌ગુરુ મળે, તેઓ અનુભવને આધારે ઉપદેશ આપી સાચી માન્યતાઓ સમજાવે, તે સાંભળતાં, વિચારતા, પરિણમાવતાં જીવને પોતાની ભૂલો સમજાય અને સત્પુરુષપ્રત્યે અપૂર્વ પ્રેમભક્તિ જાગે ત્યારે પોતાના સ્વરૂપની ઝાંખી થાય છે. મારું સ્વરૂપ જ્ઞાની કહે છે તેવું જ છે એમ માન્યતા થાય, તે પ્રાપ્ત કરવા જ્ઞાનીના કહેવા મુજબ રાગદ્વેષ ઓછા થાય, તેમ વર્તવા માંડે ત્યારે-ચારિત્રમોહ એટલે સંસારની આસક્તિ

કષાયો વગેરે મોળા પડે અને કર્મની સ્થિતિ ઘટતાં આત્મા પ્રાપ્ત કરવા પુરુષાર્થ વિશેષ થાય, એમ કરતાં સમકિત થવાનો વખત આવે ત્યારે લૌકિક માન્યતાઓને દૂર કરીને યથાપ્રવૃત્તિકરણમાં આવે. પછી ભાવની અત્યંત શુદ્ધિ કરીને અપૂર્વ ભાવને પ્રાપ્ત થાય ત્યાં પરિણામ સમયે સમયે શુદ્ધ થતાં જાય. ઘણાં કર્મ ઉદયમાં આવે તેને દૂર કરે તેમાં મુઝાઈને પાછો ફરે નહિ તે અનિવૃત્તિકરણ એમ (શ્રેણીમાં) ઘણાં કર્મ (ખપાવી નાંખે) હલકાં કરી નાંખે તેથી દર્શનમોહ આદિ બોધને અનુસરીને કષાયરહિતપણે આત્માનુ પરિણમન કરવું એ જ કર્મક્ષય અથવા મોક્ષ થવાનો અચૂક ઉપાય છે. એટલે કે સદ્‌ગુરુનો બોધ પરિણમે અને વીતરાગતા આવે તો મોક્ષ અવશ્ય થાય જ. (૧૦૩)

કર્મબંધ ક્રોધાદિથી, હણે ક્ષમાદિક તેહ;
પ્રત્યક્ષ અનુભવ સર્વને, એમાં શો સંદેહ. ૧૦૪

અર્થઃ—ક્રોધાદિ ભાવથી કર્મબંધ થાય છે. અને ક્ષમાદિક ભાવથી તે હણાય છે; અર્થાત્ ક્ષમા રાખવાથી ક્રોધ રોકી શકાય છે, રતિ અરતિ આદિનાં પ્રતિપક્ષથી તે તે દોષો રોકી શકાય છે, તે જ કર્મબંધનો નિરોધ છે; અને તે જ નિવૃત્તિ છે. વળી સર્વને આ વાતનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે; અથવા સર્વને પ્રત્યક્ષ અનુભવ થઈ શકે એવું છે. ક્રોધાદિ રોકયા રોકાય છે અને જે કર્મબંધન રોકે છે, તે અકર્મદશાનો માર્ગ છે. એ માર્ગ પરલોકે નહીં, પણ અત્રે અનુભવમાં આવે છે; તો સદેહ શો કરવો ? (૧૦૪)

ભાવાર્થઃ—ચારિત્ર મોહનીય દૂર કરવા રાગદ્વેષ અથવા ક્રોધ, માન, માયા, લોભ ન કરવા. ક્રોધને જીતવા ક્ષમા; માન ગાળવા વિનય, દીનતા, લઘુતા; માયા જવા પોતાના દોષ ખુલ્લા કરવા ને કાઢી નાખવા, કપટથી ઢાંકવા નહિ, બાળક જેવી સરળતા રાખવી; લોભને જીતવા સંતોષ રાખવો: ટૂંકામાં કષાય રહિત વીતરાગ ભાવમાં રહેવું તો ક્રોધાદિ ચારિત્રમોહ નાશ પામે છે—તેનો અનુભવ થોડો ઘણો

દરેકને હોય છે. સાચો માર્ગ સમજાયો, સાચી પકડ થઈ, પછી શંકાઓ કરવાની હોય નહિ પછી તો તે પ્રમાણે વર્તવા માંડવું. (૧૦૪)

છોડી મત દર્શન તણો, આગ્રહ તેમ વિકલ્પ
કહ્યો માર્ગ આ સાધશે, જન્મ તેહના અલ્પ. ૧૦૫

અર્થ:—આ મારો મત છે, માટે મારે વળગી જ રહેવું અથવા આ મારું દર્શન છે, માટે ગમે તેમ મારે તે સિદ્ધ કરવુ એવો આગ્રહ અથવા એવા વિકલ્પને છોડીને આ જે માર્ગ કહ્યો છે, તે સાધશે તેના અલ્પ જન્મ જાણવા. અહીં 'જન્મ' શબ્દ બહુવચનમાં વાપર્યો છે, તે એટલુ જ દર્શાવવાને કે ક્વચિત્ તે સાધન અધૂરાં રહ્યાં તેથી અથવા જઘન્ય કે મધ્યમ પરિણામની ધારાથી આરાધન થયાં હોય તેથી સર્વ કર્મ ક્ષય થઈ ન શકવાથી બીજો જન્મ થવાનો સભવ છે; પણ તે બહુ નહીં; બહુ જ અલ્પ "સમકિત આવ્યા પછી જો વમે નહીં તો ઘણામાં ઘણા પંદર ભવ થાય, એમ જિને કહ્યુ છે," અને "જે ઉત્કૃષ્ટ-પણે આરાધે તેનો તે ભવે મોક્ષ થાય;" અત્રે તે વાતનો વિરોધ નથી (૧૦૫)

ભાવાર્થ:—સદ્‌ગુરુ મળતા પહેલાં પોતાની મતિ કલ્પનાએ કોઈ મત કે દર્શનનો આગ્રહ થઈ ગયો હોય કે આથી જ મોક્ષ છે, આ જ ધર્મ છે, જ્ઞાની તો આમ જ વર્તે વગેરે તો તે આગ્રહ છોડી દેવા વળી આગ્રહને દઢ કરનાર અનેક વિકલ્પો હોય છે જેમકે આ ઘણા માને છે તેથી તે સાચુ જ હોવું જોઇએ, લોકોમાં આમ જ સારું કહેવાય વગેરે બધા આગ્રહ તેમ જ વિકલ્પો છોડી દેવા અને મોક્ષ મેળવવા સદ્‌ગુરુએ કહ્યુ હોય તે જ પ્રમાણે વર્તવું. જેઓ પોતાના સર્વ આગ્રહો છોડીને જ્ઞાની સદ્‌ગુરુના બોધ અનુસાર, સદ્‌ગુરુ આજ્ઞાએ વર્તશે, ઉપર કહ્યો તેવો મોક્ષમાર્ગ આરાધશે, તેઓ બે ચાર એમ અલ્પ=થોડા ભવ કરીને ભવબધનથી મુક્ત થશે સદ્‌ગુરુનો બોધ માન્ય કરે અને તે જ પ્રમાણે વર્તે તો જીવ થોડા પ્રયાસે ને થોડા કાળમાં મોક્ષ પામે છે,

" અનંત કાળ સુધી જીવ નિજ છંદે ચાલી પરિશ્રમ કરે તો પણ પોતે પોતાથી જ્ઞાન પામે નહીં: પરંતુ જ્ઞાનીની આજ્ઞાનો આરાધક અંતર્મુહૂર્તમાં કેવળજ્ઞાન પામે."

ષટ્પદનાં ષટ્ પ્રશ્ન તેં, પૂછ્યાં કરી વિચાર;
તે પદની સર્વાંગતા, મોક્ષમાર્ગ નિર્ધાર. ૧૦૬

અર્થ:-હે શિષ્ય ! તેં છ પદના છ પ્રશ્નો વિચાર કરીને પૂછ્યા છે, અને તે પદની સર્વાંગતામાં મોક્ષ માર્ગ છે, એમ નિશ્ચય કર. અર્થાત્ એમાંનું કોઈ પણ પદ એકાંતે અવિચારથી ઉત્થાપતાં મોક્ષમાર્ગ સિદ્ધ થતો નથી. (૧૦૬)

ભાવાર્થ:—શિષ્યે કહ્યું હતુ કે પાંચ શંકાઓનું તો પૂરેપૂરુ સમાધાન થયુ પણ છઠ્ઠી મોક્ષ ઉપાયની શંકા રહી હતી તેનુ સમાધાન થઈ જાય તો તો સદ્ભાગ્યનો ઉદય એટલે સમકિત થઈ જાય ! તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે તેં છએ પદના છ પ્રશ્નો બહુ ઉત્તમ વિચારપૂર્વક પૂછ્યા છે જગતના ઘણા વિચારકોને આત્માસબંધી શંકા થાય છે તે શિષ્યે પૂછેલા આ છ પદમાં સમાવેશ પામે છે એ છ પદમાં ક્યાંય શંકા ન રહે એમ સર્વાંગે સદ્ગુરુએ સમાધાન કર્યું છે તે સમજે, વિચારે અને છએ પદ સર્વાંગ માન્ય થાય તો સમકિત થાય એટલે એ જ મોક્ષમાર્ગ નિર્ધાર—નક્કી માન (૧૦૬)

જાતિ, વેષનો ભેદ નહીં, કહ્યો માર્ગ જો હોય;
સાધે તે મુક્તિ લહે, એમાં ભેદ ન કોય. ૧૦૭

અર્થ:-જે મોક્ષનો માર્ગ કહ્યો તે હોય તો ગમે તે જાતિ કે વેષથી મોક્ષ થાય; એમાં કંઈ ભેદ નથી, જે સાધે તે મુક્તિપદ પામે અને તે મોક્ષમાં પણ બીજા કશા પ્રકારનો ઊંચનીચત્વાદિ ભેદ નથી અથવા આ વચન કહ્યાં તેમાં બીજો કંઈ ભેદ એટલે ફેર નથી. (૧૦૭)

ભાવાર્થ:-સદ્ગુરુનો બોધ સાંભળવો, માન્ય થવો, છ પદમાં કહ્યા પ્રમાણે શ્રદ્ધા થવી; ક્ષમા, નમ્રતા, સરળતા, સંતોષ વગેરેથી ક્રોધાદિ

કષાયો જીતવા એ રૂપ જે મોક્ષમાર્ગ છે તે કોઈ સ્ત્રી કે પુરુષ કે બ્રાહ્મણ આદિ જાતિ હોય તો જ બને એવું નથી; અથવા તો અમુક વેષ પહેરવાથી જ બને એમ નથી. ગમે તે જાતિમાં કે વેષમાં પણ જે કોઈ જીવ સદ્ગુરુનો બોધ સમજે; તે અનુસાર આત્માની સાચી શ્રદ્ધા કરે, અને પોતાના કષાયો ઘટાડી-ક્ષય કરી વીતરાગ થાય તે અવશ્ય મુક્તિ મેળવે એટલે કે મોક્ષમાર્ગ તો સર્વ જીવો માટે એક સરખો છે. તે આત્મામાં જ રહ્યો છે અને ગમે તે જાતિમાં કે વેષે પુરુષાર્થ કરીને પોતાના ભાવ ફેરવે તો સાધી શકાય છે. સાચો માર્ગ મળ્યો હોય, માન્ય કર્યો હોય; પરંતુ તે પ્રમાણે વર્તે નહિ, પુરુષાર્થની કચાસ રાખે તો તેટલો વિલંબ થાય આ ભવે સાચા સદ્ગુરુ મળ્યા છે તો જેટલી આત્માની શક્તિ હોય તેટલો જ કર્મ ખપાવવા માટે પુરુષાર્થ અવશ્ય કરવો જોઇએ, તો જ આત્મસિદ્ધિ કરી કહેવાય. (૧૦૭)

કષાયની ઉપશાંતતા, માત્ર મોક્ષઅભિલાષ;
ભવે ખેદ અંતરદયા, તે કહીએ જિજ્ઞાસ. ૧૦૮

અર્થ:-ક્રોધાદિ કષાય જેના પાતળા પડયા છે, માત્ર આત્માને વિષે મોક્ષ થવા સિવાય બીજી કોઈ ઈચ્છા નથી, અને સંસારના ભોગ પ્રત્યે ઉદાસીનતા વર્તે છે, તેમ જ પ્રાણી પર અતરથી દયા વર્તે છે, તે જીવને મોક્ષમાર્ગનો જિજ્ઞાસુ કહીએ, અર્થાત્ તે માર્ગ પામવા યોગ્ય કહીએ (૧૦૮)

ભાવાર્થ:-આત્મજ્ઞાનનો સાચો ઈચ્છક-જિજ્ઞાસુ ક્યારે કહેવાય કે જો કષાયો ઘટાડતો હોય તો. વળી તે જીવને સસારમાં કિંચિત્ સાચું સુખ નથી જ એમ સમજાય તેથી સર્વ શુભાશુભ કર્મને છેદીને મોક્ષ મેળવવાની તત્પરતા હોય સસારાર્થે કંઈ જ કરવું નથી, માત્ર મોક્ષ અર્થે જ બધો પુરુષાર્થ કરવો છે એવી દઢતા પૂર્વક વર્તે, સસારને એકાંત ક્લેશરૂપ માને સસારના ત્રિવિધ તાપથી આત્મા દુઃખી થઈ રહ્યો છે તેથી હવે તેને કર્મ બંધનથી મુક્ત કેમ કરવો ? એવી સાચી

અંતર દયા પ્રગટે. મોક્ષ માટે તત્પર થએલાને સર્વ પ્રાણી પ્રત્યે પણ દયા હોય છે. તે પણ અંતર દયા હોય કે તેઓ સંસારનાં સુખ પામે તે કરતાં પણ તેમના આત્માનું કલ્યાણ કેમ થાય અને સંસારથી છૂટી મોક્ષ કેમ પ્રાપ્ત કરે? એવી પોતાની ને પરની સાચી દયા આત્માર્થી જિજ્ઞાસુને હોય છે. (૧૦૮)

તે જિજ્ઞાસુ જીવને, થાય સદ્‌ગુરુબોધ;
તો પામે સમકિતને, વર્તે અંતરશોધ. ૧૦૯

અર્થ: તે જિજ્ઞાસુ જીવને જો સદ્‌ગુરુનો ઉપદેશ પ્રાપ્ત થાય તો તે સમકિતને પામે અને અંતરની શોધમાં વર્તે (૧૦૯)

ભાવાર્થ:-આવો જિજ્ઞાસુ યોગ્ય જીવ હોય તેને સાચા જ્ઞાની સદ્‌ગુરુ મળે ને તેમનો બોધ પરિણમે તો તેને સાચી શ્રદ્ધારૂપ વ્યવહાર સમકિત થાય. તેથી પછી તે જીવ પોતાના દોષો શોધીને અંતર શુદ્ધ કરવા પ્રવર્તે. અંતરાત્મા થયો તો પછી કષાયો ઘટાડવા પુરુષાર્થ કરે. (૧૦૯)

મત દર્શન આગ્રહ તજી, વર્તે સદ્‌ગુરુલક્ષ;
લહે શુદ્ધ સમકિત તે, જેમાં ભેદ ન પક્ષ. ૧૧૦

અર્થ:-મત અને દર્શનનો આગ્રહ છોડી દઈ જે સદ્‌ગુરુને લક્ષે વર્તે, તે શુદ્ધ સમકિતને પામે કે જેમાં ભેદ તથા પક્ષ નથી. (૧૧૦)

ભાવાર્થ:-સત્પુરુષ મળ્યા પહેલાં પોતાની માન્યતામાં કોઈ મત દર્શનના આગ્રહ થઈ ગયા હોય તે છોડી દે અને પોતાની સર્વ સમજણ સદ્‌ગુરુના બોધને લક્ષે ફેરવી નાખે. ધાર્મિક વિચારો અરિહંત-સિદ્ધનું સ્વરૂપ વગેરે પ્રથમ ઓઘસંજ્ઞાએ સમજતો હતો તે સર્વમાં સદ્‌ગુરુ મળ્યા પછી પરિવર્તન થઈ જાય સદ્‌ગુરુના લક્ષે વર્તતાં અરિહંત-સિદ્ધના આત્માની દશા આ પ્રકારની હોય એ સમજાય. એ પ્રમાણે સદ્‌ગુરુના લક્ષે લક્ષ કરવો, તેમની આજ્ઞાને અનુસરવી અને તેમની ભક્તિ, ગુણસ્મરણ કરવાં તે વ્યવહાર સમકિત છે. આ વ્યવહાર સમકિત નિશ્ચય

થવાનુ કારણ છે એટલું જ નહિ પરંતુ ઠેઠ ૧૨ મા ગુણસ્થાનના અત સુધી જ્ઞાની પુરુષનુ અને તેમના વચનના આશયનું અવલબન અવશ્યનુ છે. જ્યારે સમકિતને આવરણ કરનારી [1]સાત પ્રકૃતિઓનો ઉપશમ, ક્ષયોપશમ કે ક્ષય થાય ત્યારે નિશ્ચય સમકિત થયુ કહેવાય. ત્યારે આત્માનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય છે. ત્રણે સમકિત શુદ્ધ આત્માનો જ અનુભવ કરાવે છે પરંતુ કર્મ સત્તામાં વધુ ઓછાં હોય તે અપેક્ષાએ ભેદ કહેવાય છે, ગમે તે અવસ્થામાં કે પક્ષમાં જો નિશ્ચય સમકિત થાય તો ત્યાં આત્માનો અનુભવ તો એક જ પ્રકારનો હોય છે. અનુભવમાં કોઈ ભેદ કે પક્ષ નથી

વ્યવહાર સમકિતમાં ભેદ હોય છે કેમકે જુદા જુદા જ્ઞાનીનુ અવલંબન હોય, તેમનાં વચનો પણ ભિન્ન ભિન્ન હોય, તેમણે કરેલી આજ્ઞા પણ વ્યક્તિગત ભિન્ન હોય, ભક્તિના ભેદ પણ જુદા જુદા હોય. એમ અપેક્ષાએ ભેદ હોય છે. પરંતુ નિશ્ચય સમકિતમાં તો આત્માનો અનુભવ કરવાનો હોય છે એટલે તેમા ભેદ પડતો નથી શ્વેતાંબર, દિગબર ગમે તે તીર્થમા કે કાળમાં જો આત્માનો યથાર્થ અનુભવ થાય તો તે સરખો જ છે, તેથી નિશ્ચય સમકિતમાં ભેદ નથી આત્માનો અનુભવ થવારૂપ જે ધર્મ છે ત્યાં કઈ ભેદ નથી જેમકે મૂળ મારગમાં કહ્યું છે:–"પણ જ્ઞાનાદિની જે શુદ્ધતા રે, તે તો ત્રણે કાળે અભેદ." (૧૧૦).

વર્તે નિજસ્વભાવનો, અનુભવ લક્ષ પ્રતીત;
વૃત્તિ વહે નિજભાવમાં, પરમાર્થે સમકિત. ૧૧૧

અર્થ:–આત્મ સ્વભાવનો જ્યા અનુભવ, લક્ષ, અને પ્રતીતિ વર્તે છે તથા વૃત્તિ આત્મસ્વભાવમાં વહે છે, ત્યાં પરમાર્થે સમકિત છે (૧૧૧)

ભાવાર્થ:–અહીં મુખ્યત્વે પરમાર્થ સમકિત એટલે સાચા સમકિતની વાત છે. કેટલાક સમકિત ન થયું હોય છતાં થયુ છે, એમ માની લે છે; એવા કહેવાતા સમકિતની વાત નથી એક વાર

---

૧. મિથ્યાત્વમોહનીય, મિશ્રમોહનીય સમકિત મોહનીય તથા અનંતાનુબંધી ક્રોધ-માન-માયા-લોભ.

એ જ ધર્મથી મોક્ષ છે, તું છો મોક્ષસ્વરૂપ;
અનંત દર્શન જ્ઞાન તું, અવ્યાબાધ સ્વરૂપ ૧૧૬

અર્થ:—એ જ ધર્મથી મોક્ષ છે, અને તું જ મોક્ષસ્વરુપ છો; અર્થાત્ શુદ્ધ આત્મપદ એ જ મોક્ષ છે. તું અનંત જ્ઞાન દર્શન તથા અવ્યાબાધ સુખસ્વરૂપ છો. (૧૧૬)

ભાવાર્થ:—જીવને અનાદિકાળનો દેહાધ્યાસ થઈ ગયો છે તેને દૂર કરવો. આત્માને દેહથી ભિન્ન પોતાના સ્વરૂપે ઓળખવો એ જ કહેવા માટે આત્મસિદ્ધિનુ પ્રયોજન છે વિભાવમાં પરિણમે છે તેમે બદલે સ્વભાવમાં પરિણમવું એ ધર્મ છે અને તે પ્રમાણે વર્તવાથી કર્મની નિર્જરા થઈ મુક્ત અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે. આત્મા પોતાના સ્વરૂપમાં આવે, પરને પોતે માનવાનું મૂકી દે એજ ધર્મ છે; અને પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર રહેવું એ જ મોક્ષ છે. મોક્ષ કાંઈ બહારથી લાવવાનો નથી આત્માનું પોતાનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ એ જ મોક્ષ છે. અનત-જ્ઞાન, અનતદર્શન, અવ્યાબાધ સુખ એ દરેક આત્માના પોતાના ગુણ છે પરંતુ વિપરીત માન્યતાને લીધે તથા કષાય પરિણતિથી તે માનવામાં આવતું નથી. વળી કર્મના આવરણને લઇને તેનો અનુભવ થતો નથી પરંતુ સદ્દગુરુ જ્ઞાનીએ જેમ છે તેમ જાણ્યુ છે અને અનુ-ભવ કરીને કહ્યું છે તે દૃઢ રીતે માનવું જોઇએ. તેઓ કહે છે કે આત્માનુ ખરું સ્વરૂપ સિદ્ધમાં છે તેવું અનતદર્શન, અનતજ્ઞાનવાળું અને સર્વ પ્રકારની બાધા પીડાથી રહિત છે, તો તેમ માની લેવું. (૧૧૬)

શુદ્ધ, બુદ્ધ, ચૈતન્યઘન, સ્વયંજ્યોતિ સુખધામ;
બીજું કહીએ કેટલુ ? કર વિચાર તો પામ. ૧૧૭

અર્થ:—તું દેહાદિક સર્વ પદાર્થથી જુદો છે કોઈમાં આત્મ-દ્રવ્ય ભળતું નથી કોઈ તેમાં ભળતું નથી, દ્રવ્યે દ્રવ્ય પરમાર્થથી સદાય ભિન્ન છે; માટે તું શુદ્ધ છો, બોધસ્વરૂપ છો, ચૈતન્યપ્રદેશાત્મક છો. સ્વયંજ્યોતિ એટલે કોઈ પણ તને પ્રકાશતું નથી, સ્વભાવે જ

તું પ્રકાશસ્વરૂપ છો, અને અવ્યાબાધ સુખનું ધામ છો. બીજું કેટલું કહીએ ? અથવા ઘણું શું કહેવું ? ટૂંકામાં એટલું જ કહીએ છીએ, જો વિચાર કર તો તે પદને પામીશ (૧૧૭)

ભાવાર્થ:—વળી તે સ્વરૂપ કેવું છે ? શુદ્ધ=કષાય રાગદ્વેષ રૂપ કર્મમલથી રહિત અત્યંત નિર્મળ પવિત્ર છે. સંપૂર્ણ જ્ઞાનસ્વરૂપ સર્વને જાણવા સમર્થ છે, જડના સંબંધથી રહિત કેવળ ચૈતન્યની મૂર્તિ છે. અનેક યોનિમાં સતાકુકડી રમતાં એક દેહમાંથી નીકળી બીજા દેહમાં ગયો પરંતુ કોઈ દેહમાં એકાકાર થયો નથી. તેના અસંખ્યાત પ્રદેશ-માંથી એક પ્રદેશ પણ છૂટો પડતો નથી. તેથી ટંકોત્કીર્ણ ચૈતન્યઘન છે. તેની જ્ઞાનજ્યોતિ કોઈ પ્રગટાવે ત્યારે પ્રગટે તેવી નથી પરંતુ તે સ્વયં પ્રગટ જ છે અનાદિ અનંત અખંડપણે પોતે પ્રકાશે છે. જ્ઞાન વડે અન્ય પદાર્થો જાણે છે તેવી રીતે પોતાના સ્વરૂપને પણ જાણી શકે છે સુખ એ આત્માનો સ્વભાવ જ છે. જે સુખ જ્ઞાની અનુભવે છે તે કોઈ બાહ્ય નિમિત્તને આધીન નથી. આત્મા પોતે જ સુખરૂપ છે. સુખનું ધામ છે. આત્મા સિવાય બીજે ક્યાંય સુખ રહેતું નથી. તે સ્વાધીન સુખ છે તેનો કોઈ કાળે અંત થતો નથી. પોતાથી જ પોતે સુખી સંતોષી રહી શકે છે, તેથી મોક્ષમાં કોઈ બાહ્ય પદાર્થનો સંબંધ નહિ છતા તે સંપૂર્ણ સુખી છે. આવું આત્માનું અદ્‌ભુત સ્વરૂપ છે. આત્માની વિભૂતિઓ અનંત છે તેનું વર્ણન કર્યે પાર આવે નહિં. પરંતુ અત્યારે અજ્ઞાનને લઈને દેહાદિમાં અહંભાવ થઈ ગયો છે તે તેનાં લક્ષણો વિચારી ભેદજ્ઞાન કરે, તો આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ અનુ-ભવમાં આવે તે શુદ્ધ સ્વરૂપનો વિચાર, તેની જ ઈચ્છા, ભાવના, રુચિ કરે તો તે અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય.

સદ્‌ગુરુએ જે કહેવાનું હતું તે કહી દીધું હવે એ વિચારવું, પોતાની સમજણ ફેરવવી, શુદ્ધાત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરવી એ શિષ્યનું કામ છે તેથી કહ્યું કે "કર વિચાર તો પામ" સમાધિશતકમાં કહ્યું છે:—

शृण्वन्नप्यन्यत कामं वदन्नपि कलेवरात् ।
नात्मानं भावयेद् भिन्नं यावत् तावन्न मोक्षभाक ॥

આત્મા દેહથી ભિન્ન છે એ વિષે સદ્‌ગુરુ પાસેથી સારી રીતે સાંભળ્યુ હોય, બીજાને કહી પણ બતાવતો હોય, છતાં જ્યાં સુધી દેહથી આત્મા ભિન્ન છે તેની ભાવના કરે નહિ ત્યાં સુધી શુદ્ધ આત્માનો અનુભવ એટલે સમકિત થાય નહિ અને મોક્ષને યોગ્ય તે જીવ થાય નહિ જેવી રીતે પોતાના શુદ્ધાત્માની ભાવના કરવાની છે તેવી રીતે બધા દેહધારી આત્માઓ દેખાય છે તેમનું સ્વરૂપ પણ નિશ્ચયથી સિદ્ધ સમાન છે એમ સમજવુ જોઇએ વરસાદનું પાણી નિર્મળ હોય છે; કૂવા ખાબોચિયાં, ખાઇનુ પાણી વિશેષ વિશેષ મલીન હોય છે પરંતુ તે સર્વમાં પાણી તો તે જ છે. મેલના ભળવાથી ભેદ દેખાય છે. ખાઇનું મેલુ પાણી પણ જો ઉકાળીને તેની વરાળ ઠારવામાં આવે તો નિર્મળ પાણી પ્રાપ્ત થાય. તેમ સંસારના જીવો કર્મ સહિત હોવાથી ભિન્ન ભિન્ન દેખાવ આપે છે, છતાં જો કર્મ પ્રત્યે દષ્ટિ ન આપીએ તો દરેક જીવમાં સિદ્ધની શક્તિઓ અવ્યક્તપણે રહી છે. એમ પોતાનું તથા પરનું શુદ્ધ સ્વરૂપ વિચારી તેનો સાક્ષાત્કાર કરવા પુરુષાર્થ કરે તો રાગદ્વેષ અજ્ઞાન જાય અને કર્મનો ક્ષય થઈ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય. (૧૧૭)

નિશ્ચય સર્વે જ્ઞાનીનો, આવી અત્ર સમાય;
ધરી મૌનતા એમ કહી, સહજ સમાધિમાંય. ૧૧૮.

અર્થ:—સર્વે જ્ઞાનીઓનો નિશ્ચય અત્રે આવીને સમાય છે, એમ કહીને સદ્‌ગુરુ મૌનતા ધરીને સહજ સમાધિમાં સ્થિત થયા, અર્થાત્ વાણીયોગની અપ્રવૃત્તિ કરી (૧૧૮)

ભાવાર્થ:—અનત જ્ઞાનીપુરુષો થઈ ગયા. તેમણે પોતે શુદ્ધાત્મ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કર્યું છે અને તે શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવા જે ઉપદેશ કર્યો છે તે જ અહીં કહ્યો છે બધા શાસ્ત્રોનો સાર આ ગાથામાં સમાવી દીધો છે. ઉપદેશ કરતી વખતે સદ્‌ગુરુને પરમાં વચન યોગમાં

વર્તન કરવું પડયુ તેથી હવે .મૌન થઇને તેઓ પોતાને આવરણ દૂર થયાં હોવાથી જે સહેજે આત્માનો અનુભવ વર્તે છે તેમાં લીન થયા.(૧૧૮)

શિષ્યબોધબીજપ્રાપ્તિ.

સદ્ગુરુના ઉપદેશથી, આવ્યું અપૂર્વ ભાન;
નિજપદ નિજમાંહી લહ્યું, દૂર થયું અજ્ઞાન. ૧૧૯

અર્થ:-શિષ્યને સદ્ગુરુના ઉપદેશથી અપૂર્વ એટલે પૂર્વે કોઈ દિવસ નહી આવેલું એવુ ભાન આવ્યુ અને તેને પોતાનું સ્વરૂપ પોતાને વિષે યથાતથ્ય ભાસ્યુ, અને દેહાત્મબુદ્ધિરૂપ અજ્ઞાન દૂર થયુ (૧૧૯).

ભાવાર્થ:-સદ્ગુરુએ અપૂર્વ ઉપકાર કરી આત્માર્થે ઉપદેશ આપ્યો તે સમજવાથી શિષ્યને આત્માનું ભાન થયું, બોધ બીજની પ્રાપ્તિ થઈ તેથી શિષ્ય ગુરુનો ઉપકાર માને છે. વળી ગુરુનો પ્રભાવ જોતાં શિષ્યને ગુરુ પ્રત્યે અપૂર્વ ભક્તિ ઉત્પન્ન થઈ છે, જ્ઞાન થયા પછી જ્ઞાનદાતા ગુરુ પ્રત્યે અપૂર્વ ભક્તિ પ્રગટે છે. અંતરાત્મા થયા પછી જીવ પરમાત્માની ભક્તિ આરાધના કરવામાં તન્મય થાય છે.

પ્રથમ તો સદ્ગુરુએ જે છ પદનો ઉપદેશ કર્યો તેનું સ્વરૂપ પોતાને સમજાયુ છે તે ઉલ્લાસપૂર્વક ગુરુ પ્રત્યે કહી બતાવે છે કે જેથી તેમાં કંઈ ભૂલ હોય તો ગુરુ બતાવે.

"આત્મા છે" એ પદ વિષે શિષ્ય કહે છે કે સદ્ગુરુના ઉપદેશથી મને આત્માનુ અપૂર્વ ભાન થયુ છે સમકિત-આત્માનો અનુભવ થયો છે પ્રથમ તો આત્મા નથી, દેહ તે જ આત્મા એમ માનતો હતો તેને બદલે જેવુ સદ્ગુરુએ કહ્યુ તેમ જ નિજપદ નિજમાંહી લહ્યું એટલે આત્માને જ આત્મા માન્યો દેહ ઇન્દ્રિયો પ્રાણ વગેરેને આત્મા માનતો હતો તે અજ્ઞાન દૂર થયું છે, મને દેહાધ્યાસ છૂટી ગયો છે એમ શિષ્ય કહે છે (૧૧૯)

ભાસ્યું નિજસ્વરૂપ તે, શુદ્ધ ચેતનારૂપ;
અજર, અમર અવિનાશી ને, દેહાતીત સ્વરૂપ ૧૨૦

અર્થ:-પોતાનું સ્વરૂપ શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ, અજર, અમર, અવિનાશી અને દેહથી સ્પષ્ટ જુદું ભાસ્યુ (૧૨૦)

ભાવાર્થ:-બીજા નિત્ય પદની પ્રતીતિ કહે છે કે તે અપૂર્વ ભાન થવાથી પોતાનું સ્વરૂપ શુદ્ધ ચેતનારૂપ જણાયુ છે. વૃદ્ધાવસ્થા, મરણ અને નાશ એ દેહના ધર્મ છે અને આત્મા અજર અમર અવિનાશી ચૈતન્ય સ્વરૂપ નિત્ય પદાર્થ છે એવી શ્રદ્ધા થઈ છે દેહ ને આત્માના ધર્મ ભિન્ન સમજાયા તેથી જેમ નાળિયેળમા ગોળો જુદો ખખડે તેમ દેહથી આત્મા પર છે, તદ્દન ભિન્ન છે એમ અનુભવ થયો છે (૧૨૦)

કર્તા ભોક્તા કર્મનો, વિભાવ વર્તે જ્યાંય;
વૃત્તિ વહી નિજભાવમાં, થયો અકર્તા ત્યાંય. ૧૨૧

અર્થ:-જ્યાં વિભાવ એટલે મિથ્યાત્વ વર્તે છે, ત્યા મુખ્ય નયથી કર્મનુ કર્તાપણુ અને ભોક્તાપણુ છે આત્મસ્વભાવમાં વૃત્તિ વહી તેથી અકર્તા થયો (૧૨૧)

ભાવાર્થ:-હવે કર્તા ભોક્તા પદ વિષે કહે છે કે જ્યારે આત્મા વિભાવમાં પરિણમે છે ત્યારે કર્મનો કર્તા અને ભોક્તા થાય છે "ચેતન જો નિજભાનમાં કર્તા આપ સ્વભાવ, તેને અનુસરીને કહે છે કે જો પોતાના સ્વરૂપમાં વૃત્તિ પરિણમે તો કર્મનો કર્તા કે ભોક્તા થાય નહિ. (૧૨૧)

અથવા નિજપરિણામ જે, શુદ્ધચેતનરૂપ;
કર્તા ભોક્તા તેહનો, નિર્વિકલ્પસ્વરૂપ. ૧૨૨

અર્થ:-અથવા આત્મપરિણામ જે શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ છે, તેનો નિર્વિકલ્પસ્વરૂપે કર્તા ભોક્તા થયો (૧૨૨)

ભાવાર્થ:-કર્મનો કર્તાભોક્તા થતો નથી ત્યારે આત્મામાં તો

પરિણમે છે તેથી સ્વભાવનો કર્તા કહેવાય છે અને આત્માના સુખનો જ ભોક્તા પણ કહેવાય છે. સિદ્ધભગવાન પોતાના સ્વરૂપની અપેક્ષાએ કર્તા કહેવાય છે અને કર્મ વગેરે પરની અપેક્ષાએ અકર્તા છે આત્મજ્ઞાન થતા વૃત્તિ આત્મામા સ્થિર થવાથી એ સિદ્ધદશાનો અનુભવ અંશે થયો; આત્માના અનુભવમાં "મારે કરવુ છે," "મેં કર્યું," "મે ભોગવ્યુ" એવા વિકલ્પો થતા નથી સહેજે આત્મામાં પરિણમન થાય છે. આત્મા શુદ્ધ થયો પછી તેનાં પરિણામ પણ શુદ્ધ ચેતનારૂપ થાય છે. તે શુદ્ધ ચેતનાનો કર્તા અને ભોક્તા કહેવાય છે પોતાના શુદ્ધ ચેતનને ભોગવે છે ત્યા "હુ કરું છુ." "હું ભોગવુ છુ." એવા વિકલ્પ નથી સહેજે પરિણમન થયા કરે છે. મોક્ષમાં પણ કાળદ્રવ્યને આધારે આત્મા આત્મામાં સમયે સમયે પરિણમે છે તે પરિણમન નિર્વિકલ્પપણે થાય છે. બીજા દ્રવ્યો પોતપોતામા પરિણમે છે તેમ શુદ્ધ ચેતના શુદ્ધ ચેતનારૂપે પરિણમે છે ત્યારે નિર્વિકલ્પ દશા હોય છે (૧૨૨)

મોક્ષ કહ્યો નિજશુદ્ધતા, તે પામે તે પંથ;
સમજાવ્યો સંક્ષેપમાં, સકળ માર્ગ નિર્ગ્રંથ. ૧૨૩

અર્થ:—આત્માનું શુદ્ધપદ છે તે મોક્ષ છે, અને જેથી તે પમાય તે તેનો માર્ગ છે; શ્રી સદ્‌ગુરુએ કૃપા કરીને નિર્ગ્રંથનો સર્વ માર્ગ સમજાવ્યો (૧૨૩)

ભાવાર્થ:—મોક્ષ અને મોક્ષનો ઉપાય સમજાયો તે વિષે ટૂંકામાં કહે છે—આત્મા કર્મથી મલીન દેખાય છે તે મલીનતા દૂર થાય તે જ મોક્ષ છે આત્માની શુદ્ધતા જે રીતે થાય તે મોક્ષનો ઉપાય અથવા મોક્ષમાર્ગ છે આત્માના જ્ઞાનદર્શનચારિત્રની નિર્મળતા થાય તે જ મોક્ષમાર્ગ ભગવાને કહ્યો છે, તે મોક્ષમાર્ગ આપે સમજાવ્યો છે. નિર્ગ્રંથ માર્ગ–નિર્ગ્રંથ ભગવાને કહેલો માર્ગ, શુદ્ધાત્મપ્રાપ્તિનો માર્ગ અથવા મોક્ષમાર્ગ જેમ છે તેમ સદ્‌ગુરુએ સમજાવ્યો, સદ્‌ગુરુનો ઉપકાર માનતાં શિષ્યે છએ પદનો સાર કહી બતાવ્યો (૧૨૩)

અહો ! અહો ! શ્રી સદ્‌ગુરુ, કરુણાસિંધુ અપાર;
આ પામર પર પ્રભુ કર્યો, અહો ! અહો ! ઉપકાર. ૧૨૪

અર્થ:—અહો ! અહો ! કરુણાના અપાર સમુદ્રસ્વરૂપ આત્મલક્ષ્મીએ યુક્ત સદ્‌ગુરુ, આપ પ્રભુએ આ પામર જીવ પર આશ્ચર્યકારક એવો ઉપકાર કર્યો (૧૨૪)

ભાવાર્થ:—હવે આત્માનુ પરમ હિત કરનાર સદ્‌ગુરુ પ્રત્યે અપૂર્વ ભક્તિ દર્શાવે છે:—

સદ્‌ગુરુનાં વચનો સાંભળતાં આત્માની નિર્મળતા થઈ સમકિતનો અપૂર્વ લાભ થયો તે સદ્‌ગુરુનું સ્વરૂપ કેવું અદ્‌ભુત હશે એ વિચારતાં શિષ્યને અહો ! અહો ! એવા ઉદ્‌ગારો નીકળ્યા છે. જેમ કોઈ સરોવર પરથી ઠંડો પવન આવીને સ્પર્શે છે તેથી અનુપમ શાંતિ થાય છે તે પરથી સરોવર કેવું ઉત્તમ હશે તેનો ખ્યાલ કરાય છે, તેવી રીતે શિષ્યને સદ્‌ગુરુના વચનથી અપૂર્વ શાંતિ આવી આત્મા જાગૃત થયો તે પરથી સદ્‌ગુરુની દશા કેવી શાંત, ગંભીર, જ્ઞાનયુક્ત હશે તે વિચારે છે. તે દશા શબ્દમાં વર્ણવી ન શકાય તેવી અદ્‌ભુત હોવાથી અહો ! અહો ! એમ આશ્ચર્ય ને પૂજ્યભાવના ઉદ્‌ગારો વ્યક્ત કર્યા છે. વળી સદ્‌ગુરુએ કરેલો ઉપકાર પણ આશ્ચર્યકારી છે.

જગતના લોકો કંઈ ને કંઈ સ્વાર્થથી લેવડદેવડ કરે છે પરંતુ સત્પુરુષ તો સંપૂર્ણ સ્વરૂપને પામ્યા છે અને આત્મસુખને પામ્યા છે તેથી તેમને જગતમાં કંઈ સ્વાર્થ નથી. માત્ર કોઈ જીવ આત્મસ્વરૂપ પામો એ જ હેતુથી તેમણે ઉપદેશ આપ્યો છે. વળી તેમણે આખા જગતના શિષ્ય થવાની ભાવના કરી છે તેથી માન રહિત છે માનપૂજાર્થે બોલતા નથી કરુણાસાગર છે જ્ઞાની પુરુષનું જીવન બે અર્થે છે; ૧ પ્રારબ્ધ ભોગવવા ૨ જગતના કલ્યાણને અર્થે; તેથી સાક્ષાત કરુણાની મૂર્તિ છે. તેમનો થોડો પરિચય થયો હોય તો તેમનું આ કરુણાસ્વરૂપ લક્ષમાં આવે કે સર્વ જીવ પ્રત્યે કેવી અગાધ કરુણા હોય

છે સદ્ગુરુનુ અદ્ભુતસ્વરૂપ, કરુણા, ઉદારતા વિચારી પોતા તરફ જોતાં લાગે છે કે હુ કેવો પામર છું! સદ્ગુરુ કરુણાથી મને બોધ આપે છે પરંતુ હું તો અત્યત પામર છું યોગ્યતા રહિત સામાન્ય મનુષ્ય છું છતાં બોધદાન કરી મને આત્મજ્ઞાન પમાડી ઉચ્ચ દશાએ આણ્યો તેથી આપે મારા પર ન મપાય એવો ઉપકાર કર્યો છે તે ઉપકારનુ મહત્વ માપવા કે સમજવા જેટલી પણ મારી શક્તિ નથી. સદ્ગુરુનું એક વચન પણ જો યથાર્થ રીતે ગ્રહણ થાય તો ઠેઠ મોક્ષે લઈ જાય તેથી સદ્ગુરુની કરુણા અને ઉપકાર અનત છે. સત્પુરુષે આપણા પર કરેલો ઉપકાર વિચારવામાં પણ ઘણો લાભ છે. "તેની નિષ્કારણ કરુણાને નિત્ય પ્રત્યે નિરંતર સ્તવવામાં પણ આત્મસ્વભાવ પ્રગટે છે." તેથી સદ્ગુરુનું સ્વરૂપ પણ અદ્ભુત અને તેમણે કરેલો ઉપકાર પણ અદ્ભુત છે.

સંસારમાં કોઇ ધધે લગાડી આપે તો તેનો ઉપકાર જિંદગી સુધી યાદ કરે છે કે મને આણે આજીવિકાનું સાધન કરી આપ્યુ તો અનત કાળથી સંસારમા પરિભ્રમણ કરતો આવ્યો છે તે ભ્રમણ કરતો અટકાવ્યો, સદ્ગુરુના યોગથી દિશા ફરી ગઈ, કર્મબધ કરતો હતો તેથી અટકયો, બહિર્મુખ હતો તેથી ફરીને અંતર્મુખ થયો, તે ઉપકાર, બુદ્ધિથી માપી ન શકાય તેવો છે આ કયારે મનાય? પોતાની પામરતાનુ ભાન થાય ત્યારે તે પુરુષનો ઉપકાર સમજાય.

વીસ દોહામા પણ "હું પામર શું કરી શકું ?" એ વિચારતાં પછી "અચિંત્ય તુજ માહાત્મ્યનો–" એ ખ્યાલ આવે છે. પ્રભુતા પામવાનો માર્ગ લઘુતા છે. વાસણ ઊણુ હોય એટલું પાણી ભરાય. પ્રભુશ્રીજી કહેતા કે અમે બધા મુમુક્ષુની છેડે જઇને બેઠા છીએ અમારું લઘુ નામ સારું છે તેથી અમે ગમે તેમ બોલીએ તો પણ કઈ નહિ માન જાય તો વિનય આવે વિનય ગુણ આવે તો બધું પ્રાપ્ત થાય છે. માનથી ફુલી ગયો છે. હુ જ મોટો ને બાકી બધા નાના એમ માને છે વિનય આવે તો બીજાના ગુણો દેખાય મોટામાં મોટો દોષ માન. હુ જાણુ છુ, હું ડાહ્યો છું એમ માને તેથી અટકી પડે છે. હું ડાહ્યો

છુ એમ કરી કોઈ મોક્ષે ગયા નથી જે લઘુ એટલે નાનો થાય તે જ મોક્ષની બારીમાં પેસી શકે. પોતાની પામરતા સમજે તો સદ્‌ગુરુના ગુણોનું, માહાત્મ્ય સમજાય અને તેમના પ્રત્યે ઉલ્લાસભાવ ભક્તિ પ્રગટે ત્યારે જ્ઞાન થાય. (૧૨૪)

શું પ્રભુચરણ કને ધરું? આત્માથી સૌ હીન;
તે તો પ્રભુએ આપિયો, વર્તું ચરણાધીન. ૧૨૫

અર્થ:—હુ પ્રભુના ચરણ આગળ શું ધરુ ? (સદ્‌ગુરુ તો પરમ નિષ્કામ છે, એક નિષ્કામ કરુણાથી માત્ર ઉપદેશના દાતા છે, પણ શિષ્યધર્મે શિષ્યે આ વચન કહ્યું છે.) જે જે જગતમાં પદાર્થ છે, તે સૌ આત્માની અપેક્ષાએ નિર્મૂલ્ય જેવા છે, તે આત્મા જ જેણે આપ્યો તેના ચરણસમીપે હુ બીજું શું ધરુ ? એક પ્રભુના ચરણને આધીન વર્તુ એટલુ માત્ર ઉપચારથી કરવાને હુ સમર્થ છુ (૧૨૫)

ભાવાર્થ:—દુનિયામાં કોઈ આપણા પર ઉપકાર કરે તો સામે તેવો ઉપકાર કરીને બદલો વાળવામાં આવે છે. કોઇ આપણને માન આપે કે હાથ જોડે તો આપણે પણ માન આપીએ છીએ અથવા હાથ જોડીએ છીએ, એમ પ્રત્યુપકાર કરાય છે તેથી શિષ્ય વિચારે છે કે સદ્‌ગુરુ પ્રભુએ મારા પર મહાન ઉપકાર કર્યો છે તેમને હુ બદલામા શું આપુ ? અથવા સદ્‌ગુરુએ જ્ઞાનદાન આપી કૃતાર્થ કર્યો તો તેમની આગળ હુ શી ભેટ ધરું? પરંતુ આત્મા જાણ્યો, પછી જગતની બધી વસ્તુઓ તુચ્છ લાગે બધી વસ્તુ પર વૈરાગ્ય આવ્યો.

એક આત્મભાવે જ દર્શન કરવાં અને આત્માની શુદ્ધિ કરવી એ જ સદ્‌ગુરુને પ્રસન્ન કરવાનો ઉપાય છે તેથી શિષ્ય વિચારે છે કે જગતના બધા પદાર્થો જોતાં આત્માથી ચઢિયાતુ કંઈ નથી તે આત્મા તો પ્રભુએ જ મને પ્રાપ્ત કરાવ્યો, હુ આત્મા છુ એવું ભાન કરાવ્યુ તેથી આત્મા આપ્યો તેના સમાન બદલામાં આપી શકાય એવો કોઈ પદાર્થ વિશ્વમાં નથી તેથી શું આપુ ? કંઈ આપી શકાય એમ નથી

અને તેઓ કોઈ બાહ્ય વસ્તુ ઇચ્છતા નથી ત્યારે શું કરવું ? એક ઉપાય છે કે તેઓને પ્રસન્ન કરવા તેમની આજ્ઞામા વર્તવું ચરણાધીન—૧. તેમણે કર્યું તેવુ આચરણ કરવું આત્મચારિત્રમાં વર્તવું એમ પણ કોઈ અર્થ કરે છે ૨ સદ્‌ગુરુની આજ્ઞાએ વર્તવુ એ અર્થ અહી બધ બેસે છે, જીવોનુ કલ્યાણ સદ્‌ગુરુની આજ્ઞાએ વર્તવાથી જ થાય છે. "આણાએ ધમ્મો આણાએ તવો"

આજ્ઞાનુ માહાત્મ્ય સમજાય તો વિચારે કે મારાથી પોતાની મેળે સંસારનો પાર પમાય એમ નથી આજ્ઞા ઉપાસીશ ત્યારે જ મારું કલ્યાણ થશે પોતાની મેળે ગમે તેટલું કરું, ભલે આખું જગત વખાણતું હોય પણ તેથી કલ્યાણ નથી જ્યારે બધેથી વૃત્તિ ઉઠાડી એક આજ્ઞાએ વર્તીશ ત્યારે જ કલ્યાણ થશે લોક સંજ્ઞાએ તો મેરુ પર્વત જેટલા ઓઘા-મુહપત્તિ કર્યા પણ શા કામનુ ? હવે સદ્‌ગુરુની આજ્ઞાએ સમકિત સહિત થાય તેની ગણત્રી છે સ્વચ્છંદે કે અજ્ઞાની ગુરુની આજ્ઞાએ કરેલું મોક્ષમાર્ગમા કામ લાગતુ નથી જ્ઞાનીની આજ્ઞામાં વર્તવું એ જ કલ્યાણ છે. પ્રભુના ચરણ પાસે શું ધરું ? બધુ શોધતા જડી આવ્યુ કે "વર્તુ ચરણાધીન" (૧૨૫)

આ દેહાદિ આજથી, વર્તો પ્રભુ આધીન;
દાસ, દાસ, હું દાસ છું, તેહ પ્રભુનો દીન ૧૨૬

અર્થ:—આ દેહ 'આદિ,' શબ્દથી જે કંઈ મારું ગણાય છે, તે આજથી કરીને સદ્‌ગુરુ પ્રભુને આધીન વર્તો હુ તેહ પ્રભુનો દાસ છુ. દાસ છુ, દીન દાસ છુ. (૧૨૬)

ભાવાર્થ:—ક્યારથી અને કેવી રીતે ચરણાધીન વર્તવું ? તો કે આજથી શરુ કરીને હમેશને માટે સમજ્યા ત્યાથી સવાર મન, વચન, કાયા, ઇન્દ્રિયો ધન વગેરે જે કઈ મારું મનાય છે તે સર્વ સદ્‌ગુરુને આધીન એટલે સદ્‌ગુરુને અર્પણ કર્યા તેથી હવે સર્વથા તેમની આજ્ઞા ઇચ્છા વિચારી દાસભાવે વર્તવું વળી સદ્‌ગુરુ પ્રત્યે દીનભાવે કહે છે

કે આપના તો અનેક દાસ હશે તે બધાથી હુ નીચો અત્યંત દીન છું. દાસના દાસનો દાસ છું માને ભુંડું કર્યું છે; નમ્રતા દીનતા આવે તો કલ્યાણ છે શિષ્યનું મન નમ્ર બન્યુ છે તેથી આવા શબ્દો નીકળ્યા છે. નરમ વસ્તુ હોય ત્યાં મેળ મળે, કઠણ વસ્તુ બની ત્યાં તડ પડે. હું જ્ઞાની છું, મને જ્ઞાન થયું છે એમ વિચારે ત્યાં અભિમાન આવે. પરંતુ હું કંઈ જાણતો નથી, જ્ઞાની જાણે છે, તેમણે કહ્યું તે મારે કરવું છે, તેમનો દાસ છું એમ વિચારે ત્યારે જ આત્મગુણ પ્રગટે છે, અહંકાર છે તે આત્માને કચડી નાખનારો છે. સદ્‌ગુરુના બોધથી આટલી સમજણ પડી અપૂર્વ ભાન આવ્યુ તેથી હવે સદ્‌ગુરુની ભક્તિ એ જ નમ્રતા ગુણ પ્રગટવો જોઈએ મન, વચન, કાયા સદ્‌ગુરુ આજ્ઞાએ પ્રવર્તાવવાં. એટલે કે તેમને રુચે તેવા ભાવ કરવા. તેમની આજ્ઞા વિચારી વચન બોલવા અને આજ્ઞાએ કાયાને પણ પ્રવર્તાવવી

નોકર હોય તેને શેઠ કહે તેમજ કરવું પડે દાસની ફરજ તો નોકરથી પણ વધારે છે નોકર તો પગાર મળે ત્યાં સુધી આજ્ઞામાં રહે. દાસ તો જીવન પર્યંત આજ્ઞામાં વર્તે. સદ્‌ગુરુને નાના મોટાનો ભેદ નથી જે તેમને આધીન થયો તેને તેઓ જરૂર તારે છે. જેમકે એન્જીનને ભારખાનું જોડો કે સલુન જોડો બન્નેને સરખી રીતે ખેંચી જાય છે, તેવી રીતે સત્પુરુષને સર્વ જીવ પ્રત્યે સમાન દૃષ્ટિ હોય છે. તેમને આધીન વર્તે તો જરૂર તારે. પોતાનું સ્વરૂપ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ છે તે સદ્‌ગુરુએ જેમ છે તેમ જાણ્યુ છે માટે તે પ્રાપ્ત કરવા સદ્‌ગુરુને આધીન વર્તવું

"ચિત્ત પ્રસન્નેરે પૂજન ફલ કહ્યું રે, પૂજા અખંડિત એહ;
કપટ રહિત થઇ આતમ અરપણારે, આનદઘન પદ રેહ,"

મન ભગવાનના ચરણમાં લીન રહ્યું તો બધું અપર્ણ થવુ અને એ જ અખંડ ભક્તિ છે. (૧૨૬)

ષટ્ સ્થાનક સમજાવીને, ભિન્ન બતાવ્યો આપ;
મ્યાન થકી તરવારવત્, એ ઉપકાર અમાપ ૧૨૭

અર્થ:—છએ સ્થાનક સમજાવીને હે સદ્દગુરુ દેવ! આપે દેહાદિથી આત્માને, જેમ મ્યાનથી તરવાર જુદી કાઢીને બતાવીએ તેમ, સ્પષ્ટ જુદો બતાવ્યો, આપે મપાઈ શકે નહીં એવો ઉપકાર કર્યો (૧૨૭)

ભાવાર્થ:—આત્મા છે, આત્મા નિત્ય છે, આત્મા કર્મનો કર્તા છે, આત્મા કર્મનો ભોક્તા છે, મોક્ષ છે અને મોક્ષનો ઉપાય છે, એ છ સ્થાનક સમજાવીને શિષ્યની બધી શંકાઓ દૂર કરી અને આત્મા જેમ છે તેમ સ્પષ્ટ દેહાદિથી ભિન્ન બતાવ્યો મ્યાનમાંથી તરવાર બહાર કાઢીને બતાવે તેમ દેહથી ભિન્ન આત્માનો અનુભવ કરાવ્યો સંસારમાં બધે સ્વાર્થની વાત છે ખરી આત્મહિતની વાત મળવી બહુ દુર્લભ છે. સદ્દગુરુએ નિસ્પૃહભાવે આત્મા જેમ છે તેમ કહી બતાવ્યો અને જન્મ જરા મરણના દુઃખોનો નાશ કરનારો આત્મામા સ્થિર થવાનો માર્ગ પણ બતાવ્યો, એ રીતે આત્માનો નિશ્ચય કરાવ્યો એ તેમનો કેટલો મહાન ઉપકાર છે? આત્માનો અનુભવ થતાં દેહ ને આત્મા જુદાં જણાય જેમ મ્યાનથી તરવાર ભિન્ન છે. તેમ હું આત્મા છુ એમ જણાતાં દેહ ભિન્ન લાગે સદ્દગુરુએ છ સ્થાનક સમજાવીને દેહથી ભિન્ન આત્માનો અનુભવ કરાવ્યો એ તેમનો ઉપકાર માપી ન શકાય તેવો મહાન છે. (૧૨૭)

ઉપસંહાર

દર્શન ષટે સમાય છે, આ ષટ્ સ્થાનક માંહી;
વિચારતાં વિસ્તારથી, સંશય રહે ન કાંઈ. ૧૨૮

અર્થ:—છએ દર્શન આ છ સ્થાનકમાં સમાય છે. વિશેષ કરીને વિચારવાથી કોઈ પણ પ્રકારનો સશય રહે નહીં (૧૨૮)

ભાવાર્થ:—જગતમાં જે મુખ્ય છ દર્શન કહેવાય છે તે આ છ સ્થાનકમાં આવી જાય છે. બીજા દર્શનકાર એકાન્ત પક્ષ પકડી

જ્યાં અટક્યા પડયા છે ત્યાં શિષ્યને શંકા કરાવી તેમાં થતી ભૂલ બતાવી આગળ વધાર્યો છે અને અપેક્ષાએ સમજે તો તે દર્શનો ખરાં છે એમ પણ નિર્દેશ કર્યો છે છએ પદની શંકા અને તેના સમાધાન વિસ્તારથી વિચારવાની જરૂર છે જેથી છ દર્શન અપેક્ષાએ જેમ છે તેમ સમજાય અને છ પદમાં ક્યાય શંકા ન રહે. છ પદની નિઃશંકતા થાય તે જ સમકિત છે વસ્તુનું સત્ય સ્વરૂપ જેમ છે તેમ સમજવું અને શ્રદ્ધવું તે જ સમકિત છે; વિચાર કરે તો નિઃશંકપણે સમજાય.(૧૨૮)

આત્મભ્રાંતિ સમ રોગ નહિ, સદ્ગુરુ વૈદ્ય સુજાણ;
ગુરુઆજ્ઞા સમ પથ્ય નહિ, ઔષધ વિચાર ધ્યાન. ૧૨૯

અર્થ:—આત્માને પોતાના સ્વરૂપનું ભાન નહીં એવો બીજો કોઈ રોગ નથી, સદ્ગુરુ જેવા તેના કોઈ સાચા અથવા નિપુણ વૈદ્ય નથી, સદ્ગુરુ આજ્ઞાએ ચાલવા સમાન બીજું કોઈ પથ્ય નથી, અને વિચાર તથા નિદિધ્યાસન જેવુ કોઈ તેનું ઔપધ નથી. (૧૨૯)

ભાવાર્થ:—આત્મભ્રાંતિ–ચિત્ત આત્મામાં ન રહી શકે, બીજે ભટકે. ભ્રાંતિ એટલે વિક્ષેપ; ચંચળતા, અસ્થિરતા, "**अविक्षिप्तं मनस्तत्त्वं विक्षिप्तं भ्रांतिरात्मनः।**" (સમાધિશતક જ્યાં વિક્ષેપ એટલે રાગદ્વેપ ને અજ્ઞાનથી થતાં ચળવિચળ પરિણામ છે ત્યાં આત્મામાં ભ્રાંતિ છે. રાગદ્વેપ તે ચારિત્રમોહ અને અજ્ઞાન એટલે મિથ્યાત્વ સહિત જ્ઞાન તે દર્શનમોહ એ એના ઉદયથી મનમાં વિક્ષેપ થાય છે. તેથી પરને પોતાપણે માને છે તે આત્મભ્રાંતિ છે. એના જેવો રોગ બીજો કોઈ નથી એ જ બધા દુઃખનુ મૂળ છે. કારણ કે અનાદિકાળથી આત્માની ભ્રાંતિ હોવાથી જ સંસારમાં જન્મ મરણ કરવાં પડે છે.

આ રોગ એવો છે કે તેની ખબર પડતી નથી. માત્ર સત્સંગમાં ખબર પડે. એ રોગ કેવા વૈદ્ય મટાડે? સદ્ગુરુ ખરા સુજાણ—અનુભવી વૈદ્ય છે તેઓ આત્માનો આ ભ્રાંતિરૂપ રોગ પારખે છે. તેઓ બતાવે

તે ઉપાયો કરવાથી આત્માનો અનાદિ કાળનો રોગ મટે છે જેમ રોગની દવા કરતા હોઈએ ત્યારે ચરી પાળવી પડે છે, નહિ તો દવા અવળી પરિણમે છે અને નુકસાન કરે છે, તેવી રીતે સદ્ગુરુનો બોધ સાભળ્યો હોય તે વિચારવો એ રૂપ દવા છે પરંતુ તે ગુણ ક્યારે કરે કે જો સાથે સદ્ગુરુની આજ્ઞાએ વર્તે તો. વિચારણા એ આત્મરોગની દવા છે અને આજ્ઞાએ વર્તવું એ પથ્ય-ચરી છે. વિચારણા તો બધા કરે છે પરતુ સદ્ગુરુના બોધને અનુસરીને વિચારે તો આત્માની દવા થાય. તેમાં સાથે ચરી પાળે એટલે આજ્ઞાએ બધું વર્તન કરે તો રોગ મટે. વિચાર અને આજ્ઞા બન્ને હોય તો જ આત્મહિત થાય. વિચાર એ જ્ઞાન છે અને આજ્ઞાએ વર્તવુ એ ક્રિયા છે જ્ઞાન અને ક્રિયા બન્ને મળે ત્યારે કાર્ય થાય

સમકિત થવામાં અને સમકિત થયા પછી પણ આ બન્ને જરૂરનાં છે જ્ઞાન અને ક્રિયા બન્ને હોય તો જ સમકિત થાય. સુવિચારણા છે તે જ ધર્મધ્યાન છે. સ્વાધ્યાય વિચાર હોય ત્યાં ધર્મધ્યાન થાય છે આત્મભ્રાંતિ અથવા અજ્ઞાન એ જ મોટુ દુઃખ છે. તેથી કહ્યું છે કે "મુમુક્ષુ જીવને એટલે વિચારવાન જીવને અજ્ઞાન સિવાય બીજો કોઈ ભય હોય નહિ" અજ્ઞાન જાય તો નિ:શંક અને નિર્ભય થવાય. બીજા કોઈ રોગથી ડરવા જેવુ નથી કારણ કે તેથી બહુ તો દેહ પડે પરંતુ આ તો આત્માનો રોગ છે, તે તો અનત કાળ સુધી દુઃખી કરે સમકિત—આત્મજ્ઞાન વગર દાન, શીલ ગમે તે ધર્મ સાધન કરે તે સર્વ વૃથા જાય છે, આવો જે આત્મ-ભ્રાતિરૂપ રોગ તે જ્ઞાની ગુરુની આજ્ઞાએ વર્તે તો મટે છે. પરતુ ઘરની, કુટુંબની ચિંતા-ધ્યાન કરે તો રોગ વધે. કોઈને જીવલેણ રોગ થયો હોય ને સાચો વૈદ્ય મળે તે બતાવે કે હિમાલય પર જઈને રહે તો મટશે તે માને તો ઘર ધધો બધું છોડીને ત્યાં જઈને રહે છે, અથવા હવાફેર કરવા જાય છે તે શરીરની ચિંતા જરૂરની લાગી છે તો કરે છે પરંતુ આત્માની ચિતા લાગી નથી આત્માની ચિંતા લાગી

હોય તો જ્ઞાનીની આજ્ઞાએ ધર્મધ્યાન કરે એમ જ્યારે દેહની ચિંતા છોડીને આત્માની ચિંતા થાય ત્યારે જાણવું કે આત્મા જાગ્યો છે.

જો ઇચ્છો પરમાર્થ તો, કરો સત્ય પુરુષાર્થ;
ભવસ્થિતિ આદિ નામ લઈ, છેદો નહિ આત્માર્થ ૧૩૦

અર્થ.—જો પરમાર્થને ઇચ્છતા હો, તો સાચો પુરુષાર્થ કરો, અને ભવસ્થિતિ આદિનું નામ લઈને આત્માર્થને છેદો નહીં, (૧૩૦)

ભાવાર્થ—સદ્‌ગુરુ મળ્યા, આજ્ઞા મળી છતાં કાર્ય કેમ નથી થતું? પુરુષાર્થ નથી થતો. પરમાર્થ એટલે પરમ પદાર્થ અથવા શુદ્ધાત્મા. તેને પામવાની ઇચ્છા હોય તો સત્ પુરુષાર્થ કરો. "જો મોક્ષને ઇચ્છે છે તો સંકલ્પ-વિકલ્પ રાગદ્વેષને મૂક" એ જ સત્પુરુષાર્થ છે જો ખરેખર મોક્ષ જોઈતો જ હોય તો આ પુરુષાર્થ કર, એમાં કંઈ તને હાનિ થવાની છે? વિચારે તો જણાય કે એ જ કરવા જેવું છે આ પુરુષાર્થ થતો નથી કારણ કે ખરી ઇચ્છા નથી થઈ, આજ કરવું છે એમ નક્કી થાય તો કામ કરવા તૈયાર થાય, ઇચ્છા બળવાન હોય તો ઉપાય જરૂર કરે. સાચી ઇચ્છા હોય તો એનો જ વિચાર આવે એમાં જ તલ્લીનતા રહે, એની જ ચિંતા હોય જગતમાં ઘણાને મોક્ષની ઇચ્છા હોય છે અને તે માટે ધર્મ કરે છે એમ માને છે પરંતુ તેમને ખરો મોક્ષ સમજાયો હોતો નથી મોક્ષની સાચી ઇચ્છા થવા જ્ઞાનીની સમાગમની જરૂર છે. જ્ઞાની ન મળે ત્યાં સુધી સંસારનાં સુખ મળે એવી મોક્ષની કલ્પના હોય છે. ડોશીમા રોજ મોક્ષ ભાવતાં હતાં પરંતુ પાડી મરી ગઈ ત્યારે કોઈ કહે કે મોક્ષ માગતાં હતાં તે ભગવાને મોક્ષ આપવાની શરૂઆત કરી છે તો ડોસીમા કહે મારે એવો મોક્ષ નથી જોઈતો. સત્પુરુષનો યોગ થાય ત્યારે જ મોક્ષની સાચી જિજ્ઞાસા જાગે મોક્ષ એટલે આત્માની શુદ્ધતા, કર્મના ત્રાસથી છૂટવું તે સમજાય અને ત્યારપછી મોક્ષ મેળવવાની સાચી ઇચ્છા પ્રગટે જ્ઞાનીએ કહી છે એવી વસ્તુરૂપ પરમાર્થની

ઇચ્છા હોય તો ખરી દાઝ રાખીને પુરુષાર્થ કરે તે બીજાને બતાવવા નહિ પરંતુ પોતાને માટે.

નિશ્ચય થયો ત્યાં અર્ધું કામ થઇ ગયુ. સમકિત એ નિશ્ચય છે. સમકિત થયુ પછી કર્મ ખપાવવાનાં બાકી રહ્યાં તે ખપાવવા હવે મંડી પડે સમકિત થયા પછી જે પુરુષાર્થ થાય છે તે મોક્ષમાર્ગમાં જીવને આગળ વધારે છે થોડુ આયુષ્ય છે તેમાં ઘણુ કામ કરવાનું છે માટે પ્રમાદ થાય એવા વિચાર કરવા કે તેવી વાત ન સાંભળવી. લાગ આવ્યો છે આ ભવમાં કામ થાય એવુ છે, વિઘ્ન આવે તેમાં ખળી જવુ નહિ. મંડી પડવું. ચારે બાજુ દવ લાગ્યો છે માટે ઊભે માર્ગે દોડવા જેવુ છે પ્રથમ સમકિત કરી લેવુ જરૂરનું છે.

કેટલાક માને છે કે ભવસ્થિતિ પાકશે, કર્મ માર્ગ આપશે ત્યારે એની મેળે સમકિત થશે અત્યારે પુરુષાર્થ કરવાની કંઈ જરૂર નથી. પરંતુ એ રીતે પુરુપાર્થ વગર કોઈ કાળે કર્મ ખપે નહિ સમકિત વગર ભવસ્થિતિ પાકે નહિ એટલે કે સંસાર મર્યાદાવાળો થાય નહિ. પુરુપાર્થ કરી કર્મ ખપાવે ત્યારે સમકિત થાય અને સમકિત થાય તો જ હવે અમુક ભવ બાકી રહ્યા એમ કહેવાય

જ્ઞાની તો કહે છે કે પ્રારબ્ધ નડે તો ખેદ કરવો નહિ બાંધેલાં કર્મ તો બધાને ઉદય આવવાનાં જ પરંતુ તે ભોગવતાં નવાં કર્મ ન બંધાય એ પુરુષાર્થ કરવાની જરૂર છે પહેલો પુરુપાર્થ તો રુચિ ફેરવવાનો કરવાનો છે પ્રથમ સમકિત પ્રગટે તો રુચિ પલટાય જન્મ-મરણ નથી કરવાં એમ થાય સમકિત નથી ત્યાં બધો પુરુષાર્થ હસ્તિ-સ્નાન જેવો નિષ્ફળ થાય છે સંસારમાંથી રુચિ ઉઠી નથી ત્યા રાગ-દ્વેપ કરવાથી સંસારમાં ભ્રમવું પડશે તેનો ત્રાસ નથી

સમકિતને રાગ, દ્વેપ, ઇચ્છા થાય ત્યારે ત્રાસ છૂટે ખરો પુરુ-પાર્થ ઇચ્છાને રોકવી તે છે એ જ તપ છે દેહને અનુકૂળ–પ્રતિકૂળ હોય તે વિચારે છે, આત્માનુ હિત વિચારતો નથી આત્માર્થ વિચારીને વર્તવું જોઇએ.

જો પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપને ઇચ્છતા હો તો સવળો પુરુષાર્થ કરો. સમકિત થયા પછી અંતરાત્મા શો પુરુષાર્થ કરે છે? કષાય નિવારવાનો કષાય છે તે જ દુશ્મન છે અનંતાનુબંધી જાતના હોય તો કર્મની સ્થિતિ લાંબી બંધાય સંજ્વલન જાતના હોય તો થોડી સ્થિતિ બાંધે સમકિતી તે બધાને ઓળખે છે ઇચ્છા થાય છે તે લોભ કષાયનો પ્રકાર છે ઇચ્છા, તૃષ્ણા, વાસના, લોભ એ બધાં સંસારનાં કારણ છે મોક્ષની ઇચ્છા કહી તે વાસ્તવિક ઇચ્છા નથી તેને સંવેગ, અભિલાષા, ભાવના કહેવા યોગ્ય છે.

આત્માર્થ શું? "કષાયની ઉપશાંતતા, માત્ર મોક્ષ અભિલાષ, ભવે ખેદ પ્રાણી દયા, ત્યાં આત્માર્થ નિવાસ" આ બધો આત્માર્થ અથવા આત્મા અર્થે કરવાનો પુરુષાર્થ છે તેને છેદવા યોગ્ય નથી મનુષ્યભવ પામીને આત્માર્થ ચૂકી જવા યોગ્ય નથી. (૧૩૦)

નિશ્ચયવાણી સાંભળી, સાધન તજવાં નોય;
નિશ્ચય રાખી લક્ષમાં, સાધન કરવાં સોય. ૧૩૧

અર્થ:–આત્મા અબંધ છે, અસંગ છે, સિદ્ધ છે, એવી નિશ્ચયમુખ્ય વાણી સાંભળીને સાધન તજવાં યોગ્ય નથી પણ તથારૂપ નિશ્ચય લક્ષમાં રાખી સાધન કરીને તે નિશ્ચયસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવું (૧૩૧)

ભાવાર્થ:–શુષ્કજ્ઞાનીના વિચારો આરંભમાં કહ્યા છે આત્મા જાણ્યો પછી કંઈ કરવાનું નથી એમ કહે કર્મ ઉદયમાં આવે તે ભોગવી લઈએ છીએ આત્મા તો અસંગ છે તેને બંધાયેલો કહેવો એ ભૂલ છે આત્મા દેહથી સર્વથી ભિન્ન છે સિદ્ધ સમાન છે માટે કંઈ કરવાની જરૂર નથી એમ માને. નિશ્ચયનયથી કર્મરહિત દશાનું વર્ણન સાચી ભાવના જગાડવા કર્યું હોય છે, તે સાંભળીને સાધન છોડી દેવા યોગ્ય નથી સાધન કર્યા વગર શુદ્ધ દશા પ્રાપ્ત ન થાય પરંતુ તેને બદલે કહે કે આત્માને શું લાગે છે? સારા–ખોટા ભાવ આત્માને શું કરે? જેમ આકાશ નિર્લેપ છે તેમ આત્મા નિર્લેપ છે તેને કર્મ

લાગતાં નથી એમ વિચારી ધર્મનાં સાધન છોડી દે એટલું જ નહિ પરંતુ ખોટાં કાર્ય કરી પાપ બાંધે.

જ્ઞાન અને ક્રિયા બન્ને હોય તો મોક્ષ છે સાધન કરતી વખતે આત્માર્થ ન ભૂલવો માન પૂજાર્થે તપ કરતાં ઊભો ને ઊભો સુકાઈ જાય તો પણ કામ ન આવે એનાં એ જ સાધન આત્માર્થ લક્ષમાં રાખીને કરે તો મોક્ષનાં કારણ થાય યમનિયમમાં સાધન જણાવ્યાં છે તે લક્ષ વગર કર્યાં તેથી નિષ્ફળ ગયા સદ્‌ગુરુને આશ્રયે એ જ સાધન કરે તો લક્ષપૂર્વક થાય

"જ્યા જ્યાં જે જે યોગ્ય છે, તહાં સમજવુ તેહ;
ત્યા ત્યા તે તે આચરે, આત્માર્થી જન એહ"

આત્મા જાણ્યો છે એવા સદ્‌ગુરુ જ આત્માર્થ કરાવી શકે. સદ્‌ગુરુ મળે તો જ્યા જ્યાં જે જે યોગ્ય છે ત્યા ત્યાં તે રીતે સમજાય અને વર્તાય માટે સદ્‌ગુરુની જરૂર છે. આજ્ઞાએ વર્તવાથી આત્માર્થ થાય પોતાની મેળે તો ભૂલ થવાનો ભય છે. હોય મોહ અને માને કે હુ નિરંતર આત્મામાં જ રહું છું પરંતુ બેઘડી આત્મામા રહે તો કેવલજ્ઞાન પ્રગટે એ બનવુ કેટલું વિકટ છે તેની ખબર નથી. કર્મનો ઉદય નિરંતર છે તે સમજાતુ નથી

વળી નિશ્ચયને પણ છોડી દેવાનો નથી નિશ્ચયને લક્ષમાં રાખીને સાધન કરવાં ઉપયોગ વગરની એકલી ક્રિયા કર્મબંધનુ કારણ છે (૧૩૧)

નય નિશ્ચય એકાંતથી, આમાં નથી કહેલ,
એકાંતે વ્યવહાર નહિ, બન્ને સાથ રહેલ. ૧૩૨

અર્થ:—અત્રે એકાંતે નિશ્ચયનય કહ્યો નથી અથવા એકાંતે વ્યવહારનય કહ્યો નથી: બેય જ્યા જ્યાં જેમ ઘટે તેમ સાથે રહ્યા છે (૧૩૨)

ભાવાર્થ:—"એ જ ધર્મથી મોક્ષ છે, તું છો મોક્ષ સ્વરૂપ"... વગેરે નિશ્ચય નયથી કહ્યું હતું તે એકાન્તે સમજવાનુ નથી. છૂટે

દેહાધ્યાસ તો...એમાં "તો" મૂક્યો છે તે વ્યવહારની અપેક્ષા સૂચવે છે. આત્મા કર્તા છે, ભોક્તા છે એમ કહ્યું તે વ્યવહારનયથી કહ્યું છે. તે પણ એકાન્તે કહ્યું નથી, નિશ્ચયના લક્ષપૂર્વક કહ્યું છે સ્યાદ્‌વાદ પદ્ધતિ અનુસાર નિશ્ચય અને વ્યવહાર બન્ને સાથે રાખીને આત્મસિદ્ધિમાં ઉપદેશ કર્યો છે નિશ્ચય નયની વાત કહેતી વખતે વ્યવહાર ગૌણપણે લક્ષમાં હોય અને વ્યવહારનયની વાત કરતી વખતે નિશ્ચય ગૌણપણે લક્ષમાં હોય એમ સ્યાદ્‌વાદથી કહ્યું છે જ્યાં જેમ ઘટે તેમ કહ્યું છે તેથી વાંચનારે પણ તે સમ્યક્ પ્રકારે સમજીને લક્ષમાં લેવું (૧૩૨)

ગચ્છમતની જે કલ્પના, તે નહિ સદ્‌વ્યવહાર;
ભાન નહીં નિજરૂપનું, તે નિશ્ચય નહિ સાર. ૧૩૩

અર્થ:—ગચ્છ મતની કલ્પના છે તે સદ્‌વ્યવહાર નથી, પણ આત્માર્થીના લક્ષણમા કહી તે દશા, અને મોક્ષોપાયમા જિજ્ઞાસુનાં લક્ષણ આદિ કહ્યાં તે સદ્‌વ્યવહાર છે; જે અત્રે તો સક્ષેપમાં કહેલ છે પોતાના સ્વરૂપનુ ભાન નથી, અર્થાત્ જેમ દેહ અનુભવમા આવે છે, તેવો આત્માનો અનુભવ થયો નથી, દેહાધ્યાસ વર્તે છે, અને જે વૈરાગ્યાદિ સાધન પામ્યા વિના નિશ્ચય પોકાર્યા કરે છે, તે નિશ્ચય સારભૂત નથી (૧૩૩)

ભાવાર્થ:—ધર્મમાં ગચ્છ ને મતના અનેક ભેદો છે. મુહપત્તિ, વેષ ઉપકરણ કે બાહ્યક્રિયાને આધારે ભેદ પડયા છે તે ગચ્છ ભેદ કહેવાય છે તેમાં ખળી રહેવા જેવું નથી જ્યાં સિદ્ધાંતમાં ભેદ પડયા ત્યાં જુદા જુદા મત, દર્શનો ઊભાં થયાં છે તેમાં પણ કંઈ કલ્પનાનુસાર પકડી બેસવા જેવું નથી આ ગાથામાં અગાધ અર્થ સમાયો છે. આત્મસિદ્ધિની એક એક ગાથા બહુ ગહન છે—લબ્ધિવાક્ય જેવી છે. મોટા ગચ્છમતના સ્થાપનારા મહાપુરુષો હતા તેઓ ક્યાં અટક્યા છે, તેમની ક્યાં ભૂલ થઈ છે તે તો કોઈ જ્ઞાની જ બતાવી શકે. જિજ્ઞાસુએ તો ગચ્છમતમાં ક્યાંય જોવા જેવું નથી

કેટલાક નિશ્ચયનય વાદી સ્વસ્વરૂપના કે તેના માર્ગના લક્ષ વગર બધી ક્રિયાને ઉત્થાપે છે. પરિણામે જીવોનુ શું થશે તેનો વિચાર કરતા નથી, જ્ઞાનીને તો અનતી દયા છે તેમને તો આત્મામાં દૃષ્ટિ કરાવવી છે તેથી નિશ્ચયનો લક્ષ રાખીને ક્રિયા કરવી એમ સમજાવે. એમ મર્મ બતાવીને પછી જો તે ઇચ્છે તો સત્ક્રિયા પણ બતાવે.

ધર્મને નામે જે અહભાવ મમત્વભાવ થઈ જાય છે તે ગચ્છમતની કલ્પના આત્માનુ હિત કરતી નથી તેથી તે સદ્વ્યવહાર નથી મુહપત્તિ વગેરેના આગ્રહ, ચોથ પાચમના ઝઘડા વગેરે કલ્પનાઓ ધર્મ નથી. કૃપાળુદેવે તો એટલે સુધી ચેતવ્યા છે કે કોઈ ગચ્છમતનુ પુસ્તક હાથમાં ન લેવું, નહિ તો જીવને આગ્રહ જેમ તેમ છૂટયા છે તે પાછા વળગી જાય. અનાદિકાળથી જીવને ગચ્છમતનો અભ્યાસ છે તે વિચારીને છોડી દેવો.

વ્યવહાર ધર્મમાં ત્યાગ વૈરાગ્ય બને તેટલો વધારવો અને સિદ્ધાંત વાત તો કોઈ જ્ઞાની પાસેથી જાણવી જેને આત્માની ઓળખાણ હોય તે જ નિશ્ચયની વાત કરી શકે પોતાની મેળે સિદ્ધાંત વાત ન સમજાય. જેને તેનો અનુભવ હોય તેના કહેવાથી સમજાય છે. પછી પોતાને અનુભવ થતાં યથાર્થ સમજાય છે, ત્યાં સુધી ભાવના એ જ રાખવી કે મારે આત્મસ્વરૂપ જાણવું છે. જ્ઞાનીને યોગે દૃષ્ટિ નિર્મળ થતી જાય તેમ તેમ આગળ સમજાય છે. (૧૩૩)

આગળ જ્ઞાની થઈ ગયા, વર્તમાનમાં હોય;
થાશે કાળ ભવિષ્યમાં, માર્ગભેદ નહિ કોય. ૧૩૪.

અર્થ:—ભૂતકાળમાં જે જ્ઞાનીપુરુષો થઈ ગયા છે, વર્તમાન કાળમા જે છે, અને ભવિષ્યકાળમા થશે, તેને કોઈને માર્ગનો ભેદ નથી, અર્થાત્ પરમાર્થે તે સૌનો એક માર્ગ છે; અને તેને પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય વ્યવહારપણ તે જ પરમાર્થસાધકરૂપે દેશ કાળાદિને લીધે ભેદ કહ્યો હોય છતાં એક ફળ ઉત્પન્ન કરનાર હોવાથી તેમાં પણ

પરમાર્થે ભેદ નથી. (૧૩૪)

ભાવાર્થ—વર્તમાનમાં ગચ્છમતના ભેદ પડી ગયા છે, નિશ્ચય કે વ્યવહારને માનનારાના ભેદ પડી ગયા છે તો આપણે શું કરવું ? કોણ નિવેડો લાવી શકે ? તે આ ગાથામાં કહે છે જ્ઞાની જ સત્ય બતાવવા સમર્થ છે એવા જ્ઞાની પૂર્વે થઈ ગયા છે, વર્તમાનમાં છે અને ભવિષ્યમાં થશે, તેઓ જ બધો નિવેડો લાવી શકે તેથી સૌથી પ્રથમ જ્ઞાનીને શોધવા ત્રણે કાળમાં જ્ઞાનીએ અનુભવેલું આત્માનુ સ્વરૂપ તો સરખુ જ છે આત્માની ઓળખાણ કરવાનો જે માર્ગ છે, તે માર્ગમાં ભેદ નથી યોગદૃષ્ટિમાં કહ્યું છેઃ—

ચિહ્ન યોગનાં રે જે પર ગ્રંથમાં, યોગાચારય દિઠ્ઠ;
પંચમ દૃષ્ટિ થકી તે જોડીએ, એહવા તેહ ગરિઠ્ઠ

એમ બીજા મતના યોગીને પણ આત્મજ્ઞાન થતાં પાંચમી દૃષ્ટિમાં સમકિતની સમાન ગણ્યા છે, એ રીતે બધા જ્ઞાનીનો એક જ માર્ગ છે (૧૩૪)

સર્વ જીવ છે સિદ્ધ સમ, જે સમજે તે થાયઃ
સદ્‌ગુરુઆજ્ઞા જિનદશા, નિમિત્ત કારણ માંય ૧૩૫.

અર્થ:—સર્વ જીવને વિષે સિદ્ધ સમાન સત્તા છે. પણ તે તો જે સમજે તેને પ્રગટ થાય તે પ્રગટ થવામાં સદ્‌ગુરુની આજ્ઞાથી પ્રવર્તવુ, તથા સદ્‌ગુરુએ ઉપદેશેલી એવી જિનદશાનો વિચાર કરવો, તે બેય નિમિત્ત કારણ છે (૧૩૫)

ભાવાર્થ: નિશ્ચયનયથી વિચારતાં પ્રત્યેક જીવ સિદ્ધ જેવો છે. તેનામાં એ શક્તિ રહેલી છે પણ તે પ્રગટ શાથી થાય ? તે કહે છે કે સદ્‌ગુરુની આજ્ઞા અને જેઓ તે દશાને પામ્યા છે એવા જિનેશ્વરોનું સ્વરૂપ વિચારતાં પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનું ભાન પ્રગટે છે જિનેશ્વરનું દર્શન કરતાં વિચારે કે તેઓ કેવી રીતે પૂર્ણ વીતરાગ થયા ? ૪થા ગુણસ્થાનેથી ૧૨મા સુધી ક્રમે ક્રમે 'વીતરાગતા' વધીને પૂર્ણ થાય

છે. એમ ભગવાનનું સ્વરૂપ વિચારતાં પોતે પણ તે દશામાં પ્રયત્ન કરી શકે. જિનની દશા વિચારતાં પોતે શું કરવું તેનો લક્ષ બંધાય.

પાંચ સમિતિના પત્રમાં કૃપાળુદેવે બધી આવશ્યક ક્રિયા જ્ઞાનીની આજ્ઞાએ કરવી તે સમજાવ્યું છે એમ આજ્ઞાએ વર્તે તે સદ્‌ગુરુ આજ્ઞા છે; અને જિનેશ્વરનુ સ્મરણ કરી એમની માફક સ્થિર થાય, જિનદશા વિચારી આત્મામાં રહે તે ત્રણ ગુપ્તિ છે "ચૈતન્ય જિન પ્રતિમા થા" એમ કહ્યું છે. એમ સદ્‌ગુરુ આજ્ઞા અને જિનદશાના અવલંબનથી અથવા પાચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ દ્વારા આત્માનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરાય છે.

નિશ્ચયનય કહે છે કે સર્વ જીવ છે સિદ્ધસમ. નિશ્ચયનય શુદ્ધ દ્રવ્યને જ લક્ષ્યમા લે છે વ્યવહારનય તો કર્મને પણ ગણત્રીમાં લે છે તેથી કહે છે કે જે સમજે તે થાય સદ્‌ગુરુની આજ્ઞામાં વર્તે અને જિનદશાનું લક્ષ રાખે તો આત્માને સમ્યક્ત્વ થાય અથવા સમજે અને પછી ક્રમે ક્રમે સિદ્ધ દશાને પ્રાપ્ત થાય (૧૩૫)

ઉપાદાનનું નામ લઈ, એ જે તજે નિમિત્ત;
પામે નહિ સિદ્ધત્વને, રહે ભ્રાંતિમાં સ્થિત. ૧૩૬

અર્થ:—સદ્‌ગુરુઆજ્ઞા આદિ તે આત્મસાધનનાં નિમિત્ત કારણ છે, અને આત્માનાં જ્ઞાન દર્શનાદિ ઉપાદાન કારણ છે, એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે; તેથી ઉપાદાનનું નામ લઈ જે કોઈ તે નિમિત્તને તજશે તે સિદ્ધપણાને નહી પામે અને ભ્રાંતિમાં વર્ત્યા કરશે; કેમકે સાચા નિમિત્તના નિષેધાર્થે તે ઉપાદાનની વ્યાખ્યા શાસ્ત્રમાં કહી નથી; પણ ઉપાદાન અજાગ્રત રાખવાથી તારું સાચા નિમિત્ત મળ્યા છતાં કામ નહિ થાય માટે સાચા નિમિત્ત મળ્યે, તે નિમિત્તને અવલંબીને ઉપાદાન સન્મુખ કરવુ અને પુરુષાર્થરહિત ન થવું; એવો શાસ્ત્રકારે કહેલી તે વ્યાખ્યાનો પરમાર્થ છે (૧૩૬)

ભાવાર્થ:—ઉપાદાન—આત્મા તે તો હું પોતે જ છું વળી હું

અસગ છુ મારે ગુરુની કંઈ જરૂર નથી. પોતાની મેળે આત્મા પ્રાપ્ત કરી શકીશ એમ માને વળી કેવળજ્ઞાન પણ આત્મામાં છે તેમાંથી બધુ' પ્રગટ થશે, એમ માનીને સદ્‌ગુરુનુ અવલંબન છોડી દે, આજ્ઞાએ વર્તે નહિ તો તેને આત્માનુ ભાન થાય નહિ સમકિત ન થાય તેથી ભ્રાંતિ એટલે મિથ્યાત્વમાં જ વર્તે પુસ્તકો વાંચીને આત્મા આત્મા કરે પણ સદ્‌ગુરુ–આજ્ઞા મળી ન હોય તેથી ભાવ તો સસારમાં જ કોઈને કોઈ રીતે ખળી રહે, આત્મામાં રુચિ ન થાય તેવા લોકો પાછા બીજાને ઉપદેશ આપે કે નિમિત્ત નિમિત્ત શું કરો છો ? બહુ વરસ ભક્તિ કરી હવે પોતાની મેળે મડી પડો ! એમ કહીને જ્ઞાનીનુ અવલંબન છોડાવે. નિશ્ચયનયની વાતો કરવાથી આત્મા પમાય એમ માને પરંતુ જેમ બીજ વગર ઝાડ ઉગે નહિ તેમ સદ્‌ગુરુ આજ્ઞા આરાધ્યા વગર આત્માનું સ્વરૂપ પ્રગટ ન થાય માટીમાંથી ઘડો થા થા–એમ કહેવાથી ઘડો ન થાય પરતુ કુંભાર બધી સામગ્રી મેળવીને બનાવે તો ઘડો થાય તેમ ઉપાદાન એટલે આત્મા આત્મા કહેતાં શીખ્યો પણ નિમિત્ત જોડ્યાં નહિ સિદ્ધાંતિક જ્ઞાન થવા પ્રથમ ઉપદેશ બોધની જરૂર છે તે લીધો નહિ એમ નિમિત્તને છોડી દે તો મોક્ષના અધિકાર ન થવાય, સિદ્ધત્વને ન પામે અને સમ્યક્ત્વ પણ ન થાય તેથી ભ્રાતિમાં જ પોતે વર્તતો હોય એવા જીવને પોતાને હાનિ થાય અને તેનો સગ કરે તેને પણ નુકશાન થાય મતાર્થી લક્ષણમાં કહ્યું છે તેમઃ–

જ્ઞાનદશા પામે નહી, સાધનદશા ન કાંઈ;
પામે તેનો સગ જે, તે બૂડે ભવમાંહી ૩૦

આત્મસિદ્ધિમાં ઠેકાણે ઠેકાણે ભૂલ થવાનાં સ્થાનો બતાવી ચેતવ્યા છે. પોતાને જ્ઞાની મનાવે પછી કોઈને પૂછતાં પણ શરમ આવે તેથી ભૂલ નીકળે જ નહિ, આમ ઉધે રસ્તે ચડી ગયા પછી સીધે રસ્તે આવવુ બહુ વિકટ છે

**મુખથી જ્ઞાન કથે અને, અંતર્ છૂટ્યો ન મોહ;
તે પામર પ્રાણી કરે, માત્ર જ્ઞાનીનો દ્રોહ. ૧૩૭.**

અર્થ:—મુખથી નિશ્ચયમુખ્ય વચનો કહે છે; પણ અંતરથી પોતાને જ મોહ છૂટ્યો નથી; એવા પામર પ્રાણી માત્ર જ્ઞાની કહેવરાવવાની કામનાએ સાચા જ્ઞાની પુરુષનો દ્રોહ કરે છે. (૧૩૭)

ભાવાર્થ:—મોઢે આત્માની વાતો બોલે, ચોખ્ખું સોનુ હોય તેને કાટ લાગે? એમ બોલે પરંતુ અંદરથી કષાયને જીત્યા નથી. મનમાં તો મોહની જ વાતો રમતી હોય સંસારની મીઠાશ ગઈ ન હોય તે અંદર મેલો છે, મોહયુક્ત વર્તે છે બહાર તો મોટો જ્ઞાની છું એમ મનાવે અને અંતરમા માયા અને પાપયુક્ત હોય તેને પામર કહ્યો તેને જ્ઞાની પ્રત્યે દ્રોહ હોય પોતાને જ્ઞાનની વાતો મોઢે બોલવી ઘણી ગમે, તે જ્ઞાનીની સમીપમા છૂટથી ન બોલી શકે તેથી વિચારે કે જ્ઞાની ન આવે તો સારું. જ્ઞાની બોલે તે પણ તેને સાંભળવુ ન ગમે પોતાને જ બોલતા આવડે છે તે બધાં સાંભળે એમ ઇચ્છે કોઈ જ્ઞાની હોય તો વિચારે કે આ છે ત્યાં સુધી મારો ભાવ કોઈ નથી પૂછતું માટે એ જાય કે મરી જાય તો સારું! જેમકે કુલવાળક મુનિએ ગુરુ પ્રત્યે વિચાર્યું હતું અને પથ્થર ગબડાવ્યો હતો તેમ જ્ઞાની પ્રત્યે દ્રોહ થાય એટલે તેમની ઇર્ષા આવે, તેમનું ભુડું ઇચ્છે કે નિંદા કરે. જ્ઞાનીને તો તેના પ્રત્યે દયા જ હોય ભગવાન મહાવીરને સંગમને ઉપસર્ગ કરતો જોઈને આખમાં આંસુ આવ્યાં કે જેને નિમિત્તે તરાય તેને નિમિત્તે આ જીવ કર્મ બાધે છે! એમ જ્ઞાનીને સર્વ જીવ પ્રત્યે કરુણા હોય છે ટૂંકમા જેને જ્ઞાનની વાતો માત્ર મોઢે બોલવી ગમે છે અને તે પ્રમાણે આચરણ કરતો નથી, પોતાના અહંભાવ મમત્વભાવરૂપ મોહને પોષે છે અને નિમિત્તને છોડી દેવાનો ઉપદેશ કરે છે, તે જીવ વ્યવહારનો લોપ કરે છે (૧૩૭)

દયા, શાંતિ, સમતા, ક્ષમા, સત્ય, ત્યાગ, વૈરાગ્ય;
હોય મુમુક્ષુઘટ વિષે, એહ સદાય સુજાગ્ય. ૧૩૮

અર્થ:—દયા, શાંતિ, સમતા, ક્ષમા, સત્ય, ત્યાગ અને વૈરાગ્ય

એ ગુણો મુમુક્ષુના ઘટમાં સદાય સુજાગ્ય એટલે જાગ્રત હોય, અર્થાત્ એ ગુણો વિના તો મુમુક્ષુપણું પણ ન હોય. (૧૩૮)

ભાવાર્થ:—અંતરમાં મોહને રાખીને મોઢે જ્ઞાનની વાતો કરે તે મુમુક્ષુ નથી એમ કહ્યું ત્યારે ખરેખરો મુમુક્ષુ કેવો હોય? તે હવે કહે છે. જેને આત્માની ઝાંખી થઈ અને મોક્ષે જવાની ભાવના જાગી હોય તેનામાં નીચેના ગુણો અવશ્ય વિકાસ પામે—

૧. દયા—આત્મા છું એમ જાણ્યુ પછી આત્માને કેમ બચાવવો તેનો વિચાર હોય. અનતકાળથી જન્મમરણ કરી આત્માને દુઃખ છે હવે તેની દયા ખાય કે જન્મમરણ કેમ ટળે? અન્ય જીવોને પણ જન્મમરણ ટળે એમાં જ તેમનું હિત છે એમ સમજે. પોતાને જે છૂટવાનાં સાધનો સત્સંગ વગેરે હિતકર લાગ્યાં છે તે બીજાને પણ રુચે એવી ભાવના રહે. શમ, સવેગ, નિર્વેદ અને આસ્થા એ ચારેમાં અનુકંપા રહેલી છે. ક્રોધાદિ શમાવે તે આત્માની અનુકંપા અર્થે હોય છે, મોક્ષની ભાવના થાય ત્યાં આત્માની અનુકંપા છે, સંસારનાં દુઃખથી ત્રાસ લાગે અને તેથી પાછો વળે તેમાં આત્માની અનુકંપા કારણ છે, આસ્થા એટલે સત્પુરુષના વચનમાં તલ્લીનતા પણ આત્માની અનુકંપા પૂર્વક થાય છે. તેથી આત્માની દયા વિચારે ત્યાં શમ, સવેગ, નિર્વેદ અને આસ્થા આવે

અન્ય જીવોની રક્ષા કરવી તે પણ પોતાની જ દયાથી થાય છે. બીજા જીવોને દુઃખ દે તેટલું પોતાને ભોગવવું પડશે એ જાણે તો દયા રાખે. અન્ય જીવોની જેટલી રક્ષા કરે તેટલી પોતાના આત્માની રક્ષા થાય છે. आत्मवत् सर्वभूतेषु यः पश्यति स पंडितः। પોતાને દુઃખ થાય તેમ બીજાને પણ થાય છે એ જાણે પોતાના સમાન સર્વ જીવોને જુએ એનું જ નામ "જોઈને ચાલવું."

"સર્વાત્મમાં સમદૃષ્ટિ દ્યો, આ વચનને હૃદયે લખો,"

अहिंसा परमो धर्मः। दया धर्म को मूल है। છ કાય જીવની રક્ષા

કરવી એ સર્વ પોતાના આત્માને જ દુઃખમાંથી બચાવનાર છે, પોતાનો આત્મા સસારમાં ન બધાય એ હેતુએ ભોગવિલાસ માટે જીવોને ન હણે, યત્ના રાખે સસાર પ્રત્યે વૈરાગ્ય હોય તો કંઈક દયાનુ સ્વરૂપ સમજાય “ તમારાં કહેલાં દયા, શાતિ, ક્ષમા અને પવિત્રતા મે ઓળખ્યાં નહિ ” ભગવાને જે દયા કહી છે તે પોતાના આત્માની દયા હજુ ઓળખી નથી પરિભ્રમણના દુઃખોનો ખ્યાલ નથી આવતો અનતકાળથી ત્રિવિધ તાપે આત્મા દુઃખી થઈ રહ્યો છે તે વિચારે તો દયા આવે કે મને પોતાને મે આટલો દુ.ખી કર્યો !

૨. **શાંતિ**—આત્માની દયા આવી, સસારથી પાછો વળ્યો તો જ્ઞાનીની આજ્ઞાએ વર્તાય તેટલી શાંતિ વેદાય સસારમાં ત્રિવિધ તાપ છે, તે જેટલા શમાય તેટલી શાંતિ થાય મોટો ઉપાય સત્પુરુષનો બોધ છે એના જેવી શાંતિ બીજે ન મળે શાંતિને સર્વ ધર્મનો આધાર કહ્યો છે શાતિ એટલે બધા વિભાવ પરિણામથી થાકવુ—નિવૃત્ત થવુ—તે. “ જેમ ભૂત માત્રને પૃથ્વી આધારભૂત છે તેમ સર્વ પ્રકારનાં કલ્યાણનો આધાર પૃથ્વીની પેઠે ‘શાતિ’ ને જ્ઞાની પુરુષોએ કહ્યો છે.” બધા શાસ્ત્રનો સાર વિભાવથી મુકાવુ અને સ્વભાવમા રહેવુ એતું નામ શાતિ છે

> यदा मोहात्प्रजायेते रागद्वेषौ तपस्विनः
> तदैव भावयेत्स्वस्थमात्मान शाम्यतः क्षणात् ॥ ३९ ॥
>
> (સમાધિશતક)

મોહનીયના ઉદયથી રાગદ્વેપ થાય તે જ વખતે જો આત્માનો વિચાર કરે તો તરત આત્મશાતિ થાય રાગદ્વેપથી આત્માને અનાદિ-કાળથી દુઃખી કર્યો છે તેથી હવે તો આત્મામાં રહું એવી સમજણ હોય તો આત્મામાં રહે સમજ્યા તે શમાયા કપાયમાથી ખસીને સ્વભાવમાં આવવું તે શાંતિ છે, આત્માની દયા આવી તો તે શાતિનો રસ્તો લે સત્ પુરુષનાં વચનોથી ચિત્તને શાંત કરે સત્પુરુષનાં વચનો

કલ્પદ્રુમની છાયા જેવાં છે અથવા સત્પુરુષે બતાવેલાં સાધનદ્વારા ચિત્તને શાંત કરે સત્પુરુષનાં વચનોમાં ચિત્ત જોડે તો વિક્ષેપ = ખળભળાટ મટતાં મટતાં મન સ્થિર થઈ જાય તે શાંતિ છે

૩. સમતા—દયા આવી ત્યાં આત્માની દાઝ આવી તેથી પછી શાંતિનો માર્ગ લે અને શાંતિ આવે એટલે સમતા ભાવ થાય, શાંતિ વધે તેમ તેમ સમતા આવે દૂધનો ઊભરો બેસી જાય તે રૂપ શાંતિ છે અને પછી દૂધ ઠંડું પડે તે રૂપ સમતા છે સ્વરૂપમાં ઠરી રહેવુ તે સમતા છે સમતા એ આત્માનો સહજ સ્વભાવ છે.

૪. ક્ષમા—સમતા ધારણ કરે છતાં નિમિત્ત મળતાં આત્મામાં ખળભળાટ થાય ક્રોધાદિ ઉદય આવે તેને ક્ષમા દ્વારા શમાવે. કર્મના ઉદયમાં ક્ષમા રાખે કારણ હોય તો પણ ક્રોધ ન કરે કોઈ કંઈ કહે તો સામો તપી ન જાય સુખ તો શાંતિ ને ક્ષમામાં છે એ બરાબર જાણ્યુ હોય તો પછી હાથે કરીને બળતામાં કોણ પડે ? સ્મરણ વગેરેમાં સુખ વેદાય છે તો તેમાં જ રહેવુ બીજાને ખોટું લાગે એવા વિચારો શુ કામ કરવા ? કે એવુ શું કામ બોલવુ ? ક્ષમા સમતાપૂર્વક જ્ઞાનીના વચનમાં ચિત્ત રાખે કે સ્મરણમાં રહે તે ઉત્તમ છે, ક્રોધ કરવો એ પોતાને જ અહિતકારી છે એમ સમજે તો ક્ષમા આવે.

જ્ઞાની પુરુષનુ કહેવું છે કે ક્રોધ થવાનો પ્રસંગ હોય તે વખતે જો ગમ ખાઈ જાય તો છ મહિનાના ઉપવાસ જેટલું ફળ થાય. ઉપવાસનુ ફળ તો ભાવ પ્રમાણે સારુ કે ખોટું ગમે તેમ આવે પણ આ સમતા કે ક્ષમા તો ઠેઠ આત્મામાં લઈ જઈ પરિણામે મોક્ષ પમાડનારી છે બીજો કર્મથી ઘેરાઈને પરવશ બોલે છે તો મારે એવું શા માટે બોલવું ? અવિચારને લઈને જ ક્રોધ થાય છે જો વિચારે તો લાગે કે સદ્‌વસ્તુ આત્મા છે તેને મારે સાચવવો છે આવેશમાં આવ્યા વગર સાચી વાત હોય તે કહે તે ક્રોધ ન કહેવાય. સત્યથી ક્ષમા સચવાય છે. મને આમ લાગે છે માટે કહું છું પછી તમારે માનવું હોય તેમ

માનો, એમ સાચી વાત જણાવે, ક્રોધ વગર શાંતિથી બોલે તો તકરાર શમાઈ જાય. પરંતુ આપણામાં ક્રોધના સસ્કાર પડેલા છે, તે કોઈ સામુ ક્રોધથી બોલે ત્યારે જાગ્રત થઈ જાય છે ત્યારે બને તો મૌન રહેવું અને અદર પોતાને ક્રોધ આવ્યો તેનો પછી પશ્ચાત્તાપ કરવો, ૧૮ પાપસ્થાનક રોજ વિચારવા તેથી કહ્યું છે.

રોજ પા અર્ધો કલાક આખા દિવસમાં જે ખોટા ભાવ થયા હોય તે યાદ કરે અને ફરી ન થાય એમ વિચારે એમ કષાય ઘટાડવાનો અભ્યાસ રોજ કરે તો મન પર કાબુ આવે મનને નોકરની જેમ ટોકવુ થાય તો બીજી વાર કાળજી રાખે છે. જેમ નોકરને શેઠની બીક હોય તેમ મનને પણ બીક રહે છે કે પાછો પશ્ચાત્તાપ કરવો પડશે તેથી ક્રોધાદિથી પાછું હઠે છે દરેકમા આત્મા જુઓ તો ક્ષમા રહે, ઘી દૂધ દઝાડે છતાં તેને ઢોળી નથી મૂકતા તેમ ક્રોધથી કોઈ કંઈ કહેતું હોય પણ તે આત્મા છે એમ જુએ તો ખમી ખૂટે.

૫. સત્ય—સાચામાં સાચી વસ્તુ આત્મા છે. હું આત્મા છું એ લક્ષ વગર બોલ્યુ ન બોલ્યુ જૂઠુ. મિથ્યાત્વીનુ બધું અસત્ય વ્યવહારથી સત્ય કહેવાય પરંતુ પરમાર્થ સત્ય છે તે તો આત્માના ઉપયોગ સહિત બોલે તે. વ્યવહાર સત્ય પાળે તે પણ આત્માને સુખનુ કારણ છે અસત્ય બોલવામાં ઘણા વિકલ્પો કરવા પડે અને આત્મા અશાત થાય દેહદૃષ્ટિનો ત્યાગ કરે અને આત્મદૃષ્ટિ થાય ત્યારે જ પરમાર્થ સત્ય સમજાય છે. બોલાય છે

૬. ત્યાગ, ૭. વૈરાગ્ય—આત્માને ઓળખવા બીજી ખોટી વસ્તુ પ્રત્યેથી વૈરાગ્ય આવવો જોઈએ ત્યાગ થવો જોઈએ "આત્મપરિણામથી જેટલો અન્ય પદાર્થનો તાદાત્મ્ય અધ્યાસ નિવર્તવો તેને શ્રી જિન ત્યાગ કહે છે." એવો ત્યાગ ન આવે ત્યાં સુધી નિરંતર ઉદાસીનતાનો ક્રમ સેવવો. જ્યાં સુધી આત્મદૃષ્ટિ નથી ત્યાં સુધી નિરંતર બધ થાય છે તેથી ઉદાસીનતા આવે કે હું નિરંતર બધાયા કરું છું. આ બધ

ક્યારે અટકશે? સત્પુરુષની આજ્ઞા મળી પછી બધેથી મન પાછું હઠે. ત્યાગ ન થાય ત્યાં વૈરાગ્ય રહે તેમાં સત્ય પર દૃષ્ટિ રાખવાની જરૂર છે. સત્યને અર્થે ત્યાગ વૈરાગ્ય કરવા યોગ્ય છે

ઉપર કહ્યા તે સાત ભાવો જીવને જાગ્રત રાખનારા છે પ્રથમ આત્માની દયા વિચારે, અનંત કાળથી સંસારસાગરમાં ડૂબકાં ખાય છે, દુઃખી છે એમ લાગે દુઃખ જવાના ઉપાય કરે તો શાંતિ મળે જ્યારે ભૂમિકા શાંત થઈ જાય ત્યારે સમતા કહેવાય. સ્વરૂપનો નિર્ણય થઈ ગયો તે સમતા, સમભાવ થાય કે મોડું વહેલું એ જ કરવાનું છે સ્વભાવમાં ન રહેવા દેનારા ક્રોધાદિ ભાવો પર પછી જાપ્તો રાખે. ક્ષમા—ખમીખૂંદવું સમકિતી જીવ કષાયને ટાળવાનો પુરુષાર્થ કરે છે કષાય દૂર કરવાનું સાધન શું? સત્ય—પોતાના સ્વરૂપનું અવલંબન. તેમાં વિઘ્ન કરનાર પર વસ્તુનો જેમ બને તેમ ત્યાગ કરે, ત્યાગ ન થઈ શકે ત્યાં વૈરાગ્ય રાખે પોતાનું સ્વરૂપ ઓળખ્યું પછી જાગૃત રહી સંભાળ રાખે આ સાત ગુણ મુમુક્ષુમાં હોવા જોઈએ તો જ તે જાગૃત કહેવાય નહિ તો ઊંઘતો કહેવાય આ ગુણો જતા ન રહે તે માટે મોહથી મુંઝાય મોહનાં કારણો છોડી સત્કારણમાં જોડાય સંસારની ક્રિયા ખાવું પીવું વગેરેમાં તન્મય ન થાય ક્યારે છૂટું એમ થાય. "મુનિ તો આત્મવિચારે કરી જાગૃત રહે" તેવી રીતે મુમુક્ષુ જાગૃત રહેવા આ ભાવોને સેવે છે (૧૩૮)

મોહ ભાવ ક્ષય હોય જ્યાં, અથવા હોય પ્રશાંત;
તે કહીએ જ્ઞાનીદશા, બાકી કહીએ ભ્રાંત. ૧૩૯

અર્થ:—મોહભાવનો જ્યાં ક્ષય થયો હોય, અથવા જ્યાં મોહદશા બહુ ક્ષીણ થઈ હોય, ત્યાં જ્ઞાનીની દશા કહીએ; અને બાકી તો જેણે પોતામાં જ્ઞાન માની લીધું છે, તેને ભ્રાંતિ કહીએ. (૧૩૯)

ભાવાર્થ.—મોહભાવ બે પ્રકારે: દર્શનમોહ ને ચારિત્રમોહ તે જેનો ઉપશમ કે ક્ષય થયો હોય તે જ્ઞાની કહેવાય. "બંધવૃત્તિઓને

ઉપશમાવવાનો તથા નિવર્તાવવાનો જીવને અભ્યાસ, સતત અભ્યાસ કર્તવ્ય છે" મોહભાવ છે તે જ બંધવૃત્તિઓ છે મોહનીય કર્મના ઉદયથી થતા આત્માના ભાવો છે તે બંધ કરનારા છે. ભ્રાંતિ પણ બે પ્રકારે છે દર્શનમોહને લઈને અને ચારિત્ર મોહને લઈને આત્માનું અજ્ઞાન છે તે દર્શનમોહથી થતી ભ્રાંતિ છે અને રાગદ્વેષથી મનમાં વિક્ષેપ થાય છે તે ચારિત્રમોહથી થતી ભ્રાંતિ છે વિક્ષિપ્ત મન છે ત્યાં આત્માની ભ્રાંતિ છે આત્મામાં દૃષ્ટિ રહે તો ભ્રાંતિ ટળે દર્શન-મોહ અને ચારિત્રમોહના ઉપશમ કે ક્ષયથી આત્માનો ઉપયોગ સ્થિર થાય છે એ જ જ્ઞાનીની દશા છે આત્માનો ઉપયોગ નથી ત્યા ભ્રાંત દશા છે. (૧૩૯)

સકળ જગત તે એઠવત્, અથવા સ્વપ્ન સમાન;
તે કહીએ જ્ઞાનીદશા, બાકી વાચાજ્ઞાન. ૧૪૦

અર્થ:—સમસ્ત જગત્ જેણે એઠ જેવુ જાણ્યુ છે અથવા સ્વપ્ન જેવું જગત્ જેને જ્ઞાનમાં વર્તે છે તે જ્ઞાનીની દશા છે, બાકી માત્ર વાચાજ્ઞાન એટલે કહેવા માત્રજ્ઞાન છે. (૧૪૦)

ભાવાર્થ:—હવે અભ્રાંત દશામાં કેવુ લાગે તે કહે છે એઠ પડી હોય તે ખાવાનુ મન થાય ? શરીર તો એઠ કરતાય ખરાબ છે. એઠ તો ભિખારી પણ ખાય છે પરંતુ શરીરના હાડકાં ચામડાં લોહી વગેરે તો અત્યંત અશુચિ છે તેમાં મોહથી આસક્તિ થાય છે

"रत्तो बंधदि कम्मं मुंचदि णीवो विरागसंपण्णो ।
एसो जिणोवदेसो तह्मा कम्मेसु मा रज्ज ॥१५०॥"

(समयसार)

રાગથી જીવ બંધાય, વૈરાગ્યથી મુકાય, માટે કર્મના ફળમાં રાગદ્વેષ ન કરવો રાગ કરવા યોગ્ય તો સિદ્ધ દશા છે. અથવા સત્પુરુષ પર રાગ કરવો કહ્યો છે. જગત્ એઠવત્ લાગશે ત્યારે સંસારથી ત્રાસ છૂટશે એઠવાડામાં ગમે તેવું જમવાનું મળે તો ન ગમે તેમ કેવી

જગ્યામાં જીવને રહેવું પડયું છે તે વિચારે તો સંસારમાં રહેવું ન ગમે. પરંતુ દેહ તે હું એમ થઈ ગયુ છે તેથી અરુચિ થતી નથી જ્ઞાનીએ આત્માને ભિન્ન જાણ્યો છે તેથી તેને જગત્ એંઠવાડ જેવું લાગે છે. વળી તેમને જગતના બનાવો સ્વપ્નમાં બનતા હોય તેવા લાગે છે. ગમે તેવું સારું સ્વપ્નું આવ્યુ હોય પણ આખરે તો સ્વપ્ન ને ? તેનું મહત્વ નથી ઘડીમાં નાશ થયું તેવું જગતમાં બધું નાશ થતુ લાગે ત્યારે ખરું જ્ઞાન કહેવાય

જેમ સ્વપ્નાની વાતમાં ખોટી ન થાય તેમ આ જગતમાં ક્યાંય ખોટી થવા જેવું નથી બધે લુટાવાનુ છે તેથી આત્માર્થીએ ક્યાંય તન્મય ન થવુ મનુષ્યભવ મળ્યો છે સદ્‌ગુરુની કૃપા છે પણ તે યોગ ક્ષણે ક્ષણે લુટાઈ રહ્યો છે, એક દિવસ બધું લુટાઈ જશે. સ્વપ્ન જેવું ક્યારે લાગે કે બીજી સાચી વસ્તુ સમજાઈ હોય તો કોઈ ગમે તે કહે. વેદની આવે તો પણ જ્ઞાનીને ચિંતા ન થાય તે વિચારે કે બધું નાશ થશે દેહને એક દિવસ બાળી મૂકવાનો છે. તેથી જ્ઞાનીને સંસારી કાર્યોમાથી ચિત્ત ઉઠી જાય આત્માનુ હિત વિચારે કે ફરી જન્મવું નથી તો શું કરવું ? જગત્‌ના ભાવો એંઠ જેવા કે ઝેર જેવા લાગે. ગમે તે થયુ હોય તે ભૂલી જવું સ્વપ્નામા કોઈ કંઈ બોલ્યું હોય તેની સાથે પછી લડવા નથી જતા સ્વપ્ન ખોટું જાણ્યુ તેથી તેને ભૂલી જાય છે, તેમ જગત્ સ્વપ્ન જેવુ છે તેનુ વિસ્મરણ કરવુ. મનમાથી સસારના વિચારો ખસે તો આત્માના વિચારને અવકાશ મળે. " ત્યાગ વિરાગ ન ચિત્તમાં થાય ન તેને જ્ઞાન " આત્મજ્ઞાન થયુ હોય તો પછી બધુ એંઠ જેવું કે સ્વપ્ન જેવું લાગે.

પ્રશ્ન:—ઊંઘમાં સ્વપ્ન કેમ આવે છે ? ઉ૦ સ્વપ્નાં આવે છે તે અહંભાવ મમત્વભાવ ગાઢ કરી મૂક્યો છે તેને લઈને છે ઊંઘમાં કર્મને આધીન પરવશ છે. પરંતુ જાગ્રત અવસ્થામાં ભાવ સુધરે તો કર્મનું જોર નરમ પડે અને અનાદિના સંસ્કારો મોળા પડે. "જાગ્રતમા જેમ જેમ ઉપયોગનું શુદ્ધપણું થાય તેમ તેમ સ્વપ્નદશાનું પરિક્ષીણ-

–પણ સભવે છે" "ઉપયોગ શુદ્ધ કરવા જગતના સકલ્પવિકલ્પને ભૂલી જજો

જગતમાં સાર વસ્તુ આત્મા, તે સમજી લીધો, બાકી બધું એઠવાડો જગત આખું સ્વપ્નામાં વર્તતું લાગે. આત્માને હિતકારી કશું નથી આમ હોય તો ઠીક આમ ન હોય તો ઠીક; એવું ન થાય. સ્વપ્નુ સારું કે ખોટું કંઈ કામનું નથી તેમ રાજા ઈન્દ્ર કે દેવલોકનાં સુખ સાહ્યબી બધુ જવાનુ. જૂઠું, આવી સમજ હોય તે જ્ઞાની બીજા કહેવાના જ્ઞાની હોય તે કંઈ તારે નહિ (૧૪૦)

સ્થાનક પાંચ વિચારીને, છઠ્ઠે વર્તે જેહ;
પામે સ્થાનક પાંચમું, એમાં નહિ સંદેહ. ૧૪૧.

અર્થ:—પાચે સ્થાનકને વિચારીને જે છઠ્ઠ સ્થાનકે વર્તે, એટલે તે મોક્ષના જે ઉપાયો કહ્યા છે તેમા પ્રવર્તે તે પાંચમુ સ્થાનક એટલે મોક્ષપદ, તેને પામે (૧૪૧)

ભાવાર્થ:—હવે આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર ભણીને શું કરવું? તે આ ગાથામાં કહે છે કે પ્રથમના પાંચ સ્થાનક વિચારીને સમજી લેવાં તેની દૃઢ શ્રદ્ધા કરવી અને છઠ્ઠે સ્થાનકે મોક્ષના ઉપાય બતાવ્યા છે તે મુજબ વર્તવુ તો અવશ્ય મોક્ષ મળે પ્રથમનાં પાચ પદ વિચારીને શ્રદ્ધા દૃઢ કરવી અને મોક્ષના ઉપાયમાં મડી પડવુ. આટલું કરે તો મોક્ષ થાય જ એમા કંઈ સદેહ નથી, ઘણા જીવો અ તર્મુહૂર્તમાં કેવળજ્ઞાન પામી મોક્ષે ગયા છે સાચો ઉપાય છે તેમા પ્રવર્તે તો ઠેઠ મોક્ષે લઈ જાય. પરંતુ તેટલુ બળ ન કરે તો વચ્ચે ભવ કરવા પડે સત્પુરુષાર્થ કરે તો મોક્ષ અવશ્ય થાય (૧૪૧)

દેહ છતાં જેની દશા, વર્તે દેહાતીત;
તે જ્ઞાનીના ચરણમાં, હો! વંદન અગણિત. ૧૪૨.

અર્થ:—પૂર્વપ્રારબ્ધયોગથી જેને દેહ વર્તે છે, પણ તે દેહથી

અતીન એટલે દેહાદિની કલ્પનારહિત, આત્મામય જેની દશા વર્તે છે, તે જ્ઞાનીપુરુષના ચરણકમળમાં અગણિતવાર વંદન હો! (૧૪૨)

ભાવાર્થ:—અહીં સ્ફુરાયમાન થયેલી જીવની અચિંત્ય અનંત સહજ શુદ્ધ સ્વાભાવિક શક્તિનું અંતરલક્ષે મૌન યશોગાન કરી, તેની સિદ્ધિ અર્થે, સતસ્વરૂપ સુખાભિલાષી મુમુક્ષુ જીવ, વર્તમાન દેહે જીવનમુક્ત દશા—છાશ ઉપર તરી આવેલા માખણના પિંડ સમાન—નાળિયેરમાં કાચલીથી છૂટા પડી ગયેલ કોપરાના ગોળા સમાન—સહજસ્વરૂપ એકત્વ અનુભવતા એવા અદ્ભુત શિવકોટિના શિવસુખને વરેલા સહજાત્મસ્વરૂપ જિનેન્દ્ર પ્રભુને અતિ વિનમ્રભાવે નમસ્કાર કરે છે.

તે સહજ સ્વરૂપ જિનેન્દ્ર પરમાત્મા ઉપરોક્ત સક્ષેપમાં કહેલાં પટ્સ્થાનકને સર્વાંગપણે અતિ વિસ્તૃતપણે સમ્યક્ નિર્ધારી, અવગાહી, આરાધી, જીવકોટિના શરીરાદિ મિથ્યા પરભાવને છોડી, શુદ્ધ સ્વરૂપ એકત્વનો અનુભવ કરી ઉત્તરોત્તર જિતેન્દ્રિય, જિતમોહી, ક્ષીણમોહી થઈ સદા સર્વથા સ્વરૂપ પ્રતિષ્ઠિત થઈ, અનંત, અતીન્દ્રિય આત્મિક આનંદમાં નિરંતર મગ્ન થઈ રહ્યા છે જેમ કુંભારના ચાકને પૂર્વે મળેલી ગતિ કાર્ય પૂરું થયેલ હોવાથી માત્ર સર્વથા વિરામ પામવા અર્થે જ થઈ રહેલી છે તેમ બાહ્યાકાર દેહનુ પ્રવર્તન જેમનુ થઈ રહ્યું છે, પરંતુ અંતર આકારે તો આપ સદા આપરૂપે જ રહે છે; અનુપમ દેહાતીત સચ્ચિદાનંદમય સહજાત્મ સ્વરૂપ (દશા) દેહગમ્ય નથી, ઇન્દ્રિયગમ્ય નથી, મનોગમ્ય નથી, બુદ્ધિગમ્ય નથી, દૃષ્ટાંતગ્રાહ્ય પણ નથી; માત્ર મહાભાગ્ય અતિ વિરલ એવા કોઈ શુદ્ધ સમ્યગ્દૃષ્ટિવંતના વચનાતીત પ્રત્યક્ષ અનુભવ અંશમાં આવે છે.

એવા એ અદ્ભુત પરમયોગીન્દ્ર પરમજ્ઞાનની પરમપુરુષના સજીવન પ્રત્યક્ષ જોગને અને તેના સજીવન સદ્બોધને ધન્ય હો! ધન્ય હો! તેને જ પુનઃ પુનઃ વંદન હો! અર્થાત્ દુર્લભ દુર્લભ એવા એ દ્વિધા યોગમાં હું અને મારારૂપ સર્વ સમર્પણ હો!

અનંત સુખસ્વરૂપના ઈચ્છક સાચા મુમુક્ષુને, આ દશા તેનો અંતિમ આદર્શ હોવાથી, તે સર્વોત્કૃષ્ટ યથાર્થ આત્મદશાને પામેલ એવા જીવનમુક્ત આત્મારામ પરિણામી, એક માત્ર વીતરાગ જ્ઞાની પુરુષ જ મોક્ષાર્થે વંદન યોગ્ય છે, વિશ્વસનીય છે, કીર્તન યોગ્ય છે, નમન યોગ્ય છે, અનુસરણ યોગ્ય છે તેથી પુષ્ટ નિમિત્તને વંદન કરે છે અર્થાત્ પ્રમાણભૂત–આધારભૂત=અવલંબન યોગ્ય એવા એ સદ્‌ગુરુનો આશ્રય લઈ, તેનો નિશ્ચય માન્ય કરે છે, મન વચન કાય યોગોના એકીકરણે તેને અનુસરે છે; તે યોગોને તેના બોધમાં, તેની આજ્ઞામાં પ્રવર્તાવે છે; તેના વિયોગમાં આજ્ઞાસ્વરૂપ તેના સદ્‌બોધને આરાધે છે; અને તેવા પ્રત્યક્ષ જોગની અંતરમાં પ્રેમપૂર્વક ભાવના રાખી ભાવવંદન કરે છે, જેથી જીવ પોતાના નિશ્ચય સુખસ્વરૂપને ઉત્તરોત્તર નિર્મળ કરી પ્રગટ કરે છે–સ્વયં સ્ફુરાયમાન થઈ આવે છે–પ્રગટ કરી બીજાંકુર વૃક્ષ ન્યાયે સદા સર્વથા સ્વસ્વરૂપે પ્રતિષ્ઠિત થાય છે.

અગણિત એવા પરભાવથી વિરામ પામવારૂપ આત્મસંયમમાં વીર્યની સ્ફુરણા અર્થે એમને અગણિત વંદન હો! અર્થાત્ એમના પસાયે તથારૂપ યોગની સુરતા સ્વરૂપ ઉપયોગની જાગૃતિ હો! મને જાગૃતિ હો! ઈતિ મુમુક્ષુ જીવની પૂર્ણ મંગલ પ્રાર્થના!

ૐ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ

શ્રીસદ્‌ગુરુચરણાર્પણમસ્તુ.

સ્વર્ગીય કવિવર રૂપચંદજી પાંડે કૃત

જિનેન્દ્ર પંચ કલ્યાણક

મંગલગીત યા પંચમંગલ

[૧]પણવિવિ પંચ પરમગુરુ ગુરુ[૨] જિનશાસનો,
સકલ સિદ્ધિદાતાર, સુ વિઘન વિનાસનો;
સારદ અરુ ગુરુ ગૌતમ, સુમતિ પ્રકાસનો,
મંગલકર ચઉ સંઘહિ, પાપ પણાસનો.
પાપ હિ પણાસન ગુણહિ ગરુવા, દોષ અષ્ટાદશ રહિઉ;[૩]
ધરિ ધ્યાન કરમ વિનાસિ કેવલ,-જ્ઞાન અવિચલ જિન લહિઉ;
પ્રભુ પંચ કલ્યાણક-વિરાજિત સકલ સુરનર ધ્યાવહી;
ત્રૈલોકનાથ સુદેવ જિનવર, જગત મંગલ ગાવહીં.૧

જિન શાસનને વિષે ગુરુ, સર્વોત્કૃષ્ટ, પ્રસિદ્ધ, પરમપૂજ્ય એવા અરિહંત, સિદ્ધ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ ભગવત એ પાંચ પરમ ગુરુ કે જે સમસ્ત વિઘ્નોને નાશ કરનારા અને સમસ્ત સિદ્ધિઓને આપનારા છે, તેમને નમસ્કાર કરું છુ. ભગવાનની વાણીરૂપ શારદા, સરસ્વતી અને શ્રીમાન્ ગૌતમ ગણધર કે જે સદ્જ્ઞાનનો પ્રકાશ કરનાર, સાધુ સાધ્વી શ્રાવક શ્રાવિકારૂપ ચતુર્વિધ સંઘને કલ્યાણ કરનાર તથા પાપને નાશ કરનાર છે તેમને પણ નમસ્કાર કરું છુ

જે જિનેન્દ્ર ભગવાને પાપનો નાશ કર્યો છે, આત્માના અનંત જ્ઞાન દર્શન આદિ ગુણોની પ્રગટતાથી જે ગુરુ એટલે સર્વોત્કૃષ્ટ છે, (આ પંચ કલ્યાણકની ૨૧ મી ગાથામાં જણાવ્યા છે તે) અઢાર દોષથી રહિત છે, ધ્યાનની એકાગ્રતાના બળે કરી જેણે (જ્ઞાનને

---

૧. પ્રણમામિ-નમસ્કાર કરું છુ. ૨. મહાન-મોટા. ૩. રહિત.

ઢાંકનાર) જ્ઞાનાવરણીય, (દર્શન ગુણને ઢાંકનાર) દર્શનાવરણીય, આત્માના સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્રને વિપરીત કરનાર) મોહનીય, અને (વાંછિત કાર્યમાં વિઘ્ન પહોંચાડનાર) અનરાય એ ચાર ઘાતિયાં કર્મનો નાશ કરી જેણે અવિચળ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે, તે પ્રભુ ગર્ભકલ્યાણક, જન્મ કલ્યાણક, દીક્ષા (તપ) કલ્યાણક, કેવળજ્ઞાન કલ્યાણક અને નિર્વાણ કલ્યાણક એ પાંચ કલ્યાણકોથી આ સસારમાં સર્વોત્તમ શોભાયુક્ત વિરાજે છે, તે પ્રભુનુ સર્વ દેવો અને મનુષ્યો ધ્યાન કરે છે તે ત્રણ લોકના નાથ સદ્ દેવ જિનેન્દ્ર ભગવાનના યશોગાન ત્રૈલોક્યના સ્વામી સુરેન્દ્ર અસુરેન્દ્ર અને ચક્રવર્તી આદિ નરેન્દ્ર જગતભરમાં પ્રગટ કરે છે.

૧. ગર્ભકલ્યાણક:—

જાકે ગરભ કલ્યાણક, ધનપતિ[૧] આઇયો,
[૨]અવધિજ્ઞાન-પરવાન, સુ ઇન્દ્ર પઠાઇયો;
રચિ નવ બારહ જોજન, [૩]નયરિ સુહાવની,
[૪]કનકરયણમણિમંડિત, મંદિર અતિ બની.

અતિ બની પોરિ[૫] પગાર[૬] પરિખા[૭] સુવન ઉપવન સોહએ,
નર નારિ સુંદર ચતુરભેખ સુ, દેખ જનમન મોહએ;
તહઁ જનક ગૃહ છહ માસ પ્રથમહિ, રતનધારા બરસિયો,
પુનિ[૮] રુચિકવાસિનિ જનનિ સેવા, કરહિ સબ વિધિ હરસિયો.૨.

ભગવાનના ગર્ભમાં આવવા પહેલાં (૬ માસ અગાઉથી) અવધિ-જ્ઞાનથી જાણીને ઇન્દ્રે ધનદ—કુબેરને મોકલ્યો. ધનપતિએ આવીને સુવર્ણ, રત્ન અને મણિયોથી વિભૂષિત અનેક મહેલ મંદિરોથી શોભાયમાન, બાર

૧ કુબેર. ૨. અવધિજ્ઞાનથી જાણીને ૩ નગરી. ૪. રયણ = રત્ન, ૫. નગરના મોટા દરવાજા ૬. કોટ ૭. ખાઇ ૮. રુચિક પર્વત પર રહેનારી દેવીઓ.

યોજન લાંબી, નવ યોજન પહોળી, અત્યંત સુંદર નગરીની રચના કરી, કે જે નગરી દરવાજા, કોટ, ખાઈ, બાગબગીચા આદિથી સુશોભિત બની એ નગરીમાં વસનારા સુંદર ચતુર નરનારીઓના વેષને દેખીને મનુષ્યોનાં મન મોહિત થતાં હતાં.

તે નગરીમાં તીર્થંકરના પિતાના મહેલ પર ગર્ભમાં ભગવાનના આવતા પહેલાં ૭ માસથી (૫ંદર માસ સુધી ચાલુ) રત્નોની વર્ષા કુબેર કરતો રહ્યો ભગવાન ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારથી રૂચિક પર્વત પર રહેનારી દેવીઓએ સર્વ પ્રકારે હર્ષિત થઈને જિનમાતાની સેવા કરી.

[1]સુરકુંજરસમ કુંજર [2]ધવલ [3]ધુરંધરો,
કેસરિ [4]કેસર શોભિત નખસિખ સુંદરો;
કમલા કલસ-ન્હવન, [5]દુઇ દામ સુહાવની,
રવિ સસિમંડલ મધુર, [6]મીનજુગ પાવની.

પાવની કનકઘટ જુગમપૂરન, [7]કમલકલિત સરોવરો,
[8]કલ્લોલમાલાકુલિત સાગર, સિંહપીઠ[9] મનોહરો;
રમણિક અમરવિમાન ફણિપતિ-ભવન[10]ભુવિ છવિ છાજએ,
રુચિ રતનરાસિ દિપંત દહન સુ, તેજપુંજ વિરાજએ ૨.

જિન ભગવાનની માતાને આ સોળ સ્વપ્ન આવ્યાં:—૧ ઐરાવત હાથી જેવો હાથી, ૨ શ્વેત બળદ, ૩ કેશવાળીથી શોભિત, નખથી શિખ (શીર્ષ) પર્યંત સર્વાંગ સુંદર સિંહ ૪ કલશોથી સ્નાન કરતી લક્ષ્મીદેવી, ૫ પુષ્પની બે સુંદર માળા, ૬ સુંદર સૂર્યમંડળ, ૭ મનોહર ચંદ્રમંડળ, ૮ બે પવિત્ર માછલી, ૯ પવિત્ર જલથી ભરેલા

---

૧. ઐરાવત હાથી જેવો હાથી, ૨. સફેદ. ૩. બળદ. ૪. કેશવાળીથી શોભિત સિંહ. ૫. બે માળા. ૬. બે માછલી, ૭. કમલો સહિત. ૮. લહેરોથી ઉછળતો, ૯. સિંહાસન. ૧૦, પાઠાંતર 'રવિ'.

એ સુવર્ણ કલશ, ૧૦ કમલોથી શોભિત સરોવર, ૧૧ તરંગોના સમૂહથી ઉછળતો સમુદ્ર, ૧૨ મનોહર સિંહાસન. ૧૩ સુંદર દેવવિમાન, ૧૪ ઊગતા સૂર્ય સમાન જમીનમાંથી નીકળતું સુંદર ધરણેન્દ્રનું ભવન (મહેલ), ૧૫ સુંદર રત્નોની રાશિ (ઢગલો), ૧૬ પ્રકાશમય બળતી અગ્નિશિખા.

યે સખિ સોરહ સુપને, સૂતી સયનહીં,
દેખે માય મનોહર, પશ્ચિમ રયનહીં;
ઊઠિ પ્રભાત પિય પૂછિયો, અવધિ પ્રકાસિયો,
ત્રિભુવન પતિ સુત હોસી, ફલ તિહઁ ભાસિયો.

ભાસિયો ફલ તિહિં ચિંતિ દંપતિ, પરમ આનંદિત ભયે,
છહ માસપરિ નવ માસ પૂનિ તહઁ રયન દિન સુખસોં ગયે;
ગર્ભાવતાર મહંત મહિમા, સુનત સબ સુખ પાવહીં;
ભણિ 'રૂપચંદ' સુદેવ જિનવર, જગત મંગલ ગાવહીં. ૪

આ પ્રકારે ભગવાનની માતાએ રાત્રિના પાછલા પહોરમાં ઉપર લખેલાં સુંદર સોળ સ્વપ્ન જોયાં અને પ્રભાત સમયે પતિની પાસે જઈને તે સ્વપ્નનુ ફળ પૂછ્યું. પતિએ અવધિ જ્ઞાનથી જાણીને સર્વ સ્વપ્નનો જુદો જુદો અર્થ સમજાવીને સર્વનો સારાંશ કહ્યો કે, 'તમારે ત્રણ લોકના સ્વામી તીર્થંકર પુત્ર થશે.'

આ પ્રમાણે સ્વપ્નોનુ ફલ સાંભળીને તથા વિચારીને ભગવાનનાં માતાપિતા બંને પરમ આનંદિત થયાં તથા ગર્ભમાં આવવા પહેલાંના છ માસની માફક (રત્નવર્ષાદિ ઉત્સવોથી) નવ મહિના પણ રાત્રિ દિવસ ઘણા આનંદથી વ્યતિત થઈ ગયા. આ ગર્ભકલ્યાણક મહોત્સવનો મહાન મહિમા સાંભળીને સૌ કોઈ સુખ પામે છે. રૂપચંદ કવિ કહે છે કે આખું જગત્ સતદેવ એવા જિનેશ્વર ભગવાનના ગર્ભકલ્યાણકનાં ગાન કરે છે.

આન્યો સચી જિનરૂપ નિરખત, નયન ત્રિપતિ ન હૂજિયે,
તબ પરમ હરષિત હૃદય હરિને સહસ લોચન પૂજિયે;
પુનિ કરિ પ્રણામ જુ પ્રથમ ઇન્દ્ર ઉછંગ ધરિ પ્રભુ લીનઉ,
ઈસાન ઇન્દ્ર સુ ચંદ્રછવિ સિર, છત્ર પ્રભુકે દીનઉ. ૭

પ્રથમ સ્વર્ગ (સુધર્મદેવલોક) નો ઇન્દ્ર ઐરાવત હાથી ઉપર ચઢીને સમસ્ત દેવોના પરિવાર સહિત આવ્યો અને તેણે જિન ભગવાનનો જય જયકાર કરતાં કરતાં નગરીની ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી ત્યાર પછી પ્રથમ સ્વર્ગની ઇન્દ્રાણી ચૂપચાપ પ્રસૂતિગૃહમાં જઈને જિનમાતાને સુખની નિદ્રામા સુવાડીને પાસે એક માયામયી બાળક રાખીને ભગવાનને ઉઠાવી લાવી તે સમયે ઇન્દ્ર ઇન્દ્રાણીએ લાવેલા ભગવાનનુ રૂપ નિરખવા લાગ્યો ભગવાનનુ અનુપમ રૂપ જોતા ઇન્દ્રના નયન તૃપ્ત ન થયા ત્યારે હૃદયમાં પરમ હર્ષિત થઈને તેણે પોતાનાં હજાર નેત્ર બનાવ્યાં અને ભગવાનના રૂપામૃતનું ધરાઈને પાન કર્યું. ત્યાર પછી તેણે પ્રણામ કરીને ભગવાનને પોતાના ખોળામાં લઈ લીધા અને બીજા દેવલોકના સ્વામી ઈશાન ઇન્દ્રે તે પ્રભુના ઉપર ચદ્રની કાંતિ જેવું શ્વેત છત્ર ધરી દીધુ.

સનતકુમાર મહેન્દ્ર ચમર દુઈ ઢારહીં
સેસ શક્ર જયકાર, સબ્દ ઉચ્ચારહીં;
ઉચ્છવસહિત ચતુરવિધ, સુર હરખિત ભયે,
જોજન સહસ નિન્યાનવૈં, ગગન ઉલઁઘિ ગયે.

લઁઘિ ગયે [1]સુરગિરિ જહાં પાંડુક-વન વિચિત્ર વિરાજહીં,
પાંડુક શિલા તહઁ અર્ધચંદ્રસમાન મણિ છવિ છાજહીં;

૧. સુરગિરિ = મેરુ પર્વત. એક લાખ યોજન ઊંચો છે તેમાંથી એક હજાર યોજન જમીનની અંદર છે અને નવ્વાણું હજાર યોજન ઊંચો જમીનની બહાર છે. તેના ઉપર પાંડુક વન છે આ પાંડુક વનમાં પાંડુકશિલા છે, જેના ઉપર ભગવાનનો અભિષેક થાય છે.

જોજન પચાસ વિસાલ [1]દુગુણાયામ વસુ ઊંચી ગની,
વર અષ્ટ મંગલ કનક કલસની, સિંહપીઠ સુહાવની. ૮

તે સમયે ત્રીજા સ્વર્ગના ઇન્દ્ર સનત્કુમાર તથા ચોથા સ્વર્ગના ઇન્દ્ર મહેન્દ્ર એ બે ઇન્દ્રો પ્રભુના ઉપર ચમર ઢાળતા હતા તથા બાકીના ઇન્દ્ર 'જય જય' શબ્દ કરતા સાથે ચાલતા હતા. ચારે પ્રકારના (ભવનવાસી, વ્યન્તર, જ્યોતિષી, ને કલ્પવાસી) દેવોમાં (ઓચ્છવ) ઉત્સવપૂર્વક અત્યંત આનંદ પ્રસરી રહ્યો હતો આ સર્વ દેવોના સમૂહ આકાશમાં ચાલતા નવ્વાણુ હજાર યોજન ઊંચે ચઢી ગયા, અને મેરુ પર્વત ઉપર જ્યાં પાંડુક નામે મનોહર વન છે તથા તે પાંડુકવનમાં અર્ધચંદ્ર સમાન મણિમય કાંતિને ધારણ કરનાર પાંડુકશિલા છે ત્યાં આવ્યા આ પાંડુકશિલા પચાસ યોજન પહોળી. સો યોજન લાંબી અને આઠ યોજન ઊંચી છે. તથા સુંદર સિંહાસન સોનાના કળશ અને ઝારી, પંખા, કળશ, ધ્વજા, ચમર, સ્વસ્તિક છત્ર. દર્પણ એ આઠ મંગલ દ્રવ્યોથી શોભાયમાન છે.

રચિ મણિમંડપ સોભિત મધ્ય સિંહાસનો,
થાપ્યો પૂરવ મુખ તહઁ; પ્રભુ કમલાસનો;
બાજહિ તાલ મૃદંગ ભેરિ વીણા ઘને,
[2]દુંદુભિ પ્રમુખ મધુર ધુનિ, ઔર જુ બાજને.

બાજને બાજહિં સચી સબ મિલિ, ધવલ મંગલ ગાવહીં,
પુનિ કરહિ નૃત્ય સુરાંગના સબ, દેવ કૌતુક ધાવહીં;
ભરિ છીરસાગર જલ જુ હાથહિ, હાથ સુરગિરિ લ્યાવહીં,
સૌધર્મ અરુ ઈસાનઈંદ્ર સુ, કલસ લે પ્રભુ ન્હાવહીં, ૯

---

૧. બે ઘણી લાંબી. ૨. નગારું, નોબત, ભેરી.

તે પાંડુકશિલા ઉપર સુંદર મણિમય મંડપ બનાવીને તેની બરાબર મધ્યમાં સિંહાસન રાખીને તેના ઉપરના કમલાસન ઉપર પૂર્વ દિશા તરફ મુખરાખીને ભગવાનને બિરાજમાન કર્યા તે વખતે તાલ (કરતાલ, કાંસી જોડ), મૃદંગ, વેણુ (વાંસળી), વીણા, નોબત વગેરે બીજાં પણ અનેક મીઠા અવાજવાળા વાદિત્ર (વાજા) વાગવા લાગ્યાં સર્વ ઇન્દ્રાણી સાથે મળીને પવિત્ર મંગલ ગીત ગાવા લાગી. સર્વ અપ્સરાઓ નૃત્ય કરવા લાગી દેવો વિવિધ પ્રકારનાં કૌતુક, તમાસા કરવા લાગ્યા, તથા ભગવાનના અભિષેક (સ્નાન) માટે ક્ષીર સમુદ્રમાંથી (એક હારમા ઊભા રહી) જલકલશ ભરી ભરીને હાથોહાથ સુમેરુ પર્વત સુધી લાવવા લાગ્યા, સૌધર્મ અને ઇશાન ઇન્દ્ર તે કલશોને લઈ લઈને ભગવાનને અભિષેક કરવા લાગ્યા.

વદન ઉદર–અવગાહ, કલસગત જાનિએ,
એક ચાર વસુ જોજન, માન પ્રમાનિએ;
સહસ–અઠોતર કલસા, પ્રભુકે સિર ઢરે,
પુનિ સિંગાર પ્રમુખ આચાર સબૈ કરે.

કરિ પ્રગટ પ્રભુ મહિમા મહોચ્છવ, આનિ પુનિ માતહીં દએ,
ધનપતિહિ સેવા રાખિ સુરપતિ, આપ સુરલોકહિ ગએ;
જનમાભિષેક મહંત મહિમા સુનંત સબસુખ પાવહીં,
જન 'રૂપચંદ' સુદેવ જિનવર જગત મંગલ ગાવહીં. ૧૦

તે કલશોના મુખની ગોળાઈ એક યોજન, પેટ અર્થાત્ મધ્યમાં પહોળાઈ ચાર યોજન અને (ગહરાઈ) ઊંચાઈ (ઊંડાઈ) આઠ યોજનની હતી, આવડા મોટા એક હજારને આઠ કલશ ભગવાનના શિર ઉપર ઢોળ્યા, અર્થાત્ સ્નાન કરાવ્યું ત્યારબાદ શૃંગારાદિ ક્રિયા કરી અર્થાત્ વસ્ત્રાભૂષણ વગેરે પહેરાવ્યા. આ પ્રમાણે ઇન્દ્રે ભગવાનનો મહિમા પ્રગટ કરીને અને મહાન ઉત્સવ કરીને ભગવાનને લાવીને

તેમની માતાને સોંપ્યા. તથા કુબેરને તેમની સેવા માટે રાખીને પોતે સ્વર્ગલોકમાં ગયો. આવા આ જન્માભિષેકનો મહાન મહિમા સાંભળીને સર્વ સુખ પામે છે. કવિ રૂપચંદજી કહે છે કે આખું જગત જિનદેવનાં મંગળ ગાન કરે છે.

૩. તપકલ્યાણક :—

> **શ્રમ-જલ[૧]રહિત શરીર, સદા સબ મલરહિઉ,[૨]**
> **છીર-વરન વર રુધિર, પ્રથમ આકૃતિ લહિઉ;**
> **પ્રથમ સારસંહનન, સરૂપ વિરાજહીં.**
> **સહજ સુગંધ સુલચ્છન-મંડિત છાજહીં.**

> **છાજહિ અતુલ બલ પરમ પ્રિય હિત, મધુર વચન સુહાવને,**
> **દસ સહજ અતિશય સુભગ મૂરતિ, બાલલિલ કહાવને;**
> **આબાલ કાલ ત્રિલોકપતિ મન, રુચિત ઉચિત જુનિત નએ,**
> **અમરોપનીત પુનીત અનુપમ, સકલ ભોગ વિભોગએ. ૧૧**

ભગવાનનુ શરીર ૧. પરસેવા રહિત હતું, ૨ મળમૂત્ર રહિત હતું, ૩ લોહી દૂધ જેવું સફેદ હતુ ૪. સમચતુરસ્ર સંસ્થાન હતું. ૫ વજ્ર વૃષભનારાચ સંહનન હતું ૬. સુંદર રૂપ હતુ, ૭, સુગંધમય શરીર હતું ૮. એક હજારને આઠ સુલક્ષણો સહિત હતું ૯ તેમનુ અતુલ બલ હતુ ૧૦ તે હિતકારી પ્રિય અને મધુર વચન બોલતા હતા સુભગ (સુંદર) મૂર્તિવાળા ભગવાનની બાળ લીલાના વખતના આ દશ સહજ અતિશય કહેવાયા અર્થાત્ ભગવાનમાં જન્મથી આ દશ અચરજકારી વાતો તેમના પૂર્વ પુણ્યથી ઉત્પન્ન થઈ ગઈ હતી. ત્રિલોકપતિ ભગવાન બાળપણથી મનને પ્યારા લાગે તેવા, યોગ્ય, નિત્ય નવા નવા, દેવો દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલા, પવિત્ર અને ઉપમા રહિત સર્વ ભોગ ભોગવવા લાગ્યા,

---

૧. પરસેવો. ૨. સર્વ પ્રકારના મલથી રહિત.

ભવતન-ભોગ-વિરત્ત, કદાચિત ચિંતએ,
ધન જોબન પિય પુત્ત, કલત્ત અનિત્ત એ;
કોઉ ન સરન મરન દિન, દુઃખ ચહુઁ ગતિ ભર્યો,
સુખદુઃખ એક હિ ભોગત, જિય વિધિવસ પર્યો.

પર્યો વિધિવસ આન ચેતન, આન જડ જુ કલેવરો,
તન અસુચિ પરતે હોય આસ્રવ, પરિહરેતેં સંવરો;
નિરજરા તપ બલ હોય, સમકિત,-વિન સદા ત્રિભુવન ભ્રમ્યો,
દુર્લભ વિવેક વિના ન કબહૂ પરમ ધરમવિષૈ રમ્યો. ૧૨

ત્યાર પછી કોઈ સમયે ભગવાન સંસાર શરીર અને ભોગથી વિરક્ત (વૈરાગ્યયુક્ત) થઈ (બાર ભાવનાનો) વિચાર કરવા લાગ્યા કે, ૧. અનિત્ય ભાવના:—ધન, યૌવન, પ્રિય પુત્ર, અને પત્ની એ સૌ અનિત્ય નાશવંત છે. ૨. અશરણ ભાવના:—સંસારમાં મરણ આદિ દુઃખના પ્રસંગોમાં જીવને કોઈ શરણ રાખનાર નથી. ૩. સંસાર ભાવના:—સંસારની નરક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવ એ ચારેય ગતિમાં દુઃખ દુઃખ અને દુઃખ જ ભર્યું છે. ૪, એકત્વ ભાવના :—કર્મને આધીન પોતાનાં કરેલાં કર્મનું ફળ સુખ કે દુઃખ આ જીવ એકલો જ ભોગવે છે. ૫. અન્યત્વભાવના:—કર્મને આધીન, ચૈતન્યમય મારો આત્મા જડમય શરીરથી અન્ય જુદો છે ૬. અશુચિ ભાવના :—આ શરીર મલ મૂત્ર લોહી પરુ આદિ અશુચિ પદાર્થોથી ભરેલું મહા અપવિત્ર છે. ૭. આસ્રવ ભાવના:—પર અર્થાત્ પુદ્ગલાદિ પર પદાર્થો ઉપર રાગદ્વેષ આદિ કરવાથી કર્મોનું આવવું (તે આસ્રવ) થાય છે. ૮ સંવર ભાવના:—પર પદાર્થો ઉપરના રાગદ્વેષ ત્યાગવાથી સંવર થાય છે. ૯. નિર્જરા ભાવના;—તપના બળથી કર્મોનું અંશે ખરી જવું થાય તે નિર્જરા છે ૧૦ લોક ભાવના:—સમ્યક્ત્વ (આત્મજ્ઞાન) વિના આ જીવ ત્રણ લોકમાં ભ્રમણ કરી રહ્યો છે તે લોક ભાવના. ૧૧ બોધિ-

૧. કર્મને વશ.

દુર્લભભાવના:—ગ્રહણ કરવા યોગ્ય (ઉપાદેય), જાણવા યોગ્ય (જ્ઞેય), અને ત્યાગવા યોગ્ય (હેય) એ સર્વને યથાર્થ જાણી ગ્રહણ કરવા યોગ્ય એક નિજ શુદ્ધ સહજ આત્મસ્વરૂપને ગ્રહણ કરે અને પરભાવ, પર દ્રવ્યરૂપ સકલ કર્મ મળને તજવા યોગ્ય જાણી તજી દે તે અત્યંત દુર્લભ વિવેકજ્ઞાન. તે વિવેકજ્ઞાન વિના રત્નત્રયની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે. એવી ચિંતવના તે બોધિદુર્લભ ભાવના. ૧૨. ધર્મદુર્લભ ભાવના:— આ જીવે આત્મિક તત્ત્વરૂપ પરમ ધર્મમાં કદી રમણતા કરી નથી એવી ચિંતવના તે ધર્મદુર્લભ ભાવના.

યે પ્રભુ બારહ પાવન ભાવન ભાઇયા
[1]લૌકાંતિક વર દેવ નિયોગી આઇયા;
કુસુમાંજલિ દે ચરન-કમલ સિર નાઇયો,
સ્વયંબુદ્ધ પ્રભુ થુતિ કરી, તિન સમુઝાઇયો:

સમુઝાય પ્રભુકો ગયે નિજપદ, પુનિ મહોચ્છવ હરિ કિયો,
[2]રુચિ રુચિર ચિત્ર વિચિત્ર સિબિકા. કર [3]સુનંદનબન લિયો;
તહઁ પંચ મૂઠી લોચ કીનો, પ્રથમ સિદ્ધની નુતી કરી:
મંડિય મહાવ્રત પંચ દુદ્ધર, સકલ પરિગહ પરિહરી. ૧૩

આ પ્રકારે જ્યારે ભગવાને પવિત્ર બાર ભાવનાઓનું ચિંતવન કર્યું ત્યારે પાચમા સ્વર્ગના ઉત્તમ લોકાંતિક દેવો વૈરાગ્યની પુષ્ટિ માટે આવ્યા અને ભગવાનના ચરણકમળમાં પુષ્પાંજલિ મૂકીને તેમણે પોતાનું મસ્તક નમાવ્યું જો કે ભગવાન પોતે સ્વયંબુદ્ધ એટલે જ્ઞાની હતા તો પણ અનાદિકાળના નિયમ પ્રમાણે તે દેવોએ ભગવાનની સ્તુતિ કરીને વૈરાગ્યનું અનુમોદન કર્યું, ત્યાર પછી તે લોકાંતિક દેવો તો સમજાવીને પોતાના સ્થાને ચાલ્યા ગયા, અને ઇન્દ્ર તપ કલ્યા-

---

૧. પાંચમા સ્વર્ગના આજન્મ બ્રહ્મચારી દેવો કે જે એક ભવાવતારી હોય છે. ૨. પોતાની રુચિને પ્રિય. ૩. અતિ આનંદદાયક વન.

ણકનો મહાન ભારી મહોત્સવ કર્યો. અતિ ચિત્ર વિચિત્ર મનોહર પાલખી બનાવીને ભગવાનને તેમાં બિરાજમાન કરીને તે મનોહર વનમાં લઈ ગયા ત્યાં ભગવાને પ્રથમ સિદ્ધોને નમસ્કાર કરીને પાચ મુષ્ટિઓ વડે પોતાના મસ્તક, દાઢી અને મૂછના કેશનો લોચ કર્યો તથા સમસ્ત પરિગ્રહને છોડીને મહા પુરુષોએ ધારણ કરવા યોગ્ય દુર્દ્ધર કઠિન પાંચ મહાવ્રતને ધારણ કર્યાં.

મણીમય ભાજન કેશ, પરિઠ્ઠિય સુરપતિ,
છીર-સમુદ્ર જલ ખિપકરી, ગયો અમરાવતી;
તપ સંજમબલ પ્રભુકો, મનપરજય ભયો,
મૌનસહિત તપ કરત, કાલ કછુ તહઁ ગયો.

ગયો કછુ તહઁકાલ તપબલ, રિદ્ધિ વસુ વિધિ સિદ્ધિયા,
જસુ ધર્મધ્યાન બલેન ખયગય, સપ્ત પ્રકૃતિ પ્રસિદ્ધિયા;
ખિપ સાતયેં ગુણ જતન વિન તહઁ, તીન પ્રકૃતિ જુ બુધિ બઢિઉ,
કરિ કરણ તીન પ્રથમ સુકલ બલ, ખિપકસેની પ્રભુ ચઢિઉ. ૧૪

ઈન્દ્રે રત્નમય પેટીમાં ભગવાનના કેશ મૂકીને, તેને પાંચમા ક્ષીર સમુદ્રમાં પધરાવીને પોતે પોતાની સ્વર્ગપુરીમાં ચાલ્યો ગયો પછી ભગવાનને તપ અને સયમના પ્રભાવથી (બીજાના મનમાં સ્થિત પદાર્થને જાણવા તેરૂપ) મનઃપર્યયજ્ઞાન પ્રગટ થયુ ત્યા મૌન સહિત તપ કરતાં કઈક સમય વ્યતીત થયો ત્યારે તપના પ્રભાવથી આઠ પ્રકારની [1]રિદ્ધિઓ સિદ્ધ થઈ, અને ધર્મ ધ્યાનના

[1] આઠ રિદ્ધિઓઃ—(૧) બુદ્ધિ ઋદ્ધ (જ્ઞાન ઋદ્ધિ), (૨) ચારણક્રિયા ઋદ્ધિ (જ્યાં ચાહે ત્યાં ગમન કરવાની શક્તિ), (૩) વિક્રિયા ઋદ્ધિ (શરીરનાં નાના પ્રકારનાં રૂપ બનાવી લેવાં તે), (૪) તપ ઋદ્ધિ (જેથી કઠિન તપ કરી શકાય તે), (૫) બલ ઋદ્ધિ (જેના વડે મન વચન કાયાનુ બળ મનમાન્યું કરી શકાય), (૬) ઔષધિ ઋદ્ધિ (જેનો પરસેવો અથવા

બળથી સાત [1]પ્રકૃતિઓ નષ્ટ થઈ ગઈ. ત્યાર પછી અપ્રમત્ત વિરત નામના સાતમા ગુણસ્થાનકે વિના પ્રયત્ને [2]ત્રણ પ્રકૃતિઓ નષ્ટ થઈને રત્નત્રયની વૃદ્ધિ થઈ ત્યાર પછી ભગવાને અધઃકરણ અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિ કરણ એ ત્રણ કરણ (પરિણામ) કરીને પૃથકત્વ વિતર્ક વિચાર નામના પ્રથમ શુકલ ધ્યાનના બળથી (કર્મને ક્ષય કરનાર પરિણામની પરંપરારૂપ) ક્ષપકશ્રેણી માંડી

પ્રકૃતિ છતીસ નવેં-ગુણ, થાન વિનાસિયા,
દસવેં સૂચ્છમ લોભ, પ્રકૃતિ તહઁ નાસિયા;
શુકલ ધ્યાન પદ દૂજો, પુનિ પ્રભુ પૂરિયો,
બારહવેં ગુણ સોરહ, પ્રકૃતિ જુ ચૂરિયો.
ચૂરિયો ત્રેસઠ પ્રકૃતિ ઈહવિધ-ઘાતિયા કરમનિતની,
તપ કિયો ધ્યાન પ્રયંત બારહ-વિધ ત્રિલોક સિરોમની;
નિઃક્રમણ કલ્યાણક સુમહિમા; સુનત સબ સુખ પાવહીં,
ભણિ 'રૂપચંદ' સુદેવ જિનવર જગત મંગલ ગાવહીં, ૧૫

ભગવાને નવમે અનિવૃત્તિકરણ ગુણ સ્થાનકે છત્રીસ[3] પ્રકૃતિઓનો નાશ કર્યો અને દશમે ગુણ સ્થાનકે સૂક્ષ્મ લોભ પ્રકૃતિનો

શરીરની હવા સ્પર્શવાથી લોકોના રોગ દૂર થઈ જાય તે), (૭) રસઋદ્ધિ (જેના બળથી લૂખુ સૂકું ભોજન પણ રસમય અને પૌષ્ટિક થઈ જાય.), (૮) અક્ષીણ મહાન ઋદ્ધિ (જેના પ્રભાવથી ભોજન સામગ્રી અથવા સ્થાન વધી જાય.)

૧. સાત પ્રકૃતિ—અનંતાનુબંધી, જેના કારણથી અનંત સંસારનો બંધ થાય તે, (૧)ક્રોધ, (૨) માન; (૩) માયા, (૪) લોભ, (૫) મિથ્યાત્વ મોહનીય (વિપરીત તત્ત્વશ્રદ્ધા), (૬) મિશ્ર મોહનીય, (૭) સમકિત મોહનીય.

૨. નરક આયુ, તિર્યંચ આયુ અને દેવ આયુ.

૩. છત્રીસ પ્રકૃતિઓઃ—(૧) નિદ્રા નિદ્રા (૨) પ્રચલા પ્રચલા (૩) સ્ત્યાનગૃદ્ધિ, (૪) નરકગતિ, (૫) તિર્યંચગતિ (૬) એકેન્દ્રી (૭) દ્વીન્દ્રી (૮) ત્રેન્દ્રી

નાશ કર્યો, ત્યાર પછી શુક્લ ધ્યાનનો બીજો પાયો એકત્વવિતર્ક વિચાર ધ્યાનનો પ્રારંભ કર્યો. અને બારમા ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના અતે [1]સોલ પ્રકૃતિઓનો નાશ કર્યો; આ પ્રમાણે જિનેન્દ્ર ભગવાને ઘાતિયા કર્મોની ૬૩ પ્રકૃતિઓનો નાશ કર્યો અને બાર પ્રકારે તપશ્ચર્યા કરી આ તપ કલ્યાણકનો મહિમા સાંભળીને સર્વ કોઈ સુખ પામે છે. રૂપચંદ કવિ કહે છે કે આખું જગત ભગવાનના તપ કલ્યાણકનાં યશોગાન કરે છે.

૩. જ્ઞાનકલ્યાણકઃ—

તેરહવેં ગુણ થાન, સયોગી જિનેસુરો,
અનન્ત ચતુષ્ટય મંડિત ભયો પરમેસુરો;
સમવસરન તબ ધનપતિ બહુવિધ નિરમયો
આગમ જુગતિ પ્રમાણ ગગનતલ પરિઠયો.

પરિઠયો ચિત્રવિચિત્ર મણિમય સભામંડપ સોહએ,
તિહિ મધ્ય બારહ બને કોઠે, બનક સુરનર મોહએ;

---

(૯) ચતુરેન્દ્રી (૧૦) નરકગત્યાનુપૂર્વી, (૧૧) તિર્યંચ ગત્યાનુપૂર્વી, (૧૨) આતપ (૧૩) ઉદ્યોત (૧૪) સ્થાવર (૧૫) સૂક્ષ્મ (૧૬) સાધારણ (૧૭) અપ્રત્યાખ્યાન ક્રોધ (૧૮) અ૦ માન, (૧૯) અ૦ માયા, (૨૦) અ૦ લોભ, (૨૧) પ્રત્યાખ્યાન ક્રોધ, (૨૨) પ્ર૦ માન, (૨૩) પ્ર૦ માયા, (૨૪) પ્ર૦ લોભ (૨૫) નપુંસક વેદ, (૨૬) સ્ત્રીવેદ, (૨૭) હાસ્ય, (૨૮) રતિ, (૨૯) અરતિ, (૩૦) શોક, (૩૧) ભય, (૩૨) જુગુપ્સા, (૩૩) પુરુષ વેદ, (૩૪) સંજ્વલન ક્રોધ, (૩૫) સં૦ માન (૩૬) સં૦ માયા.

૨. સોળ પ્રકૃતિઃ-(૧) નિદ્રા (૨) પ્રચલા (૩) મતિજ્ઞાનાવરણ (૪) શ્રુત જ્ઞાનાવરણ (૫) અવધિ જ્ઞાનાવરણ (૬) મનઃપર્યય જ્ઞાનાવરણ (૭) કેવલ જ્ઞાનાવરણ (૮) ચક્ષુદર્શનાવરણ (૯) અચક્ષુદર્શનાવરણ (૧૦) અવધિ દર્શનાવરણ (૧૧) કેવલ દર્શનાવરણ, (૧૨) દાનાન્તરાય (૧૩) લાભાન્તરાય, (૧૪) ભોગાન્તરાય, (૧૫) ઉપભોગાન્તરાય (૧૬) વીર્યાન્તરાય. ઘાતિયા કર્મોની ૪૭ તથા અઘાતિયા કર્મોની ૧૬ મળી ત્રેસઠ.

મુનિ કલ્પવાસિનિ અરજિકા પુનિ, જ્યોતિભૌમ ભુવન-તિયા,
પુનિ ભવન વ્યંતર નભગ સુર નર, પસુનિ કોઠે બૈઠિયા. ૧૬

જિનેન્દ્ર ભગવાન જ્યારે તેરમા સયોગી ગુણ સ્થાનકે ચઢ્યા ત્યારે તેમને અનત દર્શન, અનત જ્ઞાન, અનત સુખ અને અનંત વીર્યરૂપ અનત ચતુષ્ટયની પ્રાપ્તિ થઇ. તે અવસરે ધનપતિએ શાસ્ત્રોમાં વર્ણન કર્યાં મુજબ અને અનુમાનને અનુસરીને બહુ પ્રકારની રચના સહિત આકાશમાં સુદર સમવસરણ બનાવ્યું. તેમાં ચિત્ર વિચિત્ર મણિ રત્નોથી બનાવેલો સભા મંડપ શોભી રહ્યો હતો. સમવસરણની વચમાં આંતરા પાડી (કોઠા રચી) બાર સભાઓ બનાવી હતી, જેની રચના દેખીને દેવ મનુષ્ય મોહિત થતા હતા. એ બાર સભાઓમાંથી પહેલીમાં મુનિઓ અને ગણધર, બીજીમાં કલ્પવાસી દેવોની દેવીઓ, પાંચમીમાં વ્યંતર દેવોની દેવીઓ, છઠ્ઠીમાં ભવનવાસી દેવીઓ, સાતમીમા ભવનવાસી દેવ, આઠમીમાં વ્યતર દેવ, નવમીમાં જ્યોતિષી દેવ, દશમીમાં કલ્પવાસી દેવ, અગ્યારમીમાં મનુષ્ય અને બારમીમાં પશુ બેઠા હતા.

મધ્યપ્રદેશ તીન, મણિપીઠ તહાઁ બને,
ગંધકુટી સિંહાસન કમલ સુહાવને;
તીન છત્ર સિર સોહત, ત્રિભુવન મોહએ,
અંતરીચ્છ કમલાસન, પ્રભુતન સોહએ.

સોહએ ચોસઠિ ચમર ઢરત, અસોકતરુ તલ છાજએ,
પુનિ દિવ્યધુનિ પ્રતીસબ્દ જુત તહઁ, દેવ દુંદુભિ બાજએ;
સુરપુહુપવૃષ્ટિ સુપ્રભામંડલ, કોટિ રવિ છબિ છાજએ,
ઈમિ અષ્ટ અનુપમ પ્રાતિહારજ, વર વિભૂતિ વિરાજએ. ૧૭

એ બાર સભાઓની બરોબર વચમાં ત્રણ ચોફેર ફરતા પગથિયાંવાળા મણિમય વ્યાસપીઠ (વેદિકા) ઉપર ગંધકુટી હતી

તે ગંધકુટી ઉપર (૧) સિંહાસન, સિંહાસન ઉપર સુંદર કમલ અને તે કમલ ઉપર અદ્ધર ભગવાનનું શરીર શોભી રહ્યું હતું. (૨) ભગવાનના મસ્તક ઉપર ત્રણ છત્ર શોભી રહ્યાં હતાં અને એવા ભગવાનને જોઈને ત્રણ જગતના જીવ મોહિત થતા હતા, (૩) ભગવાનના મસ્તક ઉપર યક્ષ જાતિના દેવ ચોસઠ ચમર ઢોળી રહ્યા હતા, (૪) ભગવાનની પાછળ અશોકવૃક્ષ આવી રહ્યું હતુ કે જેની નીચે ભગવાનની ગંધકુટી હતી, (૫) ભગવાનની દિવ્ય ધ્વનિ ખરતી હતી. (૬) દેવ દુંદુભિના નાદ તેના પ્રતિધ્વની (પડઘા) સહિત થઈ રહ્યા હતા (૭) દેવતાઓ પુષ્પની વૃષ્ટિ કરતા હતા (૮) કરોડો સૂર્યની પ્રભા (કાંતિ, તેજ) સમાન કાંતિમાન ભામંડલ ભગવાનના મુખની આસપાસ શોભી રહ્યું હતુ આ પ્રકારના ઉપમા રહિત આઠ પ્રાતિહાર્યોની શ્રેષ્ઠ સંપત્તિ સહિત ભગવાન વિરાજતા હતા.

દુઈસેં જોજન માન, [1]સુભિચ્છ ચહું દિસી.
ગગનગમન અરુ પ્રાણી-વધ નહીં [2]અહનિસી;
નિરુપસર્ગ નિરહાર, સદા જગદીસએ,
આનન[3] ચાર ચહું દિસિ સોભિત દીસએ.

દીસય અસેસ વિસેસ વીદ્યા, વિભવ વર ઈસુરપનો,
છાયાવિવર્જિત શુદ્ધ ફટિક સમાન તન પ્રભુકો બનો;
નહિ નયન પલક પતન કદાચિત કેસનખ સમ છાજહી.
ચે ઘાતિયા છય જનિત અતિસય, દસ વિચિત્ર વિરાજહી. ૧૮

(૧) સમવસરણની ચારે દિશાઓમાં બસો યોજન સુધીમાં (સમોવસરણ સ્થાનથી ચારે તરફ સો સો યોજન પર્યન્ત) સુકાલ

---

૧. સુભિક્ષ = સુકાળ ૨. રાતદિન, ૩. મુખ.

થતો, (૨) ભગવાન આકાશમાં ગમન કરતા હતા, (૩) બસો યોજન સુધી પ્રાણીહિંસા થતી નહિ અને નિરંતર પ્રકાશ હોવાથી 'રાત્રિ દિવસનો ભેદ હતો નહિ, (૪) કોઇ ઉપસર્ગ થતા નહિ, (૫) ભગવાન આહાર કરતા નહિ, (૬) ભગવાનનાં ચાર દિશામા ચાર મુખ દેખાતાં હતા, (૭) તેઓ સર્વ વિદ્યાઓના સ્વામી હતા, (૮) શરીર છાયા રહિત સ્ફટિકમણિ સમાન અત્યંત નિર્મલ હતું, (૯) નેત્ર પલકારા (નિમેષ) રહિત હતા, (૧૦) નખ અને વાળ વધતા ન હતા; આ દશ વિચિત્ર અતિશય ભગવાનને ઘાતિયા કર્મના નાશથી ઉત્પન્ન થયા હતા

સકલ અરથમય માગધી,—ભાષા જિનયે,
સકલ જીવગત મૈત્રી—ભાવ બખાનિયે;
સકલ રિતુજ ફલફુલ, વનસપતી મન હરે,
દરપન સમ મનિ અવનિ, પવનગતિ અનુસરૈ.

અનુસરૈ પરમાનંદ સબકો, નારી નર જે સેવતા,
જોજન પ્રમાણ ધરા, સુમાર્જહિં, જહાં મારુત દેવતા;
પુનિ કરહિં મેઘકુમાર ગંધો,—દક સુવૃષ્ટી સુહાવની,
પદકમલતરસુર ખિપહિં કમલસુ, ધરણિ સસિ સોભા બની.૧૯

અમલ ગગનતલ અરુદિસિ, તહઁ અનુહારહીં,
ચતુરનિકાય દેવગણ, જય જય કારહીં;
ધર્મચક્ર ચલૈ આગે, રવિ જહાં લાજહીં,
પુનિ [1]ભૃંગાર—પ્રમુખ વસુ, મંગલ રાજહીં,

રાજહીં ચોદહ ચારુ અતિસય, દેવરચિત સુહાવને,
જિનરાજ કેવલજ્ઞાન મહિમા, અવર કહત કહા બને;

1. ઝારી આદિ આઠ મગલ દ્રવ્ય,

તબ ઈન્દ્રઆનકિયો મહોચ્છવ, સભાસોભિત અતિ બની,
ધર્મોપદેસ દિયો તહાં, ઉચ્છરિય વાની જિનતની. ૨૦

(૧) ભગવાનનો ઉપદેશ સપૂર્ણ અર્થયુક્ત એવી અર્ધમાગધી ભાષામાં થતો હતો કે જેને સૌ કોઈ સમજતા હતા (૨) સર્વ જીવોમાં પરસ્પર મૈત્રીભાવ વર્તતો, જાતિવિરોધી જીવો પણ પરસ્પર મિત્રતાનો વર્તાવ કરતા. (૩) વનસ્પતિઓ, સર્વ ઋતુઓના ફલફૂલથી ખીલી ઉઠતાં, મનને હરણ કરનાર થતી, અર્થાત્ સર્વ ઋતુનાં સર્વ પ્રકારના ફળ ફૂલ એક સમયે જ ફળતાં. (૪) પૃથ્વી દર્પણના જેવી નિર્મળ, સ્વચ્છ થઈ જતી. (૫) સુગંધિ પવન સર્વ જીવોને આનંદ આપનાર મંદ ગતિથી વહન કરતો હતો (૬) જે સ્ત્રીપુરુષ ભગવાનની સેવા કરતાં હતા તેમને પરમ આનન્દ થતો હતો (૭) પવનકુમાર દેવો એક યોજન જેટલી પૃથ્વીને વાળીને સાફ રાખતા હતા (૮) મેઘકુમાર દેવો સુગંધિત જલની વર્ષા કરતા હતા, (૯) ભગવાન જ્યારે અદ્ધર ચાલતા હતા ત્યારે દેવગણ ભગવાનના ચરણોની નીચે સુવર્ણ કમલ રચતા જતા હતા (૧૦) પૃથ્વીની શોભા ચંદ્રમા જેવી થઈ જતી હતી. (૧૨) ચારે પ્રકારના દેવો જય જયકાર કરતા હતા (૧૩) ધર્મચક્ર આગળ ચાલતુ હતુ (૧૪) છત્ર, ચમર, ધ્વજા, ઘંટ આદિ આઠ મંગળ પદાર્થ સાથે રહેતા હતા.

આ પ્રકારે દેવકૃત સુંદર ચૌદ અતિશય થતા હતા કવિ કહે છે કે જિન ભગવાનના કેવલજ્ઞાનનો મહિમા બીજો કેટલો કહી શકાય તેમ છે? કે જ્યાં ઈન્દ્ર આવીને મહોત્સવ કર્યો, અતિશય શોભાયમાન સભા બનાવી અને ભગવાને ધર્મ ઉપદેશ દીધો, ભગવાનની વાણી ખરવા લાગી

ક્ષુધા, તૃષા અરુ રાગ, દ્વેષ અસુહાવને,
જનમ જરા અરુ મરણ, ત્રિદોષ ભયાવને;

રોગ સોગ ભય વિસ્મય અરુ નિદ્રા ઘણી,
ખેદ સ્વેદ મદ મોહ, અરતિ ચિંતા ગણી.

ગણિયે અઠારહ દોષ તિનકરિ, રહિત દેવ નિરંજનો,
નવ પરમ કેવલ લબ્ધિ મંડિત, સિવરમનિ મનરંજનો;
શ્રી જ્ઞાન કલ્યાણક સુમહિમા, સુનત સબ સુખ પાવહીં,
ભણિ 'રૂપચન્દ' સુદેવ જિનવર, જગત મંગલ ગાવહીં. ૨૧

(૧) ભૂખ, (૨) તરસ, (૩) રાગ, (૪) દ્વેષ, (૫) જન્મ, (૬) વૃદ્ધાવસ્થા, (૭) મરણ, (૮) રોગ, (૯) શોક, (૧૦) ભય, (૧૧) આશ્ચર્ય, (૧૨) નિદ્રા, (૧૩) ખેદ, થાક, (૧૪) પરસેવો, (૧૫) મદ, ગર્વ, (૧૬) મોહ, (૧૭) અરતિ, અરુચિ, (૧૮) ચિંતા એ અઢાર દોષ છે અંજન એટલે દોષ મલિનતા નિરંજન એટલે દોષ રહિત, નિર્દોષ અર્થાત્ ચાર ઘાતિયાં કર્મનો નાશ થઈ જવાથી કેવલી ભગવાનને ઉપરોક્ત અઢાર દોષમાંનો એકકેય દોષ રહ્યો નથી તેથી તે નિર્દોષ નિરંજન દેવ છે તે ભગવાન (૧) ક્ષાયિક સમ્યકત્વ, (૨) ક્ષાયિક ચારિત્ર, (૩) કેવલજ્ઞાન, (૪) કેવલ દર્શન, (૫) અનત દાન, (૬) અનત લાભ, (૭) અનત-ભોગ, (૮) અનત ઉપભોગ અને (૯) અનત વીર્ય, એ નવ કેવલ-જ્ઞાનની લબ્ધિઓથી વિભૂષિત થઈને શિવરમણી એટલે મોક્ષ લક્ષ્મીના મનને રંજન કરનાર પતિ થયા છે આ જ્ઞાન કલ્યાણકના મહિમાને સાંભળીને સૌ કોઈ સુખ પામે છે રૂપચંદજી કહે છે કે સત્ દેવ એવા જિનેશ્વર ભગવાનના આખુ જગત્ યશોગાન કરે છે.

૫, નિર્વાણકલ્યાણક:—

કેવલદૃષ્ટિ [૧]ચરાચર દેખ્યો [૨]જારિસો,
ભવ્ય નિપ્રતિ ઉપદેસ્યો, જિનવર [૩]તારિસો;

---

૧. જડ ચેતન. ૨. જેવું. ૩. તાદૃશ તેવું.

ભવભયભીત મહાજન, સરણૈ આઇયા,
રત્નત્રય લચ્છન, [1]સિવ પંથનિ લાઇયા.

લાઇયા પંથ જુ ભવ્ય પુનિ પ્રભુ, તૃતિય સુક્લ જુ પૂરિયો,
તજી તેરહેં ગુણથાન જોગ, [2]અજોગ પથ પગ ધારિયો;
પુનિ ચૌદહેં ચૌથે સુકલબલ બહત્તર તેરહ હતી,
ઈમિ ઘાતિ વસુ વિધિ કર્મ પહુંચ્યો, સમયમેં [3]પંચમગતિ. ૨૨

જિન ભગવાને કેવલદર્શનથી ચર–અચર, જડ–ચેતન સર્વ પદાર્થોને જેવા, જે રૂપમાં દેખ્યા તે સર્વને તેવા, રૂપમાં ભવ્ય જીવોને ઉપદેશ દ્વારા દર્શાવ્યા તથા જે ભવ્ય (મોક્ષને પાત્ર) જીવો સસારથી ભયભીત થઈને ભગવાનને શરણે આવ્યા તે સર્વને સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રરૂપ મોક્ષ માર્ગમાં જોડયા ત્યારપછી ભગવાને સૂક્ષ્મક્રિયા પ્રતિપાતિ નામના ત્રીજા શુક્લધ્યાનને ધારણ કરીને તેરમા ગુણસ્થાનના અંતે મન વચન કાયાના વ્યાપારરૂપ યોગોનો ત્યાગ કરીને ચૌદમા અયોગ કેવલી નામના ગુણસ્થાનને પ્રાપ્ત કર્યું, આ ચૌદમા ગુણસ્થાનમાં વ્યુપરત ક્રિયાનિવર્તિ નામના ચોથા શુક્લ ધ્યાનના પ્રભાવથી છેલ્લા બે સમયમાં બાકી રહેલી ૭૨ અને ૧૩ અર્થાત્ ૮૫ કર્મ પ્રકૃતિઓનો નાશ કરી દીધો આ પ્રકારે ભગવાન આઠેય કર્મનો નાશ કરીને એક સમયમાં મોક્ષ જઈ પહોંચ્યા

લોકસિખર તનુવાત-વલયમહઁ [4]સઠિયો,
ધર્મ દ્રવ્ય વિન ગમન ન, જિહિ આગૈં કિયો;
[5]મયન રહિત મૂષોદર[6], અંબર[7] જારિસો,
કિમપિ હીન નિજ તનુતૈં, ભયો, પ્રભુ તારિસો.

૧. મોક્ષ માર્ગમાં ૨. ચૌદમું અયોગી ગુણસ્થાનક. ૩. મોક્ષ, ૪, સંસ્થિત થયા, વિરાજમાન થયા. ૫. મોણ ૬. મૂષ = ધાતુ ગાળવાની કુલડી, બીબું. મૂષોદર=બીબાની અંદરનો ભાગ, ૭. અંબર=આકાશ. પોલણ.

તાદિસો પજ્જય[1] નિત્ય અવિચલ, અર્થ-પરિજય છનછયી,[2]
નિશ્ચયનયેન અનંત ગુણ, વિવહાર નયૈં[3] વસુ ગુણમયી;
વસ્તુ સ્વભાવ વિભાવવિરહિત, શુદ્ધ પરિણતિ પરિણયો;
ચિદ્રૂપ[4] પરમાનંદમંદિર, સિદ્ધ પરમાતમ ભયો. ૨૩

એ ભગવાન લોકશિખર ઉપર (લોકને અંતે) [5]તનવાત વલયમાં જઈને સ્થિત થઈ ગયા તેનાથી આગળ ધર્મદ્રવ્યનુ અસ્તિત્વ નહિ હોવાથી તેનાથી આગળ ગમન થઈ શકતુ નથી કારણ કે જીવ અને પુદ્‌ગલને ગમન કરવામાં સહકારી કારણ ધર્મ દ્રવ્ય છે અને લોકથી આગળ એ ધર્મ દ્રવ્ય છે નહિ મીણના પૂતળા ઉપર માટીનો લેપ કરી તેને અગ્નિમાં પકાવે છે ત્યારે મીણ બળી જતાં અંદર રહેલા પોલાણ રૂપ આકાશ જેવો સિદ્ધ અવગાહનનો આકાર હોય છે

ભગવાનનુ જે શરીર હતુ તેનાથી કંઈક ન્યૂન તેમના સિદ્ધ સ્વરૂપની અવગાહના થઈ તેમનો એ (પૂર્વ શરીરથી કંઈક ન્યૂન) વ્યજન પર્યાય નિત્ય અવિચલ છે અર્થાત્ દ્રવ્ય દૃષ્ટિથી તે હંમેશાં એવો જ રહેશે પરંતુ [6]અર્થપર્યાય પ્રતિક્ષણે પલટાતા રહે છે અર્થાત્ બદલાય છે

---

૧. અવસ્થા. વ્યજન. ૨. ક્ષણક્ષયી ગુણ પર્યાય. ૩. વસ્તુ I અંશને જણાવનાર જ્ઞાનને નય કહેવાય છે. ૪. ચૈતન્યરૂપ

૫. વાતવલય:-એક પ્રકારનો પવનપુંજ કે જે સમસ્ત લોકને ઘેરીને રહ્યો છે, તથા જેના આધારથી લોક આકાશમાં સ્થિત છે. સર્વ લોક પહેલાં ઘનોદધિ વાતવલયથી વીંટાયેલો છે. આ વાતવલયમાં પાણીમિશ્રિત હવા છે. આ વાતાલયને બીજા-ઘનવાતવલયે ઘેરી રાખ્યો છે. એમાં સઘન વાયુ છે અને તેને ત્રીજા તનુવાતવલયે ઘેરી રાખ્યો છે. કે જે હલકા વાયુનો પુંજ છે.

૬. પ્રદેશત્વ ગુણ સિવાય અન્ય સર્વ ગુણોના વિકારને ગુણ પર્યાય અથવા અર્થ પર્યાય કહે છે. પ્રદેશત્વ ગુણના વિકારોને વ્યંજન વા દ્રવ્ય પર્યાય કહે છે.

તે સિદ્ધ ભગવાન નિશ્ચયનયથી અનત ગુણ સ્વરૂપ અને વ્યવહાર નયથી, સમ્યક્ત્વ, અનત દર્શન, અનત જ્ઞાન, અગુરુલઘુત્વ[1], સૂક્ષ્મત્વ, અનત વીર્ય અને અવ્યાબાધત્વ એ આઠ ગુણ રૂપ છે. રાગ દ્વેષ આદિ પર નિમિત્તથી જે અર્થ પર્યાય થાય છે તેને વિભાવ અર્થ પર્યાય કહે છે, તે વિભાવ પર્યાયથી રહિત નિજ સ્વરૂપ શુદ્ધ પરિણતિમાં પરિણમ્યા છે તે સિદ્ધ ભગવાન ચૈતન્યરૂપ પરમ આનંદનુ ધામ, શરીર રહિત પરમાત્મા થયા આ પ્રમાણે વસ્તુ સ્વભાવ એટલે શુદ્ધ આત્મ સ્વભાવ—અનત જ્ઞાન, દર્શન આદિ શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વભાવને પ્રગટાવી, રાગ દ્વેપ આદિ સર્વ વિભાવોથી રહિત સર્વ વિકારોથી રહિત થઈને શુદ્ધ પરિણતિને પામીને તે ચિદ્રૂપ, ચૈતન્યમય પરમાનદમય સિદ્ધ પરમાત્મસ્વરૂપને પામ્યા,

તનુ પરમાણુ દામિનિપર, સબ ખિર ગયે,
રહે સેસ નખ કેસ-રૂપ જે પરિણયે;
તબ હરિ પ્રમુખ ચતુરવિધ,સુરગણ સુભ [2]સચ્યો.
માયામઈ નખકેસરહિત જિનતનુ રચ્યો.

રચિ અગર ચંદન પ્રમુખ પરિમલ, દ્રવ્ય જિન જયકારિયો,
પદપતિત અગનિકુમાર મુકુટાનલ સુવિધિ સંસ્કારિયો;
નિર્વાણ કલ્યાણક સુમહિમા, સુનત સબ સુખ પાવહીં,
જન રૂપચંદ સુદેવ જિનવર જગત મંગલ ગાવહીં. ૨૪

ભગવાન મોક્ષે ગયા એટલે તેમના પૌદ્‌ગલિક શરીરના સર્વ પરમાણુ વીજળીની માફક તત્કાળ ખરી (વિખરાઇ) ગયા નખ અને

૧. જે શક્તિના નિમિત્તથી દ્રવ્યની દ્રવ્યતા કાયમ રહે અર્તાત્ એક દ્રવ્ય બીજા સ્વરૂપે ન પરિણમે તથા એક ગુણ બીજા ગુણરૂપે ન પરિણમે તથા એક એક દ્રવ્યના અનેક યા અનંત ગુણ છૂટા પડી જઈ જુદા જુદા ન થઈ જાય તેને અગુરુલઘુ પણ કહે છે. ૨. સંચય કર્યો.

કેશરૂપ જે પરમાણુ પરિણમ્યા હતા તે માત્ર બાકી રહ્યા તેથી ઇન્દ્રાદિક ચારે પ્રકારના દેવોએ ભગવાનનુ એક માયામયી શરીર બનાવ્યું અને તેમાં નખ અને કેશ ન બનાવ્યા પરંતુ તેની જગાએ ભગવાનના મૂળ શરીરના નખ અને કેશ ગોઠવ્યા; પછી અગરૂ ચન્દન આદિ સુગંધિ પદાર્થોથી ચિતા ખડકીને તેમાં તે (માયામયી) શરીરને જય જય ધ્વનિ સાથે સ્થાપન કરીને અગ્નિથી વિધિ પૂર્વક અગ્નિ સસ્કાર કર્યો તે અગ્નિ સામાન્ય અગ્નિ ન હતી પરંતુ અગ્નિકુમાર દેવોએ જ્યારે ભગવાનના (શરીરના) ચરણોમાં પડીને મસ્તક નમાવ્યુ, ત્યારે તેમના મુકુટ ઘસાવાથી તે અગ્નિ ઉત્પન્ન થઈ હતી આ મોક્ષ કલ્યાણકના મહિમાને સાંભળીને સૌ કોઈ સુખ પામે છે કવિ રૂપચંદજી કહે છે કે આખું જગત ભગવાનના મંગલગાન કરે છે

કવિની લઘુતા અને આશીર્વાદ:—

મૈં મતિહીન ભગતિવસ, ભાવન ભાઇયા;
મંગલગીત પ્રબંધ સુ, જિન ગુણ ગાઇયા;
જો નર સુનહિ બખાનહિ, સુર ધરિ ગાવહીં,
મનવાંછિત ફલ સો નર, નિહચૈ પાવહીં.

પાવહીં આઠોં સિદ્ધિ નવનિધિ મન પ્રતીત જુ [1]લાનહીં,
ભ્રમભાવ છૂટૈં સકલ મનકે, [2]નિજ સ્વરૂપ સો જાનહીં,
પુનિ હરહિ પાતક ટરહિં વિઘન, સુ હોહીં મંગલ નીત નયે;
ભણી રૂપચંદ ત્રિલોકપતી તિન-દેવ ચઉસંઘહી જયે. ૨૫

કવિ કહે છે કે હું મતિહીન છું, વિશેષ પ્રજ્ઞાવંત નથી, કે જેથી ભગવાનનાં કલ્યાણકનો યથાર્થ મહિમા ગાઈ શકું. પરંતુ મેં તો કેવલ ભક્તિવશ થઈ ને તથા શુભ ભાવના ભાવીને આ 'મંગલ-

---

1. પાઠાંતર=લાહી. 2. પાઠાંતર-જિન સ્વરૂપ લખાવહીં.

ગીત' નામના પ્રબંધની રચના કરી છે. એ દ્વારા ભગવાનના ગુણ ગાયા છે. જે નરનારી આ મંગલગીતને સાંભળે છે વ્યાખ્યાન કરે છે, સારા સ્વર સહિત ગાય છે, તે નિશ્ચયથી મનવાંછિત ફલને પામે છે તેને [1]આઠ સિદ્ધિઓ અને [2]નવ નિધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. તથા જે મનમાં શ્રદ્ધા, પ્રતીતિ કરે છે તેના મનની સમસ્ત ભ્રાન્તિરૂપ મિથ્યાત્વ અજ્ઞાન ભાવ છૂટી જાય છે અને પોતાના નિજ સ્વરૂપ શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપની ઓળખાણ, ભાન, જ્ઞાન, સાક્ષાત્કાર થાય છે. સર્વ પાપનો નાશ થઈ જાય છે વિઘ્ન દૂર થઈ જાય છે નિત્ય નવાં મંગલ પ્રાપ્ત થાય છે અંતમાં કવિ રૂપચંદજી કહે છે કે ત્રણ લોકના સ્વામી જિન ભગવાન ચારેય સંઘ સહિત જયવન્ત વર્તો. શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને પ્રાપ્ત ભગવાનની જય હો.

૧. આઠ સિદ્ધિઓ:-(૧) સૂક્ષ્મ શરીર બનાવી લેવાની શક્તિને અણિમા કહે છે. (૨) શરીરને મોટું સ્થૂલ કરવાની શક્તિ તેને મહિમા કહે છે. (૩) ભારે શરીર કરવાની શક્તિ તે ગરિમા. (૪) શરીર હલકુ કરી લેવાની શક્તિ તે લઘિમા. (૫) પૃથ્વી ઉપર રહીને આંગળી વડે સૂર્ય ચંદ્ર આદિને સ્પર્શ કરવાની શક્તિને પ્રાપ્તિ કહે છે, (૬) જલમાં જમીન સમાન અને જમીનમાં જલ સમાન ચાલવાની શક્તિ તેને પ્રાકામ્ય કહે છે. (૭) ત્રણેય લોકની પ્રભુતા ધારણ કરવાની શક્તિને ઇશત્વ કહે છે. (૮) સર્વ જીવોને વશ કરવાની શક્તિને વશિત્વ કહે છે.

૨. નવનિધિ:—(૧) પાંડુ, (૨) કાલ, (૩) મહાકાલ, (૪) પદ્મ (૫) નૈસર્પ, (૬) માનુષ્ય (૭) શંખ, (૮) પિંગલ, (૯) રત્ન એ નવ નિધિઓ ક્રમથી ધાન્ય, દરેક ઋતુ સંબંધી પદાર્થ, વાસણ, કપડાં, મકાન હથિયાર, વાજિંત્ર, ઘરેણાં, અને રત્ન આપે છે.

આલોચના પાઠ

(અર્થ સહિત)

દોહા

વંદો પાંચો પરમ ગુરુ, ચૌવીસોં જિનરાજ;
કહું શુદ્ધ આલોચના, શુદ્ધિ કરનકે કાજ. ૧

હે! અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ ભગવંત, આપ પાંચેય શુદ્ધ, સહજ આત્મસ્વરૂપ છો. સમ્યક્ દર્શન, સમ્યક્ જ્ઞાન, સમ્યક્ ચારિત્રરૂપ રત્નત્રય પ્રમુખ આત્માના સ્વાભાવિક સદ્‌ગુણો આપને વિષે પ્રગટેલા હોવાથી આપનામાં સાચી ગુરુતા, મહત્તા, આત્મઐશ્વર્ય, પ્રગટ છે તેથી અમે કે જેને તેવા આત્મિક સદ્‌ગુણો નહિ પ્રગટેલા હોવાથી જન્મ મરણાદિ ભયંકર દુઃખમય સંસારમાં પરિભ્રમણ કરી રહ્યા છીએ એવા સંસારી અજ્ઞાની જીવોના આપ પરમગુરુ છો. આત્મોન્નતિમાં અનન્ય ઉપકારક નિમિત્તરૂપ છો એવા આપ પાંચેય પરમેષ્ઠિ તથા [1]ચોવીશેય જિનેશ્વરોના પરમ પુનિત પદારવિંદને પરમ ભક્તિપૂર્ણ ભાવે નમસ્કાર કરીને મારા આત્માને લાગેલા દોષરૂપ અશુદ્ધિ ટાળવા અને આત્મજ્ઞાન પ્રમુખ અનંત આત્મિક સદ્‌ગુણોની પ્રગટતારૂપ શુદ્ધ સ્વભાવિક દશા પ્રાપ્ત કરવા શ્રીમદ્ સદ્‌ગુરુ સમક્ષ પોતાના દોષ પ્રગટ કરવારૂપ આલોચના કહું છું.

---

૧. ઋષભદેવ, ૨. અજિતનાથ, ૩. સંભવનાથ, ૪. અભિનંદન સ્વામી, ૫. સુમતિનાથ, ૬. પદ્મપ્રભસ્વામી, ૭. સુપાર્શ્વનાથ, ૮. ચંદ્રપ્રભ સ્વામી, ૯. સુવિધિનાથ, ૧૦. શીતળનાથ. ૧૧ શ્રેયાંસનાથ, ૧૨. વાસુપૂજ્ય સ્વામી ૧૩. વિમળનાથ, ૧૪. અનંતનાથ, ૧૫. ધર્મનાથ. ૧૬. શાંતિનાથ, ૧૭. કુંથુનાથ, ૧૮. અરનાથ, ૧૯. મલ્લિનાથ ૨૦ મુનિસુવ્રત સ્વામી, ૨૧. નમિનાથ, ૨૨. નેમિનાથ, ૨૩ પાર્શ્વનાથ, ૨૪. મહાવીર સ્વામી.

સખી છંદ (૧૪ માત્રા)

સુનિયે જિન અરજ હમારી, હમ દોષ કિયે અતિ ભારી;
તિનકી અબ નિવૃત્તિ કાજા, તુમ સરણ લહી જિનરાજા. ૨

રાગદ્વેષ, અજ્ઞાન ઇત્યાદિ સંસારશત્રુને જેણે જિત્યા એવા હે જિન! આપ કૃપા કરી અમારી અરજ સાંભળો. મેં મહા અતિશય ભારે દોષ કર્યા છે. તે સર્વ દોષ દૂર કરવાને માટે હે! જિનરાજ, હું આપનું શરણ, આશ્રય ગ્રહણ કરું છુ.

ઇક બે તે ચઉ ઇન્દ્રિ વા, મનરહિત સહિત જે જીવા;
તિનકી નહિ કરુના ધારી, નિરદઇ વ્હૈ ઘાત વિચારી. ૩

એકેંદ્રિય, બે ઇન્દ્રિય, ત્રણ ઇન્દ્રિય, ચાર ઇન્દ્રિય અને મનરહિત (અસન્ની) પંચેન્દ્રિય તથા મન સહિત (સંજ્ઞી) પંચેન્દ્રિય એવા જીવોની મેં દયા કરી નથી નિર્દય થઇને કઠોર ચિત્ત મે ઘાત કરવાના હિંસાના ભાવ કર્યા છે.

સમરંભ સમારંભ આરંભ મન વચ તન કીને પ્રારંભ;
કૃત કારિત મોદન કરિકૈં ક્રોધાદિ ચતુષ્ટય ધરિ કૈં. ૪
શત આઠ જુ ઇમ ભેદનતૈં અઘ કીને પરછેદનતૈં,
તિનકી કહું કોલોં કહાની, તુમ જાનત કેવળજ્ઞાની. ૫

પ્રમાદવશે જીવોને મારવાનો જે સંકલ્પ તે સમરંભ; હિંસાદિ પાપોની પ્રવૃત્તિનાં સાધનોને એકઠાં કરવાં તે સમારંભ; હિંસાદિ કાર્યો કરવાં તે આરંભ; એમ સમરંભ, સમારંભ, અને આરંભ એ ત્રણ મન, વચન, અને કાયા એ ત્રણ વડે પોતે કરવાં, બીજાં પાસે કરાવવા, કે અન્ય કરનારને ભલુ માનીને અનુમોદવાં એમ (૩×૩×૩=૨૭) સત્તાવીશ પ્રકારે, પ્રત્યેક ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ એમ ચારને વશ થઇને કરતા (૨૭×૪) ૧૦૮ પ્રકારે, બીજા જીવોને હણવાથી મેં પાપ કર્યા છે હે કેવળજ્ઞાની ભગવાન! આપ તો સર્વજ્ઞ હોવાથી તે સર્વ જાણી

રહ્યા છે તો હું આપની પાસે મારી કથા કયાં સુધી કહુ? અર્થાત્ વગર કહ્યે પણ આપ સર્વ જાણો જ છો. ૪. ૫.

વિપરીત એકાંત વિનયકે, સંશય અજ્ઞાન કુનયકે
વશ હોય ઘોર અઘ કીને, વચતેં નહિ જાત કહીને. ૬

(૧) જીવાદિ તત્ત્વોનુ કે પદાર્થોનું વિપરીત સ્વરૂપ નિર્ધારી લેવું તે વિપરીત મિથ્યાત્વ, (૨) અનેકાંત સ્વરૂપ વસ્તુને એકાંતરૂપે, એક ધર્માત્મકરૂપે માનવી તે એકાત મિથ્યાત્વ, (૩) સત્ દેવાદિ કે અસત્ દેવાદિનો સત્શાસ્ત્ર કે કુશાસ્ત્ર ઇત્યાદિનો સર્વનો એક સરખો વિનય કરવો, તે વિનય મિથ્યાત્વ, (૪) જીવાદિ પદાર્થોનું સ્વરૂપ આ હશે કે આ નહિ? એમ સદેહ સહિત માન્યતા તે સશય મિથ્યાત્વ, (૫) જીવાદિ પદાર્થના સ્વરૂપની ઓળખાણ નહિ, પોતાના હિતાહિતનું ભાન નહિ, જ્ઞાન નહિ તેથી અજ્ઞાનમા જ હિતબુદ્ધિ તે અજ્ઞાન મિથ્યાત્વ, અથવા અજ્ઞાનદશા જ સુખરૂપ છે એમ માને તે અજ્ઞાન મિથ્યાત્વ એમ પાંચ પ્રકારના મિથ્યાત્વ (મિથ્યા જૂઠી, ખોટી માન્યતા)ને વશ થઇને મે ઘોર પાપ કર્યાં છે, જે વચનથી કહી શકાય તેમ પણ નથી

કુગુરુનકી સેવ જુ કીની કેવલ અદયાકર ભીની;
યા વિધિ મિથ્યાત બઢાયો, ચહુંગતિમધિ દોષ ઉપાયો. ૭

મારો આત્મા અનાદિ કાળથી જન્મ મરણાદિ દુઃખમય સસારમાં ડૂબી રહ્યો છે તેનો ઉદ્ધાર કરનાર કોઇ સાચા આત્મજ્ઞાની સદ્ગુરુની મે કદી સેવા કરી નહિ પણ મારા આત્માની કે પરાત્માની જરા પણ દયા ચિંતવ્યા વગર મેં કુગુરુ (અજ્ઞાની ગુરુ) ની વારવાર સેવા કરી. પરતુ તેથી તો મારો મિથ્યાત્વ (અજ્ઞાન) રોગ ઊલટો વધતો ગયો અને તેથી નરક, તિર્યંચ મનુષ્ય અને દેવ એ ચારે ગતિમાં બહુ બહુ ભમ્યો અને ત્યાં અનંતાનંત દોષ, પાપ કર્યાં.

હિંસા [1]પુનિ જૂઠ જુ ચોરી, પર વનિતા સોં દગ[2] જોરી.[3]
આરંભ પરિગ્રહ ભીનો, [4]પન પાપ જુ યા વિધિ કીનો. ૮

આ પ્રમાણે હિંસા, અસત્ય, ચોરી, (પર સ્ત્રીને નીરખવા નયનને જોડયાં ઈત્યાદિરૂપ) અબ્રહ્મચર્ય, અને આરંભ પરિગ્રહમાં અત્યંત આસક્તિ એ પાચ પાપ કર્યાં.

સપરસ રસના ઘ્રાનનકો, ચખ કાન વિષય સેવનકો;
બહુ કરમ કિયે મન માને, કછુ ન્યાય અન્યાય ન જાને. ૯

સ્પર્શન, રસના (જીહવા), ઘ્રાણ (નાસિકા), ચક્ષુ, અને કાન એ પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયોને મધુર માનીને સેવ્યા, તેમ કરતા મનમાન્યા એટલે અત્યંત અનન કર્મો મે બાંધ્યા ને ન્યાય કે અન્યાય, ખરુ કે ખોટુ કંઈ મેં જાણ્યું નહિ કશાયની મે પરવા કરી નહિ

ફલ પંચ ઉદુંબર ખાયે, મધુ માંસ મદ્ય ચિત્ત ચાહે;
નહિ અષ્ટ મૂલ ગુણ ધારી, વિસન જુ સેયે દુ:ખકારી ૧૦

(૧) વડના ટેટા, (૨) પીપળના ટેટા, (૩) પીપળાના ટેટા. (૪) ઉમરડા (૫) અંજીર એ પાચ ઉદુબર ફળ છે તે ઘણા જીવોથી ભરપૂર હોવાથી અભક્ષ્ય છે. છતાં ભક્ષ્યાભક્ષ્યનો વિવેક હોવાથી એ પાંચ ઉદુંબર મેં ખાધા વળી મધ, માસ અને મદિરાની મનમાં ઇચ્છા કરી. પરંતુ એ આઠેયના ત્યાગરૂપ આઠ મૂલ ગુણને મેં ધારણ કર્યા નહિ! તથા જુગાર, માસ, દારૂ, ચોરી, વેશ્યાસગ, શિકાર ને પરદારાગમન એ સાત દુ:ખદાયી અધોગતિના કારણ રૂપ વ્યસનોને મે સેવ્યા.

[5]દુઈબીસ [6]અભખજિન [7]ગાયે, સોભી નિશદિન [8]ભુંજાયે;
કછુ ભેદાભેદ ન પાયો, જયોં ત્યોં કર ઉદર ભરાયો. ૧૧

---

૧. પુનિ=પુનઃ ૨. દગ=નેત્ર, દૃષ્ટિ. ૩. જોરી=જોડી. ૪. પન=પાંચ
૫. બાવીસ, ૬. અભક્ષ્ય. ૭. જિનેશ્વર ભગવાને કહ્યા છે. ૮. ખાધા.

જિનેશ્વર ભગવાને બાવીશ પ્રકારના અભક્ષ્ય કહ્યા છે (૧) કરા, (૨) કાચાં દહીવડાં, (૩) રાત્રિભોજન, (૪) બહુ બીજવાળું ફળ, (૬) રીંગણું, (૬) અથાણું, (૭) પીંપળના ટેટા, (૮) વડના ટેટા, (૩) ઉમરડાં, (૧૦) કઠુંબર ફળ, (૧૧) પીંપળના ટેટા, (૧૨) અજાણ્યુ ફળ, (૧૩) કંદમૂળ, (૧૪) માટી, (૧૫) વિષાદિ પદાર્થ, (૧૬) માંસ, (૧૭) મધ, (૧૮) માખણ, (૧૯) મદિરા, (૨૦) તુચ્છ ચણી બોર આદિ (કાચાં, સડેલાં, બગડી ગયેલાં) ફળ, (૨૧) બરફ, (૨૨) જેના રૂપ રસ ગંધ સ્પર્શ બગડી ગયા હોય તેવાં દૂધ દહી આદિ પદાર્થો—આ બાવીશ અભક્ષ્ય પદાર્થો પણ મે રાત્રિદિવસ ખાધા એ ખાવા યોગ્ય છે કે નહિ, હિતરૂપ છે કે અહિતરૂપ ઇત્યાદિ કંઈ વિચાર વગર જેમ તેમ કરી પેટ ભર ભર કર્યું.

અનંતાન જુ બંધી જાનો; પ્રત્યાખ્યાન અપ્રત્યાખ્યાનો;
સંજવલન ચોકરિ ગુનિયે, સબ ભેદ જુ ષોડશ [1]મુનિયે. ૧૨

જે કષાય અનંત સંસારનું કારણ થાય છે તે અનંતાનુબંધી કષાય છે એ સમ્યક્ત્વનો તથા સ્વરૂપાચરણ ચારિત્રનો ઘાત કરે છે. (૧) જે કષાયના ઉદયથી જીવ દેશ સંયમ ગ્રહણ કરી શકતો નથી તે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાય છે, (૨) સર્વ સંયમને આવરણ કરનાર કષાયને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાય કહેવાય છે. (૩) જે કષાય યથાખ્યાત ચારિત્ર ન પ્રગટવા દે તે સંજવલન કષાય છે.

એમ અનંતાનુબંધી, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય, પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય અને સંજવલન એ પ્રત્યેક ચારને ક્રોધ માન માયા લોભ એ ચાર વડે ગુણતાં ૧૬ કષાય થાય એમ જાણીએ

પરિહાસ અરતિ રતિ શોગ, ભય ગ્લાનિ તિવેદ સંજોગ;
પનવીસ જુ ભેદ ભયે ઇમ, ઇનકે વશ પાપ કિયે હમ. ૧૩

1. જાણીએ.

ઉપરની ગાથામાં કહેલા ૧૬ કષાય તથા હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક, ભય, જુગુપ્સા, સ્ત્રી વેદ, પુરુષ વેદ, નપુંસક વેદ, એ નવ નોકષાય મળી ૨૫ કષાયના ભેદ થયા તેને વશ થઈ મેં બહુ પાપ કર્યાં.

નિદ્રાવશ શયન કરાઈ સુપને મધિ દોષ લગાઈ;
ફિર જાગિ વિષય-વન ધાયો, નાના વિધ વિષફલ ખાયો. ૧૪

નિદ્રાને વશ થઈ સૂતાં સ્વપ્નામાં મેં અનેક દોષ કર્યા. ફરી જાગીને પણ વિષયરૂપ વનમાં આમ તેમ દોડયો, અનેક પ્રકારનાં કષ્ટકારી વિષ સમાન વિષયોનાં કટુક ફળને મેં ભોગવ્યાં.

કિયે આહાર નિહાર વિહારા, ઇનમેં નહિ જતન વિચારા;
બિન દેખી ધરી ઉઠાઈ બિન શોધી ભોજન ખાઈ. ૧૫

આહાર (ભોજન) કરતાં, વિહાર કરતાં, અને નિહાર (મળ મૂત્રાદિનો ત્યાગ) કરતાં, જીવોની રક્ષા કરવા યત્ના ઉપયોગ રાખ્યો નહિ અવિચારપણે તે ક્રિયામાં પ્રવર્ત્યો જોયા તપાસ્યા વગર વસ્તુઓ ઉઠાવી કે મૂકી શુદ્ધ સાફ કર્યા વગર ભોજન ખાધા.

તબહી પરમાદ સતાયો, બહુવિધ વિકલપ ઉપજાયો;
કછુ સુધિ બુદ્ધિ નાહિં રહી હૈ મિથ્યામતિ છાય ગઈ હૈ. ૧૬

તેમાં પ્રમાદથી પીડાયેલા મેં બહુ પ્રકારની વિકલ્પજાળ વિસ્તારી મૂકી તેથી કંઈ ભાન કે સાન શુદ્ધિ કે બુદ્ધિ કાંઈ રહ્યું નહિ, માત્ર મિથ્યા અજ્ઞાનમય બુદ્ધિના આવરણ મારા ઉપર ફરી વળ્યાં છે.

મરજાદા તુમ ઢિગ લીની, તાહૂમેં દોષ જુ કીની;
ભિન ભિન અબ કૈસેં કહિયે તુમ જ્ઞાન વિષેં સબ પઈયે. ૧૭

હે પ્રભુ ! તમારી પાસે જે જે મર્યાદા (આજ્ઞા, વ્રત, નિયમ આદિ) લીધાં તેમાં અનેક દોષ અતિચારાદિ કર્યા. તે બધા જુદા જુદા આપની પાસે કેવી રીતે કહું ? આપ તો જ્ઞાનમાં મારા તે સર્વ દોષ જાણી રહ્યા છો !

હા! હા! મૈં દુઠ અપરાધી, ત્રસ જીવન શશિ વિરાધી:
થાવરકી જતને ન કીની, ઉરમેં કરુણા નહિ લીની. ૧૮

હા! હા! મેં દુષ્ટ અપરાધીએ ત્રસ (હાલી ચાલી શકે તેવા બે ઇન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિ પર્યંત)' જીવોના સમૂહને નિર્દયપણે બહુ દુઃખી કર્યા છે. પૃથ્વી; પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિ; એ પાંચ એકેન્દ્રિય સ્થાવર જીવોની રક્ષા કરવા કંઈ યત્ના, ઉપયોગ, કાળજી રાખી નહિ. જરૂર પડયે પાણી માટી આદિ વાપરતાં જીવ ઘાત થાય છે. પરંતુ એવો અરેરાટ મનમાં ન આવ્યો.

પૃથિવી બહુ ખોદ કરાઈ, મહલાદિક જગાં ચિનાઈ;
બિન ગાલ્યો પુનિ જલ ઢોલ્યો પંખાતેં પવન વિલોલ્યો. ૧૯

પૃથ્વી (માટી) ઘણી ઘણી ખોદાવી અને મહેલ મકાન આદિ ચણાવ્યાં વળી ગાળ્યા વગર પાણી ઢોળ્યાં પંખાવડે પવન નાંખ્યો ઇત્યાદિ ઘણી હિંસા કરી.

હા! હા! મૈં અદયાચારી, બહુ હરિત જુ કાય વિદારી,
યા મધિ જીવનકે ખંદા, હમ ખાયે ધરી આનંદા. ૨૦

હા! હા! નિર્દય કઠોર ક્રૂર આચારવાળા મને ધિક્કાર છે! મેં બહુ હરિતકાય (વનસ્પતિ, લીલોતરી આદિ) જીવોને હણ્યા. સાધારણ વનસ્પતિ (બટાકા આદિ) કે જેમાં અનંત જીવોના સમૂહ હોય છે, તેને મેં હર્ષ પૂર્વક રાજી થતાં ખાધી.

હા! મૈં પરમાદ બસાઈ, બિન દેખે અગનિ જલાઈ;
તા મધ્ય જીવ જે આયે, તે હૂ પરલોક સિધાયે. ૨૧

હા! પ્રમાદને વશ થઈ જોયા વગર મેં અગ્નિ સળગાવ્યો તેમાં જે જીવો વચમાં આવ્યા તે મરી ગયા.

બિંધો અન્ન રાતિ પિસાયો, ઈંધન બિનસોધિ જલાયો;
ઝાડ લે જાગાં બુહારી, ચિંટી, આદિક જીવ વિદારી. ૨૨

ડંખેલું (સડેલું) અનાજ રાત્રે અંધારે દળાવ્યું જોયા વગર લાકડાં બાળ્યાં, સાવરણી લઈ જગ્યા વાળી ઝૂડી, તેમાં કીડી વગેરે કેટલાય જીવો હણ્યા.

જલ છાનિ જીવાની કીની, સોહૂ પુનિ ડારિ જુ દીની;
નહિ જલ થાનક પહુંચાઈ, કિરિયા બિન પાપ ઉપાઈ. ૨૩

પાણી ગાળીને સંખારો રહ્યો તે પણ ગમે ત્યાં નાખી દીધો પરંતુ પાણીની જગ્યાએ પહોચાડયો નહિ એવી રીતે ક્રિયા યત્ના વગર પાપ ઉપાર્જન કર્યાં.

જલ મલ મોરિનમેં ગિરાયો, કૃમિકુલ બહુ ઘાત કરાયો;
નદિયન બિચ ચીર ધુવાયે, કોસનકે જીવ મરાયે. ૨૪

ગટરમાં મલમૂત્ર આદિ પાણી ઢોળ્યાં તેથી ત્યાં (કૃમિકુલ) કેટલાય જીવોના સમુદાયની ઘાત કરી નદી આદિમાં વસ્ત્રો ધોયા; ધોવરાવ્યાં તેમાં અનેક (કોશ) ગાઉ સુધીના જીવોની હિંસા થઈ.

અન્નાદિક શોધ કરાઈ, તામેં જુ જીવ નિસરાઇ;
તિનકા નહિ જતન કરાયા, [1]ગરિયારે [2]ધૂપ [3]ડરાયા. ૨૫

અનાજ આદિ વીણી સાફ કરાવ્યાં તેમાં ઈયળ આદિ જીવો નીકળ્યા તેને ન મરી જાય તેવી સારી જગાયે ન મૂકતાં રસ્તામાં કે તડકામાં નાખ્યા.

પુનિ દ્રવ્ય કમાવન કાજે, બહુ આરંભ હિંસા સાજે;
કિયે તિસનાવશ ભારી, કરુના નહિ રંચ વિચારી. ૨૬

વળી ધન કમાવા માટે બહુ હિંસક વ્યાપાર કર્યા. ત્યાં તૃષ્ણાને વશ થઈ અલ્પ પણ જીવદયા અંતરમાં વિચારી નહિ.

---

૧. રસ્તામાં ૨. તડકામાં. ૩. નાખ્યા.

ઇત્યાદિક પાપ અનંતા હમ કીને શ્રી ભગવંતા;
સંતતિ ચિરકાલ ઉપાઈ, વાનીતેં કહિય ન જાઈ. ૨૭

ઇત્યાદિ પાર વિનાનાં પાપ મેં કર્યાં. હે! પ્રભુ, એ પાપની પરંપરા દીર્ઘ કાળ માટે એવી ઉપાર્જન કરી કે જે વાણીથી કહી જાય તેમ નથી.

તાકો જુ ઉદય જબ આયો, નાનાવિધ મોહિ સતાયો;
ફલ ભુંજત જિય દુઃખ પાવે, વચતેં કૈસે કરિ ગાવે. ૨૮

તે પાપ જ્યારે ઉદયમાં આવ્યાં ત્યારે તેણે અનેક પ્રકારે મને દુઃખી કર્યો. તે પાપનાં ફળ ભોગવતાં હું જે દુઃખ પામી રહ્યો છું તે વચનથી કેમ કરીને કહેવાય?

તુમ જાનત કેવલજ્ઞાની, દુઃખ દૂર કરો શિવથાની;
હમ તો તુમ શરન લહી હૈ, જિન તારન બિરુદ સહી હૈ. ૨૯

આપ કેવલજ્ઞાની છો એટલે સર્વ જાણો છો, માટે હે! શિવથાની (મુક્તિ મન્દિરમાં વસનારા) પ્રભુ, મારાં દુઃખ દૂર કરો, હવે તો તમારું શરણ, આશ્રય ગ્રહણ કરું છું. હે! જિન, તમે ખરા તારકનું બિરુદ (પદ્દી, પદ) ધારણ કર્યું છે માટે આપના આશ્રયથી જ અવશ્ય હું સંસાર તરી જઇશ.

જો ગાંવપતિ ઇક હોવે, સો ભી દુઃખિયા દુઃખ ખોવે;
તુમ તીન ભુવનકે સ્વામી, દુઃખ મેટો અંતરજામી. ૩૦

જો એક ગામનો રાજા હોય છે. તે પણ દુખિયાંનું દુઃખ મટાડે છે તો પછી આપ તો ત્રણ લોકના સ્વામી છો, માટે હે અંતરજામી, સર્વજ્ઞ પ્રભુ, મારાં જન્મમરણાદિ દુઃખ આપ મટાડો.

દ્રૌપદિકો ચીર બઢાયો, સીતા પ્રતિ કમલ રચાયો;
અંજનસે કિયે અકામી, દુઃખ મેટો અંતરજામી. ૩૧

હે પ્રભુ, આપ તો વીતરાગ છો. પરંતુ આપના ભક્ત એવા દેવોએ શાસન અને શીલ પ્રત્યેના અનુરાગથી દ્રૌપદીનાં ચીર પૂર્યાં. સીતાજીને માટે અગ્નિકુંડને સ્થાને કમળવાળું જલાશય બનાવ્યું. શીલનું માહાત્મ્ય ત્રણ જગતમાં પ્રગટ કર્યું. અંજન ચોર જેવા પાપીને પણ પવિત્ર નિષ્કામી બનાવી તાર્યો એ બધો આપનો જ પ્રભાવ છે તો હે અંતરજામી ! મારાં જન્મ મરણાદિ દુઃખો દૂર કરો

મેરે અવગુણ ન ચિતારો, પ્રભુ અપનો બિરુદ નિહારો;
સબ દોષ રહિત કરી સ્વામી, દુઃખ મેટહુ અંતરજામી. ૩૨

હે પ્રભુ મારા અનંત દોષ છે તે તરફ ન જોશો. પરંતુ હે સ્વામી આપનું તારક બિરુદ (પદવી) છે તે જોઈને મને સર્વ દોષ રહિત શુદ્ધ પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થાય તેમ કરો કે જેથી હે સર્વજ્ઞ પ્રભુ, મારાં સર્વ સંસારપરિભ્રમણનાં દુઃખ દૂર થાય.

ઇંદ્રાદિક પદવી ન ચાહૂં, વિષયનિમેં નાહિ લુભાઉં;
રાગાદિક દોષ હરીજે, પરમાતમ નિજ પદ દીજે. ૩૩

આ લોકની અલ્પ પણ સુખેચ્છા જ્યાં સુધી છે ત્યાં સુધી આત્મિક સુખનો અંશ પણ પ્રગટે તેમ નથી. માટે દેવ લોકમાં ઇંદ્રાદિકનાં જે સુખ છે તે પણ રાગ–અંગારાથી બાળનારાં દુઃખદ અને વિનાશી હોવાથી ઇચ્છવા યોગ્ય નથી તેથી લૌકિક સુખ, ઇન્દ્રાદિક પદની મને સ્વપ્ને પણ ઇચ્છા ન હો. પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયોમાં લોભ ન રહો. તેની ઇચ્છા–સંપૂર્ણ નિવૃત્ત થઈ જાવ રાગદ્વેષ અને અજ્ઞાન આદિ મારા અનંત દોષ દૂર કરી દઈ; હે પરમાત્મા મને મારું પદ, મારું સ્વાભાવિક નિર્મળ અનંત જ્ઞાન, દર્શન; વીર્ય અને સુખમય શુદ્ધ, સહજાત્મસ્વરૂપ પરમાત્મસ્વભાવ પ્રગટ કરી આપો.

(દોહા)

દોષ રહિત જિનદેવજી, નિજ પદ દીજ્યો મોય;
સબ જીવનકે સુખ બઢે, આનંદ મંગલ હોય. ૩૪

હે નિર્દોષ જિનદેવ! આપને પ્રગટ છે તેવું મારું નિર્દોષ પદ મને આપો, પરમાત્મસ્વરૂપનો અનુભવ કરાવો. સર્વ જીવોનું સુખ વધો. સર્વ જીવોને આનંદ અને કલ્યાણ પ્રાપ્ત થાવ.

અનુભવ માણિક પારખી, જૌહરિ આપ જિનંદ;
યેહી વર મોહિ દીજિયે, ચરન શરન આનંદ. ૩૫

હે જિનેન્દ્ર, આપ આત્માનુભવ (આત્મસાક્ષાત્કાર) રૂપ અમૂલ્ય રત્નના પરીક્ષક ઝવેરી છો. આપે અનુભવરૂપ અમૂલ્ય રત્ન પારખીને ગ્રહણ કર્યું છે. મને પણ એ વર, સર્વોત્કૃષ્ટ આત્માનુભવ આપો, કે જેથી આપના ચરણના અવલંબનથી ચિદાનંદમય સ્વરૂપસુખની મને પ્રાપ્તિ થાય માણેકચંદ લખનારે પોતાનું નામ પણ છેવટે આણ્યું છે.

ઇતિ આલોચના પાઠ સમાપ્ત.

સામાયિક પાઠ

(અર્થ સહિત)

૧. પ્રતિક્રમણ[1] કર્મ.

કાલ અનંત ભ્રમ્યો જગમેં સહિયે દુઃખ ભારી,
જન્મ મરણ નિત કિયે પાપકો વ્હૈ અધિકારી;
કોટિ ભવાંતરમાંહિ મિલન દુર્લભ [2]સામાયિક
ધન્ય આજ મૈં ભયો જોગ મિલિયો સુખદાયક. ૧

---

૧. પૂર્વે લાગેલા દોષથી પાછા હઠવું તે.

૨. રાગદ્વેષ રહિત સમભાવરૂપ આત્મસ્વભાવમાં રહેવું તે.

અનત કાળથી આ જીવ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરી રહ્યો છે. ત્યાં મહા ભયંકર દુઃખોને ભોગવી રહ્યો છે જન્મ, જરા, મરણ, આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ આદિ અનત દુઃખ અનંત કાળથી અનંતથી અનંત વાર ભોગવ્યા કરે છે. તે સર્વ દુઃખ ભોગવવાના કારણરૂપ અજ્ઞાન આદિ અનેક દોષ–પાપનુ પોતે ભાજન થયેલ છે. (અર્થાત્ અનંત દોષ–પાપથી જ આ પરિભ્રમણનાં દુઃખ ચાલુ રહ્યાં છે) તે દોષને દૂર કરનાર અને શુદ્ધ આત્મસ્વભાવને પ્રગટાવનાર સામાયિક કરોડો ભવોમાં પણ મળવુ દુર્લભ છે તે સામાયિક કરવાનો સુખદાયક જોગ, અવસર મને આજે મળ્યો છે તેથી અહો! આજે હુ અત્યંત ધન્યરૂપ છું, કૃતાર્થ છું. મારો આ કાળ લેખાનો છે, સફળ છે.

હે સર્વજ્ઞ જિનેશ! કિયે જે પાપ જુ મૈં અબ,
તે સબ મન વચ કાય યોગકી ગુપ્તિ વિના લભ;
આપ સમીપ હજૂરમાંહિ મૈં ખડા ખડા સબ,
દોષ કહું સો સુનો કરો નઠ દુઃખ દેહિં જબ. ૨

હે સર્વજ્ઞ જિનેશ, મન વચન અને કાયા એ ત્રણે યોગની ગુપ્તિ, સંયમ વગર મેં જે જે પાપ કર્યાં તે સર્વ પાપ આપ પ્રભુની સમીપ ઊભો રહીને કહું છુ. આપ તે સાંભળો અને તે સર્વ દોષ કે જે મને દુઃખના દેનાર છે તેનો નાશ કરો.

ક્રોધ માન મદ લોભ મોહ માયાવશ પ્રાની,
દુઃખ સહિત જે કિયે દયા તિનકી નહિ આની;
બિના પ્રયોજન એક ઇંદ્રિ બિ તિ ચઉ પંચેન્દ્રિય,
આપ પ્રસાદહિં મિટૈ દોષ જો લગ્યો મોહિ જિય. ૩

ક્રોધ, માન, મદ, લોભ, મોહ, અને માયાને વશ થઈ મેં જે જે પ્રાણીને દુઃખી કર્યાં, દયા કરી નહિ, વગર કારણે એક બે ત્રણ ચાર અને પાંચ ઇંદ્રિયવાળા જે જે જીવોની વિરાધના કરી, તેથી જે જે દોષ મને લાગ્યા તે સર્વ દોષ હે પ્રભુ! આપની કૃપાથી મિથ્યા થાઓ.

આપસમેં ઇક ઠૌર થાપિકરિ જે દુઃખ દીને,
પેલિ દિયે પગતલેં દાબિકરિ પ્રાણ હરીને;
આપ જગતકે જીવ જિતે તિન સબકે નાયક,
અરજ કરૂં મૈ સુનો દોષ મેટો દુઃખદાયક. ૪

એકબીજા જીવોને પરસ્પર એક એક ઠેકાણે ઉપરા ઉપરી મૂકીને દુઃખ દીધુ પગ તળે દાબીને, પીલીને, કચરી નાખીને પ્રાણ રહિત કર્યા; હે પ્રભુ, જગતમાં જેટલા જીવ છે તે સર્વના આપ નાયક સ્વામી છો તેથી હુ આપને આ અરજ કરું છું; તે આપ કૃપા કરીને સુણો, સ્વીકારો અને મને તે દુઃખદાયક દોષોથી મુક્ત કરો.

અંજન આદિક ચોર મહા ઘનઘોર પાપમય,
તિનકે જે અપરાધ ભયે તે ક્ષમા ક્ષમા કિય;
મેરે જે અબ દોષ ભયે તે ક્ષમહુ દયાનિધિ,
યહ પડિકોણાં કિયો આદિ ષટ્ કર્મ માંહિ વિધિ. ૫

અંજન ચોર આદિ ઘણા ઘણા ઘોર પાપના કરનારાઓના સૌ અપરાધ આપે ક્ષમા કરીને તેમને દોષ રહિત નિર્દોષ કર્યા છે. તો હાલ મારા જે જે દોષ થયા હોય તે સર્વ હે દયાનિધિ, આપ ક્ષમા કરો.

પ્રતિક્રમણ, પ્રત્યાખ્યાન, સામાયિક, સ્તવન, વન્દના અને કાયોત્સર્ગરૂપ છ (ષટ્) કર્મ આવશ્યક–નિત્ય અવશ્ય કરવા યોગ્ય કર્મમાંથી આ પહેલુ પ્રતિક્રમણ અહીં કર્યું

૨. પ્રત્યાખ્યાન કર્મ.

જો પ્રમાદવશ હોય વિરાધે જીવ ઘનેરે,
તિનકો જો અપરાધ ભયો મેરે અઘ ઢેરે;
સો સબ જૂઠો હોહુ જગત પતિકે પરસાદૈ
જા પ્રસાદતેં મિલે સર્વ સુખ, દુઃખ ના લાધૈ.

કષાય, ઇન્દ્રિય, વિકથા, સ્નેહ અને નિંદ્રા એમ પ્રમાદ પાંચ પ્રકારે છે. અથવા "ધર્મની અનાદરતા, ઉન્માદ, આળસ, કષાય એ સઘળાં પ્રમાદનાં લક્ષણ છે" એ પ્રમાદને વશ થઈ મેં જે ઘણા જીવોને વિરાધ્યા અને તેથી પાપના જે સમૂહ મે ઉપાર્જ્યા તે સર્વ મારાં પાપ હે જગત્-પતિ, આપની કૃપાથી, મિથ્યા થાઓ, આપના પ્રસાદ (કૃપા)થી સર્વ સુખ મને પ્રાપ્ત થાય અને દુઃખના ભાર દૂર થાય.

મૈં પાપી નિર્લજ્જ દયાકરિ હીન મહાશઠ,
કિયે પાપ અતિ ઘોર પાપમતિ હોય ચિત્ત દુઠ,
નિંદૂં હું મૈં બારબાર નિજ જિયકો ગરહૂં,
સબવિધિ ધર્મ ઉપાય પાય ફિરિ પાપહિ કરહૂં. ૭

હું પાપી, નિર્લજ્જ, નિર્દય, મહાશઠ, (અજ્ઞાની) છું. દુષ્ટ ચિત્તથી પાપમય મતિવાળા મેં અતિ ઘોર પાપ કર્યા છે તે સર્વ મારાં પાપની હું નિંદા કરું છુ સર્વ પ્રકારે ધર્મના ઉપાયો પામીને પણ હું ફરી પાપને જ કરું છું તેથી મને ધિક્કાર છે.

દુર્લભ હૈ નરજન્મ તથા શ્રાવક કુલ ભારી;
સત્સંગતિ સંયોગ ધર્મ જિન શ્રદ્ધા ધારી,
જિન વચનામૃત ધાર [1]સમાવર્તૈ જિનવાની,
તો હૂ જીવ સંહારે ધિક્ ધિક્ ધિક્ હમ જાની. ૮

સર્વ દેહમાં મનુષ્ય દેહ સર્વોત્તમ છે. કારણ કે સર્વ દોષની નિવૃત્તિ કરી મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરવી તે એક મનુષ્ય દેહથી જ થઈ શકે છે. તે મનુષ્ય દેહની પ્રાપ્તિ ઘણા પુણ્યોદયે થાય છે. તેથી મનુષ્ય ભવ મળવો ઘણો દુર્લભ કહ્યો છે. તેવો દુર્લભ મનુષ્ય દેહ મળ્યા

---

૧. ભણી, ચૂક્યો.

છતાંય સદ્ધર્મ- રહિત કુળમાં જન્મ થયો હોય તો તે કુળના મિથ્યા-ધર્મસંસ્કાર મૂકીને સદ્ધર્મને ગ્રહણ કરતાં ઘણી મુશ્કેલી પડે છે માટે સદ્ધર્મયુક્ત કુળમાં જન્મ એ બીજું મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે દુર્લભ-સાધન કહ્યું છે. તેવા કુળમાં જન્મ થયા છતાં સદ્ધર્મના ઉપદેશક આત્મજ્ઞાની સત્પુરુષની પ્રાપ્તિ, તેમનો સમાગમ, તેમનો બોધ, તેથી-વીતરાગ ભગવાનના ધર્મની શ્રદ્ધા એ આદિ ઉત્તરોત્તર દુર્લભ પ્રાપ્તિ-ગણાય છે.

કોઈ મહાપુણ્યના ઉદયે ઉપરોક્ત સર્વ દુર્લભ સામગ્રી તો હું પામ્યો છું. મનુષ્ય દેહથી માંડી વીતરાગ પ્રભુનાં વચનામૃતની વર્ષારૂપ જિનવાણીના અભ્યાસ સુધી સર્વની મને પ્રાપ્તિ થઈ તો પણ હું જીવ-હિંસા આદિ દોષમાં હજુ પ્રવર્તું છું. તેથી મને ધિક્ ધિક્ ધિક્કાર છે..

ઇંદ્રિય લંપટ હોય ખોય નિજજ્ઞાન જમા સબ,
અજ્ઞાની જિમ કરૈ તિસી વિધિ હિંસક વ્હૈ અબ;
ગમનાગમન કરંતો જીવ વિરાધે ભોલે,
તે સબ દોષ કિયે નિંદૂ અબ મન વચ તોલે. ૯

પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયોમાં અત્યંત આસક્ત (ઇન્દ્રિય લંપટ) થઈને, મેં જ્ઞાનનો, બોધનો જે કંઈ સંચય હતો તે ગુમાવી દઈને, અજ્ઞાની જેમ હિંસા આદિ પાપમાં નિઃશંક–નિર્ભયપણે પ્રવર્તે તેમ પ્રવર્તતાં, મેં જતાં આવતાં જે જે બિચારા નિર્દોષ જીવોને હણ્યા હોય, વિરાધ્યા હોય તે સર્વ દોષને હવે મારાં મન વચનને સમતોલ નિષ્ક-પટ રાખીને નિંદું છું

આલોચન વિધિ થકી દોષ લાગે જુ ઘનેરે,
તે સબ દોષ વિનાશ હોઉ તુમતૈં જિન મેરે;
બારબાર ઈસ ભાંતિ મોહ મદ દોષ કુટિલતા,
ઈર્ષાદિકતૈં ભયે નિંદિયે જે ભયભીતા. ૧૦

હે ! જિન વીતરાગ, આલોચના કરતાં જે બીજા ઘણા દોષ લાગ્યા હોય તે સર્વ મારા દોષ આપની કૃપાથી નાશ પામી જાઓ. વારંવાર આ પ્રકારે મોહ, મદ, દ્વેષ, કુટિલતા (માયા), ઈર્ષા આદિથી જે જે મેં દોષ કર્યા હોય તે સર્વ દોષને ભયભીત એવો હું નિંદું છું. મારા તે સર્વ દોષ મિથ્યા થાઓ.

૩. સામાયિક કર્મ.

સબ જીવનમેં મેરે સમતાભાવ જગ્યો હૈ,
સબ જિય મોસમ સમતા રાખો ભાવ લગ્યો હૈ;
આર્ત્ત રૌદ્ર દ્વય ધ્યાન છાંડિ કરિહૂં સામાયિક,
સંયમ મો કબ શુદ્ધ હોય યહ ભાવ બધાયિક. ૧૧

સર્વ જીવો પ્રત્યે મને સમભાવ ઉત્પન્ન થયો છે સર્વ જીવો મારા જેવી સમતા ધારણ કરો એવી મારી ઇચ્છા છે.

આર્ત્ત ધ્યાન :—દુખિત કે ક્લેશયુક્ત ભાવોની એકાગ્રતા તે આર્ત્તધ્યાન પ્રાયે તિર્યંચગતિનુ કારણ થાય છે માટે તે ત્યાજ્ય છે. તેના ચાર ભેદ છે :—

(૧) ઇષ્ટ-વિયોગજ આર્ત્તધ્યાન :—પ્રિય પુત્ર, મિત્ર, કલત્ર આદિના વિયોગથી થતા દુ:ખમય ભાવોની એકાગ્રતા—

(૨) અનિષ્ટ સંયોગજ આર્ત્તધ્યાન :—અપ્રિય દુર્ગુણી પુત્ર, કલત્ર, શત્રુ આદિના સંયોગમાં એ સંબંધ ક્યારે છૂટે એવી ચિંતા—

(૩) પીડા વા વ્યાધિપ્રતિકાર ચિંતવન આર્ત્તધ્યાન :—શરીરમાં રોગ થાય ત્યારે પીડાથી ક્લેશિત ભાવો થવા, રોગ ક્યારે મટે તેને માટે ઉપાયોમાં ચિંતિત પરિણામ રહ્યા કરે તે.

(૪) નિદાન આર્ત્તધ્યાન :—ધર્મક્રિયાના ફળરૂપ આગામી કાળમાં ભોગ મળે તે ચિંતાથી આકુળ વ્યાકુળ ભાવે રાખવા તે.

રૌદ્ર ધ્યાન :—દુષ્ટ પરઘાતક સ્વાર્થસાધક હિંસક પરિણામોની એકાગ્રતા તે રૌદ્ર ધ્યાન પ્રાયઃ નર્ક ગતિનું કારણ થાય છે. માટે તજવા યોગ્ય છે. તેના ૪ ભેદ છે.

(૧) હિંસાનંદી :—બીજા પ્રાણીઓની હિંસા કરવામાં કરાવવામા, અનુમોદવામાં આનદ માનનારને તેવાં દુષ્ટ પરિણામોમાં એકાગ્રતા છે તે.

(૨) મૃષાનંદી :—અસત્ય બોલવામાં, બોલાવવામાં, બોલનારને સારું કહેવામાં; જૂઠાને સાચુ સાબિત કરી આનદ માનનારને તેવાં દુષ્ટ પરિણામોમાં એકાગ્રતા થવી તે.

(૩) ચૌર્યાનન્દી :—પર દ્રવ્ય આદિની ચોરી કરવી, કરાવવી કરનારને ભલુ માનવું; ઇત્યાદિ ચોરીમા આનંદિત પરિણામોની એકાગ્રતા.

(૪) પરિગ્રહાનન્દી—પરિગ્રહ એકઠો કરવો, કરાવવો અનુમોદવો પરિગ્રહરક્ષામાં બાહોશી માની એમાં આનંદિત પરિણામોની એકાગ્રતા.

ઉપર પ્રમાણે આર્ત્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન અધોગતિનાં કારણ હોવાથી તેને છોડીને હવે હુ ધર્મધ્યાનનો આશ્રય ગ્રહણ કરી (સમતા ભાવ) સામાયિક કરું છું. અને ભાવની વૃદ્ધિ કરનાર મારો સયમ ક્યારે શુદ્ધ થશે એમ ભાવું છું

પૃથ્વી જલ અરુ અગ્નિ વાયુ ચૌ કાય વનસ્પતિ,
પંચહિ થાવર માંહિ તથા ત્રસ જીવ બસૈ જીત;
બે ઇંદ્રિય તિય ચઉ પંચેંદ્રિયમાંહિ જિવ સબ,
તિનસેં ક્ષમા કરાઉં મુઝપર ક્ષમા કરો અબ. ૧૨

પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ એ પાંચ સ્થાવર એકેન્દ્રિય જીવો, તથા બે, ત્રણ, ચાર, અને પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા, સંજ્ઞી, અસંજ્ઞી

એ સર્વ જીવોને હું ક્ષમાવું છું, સૌની ક્ષમા યાચું છું. સૌ મને ક્ષમા કરશો.

ઇસ અવસરમેં મેરે સબ સમ કંચન અરુ તૃણ,
મહલ મસાન સમાન શત્રુ અરુ મિત્રહુ સમ ગણ;
જન્મન મરન સમાન જાન હમ સમતા કીની,
સામાયિકકા કાલ જિતૈ યહ ભાવ નવીની. ૧૩

આ સામાયિકના અવસરમાં મારે તૃણ કે કંચન, મહેલ કે સ્મશાન, શત્રુ કે મિત્ર, જન્મ કે મરણ સર્વ સમાન છે. જેટલો કાળ સામાયિકમાં રહું તેટલો વખત આજ સર્વોત્કૃષ્ટ સમભાવ મને રહો, બીજો ભાવ ન રહો

મેરો હૈ ઇક આતમ તામેં મમત જુ કીનો;
ઔર સબૈ મમ ભિન્ન જાનિ સમતા રસ ભીનો,
માત પિતા સુત બંધુ મિત્ર તિય આદિ સબૈ યહ,
મોતૈં ન્યારે જાનિ યથારથ રૂપ કર્યો ગહ. ૧૪

મારો એક આત્મા છે તે મારા આત્મસ્વરૂપમાં હવે હું મારાપણુ કરુ છું મારા આત્મસ્વરૂપથી બીજું બધું પર છે, જુદું છે, મારું નથી, એમ જાણી હુ સર્વ પર દ્રવ્ય, પર ભાવ પ્રત્યે રાગદ્વેષ રહિત થઈ સમભાવરૂપ શાંત રસમાં મગ્ન થાઉ છું. માતા, પિતા, પુત્ર, ભાઈ, મિત્ર, પત્ની આદિ સર્વ મારાથી જુદાં જ છે એમ જાણી મારું યથાર્થ આત્મસ્વરૂપ છે તેને જ હવે હું ગ્રહણ કરું છું.

મૈં અનાદિ જગજાલમાંહિ, ફંસિ રૂપ ન જાણ્યો;
એકેંદ્રિય દે આદિ જંતુકો પ્રાણ હરાણ્યો;
તે અબ જીવ સમૂહ સુનો મેરી યહ અરજી,
ભવ ભવકો અપરાધ ક્ષમા કીજ્યો કરિ મરજી. ૧૫

અનાદિ કાળથી સંસારરૂપ જાળમાં ફસાઈને મેં મારું આત્મસ્વરૂપ જાણ્યુ નહિ તેથી એકેંદ્રિય, બે ઇંદ્રિય આદિ જીવોના પ્રાણ હરણ કર્યા. તે સર્વ જીવસમૂહ આ મારી અરજ સુણજો, સાંભળજો, અને અનેક ભવમાં તમારા પ્રતિ મારા જે જે અપરાધ થયા હોય તે કૃપા કરીને ક્ષમા કરજો.

૪. સ્તવન કર્મ.

નમોં રિષભ જિનદેવ અજિત જિન જીતિ કર્મ કો,
સંભવ ભવદુ:ખ હરન કરન અભિનંદ શર્મ કો;
સુમતિ સુમતિદાતાર તાર ભવસિંધુ પાર કર,
પદ્મપ્રભ પદ્માભ ભાનિ ભવભીતિ પ્રીતિ ધર. ૧૬

શ્રી ઋષભદેવ જિનેન્દ્રને તથા કર્મશત્રુને જિતનાર અજિત જિનને નમસ્કાર કરું છું ભવદુ:ખ એટલે જન્મમરણાદિ સંસારદુ:ખ, તેને હરનારા સંભવનાથ પ્રભુને તથા મોક્ષસુખના આપનાર અભિનંદન જિનને નમુ છું સન્મતિના આપનાર હે ! સુમતિનાથ, અમને સંસાર સમુદ્રથી પાર તારજો, હે ! કમલસમાન કાંતિવાળા પદ્મપ્રભપ્રભુ અમારા ઉપર (પ્રીતિ) કૃપા કરીને અમારી ભવભીતિ (સંસારભય) ટાળજો.

શ્રી સુપાર્શ્વ કૃતપાશ નાશ ભવ જાસ શુદ્ધ કર,
શ્રી ચંદ્રપ્રભ ચંદ્રકાંતિ સમ દેહકાંતિ ધર;
પુષ્પદંત દમિ દોષકોષ ભવિ પોષ રોષ હર,
શીતલ શીતલ કરન હરન ભવતાપ દોષ હર. ૧૭

હે સુપાર્શ્વનાથ, આપે કર્મના પાશ (બંધન)નો નાશ કર્યો છે. અને આપનું જીવન અમને શુદ્ધ નિર્દોષ કરી સંસારથી તારનાર છે, હે ચંદ્રપ્રભ પ્રભુ, આપ ચંદ્રની કાંતિ જેવી મનોહર દેહની કાંતિના ધરનારા છો. હે ! પુષ્પદંત (સુવિધિ) પ્રભુ, આપ દોષના સમૂહને ટાળનારા, ભવ્ય જનોને મોક્ષ માર્ગમાં પોષ, પુષ્ટિ, સહાય આપનારા

અને રોષ એટલે દોષાદિને હરનારા છો. સંસારના તાપને હરનારા પરમ આત્મશાંતિરૂપ શીતલતાના કરનારા હે! શીતલનાથ પ્રભુ, અમારા સર્વ દોષને હરો, દૂર કરો

શ્રેયરૂપ જિન શ્રેય ધેય નિત સેય ભવ્યજન,
વાસુપૂજ્ય શત પૂજ્ય વાસવાદિક ભવ ભય હન;
વિમલ વિમલ મતિ દેન અંતગત હૈ અનંત જિન,
ધર્મ શર્મ શિવ કરન શાંતિ જિન શાંતિ વિધાયિન. ૧૮

હે શ્રેયાંસ જિન! આપ શ્રેય, કલ્યાણરૂપ છો, ભવ્યજનોના આપ નિત્ય સેવવા યોગ્ય ધ્યેય છો હે! વાસુપૂજ્ય પ્રભુ, આપ સો ઇન્દ્રોએ પૂજ્ય છો અને સસારના ભયને હણનારા છો હે! વિમલનાથ પ્રભુ, આપ વિમલ શુદ્ધ મતિના આપનારા છો હે અનતજિન, આપ સસાર (જન્મ મરણાદિ)ના અંતને (મુક્તિને પામ્યા છો. હે ધર્મના! આપ (શર્મ) સુખ આનદપ્રદ (શિવ) કલ્યાણ (મોક્ષ)ના કરનારા છો. હે! શાંતિનાથ પ્રભુ, આપ શાંતિના કરનારા છો

કુંથુ કુંથુમુખ જીવપાલ અરનાથ જાલહર,
મલ્લિ મલ્લસમ મોહમલ્લ મારન પ્રચારધર;
મુનિસુવ્રત વ્રતકરન નમત સુરસંઘહિ નમિજિન,
નેમિનાથ જિન નેમિ ધર્મ રથ માંહિ જ્ઞાનધન. ૧૯

હે! કુંથુનાથ, આપ (કુંથુ) કંથવા જેવા નાના જીવથી માંડી સર્વ જીવોના રક્ષક છો; હે અરનાથ, આપ સંસારજાલને દૂર કરનારા છો, મલ્લિનાથ! આપ મોહરૂપ મલ્લને મારવાને સમર્થ મલ્લ સમાન છો આપ સત્ય ધર્મોપદેશાદિક ઉત્કૃષ્ટ આચારને ધરનારા છો. હે મુનિસુવ્રત પ્રભુ, આપ વ્રતને કરનારા છો, હે! નેમિજિન, આપને સુર અસુરના સમૂહ નમે છે. હે! નેમિનાથ, આપ ધર્મરૂપ રથની નેમિ (ચક્રની વાટ) સમાન છો, જ્ઞાનસમૂહ છો અથવા જ્ઞાનરૂપ ધનવાળા છો. (જ્ઞાનધન પાઠાંતર)

પાર્શ્વનાથ જિન પાર્શ્વ [1]ઉપલ સમ મોક્ષરમા પતિ,
વર્દ્ધમાન જિન નમોં વમોં ભવદુઃખ કર્મકૃત;
યા વિધિ મેં જિન સંઘરૂપ ચઉવીસ સંખ્યધર,
સ્તઊં નમૂં હું બારબાર વંદૂં શિવ સુખકર ૨૦

હે! પાર્શ્વનાથ પ્રભુ, આપ પારસમણિ સમાન, લોહરૂપ અજ્ઞાની જનોને કંચનરૂપ, આત્મજ્ઞાન દશામય બનાવનારા છો, આપ મોક્ષ લક્ષ્મીના પતિ છો હે વર્દ્ધમાન જિન! આપને નમું છું અને કર્મ જનિત સંસાર દુઃખને દૂર કરી દઉં છું. અર્થાત્ આપને નમન કરતાં મારાં સંસાર-દુઃખ દૂર થઈ જાય છે આ પ્રકારે મોક્ષ સુખના આપનાર ચોવીસ સંખ્યાયુત જિનેશ્વરોના સમૂહને વારંવાર સ્તવું છું. અને નમન કરું છું

૫. વન્દના કર્મ.

વંદૂં મૈં જિનવીર ધીર મહાવીર સુસન્મતિ,
વર્દ્ધમાન અતિવીર વંદિહૌં મન વચ તનકૃત;
ત્રિશલા તનુજ મહેશ ધીશ વિદ્યાપતિ વંદૂં,
વંદૂં નત પ્રતિ કનક રૂપ તનુ પાપ નિકંદૂં. ૨૧

વીર, મહાવીર, સન્મતિ, વર્ધમાન, અને અતિવીર એવા (પાંચ નામે સુવિખ્યાત) હે જિનેન્દ્ર, આપને મન, વચન કાયાએ કરી વંદું છું હે ત્રિશલા માતાના પુત્ર, આપ અનંત આત્મઐશ્વર્યે યુક્ત હોવાથી મહેશ છો, આપ કેવલજ્ઞાની હોવાથી ધીશ છો, વિદ્યાપતિ છો, આપને હું નિત્ય પ્રત્યે વંદું છું કંચનવર્ણું કાયાના ધારક હે! પ્રભુ, આપને વંદતાં મારાં પાપ (નિકંદું) દૂર કરું છું.

સિદ્ધારથ નૃપ નંદ દ્વંદ દુઃખ દોષ મિટાવન,
દુરિત દવાનલ જ્વલિત જ્વાલ જગ જીવ ઉદ્ધારન;
કુંડલપુર કરિ જન્મ જગત જિય આનંદ કારન,
વર્ષ બહત્તરિ આયુ પાય સબહી દુઃખ ટારન. ૨૨

---

1. પથ્થર, રત્ન, પારસમણિ.

હે સિદ્ધાર્થરાજાના પુત્ર ! જન્મ મરણ, રાગદ્વેષ; હર્ષશોક આદિ દ્વંદ્વ જનિત દુઃખ અને (વિભાવિક ભાવોરૂપ) સર્વદોષને મટાડનાર, તથા દુઃખરૂપ દાવાનલની સળગતી (પ્રજ્વલિત) જ્વાલામાં સળગી રહેલા જગતના જીવોને ઉદ્ધારનાર, આપ કુંડલપુરમાં જન્મ્યા છો, અને જગતના જીવોને પરમ આનંદનું કારણ બન્યા છો. આપ બહોતેર વર્ષનું આયુષ્ય પામીને સર્વનાં દુઃખનો નાશ કરનાર બન્યા છો.

સપ્ત હસ્ત તનુ તુંગ ભંગ કૃત જન્મ મરન ભય,
બાલ બ્રહ્મમય જ્ઞેય હેય આદેય જ્ઞાનમય;
દે ઉપદેશ ઉધારિ તારિ ભવસિંધુ જીવઘન,
આપ બસે શિવ માંહિ તાહિ બંદૌ મનવચતન. ૨૩

સાત હાથ ઊંચી કાયાવાળા, જન્મ મરણના ભયને ભાગી નાખનાર, બાળ બ્રહ્મચારી, જ્ઞેય (જાણવા યોગ્ય), હેય (ત્યાગવા યોગ્ય), ઉપાદેય (ગ્રહણ કરવા યોગ્ય) એ ત્રણેનું જ્ઞાન થાય તેનો ઉપદેશ આપી, ઘણા જીવોના સમૂહને સંસાર સમુદ્રથી ઉદ્ધારનાર તારનાર બની હાલ મોક્ષના અતીંદ્રિય આત્મિક અનત સુખમાં બિરાજમાન થયેલા હે! મહાવીર પ્રભુ, આપને મન વચન કાયાથી હું પ્રણામ કરું છું.

જાકે વંદન થકી દોષ દુઃખ દૂરહિ જાવે,
જાકે વંદન થકી મુક્તિ તિય સન્મુખ આવે;
જાકે વંદન થકી વન્દ્ય હોવૈ સુરગનકે,
ઐસે વીર જિનેશ વંદિહૌં ક્રમ યુગ તિનકે. ૨૪

જેને વંદન કરવાથી આત્માની અશુદ્ધતારૂપ સર્વ દોષો અને સંસાર પરિભ્રમણરૂપ સર્વ દુઃખો દૂર થઈ જાય છે. મુક્તિરૂપી સ્ત્રી સન્મુખ (સામી) આવે છે, ને સુરાસુરોના સમુદાયથી પૂજિત એવું પરમ ઇન્દ્ર કે અર્હંતપદ પ્રાપ્ત થાય છે, એવા વીર પ્રભુના ચરણ યુગલને નમસ્કાર કરું છું.

સામાયિક ષટ્ કર્મમાંહિ વંદન યહ પંચમ;
વંદે વીર જિનેન્દ્ર ઇન્દ્ર શત વન્દ્ય વન્દ્ય મમ;
જન્મ મરણ ભય હરો કરો અઘશાંતિ શાંતિમય;
મૈં અઘકોશ સુપોષ દોષકો દોષ વિનાશય. ૨૫

સામાયિકનાં જે ષટ્ આવશ્યક કર્મ તે મધ્યે આ પાંચમું વંદન નામનું આવશ્યક કરું છું; સો ઇન્દ્રોએ વન્દ્ય હોવાથી મારે પણ વન્દ્ય છે એવા વીર જિનેન્દ્રને નમસ્કાર કરું છું. હે પ્રભુ! મારા જન્મ મરણનાં ભયને ટાળો. હે શાંતિમય પ્રભુ! મારાં પાપની નિવૃત્તિરૂપ શાંતિ મને આપો, હું પાપનો ભંડાર છું. દોષને પોષનાર, વધારનાર મારા દોષનો નાશ કરો,

૬. કાયોત્સર્ગ કર્મ.

કાયોત્સર્ગ વિધાન કરૂં અંતિમ સુખદાઈ;
કાય ત્યજનમય હોય કાય સબકો દુઃખદાઈ;
પૂરવ દક્ષિણ નમૂં દિશા પશ્ચિમ ઉત્તર મૈં;
જિનગૃહ વંદન કરૂં હરૂં ભવ પાપ તિમિર મૈં. ૨૬

હવે છેલ્લું કાયોત્સર્ગ નામનું આવશ્યક કર્મ કે જે સુખદાયક છે તે કરું છું. કાયા રોગાદિ અનેક પ્રકાર વડે દુઃખને જ આપનારી છે, છેવટે તો આ કાયા સર્વને છોડવાની જ છે, તથા અશરીરી ભાવ, મોક્ષભાવ થવા કાયોત્સર્ગ છે. માટે દેહભાવ; શરીરમાં આત્મપણાની બુદ્ધિ, દેહમમત્વ ત્યાગીને હું કાયોત્સર્ગમાં, મનને આત્મસ્વરૂપમાં તલ્લીન કરવા; આત્મભાવનામાં એકાગ્ર કરું છું; પૂર્વ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશા તરફ ફરીને તે તે દિશામાં રહેલાં સર્વ જિનમંદિરોને નમસ્કાર કરું છું; અને સંસારકૃત પાપમય અંધકારનો નાશ કરું છું.

શિરોનતિ મૈં કરૂં નમૂં મસ્તક કર ધરિ કૈં,
આવર્તાદિક ક્રિયા કરૂં મન વચ મદ હરિ કૈં;
તીનલોક જિન ભવમાંહિ જિન હૈ જું અકૃત્રિમ,
કૃત્રિમ હૈ દ્વય અર્ધ દ્વીપ માંહિ વંદૌં જિમ. ૨૭
આઠ કોડિ પરિ છપ્પન લાખ જુ સહસ સત્યાણું,
ચ્યારિ શતક પરિ અસી એક જિન મંદિર જાણું;
વ્યંતર જ્યોતિષી માંહિ સંખ્ય રહિતે જિનમંદિર,
જિનગૃહ વંદન કરૂં હરહુ મમ પાપ સંઘકર. ૨૮

મન વચન અને કાયાના મદને મૂકીને, અત્યંત નમ્રભાવ લાવીને. ત્રણ આવર્ત આદિ ક્રિયા કરીને, મસ્તક ઉપર બે હાથ જોડીને, સર્વ શાશ્વત જિન પ્રતિમાઓને હું મસ્તક નમાવીને નમસ્કાર કરું છું. ત્રણે લોકમાં જે કૃત્રિમ તથા અકૃત્રિમ ચૈત્યાલય (જિન મંદિર) છે તેમાં તથા અઢી દ્વીપમાં જે કૃત્રિમ તથા આઠ કરોડ છપ્પન લાખ સત્તાણું હજાર ચારસોને એકાશી (૮,૫૬,૯૭,૪૮૧) અકૃત્રિમ ચૈત્યાલય છે તે સર્વમાં વિરાજમાન જિન પ્રતિમાઓને તથા વ્યંતર અને જ્યોતિષી દેવોના નિવાસોમાં જે અસંખ્યાત જિનમંદિરો છે તેમાં વિરાજમાન સર્વ જિન પ્રતિમાઓને હું ભક્તિભાવે વંદન કરું છું અને મારા સર્વ પાપના સમુદાયનો નાશ કરું છું.

સામાયિક સમ નાહિં ઔર કોઉ વૈર મિટાયક,
સામાયિક સમ નાહિ ઔર કોઉ મૈત્રી દાયક;
શ્રાવક અણુવ્રત આદિ અંત સપ્તમ ગુણસ્થાનક,
યહ આવશ્યક કિયે હોય નિશ્ચય દુઃખહાનક. ૨૯

મુક્તાત્મા, સિદ્ધાત્મા, પરમાત્માનું અનંત જ્ઞાન દર્શન સુખ અને વીર્યાદિથી પરિપૂર્ણ જેવું શુદ્ધ સહજ આત્મસ્વરૂપ છે તેવું જ મારું અને જગતના સર્વ જીવોનુ મૂળ શુદ્ધ સ્વરૂપ છે એમ પરમ કૃપાળુ શ્રીમદ્ સદ્ગુરુની કૃપાથી જો જાણ્યું છે તો દ્રવ્ય દૃષ્ટિએ 'સર્વ

જીવ છે સિદ્ધ સમ," સર્વ જીવ પરમાત્મા સમાન છે, સરખા છે, મારા સાક્ષાત્ આત્મસ્વરૂપ છે એમ સૌમાં આત્મા જોવાની દૃષ્ટિ ગુરુગમે સાધ્ય થાય, ત્યાં સાચો સામાયિક (સમ) ભાવ આવે છે. સમ્યક્ત્વ સિવાય સાચો સમભાવ આવે નહિ આ સમ્યગ્દૃષ્ટિનું સામાયિક જગતના સર્વ જીવો પ્રત્યે વેર વિરોધ, દ્વેષ ઇત્યાદિ વિષમ ભાવ મટાડી, મૈત્રીભાવ વધારી, પોતાના શુદ્ધ આત્મભાવની વૃદ્ધિ કરી પ્રાન્તે પૂર્ણ વીતરાગ ભાવને પ્રગટાવે છે.

શ્રાવક એટલે સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કર્યું છે જેણે એવો (અણુવ્રત) ગૃહસ્થવ્રતને પાળનાર ગૃહસ્થસાધક, આ સામાયિકથી આત્મભાવની વિશુદ્ધતા વધારી સાતમા અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનક સુધી પહોંચી શકે છે. આ સામાયિક આવશ્યક કરનાર નિશ્ચયે પોતાનાં દુઃખનો નાશ કરી આત્મિક સુખને પામે છે

જે ભવિ આતમકાજકરણ ઉદ્યમ કે ધારી,
તે સબ કાજ વિહાય કરો સામાયિક સારી;
રાગ દોષ મદ મોહ ક્રોધ લોભાદિક જે સબ,
બુધ 'મહાચંદ્ર' વિલાય જાય તાતેં કીજ્યો અબ. ૩૦

જે ભવ્ય જીવો પોતાના આત્માની સિદ્ધિરૂપ નિજ કાર્ય કરવામાં પ્રયત્નવાન હોય તેમણે બીજા સર્વ કામકાજ છોડીને આ સામાયિક સંપૂર્ણ રીતે શુદ્ધ ભાવના લક્ષે સારા ભાવપૂર્વક કરવી. પંડિત મહાચંદ્ર (આ સામાયિકના કર્તા) કહે છે કે આ સામાયિકથી રાગ, દ્વેષ, મદ, મોહ, ક્રોધ, લોભ ઇત્યાદિ સર્વ દોષ વિલય (નાશ) થઈ જાય છે માટે સર્વ આત્માર્થીઓએ આ આવશ્યક અવશ્ય આદરપૂર્વક કરવું.

મેરી ભાવના

જિસને રાગદ્વેષ કામાદિક જીતે સબ જગ જાન લિયા.
સબ જીવોંકો મોક્ષ માર્ગકા નિઃસ્પૃહ હો ઉપદેશ દિયા;
બુદ્ધ વીર જિન હરિહર બ્રહ્મા યા ઉસકો સ્વાધીન કહો,
ભક્તિ ભાવસે પ્રેરિત હો યહ ચિત્ત ઉસ મેં લીન રહો ૧

રાગ દ્વેષ કામ આદિ સર્વ ઘાતીકર્મરૂપ અંતર શત્રુઓને જેણે જીત્યા છે, અને તેથી સર્વ લોકાલોકને હસ્તામલકવત્ જણાવનાર નિર્મળ ભાસ્કર જેને પ્રગટ્યો છે, તે પ્રતાપી મહાજ્ઞાની પુરુષે કેવળ નિષ્કારણ, નિઃસ્વાર્થ કરુણાથી, સર્વ જીવોના પરમ કલ્યાણને અર્થે સત્ય સનાતન વીતરાગ મોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશ કર્યો છે, તેને બુદ્ધ, વીર જિન, હરિ, હર કે બ્રહ્મા ગમે તે નામથી કહો પણ તેમણે પોતાનો આત્મા પરાધીન (કર્માધીન) હતો તેને સ્વાધીન, સ્વતંત્ર મુક્તિ સુખમાં મહાલનાર, પરમાત્મરૂપ બનાવ્યો માટે પરમ ભક્તિ ભાવથી પ્રેરિત થઈને આ મારું ચિત્ત તે વીતરાગ પરમાત્મામાં તલ્લીન રહો.

વિષયોંકી આશા નહિ જિનકે, સામ્યભાવ ધન રખતે હૈં,
નિજ પરકે હિત સાધનમેં જો, નિશદિન તત્પર રહતે હૈં;
સ્વાર્થ ત્યાગકી કઠિન તપસ્યા, બિના ખેદ જો કરતે હૈં,
ઐસે જ્ઞાની સાધુ જગતકે, દુખ સમૂહકો હરતે હૈં. ૨

જેણે પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષય-સુખની ઇચ્છા છોડી દીધી છે, અને સામ્યભાવ, સમતાભાવ, શુદ્ધ ઉપયોગ એ જ આત્મિક ધન જેણે સંગ્રહ્યું છે, પોતાના તથા પરના આત્મકલ્યાણનાં સાધનોમાં જે નિશદિન તત્પર રહે છે, ઇન્દ્રિય વિષય આદિ સંસારિક સુખરૂપ સ્વાર્થનો ત્યાગ કરવાથી, સંસારિક ભોગની ઇચ્છા માત્રનો ત્યાગ કરવાથી અને

આત્મિક આનંદના આસ્વાદથી આહ્‌લાદતા હોવાથી ખેદ રહિત, ખરી દુષ્કાર તપસ્યા જે કરી ગયા છે એવા આત્મજ્ઞાની, આત્માનુભવી તત્ત્વદર્શી ત્યાગી મહાત્મા જગતને સત્ય માર્ગદર્શક થઈ મોક્ષાર્થીજનોનાં સર્વ દુઃખસમૂહને હરે છે.

રહે સદા સત્સંગ ઉન્હીંકા ધ્યાન ઉન્હીંકા નિત્ય રહે,
ઉન હી જૈસી ચર્યામેં યહ, ચિત્ત સદા અનુરક્ત રહે;
નહીં સતાઊં કિસી જીવકો, જૂઠ કભી નહિ કહા કરૂં,
પરધન વનિતા પર ન લુભાઉં, સંતોષામૃત પિયા કરૂં. ૩

એવા જ્ઞાની મહાત્મા પુરુષનો મને નિત્ય સત્સંગ રહેજો. તેમનું નિરંતર ધ્યાન રહેજો અને તેમના જેવી ચર્યામાં, તેમના આત્માની ચેષ્ટા વિષે ચિત્તવૃત્તિ સદાય, પ્રેમ, પ્રીતિ, અનુરાગપૂર્વક તલ્લીન રહેજો.

હું કોઈ જીવને હણુ નહિ, જરાય ત્રાસ આપુ નહિ, અસત્ય કદી બોલુ નહિ, પરધન અને પરસ્ત્રીને કદાપિ ઇચ્છું નહિ અને સંતોષરૂપ અમૃતનુ પાન કર્યા કરુ કે જેથી પરવસ્તુને ગ્રહણ કરવા મને કદાપિ લોભ થાય નહિ, સ્વદ્રવ્યથી જ સદાય સંતોષ સુખને આસ્વાદુ.

અહંકારકા ભાવ ન રખ્ખું, નહીં કિસી પર ક્રોધ કરૂં,
દેખ દૂસરોંકી બઢતીકો, કભી ન ઈર્ષા ભાવ ધરૂં;
રહે ભાવના ઐસી મેરી, સરલ સત્ય વ્યવહાર કરૂં,
બને જહાંતક ઇસ જીવનમેં, ઔરોંકા ઉપકાર કરૂં. ૪

દેહ, ગેહ ઇત્યાદિ સર્વ પરવસ્તુમાં હું અને મારુ એમ અહંકાર કરીને ફરું છું, તથા કુલ, રૂપ, વિદ્યા, બળ, ધન, ઇત્યાદિનો ગર્વ કરી બીજાથી હું મોટો છું એવા અભિમાનથી મત્ત થઈ ફરું છુ. તે, અનંતજ્ઞાન–દર્શન–સુખ આદિ અનુપમ આત્મઐશ્વર્ય યુક્ત મારો શુદ્ધ આત્મા, જે પરમજ્ઞાની એવા સદ્‌ગુરુ ભગવાને જાણ્યો છે, જોયો છે, અનુભવ્યો છે, કહ્યો છે તેવો જ છે, એવી શ્રદ્ધા કરું, ત્યાં જતો

શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપમાં જ મમતા કરું, અને પ્રથમનો અજ્ઞાનજનિત અહંકારભાવ કદી આત્માને વિષે ઉત્પન્ન થવા દઉં નહિ. કોઈ પ્રાણી ઉપર ક્રોધ કરું નહિ બીજાની ચઢતી દેખી કદી ઈર્ષાભાવ અદેખાઈ કરુ નહિ. વ્યવહારમાં માયાચાર અને અસત્યનો ત્યાગ કરું અને સરળ અને સત્યવ્યવહાર કરુ. એવી મારી ભાવના રહો તથા આ જીવનમાં બને તેટલો પરોપકાર કરુ ભૂડુ કર્યું હોય તેનું પણ ભલું થાય એમ અપકારી પ્રત્યે પણ ઉપકારનો ભાવ રાખું.

મૈત્રી ભાવ જગતમેં મેરા, સબ જીવોંસે નિત્ય રહે,
દીન-દુ:ખી જીવોં પર મેરે, ઉરસે કરુણા સ્રોત બહે;
દુર્જન-ક્રૂર-કુમાર્ગરતોં પર ક્ષોભ નહીં મુઝકો આવે,
સામ્યભાવ રક્ખું મૈં ઉનપર ઐસી પરિણતિ હો જાવે. ૫

જગત્માં સર્વ જીવો પ્રત્યે મને મૈત્રીભાવ હો, વૈરભાવ ન હો દીન, ગરીબ અને દુ:ખી જીવોનાં દુ:ખ જોઇ તેમના પ્રત્યે અંત:કરણથી દયાનો પ્રવાહ નિરંતર વહ્યા કરો દીન દુ:ખી કે રોગી જનોને જોતાં તે તો તેમનાં કર્મનાં ફળ ભોગવે છે તેમાં મારે શું ? એમ ઉપેક્ષારૂપ કઠોર પરિણામ નહિ રાખતાં તેમનાં દુ:ખ દૂર કરવામાં મારાથી બનતી મદદ કરવા અથવા તેમને ધીરજ શાંતિ પ્રાપ્ત થાય એવી પોતાથી બનતી સહાય કરવારૂપ કોમળ પરિણામ દયાર્દ્ર પરિણામથી હૃદય સદાય કરુણા યુક્ત રહો

દુર્જન, માયાવી, પ્રપંચી, ક્રૂર, હિંસકપરિણામી, અને કુમાર્ગમાં આસક્ત એવા મિથ્યાત્વી અજ્ઞાની પરધર્મી જીવોને જોતાં તેમના પ્રત્યે ક્રૂર, ક્રોધ પરિણામથી મારાં અંતરમાં ક્ષોભ, વિક્ષેપ, ખળભળાટ, અશાંતિ ન થાઓ, તેવા જીવો પ્રત્યે તેમના દોષને જોઈ તિરસ્કાર ન થાઓ, પરંતુ તેઓ બિચારા કર્મને આધીન છે તેમાં તેમનો શું દોષ છે ? એમ વિચારી તેમના પ્રત્યે સામ્યભાવ, મધ્યસ્થ ભાવના રહે એવી આત્મપરિણતિ થઈ જાય.

ગુણી જનોંકો દેખ હૃદયમાં, મેરે પ્રેમ ઉમડ આવે,
બને જહાંતક ઉનકી સેવા, કરકે યહ મન સુખ પાવે;
હોઊં નહીં કૃતઘ્ન કભી મૈં દ્રોહ ન મેરે ઉર આવે,
ગુણ ગ્રહણકા ભાવ રહે નિત, દૃષ્ટિ ન દોષો પર જાવે. ૬

જે જીવોમાં આત્મિક સદ્દગુણો પ્રગટેલા જણાય તેવા સદ્દગુણી આત્માર્થી સદ્ધર્મપરાયણ સત્પુરુષાર્થયુક્ત જીવોને જોતાં મારા હૃદયમાં પ્રમોદભાવની વૃદ્ધિ થઈ તેમના પ્રત્યે પ્રેમ અને ઉલ્લાસ ભાવ સદાય રહો તેવા સદ્દગુણી જીવોની મારાથી જેટલી બને તેટલી સેવા કરું. અને એવી સેવા કરવાની મળે તો મહા ભાગ્ય જાણી મનમાં સુખી આનંદિત થાઉં.

કોઈ પણ જીવનો કરેલો ઉપકાર કદાપિ ઓળવું નહિ એ કૃતજ્ઞતા ગુણ વિભૂષણરૂપ જાણુ અને ઉપકારને ઓળવવારૂપ કૃતઘ્નતા એ મહાન દોષ હોવાથી કદાપિ આચરું નહિ કોઈ પ્રત્યે દ્રોહ એટલે દગો અથવા ઈર્ષા, વેર, દ્વેષ, મારા અંતરમાં ન રહો. ગમે તેવા પાપી દોષયુક્ત જીવને જોતા પણ તેનામાં જે કંઈ ગુણ હોય તે જ મારે તો ગ્રહણ કરવા છે, દોષની સાથે મારે કંઈ સબંધ નથી એમ વિચારી ગુણને ગ્રહણ કરવા અને દોષને ન જોવારૂપ દૃષ્ટિ જ કેળવું.

કોઈ બુરા કહો યા અચ્છા, લક્ષ્મી આવે યા જાવે,
લાખો વર્ષોં તક જીઊં યા, મૃત્યુ આજ હી આજાવે;
અથવા કોઈ કૈસા હી ભય, યા લાલચ દેને આવે,
તો ભી ન્યાય માર્ગસે મેરા કભી ન પદ ડિગને પાવે.

કોઇ સ્તુતિ કરો, પ્રશંસા કરો કે કોઈ નિંદા કરો, અપયશ બોલો; પ્રારબ્ધવશાત્ ધન પ્રાપ્ત થાઓ કે ધન ચાલ્યુ જાઓ; આયુષ્ય વશે લાખો વર્ષ સુધી જીવવાનું હો કે આજે જ મરણ આવી જાવ, અથવા કોઇ ગમે તેવો ભય કે લાલચ દર્શાવે, (પ્રતિકૂળ કે અનુકૂળ ઉપસર્ગ આદિ આવી પડો), તોપણ ન્યાયમાર્ગમાં, મહાપુરુષોએ

દર્શાવેલા સત્ય માર્ગમાં જ અડોલ નિષ્કંપ સ્થિરતાને ધારણ કરું, લેશ માત્ર પણ અસ્થિર કે ચલાયમાન ન થાઉં એવી અપૂર્વ ધીરજ મને સદાય પ્રાપ્ત હો

હોકર સુખમેં મગ્ન ન ફૂલે, દુઃખમેં કભી ન ઘભરાવે,
પર્વત નદી સ્મશાન ભયાનક અટવીસે નહિ ભય ખાવે;
રહે અડોલ અકંપ નિરંતર, યહ મન દૃઢતર બન જાવે,
ઇષ્ટ વિયોગ અનિષ્ટ યોગમેં સહનશીલતા દિખલાવે. ૮

"સુખ સમયમાં છકી ના જવું, દુઃખમાં ન હિંમત હારવી;
સુખ દુઃખ સદા ટકતાં નથી, એ નીતિ ઉર ઉતારવી."

એવા વિચારથી સુખમાં ફુલાઇ જવું નહિ અને દુઃખમાં ધીરજ મૂકીને ગભરાઈ જવું નહિ.

"શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ અવિનાશી એવો હું આત્મા છું," રોગ મરણ ઇત્યાદિ સર્વ દેહમાં છે આત્મા તો "અજર, અમર, અવિનાશી ને દેહાતીત સ્વરૂપ" છે ઇત્યાદિ જ્ઞાનીનાં વચનના આશ્રયથી જો પોતાના આત્માના અવિનાશી સ્વરૂપની શ્રદ્ધા થઈ છે, જો સદ્દગુરુનુ વચન મારા હૃદયમાં વિદ્યમાન છે તો પછી ત્રણ લોકમાં કોઈ રોગ, આપત્તિ, દુઃખ કે મરણાંત ઉપસર્ગ પણ એવો નથી કે જે મારા આત્માનો નાશ કરી શકે; તો પછી મારે ચિંતા કે ભય શા માટે રાખવો ? દેહનો નાશ થશે, પર્યાય છૂટશે હું તો અખંડ અવિનાશી સદાય રહેનારો જ છું. એમ જ્ઞાનીનાં વચનના અવલંબને વાઘ સિંહ આદિ હિંસક પ્રાણીઓથી ભરપૂર ભયંકર પર્વત, નદી, સ્મશાન કે અરણ્ય આદિ એકાંત સ્થળોમાં વિચરતાં પણ મને ભય થાય નહિ. નિર્ભય થઈને આત્મભાવનામાં ઉદ્યુક્ત થઈને વિચરું. મન એવું બળવાન થઈ જાય કે તેવા પ્રસંગોમાં નિરંતર અડોલ, અકમ્પ, સુસ્થિર, ધીર, સ્વસ્થ, અને સમાધિસ્થ રહે. દેહ સ્વજન

આદિ ઇષ્ટ પ્રિયજનના વિયોગમાં કે શત્રુ, રોગ, મરણ આદિ અનિષ્ટની પ્રાપ્તિમાં અપૂર્વ સહનશીલતાને, ધીરજને ધારણ કરું.

સુખી રહેં સબ જીવ જગતકે, કોઈ કભી ન ઘબરાવે,
વૈર પાપ અભિમાન છોડ જગ, નિત્ય નયે મંગલ ગાવે;
ઘર ઘર ચર્ચા રહે ધર્મકી દુષ્કૃત દુષ્કર હો જાવે,
જ્ઞાન ચારત ઉન્નત કર અપના, મનુજ જન્મફલ સબ પાવે. ૯

જગતના સર્વ જીવો સુખી રહો. સર્વનાં દુઃખ દૂર થઈ જાવ, સાૈ કોઈ કદાપિ ભય નહિ રાખતાં, પ્રતિકૂળ પ્રસંગોમાં નાહિમત થઈ ગભરાઈ ન જતાં ધીરજને, સહનશીલતા ગુણને કેળવો. સર્વ જીવો પરસ્પર વૈર ભાવ દ્વેષ કે પાપ ભાવ અને અભિમાન છોડી, નિત્ય આત્મકલ્યાણ સન્મુખ થાવ. પ્રત્યેક ઘેર સદ્ધર્મની ચર્ચા, સદ્ધર્મની વૃદ્ધિ થાય એવી ભાવના વર્ધમાન થાવ અને હિંસાદિ નહિ કરવા યોગ્ય દુષ્કૃત, પાપકર્મ દુષ્કર થઈ જાવ અર્થાત્ કોઈ એવા પાપ કરો નહિ સમ્યક્જ્ઞાન અને સુચારિત્રરૂપ આત્મધર્મની ઉન્નતિ, વૃદ્ધિ કરી સર્વ પોતાના દુર્લભ મનુષ્યભવને મોક્ષ પ્રાપ્તિના પ્રયાસમાં ગાળીને સફળ કૃતકૃત્ય કરો સમ્યગ્દર્શનરૂપ આત્મઅનુભવથી મોક્ષમાર્ગ પામીને મનુષ્ય-જન્મની સફળતા સર્વ સાધ્ય કરો

ઈતિ-ભીતિ વ્યાપે નહિ જગમેં, વૃષ્ટિ સમય પર હુઆ કરે,
ધર્મનિષ્ઠ હોકર રાજા ભી, ન્યાય પ્રજાકા કિયા કરે;
રોગ મરી-દુર્ભિક્ષ ન ફૈલે, પ્રજા શાન્તિસે જિયા કરે,
પરમ અહિંસા ધર્મ જગતમેં ફૈલ સર્વ હિત કિયા કરે. ૧૦

જગતમાં ધાન્ય વગેરેને નુકસાન પહોંચાડનાર સાત ઉપદ્રવ, અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ, શલભ (તીડ) નો ઉપદ્રવ, (મુષક) ઉંદરોનો ઉપદ્રવ, (પોપટ) પક્ષીઓનો ઉપદ્રવ, સ્વચક્રનો ઉપદ્રવ અને પરચક્રનો ઉપદ્રવ જેને ઈતિ કહેવાય છે તેનો ભય વ્યાપ્યો નહિ, અર્થાત્ ઇતિ આદિ ઉપદ્રવો થાય નહિ. વરસાદ વખતસર વરસ્યા કરો કે જેથી સાૈ જીવો

અન્નપાનાદિથી સદાય સુખી રહે. રાજાઓ પણ સદ્ધર્મપરાયણ થઈને ન્યાયનીતિથી પ્રજાનુ પાલન કરો, કે જેથી પ્રજા સુખી રહે મરકી આદિ ભયંકર રોગ અથવા દુર્ભિક્ષ દુકાળ ફેલાય નહિ, કે જેથી પ્રજા શાંતિથી જીવન વ્યતીત કરે

આત્મા પરાત્માની હિંસા કે ઘાત ન થાય તે અહિંસા પોતાનો આત્મા ક્ષણે ક્ષણે રાગ, દ્વેષ અને અજ્ઞાન આદિ વિભાવો વડે પોતાના સ્વભાવનો ઘાત કરી, ભયંકર ભાવમરણથી હણાઈ રહ્યો છે. ભાવિ જન્મમરણનાં ભયંકર દુઃખ ઉપાર્જન કરી રહ્યો છે તેની તે હિંસા અટકાવવા, તેની પોતાના આત્માની દયા ચિંતવીને તેને તે દુઃખોથી મુક્ત કરવા, વિભાવિક સંસારિક દશારૂપ પરતંત્રતા કે કારાગૃહમાંથી તેને છોડાવવા અને આત્મજ્ઞાન આદિ આત્મિક ઐશ્વર્યયુક્ત સ્વતંત્ર સ્વાધીન સુખમય દશા પ્રાપ્ત કરવા પુરુષાર્થ કરવો, તેમ કરતાં પોતાની હિંસા થતી જે અટકાવે છે, પોતોને જે સંસાર ભયથી નિર્ભય સ્વતંત્ર સુખી બનાવે છે તે જ સર્વ જગતના જીવો પ્રત્યે અહિંસક બની શકે છે, તે જ બીજા જીવોને નિર્ભય સ્વતંત્ર સુખી બનાવી શકે છે. તેને જ તત્ત્વ દૃષ્ટિથી પરમ અહિંસાભાવ પ્રગટે છે आत्मवत् सर्वभूतेषु यः पश्यति स पण्डितः । એમ સર્વ પ્રાણીમાં પોતાના સમાન આત્મા જોવાની દૃષ્ટિ સાધ્ય થતાં તેને જ પરમ અહિંસા ભાવ વર્તે છે આવો પરમ અહિંસા ભાવ કે જે સર્વ જીવોનો મૂળ સ્વભાવ છે જે અધો ગતિમાં પડતાં ધરી રાખનાર અને ઉત્તમગતિમાં સ્થાપનાર સ્વધર્મ છે. તે ધર્મ જગતમાં સર્વત્ર પ્રસરો, ફેલાવ, કે જેથી સર્વ જીવો સ્વપરના હિતમાં તત્પર રહે.

ફૈલે પ્રેમ પરસ્પર જગમેં મોહ દૂર પર રહા કરે,
અપ્રિય-કટુક-કઠોર શબ્દ નહિં, કોઈ મુખસે કહા કરે;
બનકર સબ 'યુગ-વીર' હૃદયસે દેશોન્નતિ-રત રહા કરે,
વસ્તુ સ્વરૂપ વિચાર ખુશીસે, સબ દુઃખ સંકટ સહા કરે. ૧૧

સર્વ પ્રાણી-માત્ર પોતાના આત્મા સમાન છે એ વિશાળ તત્ત્વ-
દૃષ્ટિ થતાં જગતમાં સર્વ જીવો પ્રત્યે પરસ્પર પ્રેમ પ્રીતિ પ્રમોદ ભાવ
ફેલાવ; પરતુ તે પ્રેમ મોહરૂપ ન હો મોહ એ અજ્ઞાનજન્ય ભાવ છે.
રાગ દ્વેષને વધારનાર છે, સ્વાર્થી સંકુચિત વૃત્તિને પોષનાર છે, પરમા-
ર્થને આવરણ કરનાર છે માટે તે મોહ (સંસારી જીવોનો પરમ શત્રુ
હોવાથી) સર્વથી દૂર જ રહેજો,

કોઈ જીવ અપ્રિય, કટુક, કર્કશ નિર્દય શબ્દ મુખથી કોઈને
કહો નહિ 'યુગ વીર' એટલે પં. જુગલકિશોર (આ મેરી ભાવનાના
કર્તા) કહે છે કે સર્વ જીવો હૃદયના ઉત્સાહથી (યુગવીર) આ કાળમા
વીર બનીને દેશોન્નતિમાં તત્પર રહો અને વસ્તુ સ્વરૂપના વિચારથી,
જીવ અજીવ આદિ તત્ત્વ સ્વરૂપની સદ્‌વિચારણાથી આત્મજ્ઞાનજનિત
સદાનંદની પ્રાપ્તિ કરી સર્વ દુઃખોને સંકટોને, ધીરજથી સહન કરી
આ સસાર દુઃખોદધિને તરી જાય ઇતિ શિવમ્

ૐ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ

પ્રાતઃકાળનું મંગલાચરણ.

મહાદેવ્યાઃ કુક્ષિરત્નં, શબ્દજિતવરાત્મજમ્;
રાજચંદ્રમહં વંદે, તત્ત્વલોચનદાયકમ્
જયગુરુદેવ! સહજાત્મસ્વરૂપ, પરમ ગુરુ શુદ્ધચૈતન્યસ્વામી
ૐકારં બિંદુસંયુક્તં નિત્ય ધ્યાયન્તિ યોગિનઃ
કામદં મોક્ષદં ચૈવ ૐકારાય નમો " નમઃ
મંગલમય મંગલકરણ, વીતરાગ વિજ્ઞાન;
નમો તાહિ જાતે ભયે, અરિહંતાદિ મહાન
વિશ્વભાવ વ્યાપિ તદપિ, એક વિમલ ચિદ્રૂપ;
જ્ઞાનાનંદ મહેશ્વરા, જયવંતા જિન ભૂપ.

મહત્તત્ત્વ મહનીય મહ:; મહાધામ ગુણધામ;
ચિદાનંદ પરમાત્મા, વંદો રમતા રામ ૫

તીન ભુવન ચૂડારતન, સમ શ્રી જિનકે પાય,
નમત પાઇએ આપ પદ, સબ વિધિ બંધ નશાય ૬
નમું ભક્તિ ભાવે, ઋષભ જિન શાંતિ અઘ હરો,
તથા નેમિ પાર્શ્વ, પ્રભુ મમ સદા મંગલ કરો;
મહાવીરસ્વામી ભુવનપતિ કાપો કુમતિને,
જિના શેષા જે તે સકલ મુજ આપો સુમતિને. ૭

અર્હંતો ભગવંત ઇંદ્રમહિતા: સિદ્ધાશ્ચ સિદ્ધિસ્થિતા:,
આચાર્યા જિનશાસનોન્નતિકરા: પૂજ્યા ઉપાધ્યાયકા:
શ્રીસિદ્ધાન્તસુપાઠકા મુનિવરા: રત્નત્રયારાધકા:
પંચૈતે પરમેષ્ઠિન: પ્રતિદિનં કુર્વંતુ વો મંગલમ્ ૮

ભક્તામરપ્રણતમૌલિમણિપ્રભાણા—
મુદ્યોતકં દલિતપાપતમોવિતાનમ્
સમ્યક્પ્રણમ્ય જિનપાદયુગં યુગાદા—
વાલંબનં ભવજલે પતતાં જનાનામ્ ૯
ય: સસ્તુત: સકલવાઙમયતત્ત્વબોધા-
દુદ્ભૂતબુદ્ધિપટુભિ: સુરલોકનાથૈ:
સ્તોત્રૈર્જગત્રિતયચિત્તહરૈરુદારૈ:

સ્તોષ્યે કિલાહમપિ તં પ્રથમં જિનેન્દ્રમ્ ૧૦
દર્શનં દેવદેવસ્ય; દર્શનં પાપનાશનમ્
દર્શનં સ્વર્ગસોપાનં, દર્શનં મોક્ષસાધનમ્ ૧૧
દર્શનાદ્દુરિતધ્વંસિ, વંદનાદ્વાંછિતપ્રદ:
પૂજનાત્ પૂરક: શ્રીણાં, જિન: સાક્ષાત્ સુરદ્રુમ: ૧૨
પ્રભુ દર્શન સુખ સંપદા, પ્રભુ દર્શન નવ નિધિ;
પ્રભુ દર્શનસે પામીએ સકલ મનોરથ સિદ્ધિ. ૧૩

જીવડા જિનવર પૂજીએ. પૂજાનાં ફળ હોય;
રાજ નમે પ્રજા નમે આણ ન લોપે કોય. ૧૪

કુંભે બાંધ્યુ જળ રહે, જળ વિણ કુંભ ન હોય;
(ત્યમ) જ્ઞાને બાંધ્યું મન રહે, (સદ્) ગુરુ વિણ જ્ઞાન ન હોય; ૧૫

ગુરુ દીવો ગુરુ દેવતા, ગુરુ વિણ ઘોર અંધાર;
જે ગુરુ વાણી વેગળા, રડવડીઆ સંસાર. ૧૬

તનકર મનકર વચનકર, દેત ન કાહુ દુઃખ;
કર્મ રોગ પાતિક ઝરે; નિરખત સદ્‌ગુરુ મુખ. ૧૭

દરખતસે ફળ ગીર પડ્યા, બુઝી ન મનકી પ્યાસ;
ગુરુ મેલી ગોવિંદ ભજે, મિટે ન ગર્ભાવાસ. ૧૮

ભાવે જિનવર પૂજિયે, ભાવે દીજે દાન;
ભાવે ભાવના ભાવિયે, ભાવે કેવળ જ્ઞાન. ૧૯

ત્વં માતા ત્વં પિતા ચૈવ, ત્વં ગુરુસ્ત્વં બાંધવઃ
ત્વમેકઃ શરણં સ્વામિન્ જીવિતં જીવિતેશ્વરઃ ૨૦

ત્વમેવ માતા ચ પિતા ત્વમેવ ત્વમેવ ભ્રાતા ચ સખા ત્વમેવ;
ત્વમેવ વિદ્યા દ્રવિણં ત્વમેવ, ત્વમેવ સર્વં મમ દેવદેવ. ૨૧

યત્સ્વર્ગાવતરોત્સવે યદભવજ્જન્માભિષેકોત્સવે;
યદ્દીક્ષાગ્રહણોત્સવે યદખિલજ્ઞાનપ્રકાશોત્સવે;
યન્નિર્વાણગમોત્સવે જિનપતેઃ પૂજાદ્ભુતં તદ્ભવૈઃ;
સંગીતસ્તુતિમંગલૈઃ પ્રસરતાં મે સુપ્રભાતોત્સવઃ ૨૨

જિને ભક્તિર્જિને ભક્તિર્જિને ભક્તિર્દિનેદિને;
સદા મેઽસ્તુ સદા મેઽસ્તુ સદા મેઽસ્તુ ભવે ભવે. ૨૩

નહિ ત્રાતા નહિ ત્રાતા, નહિ ત્રાતા જગત્ત્રયે;
વીતરાગાત્ પરો દેવો ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ ૨૪

નમસ્કારસમો મંત્રઃ શત્રુંજયસમો ગિરિઃ,
વીતરાગસમો દેવો, ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ, ૨૫

સાયંકાળ વંદન

મહાદેવ્યાઃકુક્ષિરત્નં શબ્દજિતરવાત્મજમ્ઃ
રાજચંદ્રમહં વંદે તત્ત્વલોચનદાયકમ્ ૧

જય ગુરુદેવ ! સહજાત્મસ્વરૂપ પરમગુરુ શુદ્ધચૈતન્યસ્વામી

ૐકારં બિન્દુ સંયુક્તં નિત્યં ધ્યાયન્તિ યોગિનઃ
કામદં મોક્ષદં ચૈવ ૐકારાય નમો નમઃ ૨

મંગલમય મંગલકરણ વીતરાગ વિજ્ઞાન,
નમો તાહિ જાતે ભયે અરિહંતાદિ મહાન. ૩

વિશ્વભાવ વ્યાપિ તદપિ એક વિમલ ચિદ્રૂપ,
જ્ઞાનાનંદ મહેશ્વરા જયવંતા જિન ભૂપ ૪

મહત્તત્ત્વ મહનીય મહઃ મહાધામ ગુણધામ,
ચિદાનંદ પરમાત્મા વંદો રમતારામ ૫

તીન ભુવન ચૂડા રતન સમ શ્રી જિનકે પાય;
નમત પાઇએ આપ પદ સબ વિધિ બંધ નશાય ૬

દર્શનં દેવદેવસ્ય દર્શનં પાપનાશનમ્,
દર્શનં સ્વર્ગસોપાનં દર્શનં મોક્ષસાધનમ્ ૭

દર્શનાદ્ દુરિતધ્વંસિ વંદનાદ્ વાંછિતપ્રદં,
પૂજનાત્ પૂરકઃ શ્રીણાં જિનઃ સાક્ષાત્ સુરદ્રુમઃ ૮

પ્રભુ દર્શન સુખ સંપદા પ્રભુ દર્શન નવનિધિ,
પ્રભુ દર્શનસે પામિયે સકલ મનોરથ સિદ્ધિ ૯

બ્રહ્માનંદં પરમસુખદં કેવલં જ્ઞાનમૂર્તિમ્,
દ્વન્દ્વાતીતં ગગનસદૃશં તત્ત્વમસ્યાદિલક્ષ્યમ્;
એકં નિત્યં વિમલમચલં સર્વદા સાક્ષીભૂતમ્, ૧૦
ભાવાતીતં ત્રિગુણરહિતં સદ્ગુરું તં નમામિ

આનન્દમાનન્દકરં પ્રસન્નં જ્ઞાનસ્વરૂપં નિજબોધરૂપમ્:
યોગીન્દ્રમીડ્યં ભવરોગવૈદ્યં શ્રીમદ્ ગુરું નિત્યમહં નમામિ. ૧૧

શ્રીમદ્ પરબ્રહ્મગુરું વદામિ શ્રીમદ્ પરબ્રહ્મગુરું નમામિ, ૧૨
શ્રીમદ્ પરબ્રહ્મગુરું ભજામિ શ્રીમદ્ પરબ્રહ્મગુરું સ્મરામિ.

ગુરુર્બ્રહ્મા ગુરુર્વિષ્ણુર્ગુરુર્દેવો મહેશ્વર:, ૧૩
ગુરુ: સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ તસ્મૈ શ્રી ગુરવે નમ:

ધ્યાનમૂલં ગુરુમૂર્તિ: પૂજામૂલં ગુરુપદમ્ ૧૪
મન્ત્રમૂલં ગુરુવાક્યં મોક્ષમૂલં ગુરુકૃપા.

અખણ્ડમંડલાકારં વ્યાપ્તં યેન ચરાચરમ્. ૧૫
તત્પદં દર્શિતં યેન તસ્મૈ શ્રી ગુરવે નમ:

અજ્ઞાનતિમિરાન્ધાનાં જ્ઞાનાંજનશલાકયા ૧૬
ચક્ષુરુન્મીલિતં યેન તસ્મૈ શ્રી ગુરવે નમ:

ધ્યાનધૂપં મન:પુષ્પં પંચેન્દ્રિયહુતાશનમ્, ૧૭
ક્ષમાજાપ સંતોષપૂજા પૂજ્યો દેવો નિરંજન:

દેવેષુ દેવોઽસ્તુ નિરંજનો મે ગુરુર્ગુરુષ્વસ્તુ દમી શમી મે; ૧૮
ધર્મેષુ ધર્મોઽસ્તુ દયા પરો મે ત્રિણ્યેવ તત્ત્વાનિ ભવે ભવે મે

પરાત્પરગુરવે નમ: પરંપરાચાર્ય ગુરવે નમ:, ૧૯
પરમગુરવે નમ: સાક્ષાતં પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરવે નમોનમ:

અહો ! અહો ! શ્રી સદ્ગુરુ, કરુણા સિંધુ અપાર; ૨૦
આ પામર પર પ્રભુ કર્યો અહો ! અહો ! ઉપકાર

શું પ્રભુચરણ કને ધરું, આત્માથી સૌ હીન;
તે તો પ્રભુએ આપીઓ, વર્તું ચરણાધીન. ૨૧

આ દેહાદિ આજથી, વર્તો પ્રભુ આધીન;
દાસ દાસ હું દાસ છું, આપ પ્રભુનો દીન. ૨૨

ષટ્ સ્થાનક સમજાવીને, ભિન્ન બતાવ્યો આપ;
મ્યાન થકી તરવારવત્, એ ઉપકાર અમાપ. ૨૩

જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના, પામ્યો દુઃખ અનંત;
સમજાવ્યું તે પદ નમું, શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંત. ૨૪

નમસ્કાર.

જય જય ગુરુદેવ! સહજાત્મસ્વરૂપ પરમગુરુ શુદ્ધચૈતન્ય-સ્વામી અંતરજામી ભગવાન ઇચ્છામિ ખમાસમણો વંદિઉં જાવણિજ્જાએ નિસિહિઆએ મત્થએણ વંદામિ.

પરમ પુરુષ પ્રભુ સદ્ગુરુ, પરમ જ્ઞાન સુખધામ;
જેણે આપ્યું ભાન નિજ, તેને સદા પ્રણામ. ૨૫

નમસ્કાર.

જય જય ગુરુદેવ!.........મત્થએણ વંદામિ.

દેહ છતાં જેની દશા, વર્તે દેહાતીત;
તે જ્ઞાનીના ચરણમાં હો, વંદન અગણિત. ૨૬

નમસ્કાર.

જય જય ગુરુદેવ! .... મત્થએણ વંદામિ
નમોઽસ્તુ નમોઽસ્તુ નમોઽસ્તુ, શરણં શરણં,
શરણં, ત્રિકાલ શરણં, ભવો ભવ શરણં, સદ્ગુરુ શરણં,
સદા સર્વદા ત્રિવિધ ત્રિવિધ ભાવવંદન હો, વિનયવંદન હો,
સમયાત્મક વંદન હો, ૐ નમોસ્તુ જય ગુરુદેવ શાંતિઃ
પરમ તારુ, પરમ સજ્જન, પરમ હેતુ, પરમ દયાળ,
પરમ મયાળ, પરમ કૃપાળ, વાણીસુરસાળ, અતિ સુકુમાળ,
જીવદયા પ્રતિપાળ, કર્મશત્રુના કાળ, 'મા હણો મા હણો',
શબ્દના કરનાર, આપકે ચરણ કમલમેં મેરા મસ્તક,
આપકે ચરણ કમલ મેરે હૃદયકમલમેં અખંડપણે,
સંસ્થાપિત રહેં સંસ્થાપિત રહેં; સત્પુરુષોંકા સત્સ્વરૂપ,
મેરે ચિત્ત સ્મૃતિકે પટપર ટંકોત્કીર્ણવત્ સદોદિત,
જયવંત રહેં, જયવંત રહેં.
આનંદમાનન્દકર પ્રસન્નં, જ્ઞાનસ્વરૂપં નિજબોધરૂપમ્;
યોગીન્દ્રમીડ્ય ભવરોગવૈદ્યં, શ્રીમદ્ ગુરુ નિત્યમહં નમામિ.

પ્રભુ-ઉપકાર

કૌન ઉતારે પાર પ્રભુબિન કૌન ઉતારે પાર?
ભવોદધિ અગમ અપાર; પ્રભુ બિન કૌન ઉતારે પાર?
કૃપા તિહારીતેં હમ પાયો, નામ મંત્ર આધાર. પ્રભુ૦
નિકો તુમ ઉપદેશ દિયો હે, સબ સારનકો સાર. પ્રભુ૦
હલકે વ્હૈ ચાલે સે નિકસે, બૂડે જે શિરભાર. પ્રભુ૦
ઉપકારીકો નહિ વીસરીએ, યેહિ ધર્મ અધિકાર પ્રભુ૦
ધર્મપાલ પ્રભુ, તું મેરે તારક, ક્યું ભૂલુ ઉપકાર. પ્રભુ૦

સાયંકાલ દેવવંદન

(રાવજીભાઈ દેસાઈકૃત ભાવાર્થ સહિત)

મહાદેવ્યાઃ કુક્ષિરત્નં શબ્દજિતરવાત્મજમ્ ;
રાજચંદ્રમહં વંદે તત્ત્વલોચનદાયકમ્ . ૧

દેવમાતારૂપ મહાદેવીની કુક્ષિથી ઉત્પન્ન અમૂલ્ય રત્ન જેવા તથા વચનનો જય કરનારા, 'સાક્ષાત્ સરસ્વતી' ના નામે પ્રસિદ્ધિ પામેલા, અથવા જેની વચનરૂપ ભારતીવિભૂતિ, સરસ્વતી સદા જયવંત વર્તે છે એવા અગાધ શ્રુતજ્ઞાનના પારગામી, મહા પ્રજ્ઞાવંત શ્રી રવજીભાઈના પુત્ર શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર, કે જે અનાદિના અજ્ઞાન અંધત્વને દૂર કરવા મને અંતર્મુખ અવલોકનથી પરમાત્મતત્ત્વનાં દર્શન કરાવવા અપૂર્વ તત્ત્વલોચન, દિવ્યદૃષ્ટિ, જ્ઞાનચક્ષુના આપનાર છે, તેમને હું પરમ ઉલ્લાસિત ભક્તિભાવે નમસ્કાર કરું છું

જયગુરુદેવ! સહજાત્મસ્વરૂપ પરમગુરુ શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વામી.

આત્મજ્ઞાનદશારૂપ સાચી ગુરુતાથી વિભૂષિત હોવાથી જે સદ્ગુરુ છે, અને દીવ્યતિ ક્રીડતિ પરમાનન્દે ઇતિ દેવઃ, પરમાનંદમાં જે રમણતા કરે તે દેવ, તદનુસાર આત્મરમણતાના આનંદમાં નિરંતર નિમગ્ન હોવાથી જે દેવ છે, એવા હે પરમ કૃપાળુ સદ્ગુરુદેવ! તમે ત્રિકાળ જયવંત વર્તો! મોહાદિ

વિભાવોનો જય કરવા આપની આત્મમગ્નદશા અમને પણ નિરંતર અવલંબનરૂપ બનો, અને આપની કૃપાથી અમોને પણ આત્મદશા સાધવામાં સફળતા, વિજય સંપ્રાપ્ત થાઓ! આપ કર્મકલંકરૂપ અશુદ્ધ અસહજ દશાથી મુક્ત, આત્મઐશ્વર્યયુક્ત સહજ શુદ્ધ સ્વાભાવિક અસંગ અબંધ મુક્ત સહજાત્મસ્વરૂપ છો. પાંચેય પરમેષ્ઠિરૂપ પરમ ગુરુ સહજાત્મસ્વરૂપ છે. આપ પણ સહજાત્મસ્વરૂપ છો તેથી પરમ ગુરુ છો. પરદ્રવ્ય અને પરભાવમાંથી મોહ મમત્વ રહિત હોવાથી, તેમાંથી સ્વામીપણું છૂટી ગયુ હોવાથી, આપ કેવળ શુદ્ધચૈતન્યસ્વરૂપ નિજ નિર્મળ આત્માના સ્વામી છો. એવા હે સહજાત્મસ્વરૂપ પરમ ગુરુ શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વામી આપ સદાય જયવંત વર્તો!

ૐકારં બિન્દુસંયુક્તં નિત્યં ધ્યાયન્તિ યોગિનઃ;
કામદં મોક્ષદં ચૈવ ૐકારાય નમો નમઃ. ૨

યોગીઓ બિંદુ સહિત ૐકાર પ્રણવ મંત્રનું નિત્ય ધ્યાન કરે છે, એ સર્વ વાંચ્છિત વસ્તુને અને મોક્ષને આપનાર ૐકારને વારંવાર નમસ્કાર હો!

અરિહંત, અશરીરી (સિદ્ધ), આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને મુનિ (સાધુ) એ પાંચેય પરમ ગુરુના પ્રત્યેકના પહેલા અક્ષર લેતાં અ + અ + આ + ઉ + મ્ = ઓમ્ શબ્દ થાય છે. સદ્ગુરુ આજ્ઞા અનુસાર એના ધ્યાનથી, ક્રમે કરી, યાવત્ ઉત્કૃષ્ટ પરમેષ્ઠિ—સિદ્ધપદ પર્યંતની પરમાત્મદશાને પ્રગટાવી જીવ શિવરૂપ બની પરમ ધન્યરૂપ પરમ કૃતાર્થ થાય છે. ૨

મંગલમય મંગલકરણ વીતરાગ વિજ્ઞાન;
નમો તાહિ જાતે ભયે, અરિહંતાદિ મહાન. ૩

મલં ગાલયતિ એટલે સર્વ કર્મરૂપ મલીનતાને, પાપને દૂર કરે અથવા મંગં લાતિ એટલે સત્સુખની પ્રાપ્તિ કરાવે તે મંગલ. એવા મંગલસ્વરૂપ, પરમ કલ્યાણમૂર્તિ અને મંગલકરણ એટલે કલ્યાણના કરનાર એવા વીતરાગ સર્વજ્ઞ પ્રભુની રાગદ્વેષ અજ્ઞાન રહિત શાંતરસપ્રધાન વીતરાગવાણી તેરૂપ વિજ્ઞાન, વિશિષ્ટ અસાધારણ સર્વોત્તમ કેવળજ્ઞાન આ જગતમાં સર્વોત્કૃષ્ટ વર્તે છે તે વીતરાગ વિજ્ઞાન એટલે કેવલજ્ઞાનને નમસ્કાર હો, કે જેના આરાધનથી સાધકો અરિહંતાદિ મહાન પદ પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે. ૩

વિશ્વભાવ વ્યાપિ તદપિ એક વિમલ ચિદ્રૂપ;
જ્ઞાનાનંદ મહેશ્વરા જયવંતા જિનભૂપ. ૪

રાગદ્વેષ અજ્ઞાન આદિ અંતરંગ શત્રુની સેનાને જીતે તે જિન. વીતરાગ સર્વજ્ઞ ભગવાન. તે ભગવાન સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી હોવાથી તેમના જ્ઞાનમાં લોકાલોક ઝળકી રહ્યા છે. તેથી જ્ઞાન અપેક્ષાએ તે ભગવાન વિશ્વમાં સર્વત્ર સર્વ પદાર્થોમાં વ્યાપી રહ્યા છે એમ કહેવાય છે. છતાં પરમાર્થે, પ્રદેશ અપેક્ષાએ એ પ્રભુ સ્વદ્રવ્ય, સ્વક્ષેત્ર, સ્વકાળ અને સ્વભાવમાં જ વ્યાપેલા હોવાથી એક વિમલ ચિદ્રૂપ, નિજ શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપમાં વિરાજી રહ્યા છે. તે ભગવાન જ્ઞાનાનંદે પરિપૂર્ણ છે. સંપૂર્ણ આત્મ-ઐશ્વર્યયુક્ત હોવાથી મહાન ઈશ્વર, મહેશ્વર છે. એવા હે જિન ભગવાન આપ સદાય જયવંત વર્તો. ૪

મહત્તત્ત્વ મહનીય મહઃ મહાધામ ગુણધામ;
ચિદાનંદ પરમાત્મા, વંદો રમતા રામ. ૫

પરમાત્મતત્ત્વ એ સર્વ તત્ત્વોમાં સર્વોપરી મહાન તત્ત્વ છે. એ જ મહનીય એટલે પૂજવાયોગ્ય મહઃ એટલે તેજ, જ્યોતિ, દિવ્ય પ્રકાશ છે; એ જ મહાધામ એટલે ભવ્યાત્માઓને પરમ અવલંબનરૂપ મહાન આધાર છે; એ જ ગુણોનું ધામ છે. એ જ ચિદાનંદ એટલે અનંત જ્ઞાનાદિ અતીન્દ્રિય આત્મિક આનંદસ્વરૂપ છે. એ સ્વસ્વરૂપમાં રમતા રામ સહજાત્મસ્વરૂપ પરમાત્માને પરમ ભક્તિભાવે નમસ્કાર હો. ૫

તીન ભુવન ચૂડારતન સમ શ્રી જિનકે પાય;
નમત પાઇએ આપપદ, સબવિધિ બંધનશાય. ૬

મોહાદિ વિભાવોની અંતરંગ સેનાના વિજેતા એવા જિન વીતરાગ સર્વજ્ઞ પ્રભુનાં ચરણારવિંદ ત્રણ લોકના મુગટમણિ સમાન સર્વોત્તમ શ્રેયકારી અને શોભાસ્પદ છે. તે પુનિત ચરણોમાં નમસ્કાર કરતાં આ આત્મા પણ પોતાનું શુદ્ધ આત્મપદ પામે છે અને સર્વ પ્રકારનાં કર્મબંધનોનો નાશ કરી પરમ મુક્ત થાય છે. જેવું ભગવાનનું શુદ્ધ સહજાત્મસ્વરૂપ છે તેવું જ પરમાર્થે આ આત્માનું પણ મૂળ સ્વરૂપ છે. ભગવાનને તે સ્વરૂપ પ્રગટ છે, આને અપ્રગટ છે; તે પ્રગટ સ્વરૂપની વંદના, ઉપાસનાથી પોતાના શુદ્ધ આત્માને સંભારી તે પ્રગટાવવાની ભાવનાપૂર્વક પ્રગટ શુદ્ધ સ્વરૂપને નમતાં, આત્માથી આત્માને નમસ્કાર થાય છે. તેથી આત્મપ્રાપ્તિ થતાં ક્રમે કરી સર્વ કર્મનો નાશ કરી કર્મબંધનથી મુક્ત થઈ, જીવ પોતાના શુદ્ધ સહજાત્મસ્વરૂપરૂપ પરમ પદને પામી પરમ ધન્યરૂપ બને છે. ૬

દર્શનં દેવદેવસ્ય, દર્શનં પાપનાશનમ્;
દર્શનં સ્વર્ગસોપાનં, દર્શનં મોક્ષસાધનમ્. ૭

દેવોના દેવ એવા શુદ્ધ સહજાત્મસ્વરૂપ પરમાત્માનું દર્શન એ જ ખરું દર્શન છે. તેની પ્રાપ્તિ પરમ દુર્લભ છે, અથવા તેમણે પ્રકાશેલા સદ્ધર્મની—વીતરાગદર્શનની સત્ શ્રદ્ધાપૂર્વક ઉપાસના એ જ આરાધવા યોગ્ય સર્વોપરી દર્શન છે. ભગવાનના દર્શનથી સર્વ પાપનો નાશ થાય છે. સ્વર્ગપ્રાપ્તિ માટે એ નીસરણી સમાન છે અને એજ દર્શનથી સાક્ષાત્ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. માટે મોક્ષનું એ જ સર્વોત્તમ સાધન છે. ૭

દર્શનાદ્ દુરિતધ્વંસિ વંદનાદ્ વાંછિતપ્રદઃ;
પૂજનાત્ પૂરકઃ શ્રીણાં જિનઃ સાક્ષાત્ સુરદ્રુમઃ. ૮

ભગવાનનાં દર્શનથી દુરિત એટલે પાપનો નાશ થાય છે. ભગવાનને વંદન કરવાથી સર્વ વાંછિત વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય છે. ભગવાનની પૂજાથી શ્રી એટલે લક્ષ્મી, સર્વ સંપત્તિ આત્મઐશ્વર્ય આવી મળે છે, તેથી જિન ભગવાન સર્વ વાંછિત વસ્તુ દેનાર સાક્ષાત્ કલ્પવૃક્ષ જ છે. ૮

પ્રભુદર્શન સુખસંપદા, પ્રભુદર્શન નવનિધિ;
પ્રભુદર્શનસેં પામિયે, સકલ મનોરથ સિદ્ધિ. ૯

પ્રભુનાં દર્શનથી સર્વ સુખ-સંપત્તિ મળે છે. પ્રભુનાં દર્શનથી નવનિધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે અને પ્રભુનાં દર્શનથી સર્વ મનોરથ પૂર્ણ થાય છે. ૯

બ્રહ્માનંદં પરમસુખદં કેવલં જ્ઞાનમૂર્તિમ્,
દ્વન્દ્વાતીતં ગગનસદૃશં તત્ત્વમસ્યાદિ લક્ષ્યમ્;

એકં નિત્યં વિમલમચલં સર્વદા સાક્ષીભૂતમ્;
ભાવાતીતં ત્રિગુણરહિતં સદ્ગુરું તં નમામિ. ૧૦

આત્મિક આનંદથી પરિપૂર્ણ, પરમ આત્મસુખના આપનાર, કેવલજ્ઞાનની મૂર્તિ, સુખ–દુઃખ, લાભ–અલાભ, માન–અપમાન, હર્ષ–શોક, જન્મ–મૃત્યુ આદિ દ્વન્દ્વથી રહિત, આકાશ જેવા અરૂપી, 'તત્ત્વમસિ' (સદ્ગુરુદર્શિત જે પરમાત્મતત્ત્વ તે જ તું છે) આદિ જ્ઞાનીના રહસ્યવાક્યો વડે લક્ષ કરવા યોગ્ય અથવા સૌમાં પ્રથમ જોવા યોગ્ય, લક્ષ કરવા યોગ્ય તત્ત્વ તે તું જ છે એવા, પરના સંગથી રહિત **એક**, ત્રણે કાળ રહેનાર **નિત્ય**, કર્મમલ રહિત **વિમલ**, સ્વરૂપ સ્થિરતામાંથી કદાપિ ચલિત નહિ થનાર **અચલ**, સદાય નિર્લેપ જ્ઞાતા દ્રષ્ટા સાક્ષીરૂપ, શુભાશુભ ભાવોથી અતીત, સત્વ, રજ અને તમ એ પ્રકૃતિના ત્રિગુણથી રહિત અથવા મિથ્યાદર્શન, મિથ્યાજ્ઞાન, મિથ્યાચારિત્રરૂપ ત્રિદોષથી રહિત, એવા શુદ્ધ સહજાત્મસ્વરૂપ સદ્ગુરુને હું નમસ્કાર કરું છું ૧૦

આનંદમાનંદકરં પ્રસન્નં જ્ઞાનસ્વરૂપં નિજબોધરૂપમ્;
યોગીન્દ્રમીડ્યં ભવરોગવૈદ્યં શ્રીમદ્ ગુરું નિત્યમહં
નમામિ. ૧૧

જે આનંદસ્વરૂપ છે અને આનંદના કરનારા છે, જે પૂર્ણકામ પરમ સંતુષ્ટ હોવાથી પરમ પ્રસન્નપદમાં વિરાજમાન છે. જ્ઞાનસ્વરૂપ, જ્ઞાનની મૂર્તિ છે, પોતાના આત્માની જાગૃતિરૂપ આત્મજ્ઞાનસ્વરૂપ વા અનુભવસ્વરૂપ છે, અંતર્મુખ થઈ આત્મસ્વરૂપમાં જેની વૃત્તિ જોડાઈ છે એવા યોગીઓના જે ઇન્દ્ર, સ્વામી છે, ઈડ્યં એટલે-વખાણવા યોગ્ય વા સ્તુતિ કરવા યોગ્ય

છે. જન્મમરણાદિરૂપ ભવરોગને મટાડનાર પારમાર્થિક વૈદ્ય છે, એવા શ્રીમદ્, આત્મઐશ્વર્યયુક્ત સદ્ગુરુને હું નિત્ય નમસ્કાર કરું છું. ૧૧

શ્રીમદ્ પરબ્રહ્મગુરું વદામિ,
શ્રીમદ્ પરબ્રહ્મ ગુરું નમામિ;
શ્રીમદ્ પરબ્રહ્મગુરું ભજામિ,
શ્રીમદ્ પરબ્રહ્મગુરું સ્મરામિ. ૧૨

પર એટલે ઉત્કૃષ્ટ અને બ્રહ્મ એટલે આત્મા. પરબ્રહ્મ એટલે પરમાત્મા. શ્રી એટલે લક્ષ્મી, ઐશ્વર્ય. શ્રીમદ્ એટલે પ્રગટ આત્મ-ઐશ્વર્યયુક્ત શુદ્ધ સહજાત્મસ્વરૂપ પરમાત્મા સદ્ગુરુ. એ સદ્ગુરુ-રૂપ પરમાત્મા સાથે જ હું બોલું છું, એ સહજાત્મસ્વરૂપ પરમ ગુરુને જ નમસ્કાર કરું છું, તેમના પારમાર્થિક સ્વરૂપને જ પ્રતિ-ક્ષણે ભજું છું, તેમનું ક્ષણે ક્ષણે અખંડ સ્મરણ કરું છું અર્થાત્ મન વચન કાયા અને આત્માથી તેમાં જ તલ્લીન થાઉં છું. ૧૨

ગુરુર્બ્રહ્મા ગુરુર્વિષ્ણુર્ગુરુર્દેવો મહેશ્વરઃ
ગુરુઃ સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ તસ્મૈ શ્રી ગુરવે નમઃ ૧૩

આત્મજ્ઞાનરૂપ સાચી ગુરુતા, મહત્તા જેને પ્રગટી છે એવા સદ્ગુરુ એ જ મોક્ષમાર્ગની વિધિના વિધાતા નિર્માતા હોવાથી બ્રહ્મા છે, કેવલજ્ઞાન અપેક્ષાએ એ સર્વવ્યાપક હોવાથી વિષ્ણુ છે, અને આત્મઐશ્વર્યરૂપ પરમ ઇશ્વરતા પ્રાપ્ત હોવાથી મહેશ્વર છે. તેમજ અબંધ અસંગ મુક્ત પરમ પદમાં વિરાજમાન હોવાથી તે જ પરબ્રહ્મ સર્વોત્કૃષ્ટ આત્મા, પરમાત્મા છે. તે શ્રી સદ્ગુરુને ઉલ્લાસિત ભક્તિભાવે નમસ્કાર હો.

ધ્યાનમૂલં ગુરુમૂર્તિઃ પૂજામૂલં ગુરુપદમ્;
મંત્રમૂલં ગુરુવાક્યં, મોક્ષમૂલં ગુરુકૃપા. ૧૪

સદ્‌ગુરુની મૂર્તિ ધ્યાનનું મૂળ કારણ છે, તેમના ચરણ એ પૂજાનું કારણ છે, તેમનું વાકય અથવા વચન સર્વ મંત્રોનું મૂળ છે, અને તેમની કૃપાદૃષ્ટિ મોક્ષનું મૂળ કારણ છે. ૧૪

અખંડમંડલાકારં વ્યાપ્તં યેન ચરાચરમ્;
તત્પદં દર્શિતં યેન, તસ્મૈ શ્રી ગુરવે નમઃ ૧૫

ચર અને અચર એટલે ત્રસ અને સ્થાવર જીવોથી ભરપૂર એવો લોક તે કેવલજ્ઞાની ભગવાનના જ્ઞાનમાં વ્યાપ્ત છે, અથવા કેવલી સમુદ્‌ઘાત સમયે કેવલી ભગવાન પ્રદેશ અપેક્ષાએ આખા લોકમાં વ્યાપે છે એવા ભગવાનનું સ્વરૂપ જેણે દર્શાવ્યું, ઓળખ્યું તે શ્રી સદ્‌ગુરુને નમસ્કાર હો. ૧૫

અજ્ઞાનતિમિરાન્ધાનાં જ્ઞાનાંજનશલાકયા;
ચક્ષુરુન્મીલિતં યેન તસ્મૈ શ્રી ગુરવે નમઃ ૧૬

પોતાના સ્વરૂપની ઓળખાણ નહિ એ અજ્ઞાનરૂપ ગાઢ અંધકારમાં અંધ બનેલા જિજ્ઞાસુનાં જ્ઞાનરૂપ અંજનશલાકા, નેત્ર આંજવાની સળી વડે, જેણે નેત્રો ઉઘાડયાં, તત્ત્વ જોવાની દૃષ્ટિ આપી પોતાના સહજાત્મસ્વરૂપનું પ્રગટ દર્શન કરાવી, અંધને દેખતા કર્યા, તે શ્રી સદ્‌ગુરુને નમસ્કાર હો. ૧૬

ધ્યાનધૂપં મનઃપુષ્પં પંચેન્દ્રિયહુતાશનમ્;
ક્ષમાજાપસંતોષપૂજા-પૂજ્યો દેવો નિરંજનઃ ૧૭

પરમાત્મામાં એકાગ્રતામય ધ્યાનરૂપ ધૂપ વડે, મનરૂપ

પુષ્પ વડે; પાંચ ઇન્દ્રિયને વશ કરવારૂપ અગ્નિ વડે, ક્ષમારૂપ જાપ વડે અને સંતોષરૂપ પૂજા વડે, નિરંજનદેવ એટલે કર્મરૂપ અંજન મલિનતા અશુદ્ધિ રહિત શુદ્ધ સહજાત્મસ્વરૂપ ભગવાનની પૂજા કરવા યોગ્ય છે. ૧૭

દેવેષુ દેવોઽસ્તુ નિરંજનો મે,
ગુરુર્ગુરુષ્વસ્તુ દમી શમી મે;
ધર્મેષુ ધર્મોઽસ્તુ દયા પરો મે,
ત્રીણ્યેવ તત્ત્વાનિ ભવે ભવે મે. ૧૮

સર્વ દેવોમાં નિરંજન, કર્મમલમુક્ત શુદ્ધ સહજાત્મસ્વરૂપ દેવ એ જ મારા દેવ હો! સર્વ ગુરુઓમાં દમી, ઇન્દ્રિયોને દમનારા, જીતનારા અને શમી, કષાયાદિ વિભાવોને શમાવી પરમ શાંત દાંત સહજાત્મદશાધારી ગુરુ એ જ મારા ગુરુ હો! તેમ જ સર્વ ધર્મોમાં દ્રવ્યદયા, ભાવદયા, સ્વદયા, પરદયા, સ્વરૂપ-દયા, અનુબંધદયા, વ્યવહારદયા, નિશ્ચયદયા આદિ સર્વોત્કૃષ્ટ દયામૂલ ધર્મ એ જ મારો ધર્મ હો. એ ત્રણેય તત્ત્વ મોક્ષ-પ્રાપ્તિ પર્યંત મને ભવોભવ પ્રાપ્ત હો!

પરાત્પરગુરવે નમઃ પરંપરાચાર્યગુરવે નમઃ
પરમ ગુરવે નમઃ સાક્ષાત્ પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરવે નમોનમઃ ૧૯

પરથી પર એટલે સર્વથી ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ ગુરુને નમસ્કાર હો. ગૌતમસ્વામી આદિની પરંપરામાં થયેલા ઉત્તરોત્તર આચાર્ય ગુરુઓને નમસ્કાર હો. સહજાત્મસ્વરૂપ પંચ પરમેષ્ઠિરૂપ પાંચેય પરમ ગુરુને નમસ્કાર હો અને વર્તમાનમાં આસન્નોપકારી સાક્ષાત્ પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુ સહજાત્મસ્વરૂપ પરમ કૃપાળુ શ્રીમદ્ રાજ-ચંદ્રને વારંવાર નમસ્કાર હો. ૧૯

અહો ! અહો ! શ્રી સદ્ગુરુ કરુણાસિંધુ અપાર;
આ પામર પર પ્રભુ કર્યો, અહો ! અહો ! ઉપકાર. ૨૦

અહો ! અહો ! કરુણાના અપાર સમુદ્રસ્વરૂપ આત્મલક્ષ્મીએ યુક્ત સદ્ગુરુ, આપ પ્રભુએ આ પામર જીવ ઉપર આશ્ચર્યકારક એવો ઉપકાર કર્યો. ૨૦

શું પ્રભુ ચરણ કને ધરું આત્માથી સૌ હીન;
તે તો પ્રભુએ આપીઓ, વર્તું ચરણાધીન. ૨૧

હું પ્રભુના ચરણ આગળ શું ધરું ? (સદ્ગુરુ તો પરમ નિષ્કામ છે. એક નિષ્કામ કરુણાથી માત્ર ઉપદેશના દાતા છે. પણ શિષ્યધર્મે શિષ્યે આ વચન કહ્યું છે.) જે જે જગતમાં પદાર્થ છે તે સૌ આત્માની અપેક્ષાએ નિર્મૂલ્ય જેવા છે. તે આત્મા તો જેણે આપ્યો તેના ચરણ સમીપે હું બીજું શું ધરું ? એક પ્રભુના ચરણને આધીન વર્તું એટલું જ માત્ર ઉપચારથી કર્તવ્યભાવે કરવાને હું સમર્થ છું. ૨૧

આ દેહાદિ આજથી, વર્તો પ્રભુ આધીન;
દાસ દાસ હું દાસ છું, આપ પ્રભુનો દીન. ૨૨

આ દેહ આદિ શબ્દથી જે કંઈ મારું ગણાય છે તે આજથી કરીને સદ્ગુરુ પ્રભુને આધીન વર્તો. હું આપ પ્રભુનો દાસ છું, દાસ છું, દીન દાસ છું ૨૨

ષટ્ સ્થાનક સમજાવીને, ભિન્ન બતાવ્યો આપ;
મ્યાન થકી તરવારવત્, એ ઉપકાર અમાપ. ૨૩

છએ સ્થાનક સમજાવીને હે સદ્ગુરુદેવ ! આપે દેહાદિથી

આત્માને જેમ મ્યાનથી તરવાર જુદી કાઢીને બતાવીએ તેમ સ્પષ્ટ જુદો બતાવ્યો. આપે મપાઈ શકે નહિ તેવો ઉપકાર કર્યો. ૨૩

જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના, પામ્યો દુઃખ અનંત;
સમજાવ્યું તે પદ નમું, શ્રી સદ્‌ગુરુ ભગવંત. ૨૪

જે આત્મસ્વરૂપ સમજ્યા વિના ભૂતકાળે હું અનંત દુઃખ પામ્યો, તે પદ જેણે સમજાવ્યું એટલે ભવિષ્યકાળે ઉત્પન્ન થવાયોગ્ય એવાં અનંત દુઃખ પામત તે મૂળ જેણે છેદ્યું એવા શ્રી સદ્‌ગુરુ ભગવાનને નમસ્કાર કરું છું. ૨૪

જય જય ગુરુદેવ! સહજાત્મસ્વરૂપ પરમ ગુરુ શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વામી અંતરજામી ભગવાન ઇચ્છામિ ખમાસમણો વંદિઉં જાવણિજ્જાએ નિસિહિઆએ મત્થએણ વંદામિ.

હે સદ્‌ગુરુદેવ તમો સદા જયવંત વર્તો! વિભાવજન્ય અજ્ઞાનમય અસહજ કૃત્રિમ દશાથી રહિત શુદ્ધ સ્વભાવમય સહજાત્મસ્વરૂપરૂપ પ્રગટ આત્મદશામાં રમણ કરતા હે સહજાત્મ સ્વરૂપ પરમ ગુરુ, હે શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વામિન્, હે અંતરજામી ભગવાન, મોક્ષને માટે પુરુષાર્થમાં પ્રવર્તતા, ક્ષમાની મૂર્તિ એવા હે ક્ષમાશ્રમણ, હું આપને વંદન કરવાને ઇચ્છું છું. મારી શક્તિ પ્રમાણે શુદ્ધ ભાવથી મસ્તક નમાવીને હું વંદન કરું છું.

પરમ પુરુષ પ્રભુ સદ્‌ગુરુ, પરમ જ્ઞાન સુખધામ;
જેણે આપ્યું ભાન નિજ, તેને સદા પ્રણામ. ૨૫

ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થમાં ધર્મ અને મોક્ષરૂપ સર્વોપરી પુરુષાર્થમાં પ્રવર્તે તે પુરુષ. એવા પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ. પરમ પુરુષ શ્રીમદ્ સદ્ગુરુ ભગવાન પરમજ્ઞાન, અનંત જ્ઞાન, દર્શન, સુખ અને વીર્યના ધામરૂપ છે. તેમણે અમને પોતાના સ્વરૂપનું ભાન કરાવ્યું, ઓળખાણ પ્રતીતિ કરાવી. તેથી તેમને સદાય નમસ્કાર કરું છું. ૨૫

જય જય ગુરુદેવ !............મત્થએણ વંદામિ.

દેહ છતાં જેની દશા વર્તે દેહાતીત,
તે જ્ઞાનીનાં ચરણમાં, હો વંદન અગણિત. ૨૬

'અમે દેહધારી છીએ કે કેમ? તે સંભારીએ ત્યારે માંડ જાણીએ છીએ.' એવી અપૂર્વ દેહ છતાં વિદેહી જીવન્મુક્ત દશામાં અશરીરી ભાવે વિચરતા પુરુષ ભગવાન જ્ઞાની શ્રીમદ્ સદ્ગુરુનાં ચરણમાં અગણિત વાર, વારંવાર વંદન હો !

જય જય ગુરુદેવ !............મત્થએણ વંદામિઃ

નમોસ્તુ, નમોસ્તુ, નમોસ્તુ, શરણં શરણં શરણં, ત્રિકાળ શરણં, ભવો ભવ શરણં, સદ્ગુરુ શરણં, સદા સર્વદા ત્રિવિધે ત્રિવિધે ભાવવંદન હો, વિનયવંદન હો, સમયાત્મક વંદન હો, ૐ નમોસ્તુ જય ગુરુદેવ શાંતિઃ

પરમ તારુ, પરમ સજ્જન, પરમ હેતુ, પરમ દયાળ, પરમ મયાળ, પરમ કૃપાળ, વાણી સુરસાળ, અતિ

સુકુમાળ, જીવદયા પ્રતિપાળ, કર્મ શત્રુના કાળ, 'મા હણો મા હણો' શબ્દના કરનાર, આપકે ચરણ કમળમેં મેરા મસ્તક, આપકે ચરણકમલ મેરે હૃદયકમલમેં, અખંડપણે સંસ્થાપિત રહેં, સંસ્થાપિત રહેં, સત્પુરુષોંકા સત્સ્વરૂપ મેરે ચિત્તસ્મૃતિકે પટ પર ટંકોત્કીર્ણવત્ સદોદિત જયવંત રહેં, જયવંત રહેં.

હે ભગવાન! આપને નમસ્કાર હો! નમસ્કાર હો! નમસ્કાર હો! આપનું અનન્ય શરણ મને અખંડ પ્રાપ્ત હો, પ્રાપ્ત હો, પ્રાપ્ત હો! એ શરણ ત્રિકાળ ટકી રહો. ભવોભવમાં મને એ શરણ પ્રાપ્ત હો. હે સદ્ગુરુ આપનું! એકનિષ્ઠ શરણ મને સદાય સંપ્રાપ્ત રહો! મન વચન કાયાથી, કરવું કરાવવું અને અનુમોદવું એ પ્રકારે સદા સર્વદા ત્રિવિધ ત્રિવિધ ભાવપૂર્વક વંદન હો, વિનયયુક્ત વંદન હો, સમયે સમયે આત્માથી આત્માને વંદન હો, પંચ પરમેષ્ઠિને નમસ્કાર હો. ગુરુદેવનો જય હો. શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ

ારને

સંસાર સાગરમાંથી તારનાર પરમ તારુ, સત્પુરુ (સિદ્ધ),
શિરોમણિ પરમ સજ્જન, મોક્ષના પરમ કારણરૂપ પ... પહેલા
તેથી ૐ એ
ભાવદયા સાગર, ધર્મસ્નેહ યુક્ત વાત્સલ્ય મૂર્તિ,
કરનાર, અત્યંત હિતકારી મિષ્ટ અમોઘ વાણી ...ને (વિશેષ જ્ઞાન
સુકુમાળ, સર્વ જીવોની દયા પાળનાર, ... આપનારા છે, તેને

આણનાર, રાગદ્વેષ અને અજ્ઞાનાદિ વિભાવોથી પોતાના આત્માની હિંસા ન કરો, તેમ અન્ય જીવોને પણ ન હણો, પણ સર્વ જીવોની રક્ષા કરો, એમ 'મા હણો, મા હણો' શબ્દના કરનાર, આપના ચરણકમળમાં મારું મસ્તક સદાય નમેલું રહો અને આપના ચરણકમળ મારા હૃદયકમળમાં નિરંતર અચળપણે સંસ્થાપિત રહો, અર્થાત્ આપના ચરણકમળનું ધ્યાન મારા હૃદયમાં નિરંતર અખંડપણે અચળ રહો! સત્પુરુષોનું સત્સ્વરૂપ મારા ચિત્તની સ્મૃતિરૂપ પડદા ઉપર કોતરાયેલું સદા પ્રગટ જયવંત રહો! જયવંત રહો! અર્થાત્ મારા હૃદયમાં સત્પુરુષોનું સત્સ્વરૂપ, શુદ્ધ સહજાત્મસ્વરૂપ સ્મરણપણે, ધ્યાનપણે, લયપણે, ઉપયોગપણે, સદાય નિરંતર પ્રગટ પ્રકાશમાન વિરાજિત રહો! વિરાજિત રહો!

આનંદમાનંદકરં પ્રસન્નં જ્ઞાનસ્વરૂપં નિજબોધરૂપં;
યોગીન્દ્રમીડ્યં ભવરોગવૈદ્યં શ્રીમદ્ગુરું નિત્યમહં નમામિ.

દેવવંદન—સળંગ અર્થ

(અનુવાદક મુમુક્ષુ સાકરબહેન)

ભાવાર્થ—મહાદેવી એવા દેવમાતાની કુખે જન્મેલા રત્નરૂપ તથા ભાષા ઉપર જેનો કાબુ છે એવા સાક્ષાત્ સરસ્વતીરૂપ અને રવજીભાઈના પુત્ર શ્રીમદ્ રાજચંદ્રદેવને નમસ્કાર કરું છું કારણ કે મને તત્ત્વલોચન એટલે આત્માને ઓળખવાની આંખ દેનાર સમજણ આપનાર તેઓ છે. ૧

ભાવાર્થ—સંસારમાં મોહનીય સાથે સત્પુરુષો લડાઈ કરે છે. તેની સાથે લડાઈ કરી જય મેળવવાનો છે. ગુરુદેવે તેનો જય કર્યો છે, તેથી જયવંત વર્તે છે. કોઈના પણ સંગ વગર કેવલ આત્મા જ, તે સહજાત્મસ્વરૂપ છે. કર્મ રહિત શુદ્ધ ચૈતન્યનું સ્વરૂપ પરમ ગુરુઓએ પ્રગટ કર્યું છે તે શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપના સ્વામી છે. એને કોઇ પણ જાતનું રૂપ એટલે આકૃતિ નથી. તે શબ્દોથી પણ કહી શકાતું નથી. એવા સહજાત્મસ્વરૂપ શુદ્ધ ચૈતન્યના સ્વામી શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર છે.

ભાવાર્થ—બિંદુ સંયુક્ત એટલે સદ્ગુરુની આજ્ઞા સહિત, ॐકારમંત્રનું યોગીઓ નિત્ય ધ્યાન કરે છે. માટે ॐકારને વારંવાર નમસ્કાર હો ! ॐ એટલે અરિહંત, અશરીરી (સિદ્ધ), આચાર્ય; ઉપાધ્યાય અને મુનિ (સાધુ), એ પાંચેના પહેલા અક્ષર લેતાંअ+अ+आ+उ+मृ=ॐ શબ્દ થાય છે. તેથી ॐ એ પરમ ગુરુનું ટૂંકું રૂપ છે. ૨

ભાવાર્થ—વીતરાગ (રાગ રહિત,) વિજ્ઞાન (વિશેષ જ્ઞાન સમ્યગ્જ્ઞાન) જે મોક્ષરૂપ છે અને મોક્ષ આપનારા છે, તેને

(વીતરાગ વિજ્ઞાનને) આરાધવાથી અરિહંતાદિ મહાપુરુષો થયા તેથી તે બન્ને ગુણને નમસ્કાર કરું છું. ૩

ભાવાર્થ—જ્ઞાન અપેક્ષાએ વિશ્વમાં (લોકાલોકમાં) વ્યાપેલા છતાં જે શુદ્ધચૈતન્યસ્વરૂપ છે, જ્ઞાન અને આનંદથી ભરપૂર છે એવા જિન ભગવાન (જિનરાજ) જયવંત હો! ૪

ભાવાર્થ—મહત્તત્ત્વ એટલે પરમાત્મારૂપ, મહનીય એટલે પૂજવાયોગ્ય જેનુ મહઃ એટલે તેજ-પ્રભાવ છે, જે અત્યંત તેજસ્વી જ્ઞાનવંત છે, આત્માના સર્વ ગુણના ધામ છે, ચૈતન્ય-સ્વરૂપ અને આનંદરૂપ છે તથા આત્મસ્વરૂપમાં રમનારા છે એવા પરમાત્માને નમસ્કાર કરું છું. ૫

ભાવાર્થ—ત્રણે લોકના, મુકુટમાં રત્ન જેવા શ્રી જિનેશ્વરનાં ચરણ છે તેમને નમસ્કાર કરતાં પોતાનું સ્વરૂપ પ્રગટે છે અને સર્વ પ્રકારે બંધનોનો નાશ થાય છે. 'સમ'નો અર્થ એવો પણ થાય છે કે જિનભગવાનનાં ચરણ સમતારૂપ છે. ૬

ભાવાર્થ—દેવોના પણ દેવ, અઢાર દોષથી રહિત એવા અરિહંતની માન્યતારૂપ દર્શન પાપનો નાશ કરે છે. દર્શન કરવાથી દેવગતિનું કારણ થાય છે અને મોક્ષનું પણ સાધન છે. ૭

ભાવાર્થ—સમ્યગ્દર્શનથી સંકટનો નાશ થાય છે, ભગવાનને વંદન કરવાથી ઇચ્છિત વસ્તુ મળે છે, ભગવાનનું પૂજન કરવાથી આત્મલક્ષ્મી—આત્માના ગુણો પ્રાપ્ત થાય છે માટે જિન ભગવાન સાક્ષાત્ કલ્પવૃક્ષ છે. ૮

ભાવાર્થ—ભગવાનના દર્શનથી સુખસંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, ભગવાનનાં દર્શન એ જ નવનિધાન છે, ભગવાનનાં દર્શનથી સર્વ મનોરથ પૂર્ણ થાય છે. ૯

ભાવાર્થ—આત્માના આનંદથી ભરપૂર, પરમ સુખ આપનાર, કેવલજ્ઞાનની મૂર્તિ, માન-અપમાન, હર્ષ-શોક, જન્મ-મૃત્યુ આદિ દ્વંદ્વ (જોડકાં)થી રહિત, આકાશ જેવા અરૂપી અને અસંગ, તત્ત્વમસિ (જેવું છે તેવું) આદિ સદ્‌ગુરુના વચનરૂપ મહાવાકયોથી સમજવાયોગ્ય, એક, નિત્ય, નિર્મલ, સ્થિર અને હમેશાં સાક્ષીરૂપે રહેલા, નિર્વિકલ્પ, મિથ્યાદર્શન, જ્ઞાનચારિત્રથી રહિત અથવા સત્ત્વ, રજસ્ ને તમસ્ એ ત્રિગુણથી રહિત એવા સદ્‌ગુરુને હું નમસ્કાર કરું છું. સત્ત્વ એટલે સારા ગુણ, રજસ્ એટલે ભોગની ઇચ્છા અને તમસ્ એટલે બીજાને નુકશાન કરીને રાજી થવું. એ ત્રણથી રહિત—વિભાવથી રહિત. ૧૦

ભાવાર્થ—જે આનંદસ્વરૂપ છે અને આનંદને આપનારા છે, રાગદ્વેષ રહિત હોવાથી પ્રસન્ન છે, જ્ઞાનસ્વરૂપ જ્ઞાનની મૂર્તિ છે. આત્મજ્ઞાન સ્વરૂપ અનુભવસ્વરૂપ છે, મહા યોગીઓથી ઈડ્ય એટલે વખાણવાયોગ્ય છે, સંસારરૂપી રોગને મટાડનાર વૈદ્ય છે, તે શ્રીમદ્ સદ્‌ગુરુને હું નિત્ય નમસ્કાર કરું છું. ૧૧

ભાવાર્થ—શ્રીમદ્ પરમાત્મા ગુરુ સાથે હું બોલું છું, તેમના સ્વરૂપને હું નમસ્કાર કરું છું, તેમની જ હું ભક્તિ તથા તેમનું સ્મરણ કરું છું. ૧૨

ભાવાર્થ—ગુરુ (જગતના પૂજ્ય) બ્રહ્મા જેવા ઉત્પાદસ્વરૂપ છે, વિષ્ણુ જેવા ધ્રુવસ્વરૂપ છે અને મહાદેવ જેવા વ્યયરૂપ છે. ગુરુ સાક્ષાત્ પરમાત્મા છે.તેથી તે સદ્‌ગુરુદેવને નમસ્કાર કરું છું. ૧૩

ભાવાર્થ—ગુરુની મૂર્તિ ધ્યાનનું કારણ છે, તેમના ચરણ-કમળ પૂજાનું કારણ છે, તેમના વાકય મંત્રરૂપ છે અને તેમની કૃપા મોક્ષનું કારણ છે. ૧૪

ભાવાર્થ—ત્રસ અને સ્થાવર જીવોથી ભરપૂર આખા લોકમાં જે વ્યાપેલા છે એવા ભગવાનનું સ્વરૂપ જેણે ઉપદેશ્યું, તે સદ્ગુરુને નમસ્કાર કરું છું. કેવલી સમુદ્ઘાત વખતે ભગવાન આખા લોકમાં વ્યાપેલા હોય છે. કેવલજ્ઞાન અપેક્ષાએ પણ વ્યાપેલા કહેવાય છે. ૧૫

ભાવાર્થ—અજ્ઞાનરૂપી અંધકારથી આંધળા બનેલા અમને જ્ઞાનરૂપી અંજન આંજવાની સળીથી જેણે દેખતા કર્યા છે અથવા જેણે જ્ઞાનરૂપી આંખ ઉઘાડી છે તે સદ્ગુરુને નમસ્કાર હો ! ૧૬

ભાવાર્થ—પાંચ ઇન્દ્રિયોરૂપી અગ્નિનો ધ્યાનરૂપી ધૂપ સાથે સમાગમ કરવો, મનરૂપી પુષ્પ પ્રભુને ચઢાવવું (મનને પ્રભુના ગુણમાં રોકવું) ક્ષમા રાખવાનો જાપ કરવો અને સંતોષથી પ્રસન્ન ચિત્ત રાખવારૂપે પૂજા કરવી—એ રીતે કર્મરૂપી અંજનથી રહિત નિરંજનદેવ છે, તે પૂજવાલાયક છે. ૧૭

ભાવાર્થ—સર્વ દેવોમાં જે નિરંજન, કર્મરહિત હોય તે મારા દેવ હો, ગુરુઓમાં ઈન્દ્રિયોને દમન (વશ) કરનારા અને કષાયને શમાવનારા હોય તે મારા ગુરુ હો, તેમ જ સર્વે ધર્મોમાં જે દયામયી ધર્મ તે મારો ધર્મ હો. આ ત્રણે તત્ત્વો મને દરેક ભવમાં મળો. ૧૮

ભાવાર્થ—સર્વેમાં ઉત્કૃષ્ટ ગુરુને નમસ્કાર હો, ગૌતમસ્વામી અને સુધર્માસ્વામીની પરંપરામાં થયેલા ગુરુને નમસ્કાર હો, પરમ ગુરુને નમસ્કાર હો અને વર્તમાન પ્રગટ સદ્ગુરુને નમસ્કાર હો, વારંવાર નમસ્કાર હો. ૧૯

ભાવાર્થ—અત્યંત આશ્ચર્યકારી અને દયાના મહાસાગર એવા સદ્ગુરુ છો. તમે અશક્ત એવા મારા પર પરમ ઉપકાર કર્યો છે. તે પણ આશ્ચર્યકારક છે. ૨૦

ભાવાર્થ—એવા સદ્‌ગુરુના ચરણકમળમાં શું ભેટ ધરું? જગતના બધા પદાર્થો તુચ્છ છે. એક આત્મા ઉત્તમ છે. તે આત્મા તો પ્રભુએ જ મને આપ્યો છે. એવી બીજી કોઈ અર્પણ કરી શકાય તેવી વસ્તુ નથી. માટે તેમની આજ્ઞાને વશ થઈને હું વર્તું એ જ યોગ્ય છે. ૨૧

ભાવાર્થ—મને મળેલાં મન વચન કાયા, ધન આદિ આજથી પ્રભુની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તો. હું તો પ્રભુનો દીન દાસ છું. દાસનો દાસ અને તેનો પણ દાસ છું. ૨૨

ભાવાર્થ—આત્મા છે, તે નિત્ય છે, કર્તા છે, ભોક્તા છે, મોક્ષ છે અને મોક્ષનો ઉપાય છે. એ છ સ્થાનક આત્માના નિવાસભૂત છે. તેનું વર્ણન કરીને આપે મને આત્માનો ઉપદેશ કર્યો અને મ્યાનથી તરવાર જેમ સ્પષ્ટ ભિન્ન દેખાય છે તેમ દેહથી ભિન્ન આત્મા બતાવ્યો એ આપનો અપાર ઉપકાર છે. ૨૩

ભાવાર્થ—આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ સમજ્યા વિના હું અનંતકાળથી દુઃખ પામ્યા કરું છું. તે દુઃખ ટળે એ પ્રકારે આપે મને આત્મસ્વરૂપ સમજાવ્યું તે બદલ આપ શ્રી સદ્‌ગુરુ ભગવાનના ચરણકમળમાં હું નમસ્કાર કરું છું. ૨૪

ભાવાર્થ—તે સદ્‌ગુરુનો જય થાઓ. કર્મ રહિત સહજાત્મસ્વરૂપ જેણે પ્રગટાવ્યું છે એવા પરમગુરુ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપના સ્વામી, અમારા અંતરની સર્વ વાતો જાણનારા, હે ભગવાન! મોક્ષના દરવાજારૂપ જે ક્ષમા છે તેણે ધારણ કરનારા અને મોક્ષને અર્થે પુરુષાર્થ કરનારા, હે ક્ષમાશ્રમણ! હું આપને વંદન કરવાને ઇચ્છું છું. મારી શક્તિ પ્રમાણે શુદ્ધભાવથી મસ્તક નમાવીને વંદન કરું છું. ૨૪

ભાવાર્થ—સદ્‌ગુરુ પુરુષોત્તમરૂપ પ્રભુ છે, કેવળજ્ઞાન અને અનંત સુખના ધામ છે. તે સદ્‌ગુરુએ મારા આત્માનું ભાન પ્રગટાવ્યું તેથી તેમને નમસ્કાર કરું છું ૨૫

ભાવાર્થ—દેહધારી ભગવાન છતા જેની દશા વિદેહી છે, તે ભગવાનના ચરણકમળમાં વારંવાર નમસ્કાર હો ! ૨૬

ભાવાર્થ—હે ભગવાન ! તમને નમસ્કાર હો ! નમસ્કાર હો ! નમસ્કાર હો ! તમારું શરણું મને પ્રાપ્ત હો, પ્રાપ્ત હો, પ્રાપ્ત હો. ત્રણે કાળ મને શરણું ટકી રહો. દરેક ભવમાં મને આપનું શરણું હો. સદ્‌ગુરુનું શરણું સદા હો. મનથી વચનથી કાયાથી, કરવું કરાવવું અને અનુમોદવું એ પ્રકારે ત્રિવિધ ત્રિવિધ ભાવવંદન હો, સર્વકાળ માટે વંદન હો, વિનય સહિત વંદન હો, સમયે સમયે વંદન હો, પંચપરમેષ્ઠિને નમસ્કાર હો, ગુરુદેવનો જય હો, શાંતિ હો.

સંસારસાગર તારવામાં ઉત્તમ, સજ્જનોમા ઉત્તમ, હિત કરનારાઓમાં ઉત્તમ, પરમ દયા કરનાર, પરમ ધર્મસ્નેહ રાખનાર, પરમ કૃપા કરનાર, જેમની વાણી અત્યંત મીઠી--રસવાળી છે, અતિ સુકુમાલ એટલે આત્મિક સુખને યોગ્ય, સર્વ જીવોની દયા પાળનાર, કર્મરૂપી શત્રુને હણનાર, અને આત્માની હિંસા ન કરો, અન્ય જીવોને ન હણો એમ કહેનાર; આપના ચરણ કમળમાં મારું મસ્તક નમાવું છું—મૂકું છું. આપના ચરણ કમળ મારા હૃદયકમળમાં નિરંતર અચળ રહો, અચળ રહો સત્પુરુષોનું સત્સ્વરૂપ મારા ચિત્તની સ્મૃતિરૂપી પડદા ઉપર કોતરાયેલું સદા પ્રગટ જયવંત રહો, જયવંત રહો.
